

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107210>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

ISOGLOSSEN
ROND MAASTRICHT
IN DE DIALECTEN VAN BELGISCH
EN NEDERLANDSCH ZUID-LIMBURG

J. G. H. TANS

ISOGLOSSEN ROND MAASTRICHT
IN DE DIALECTEN VAN BELGISCH EN NEDERLANDSCH
ZUID-LIMBURG.

PROMOTOR: PROF. DR. JAC. VAN GINNEKEN S.J.

ISOGLOSSEN ROND MAASTRICHT IN DE DIALECTEN VAN BELGISCH EN NEDERLANDSCH ZUID-LIMBURG

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE AAN DE R.K. UNIVERSITEIT TE
NIJMEGEN, OP GEZAG VAN DEN RECTOR
MAGNIFICUS DR. D. FRANSES O.F.M., HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER GOD-
GELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN
DEN ACADEMISCHEN SENAAT IN HET
OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG
28 OCTOBER 1938 DES NAMIDDAGS OM 4 UUR

DOOR

JEAN GUILLAUME HUBERT TANS
GEBOREN TE MAASTRICHT

1938

UITGEVERS-MIJ GEBRs. VAN AELST, MAASTRICHT

*Aan mijne ouders
en aan de nagedachtenis
mijner zusjes*

INHOUD.

	BLZ.
INHOUD	VII
VOORWOORD	IX
LIJST VAN DOORLOOPEND GERAADPLEEGDE WERKEN	XIII
LIJST DER BEZOCHTE PLAATSEN MET OVER- ZICHTSKAART.	
A. ALPHABETISCH GERANGSCHIKT	XV
B. GERANGSCHIKT VOLGENS NUMMER	XVI
LIJST DER IN KAART GEBRACHTE WOORDEN	XVIII
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I. HET ACCENT	7
§ 1 Algemeen, 7; § 2 Benaming en wezen der accentueering, 7; § 3 Optreden van het traagheidsaccent, 11; § 4 Optreden van het verscherpingsaccent, 13; § 5 De tegenstelling tusschen stemhebben- de en stemlooze consonanten bij het optreden der beide accent- soorten, 13; § 6 Inwerking van het traagheidsaccent op den klank- vorm, 16; § 7 Inwerking van het verscherpingsaccent op den klankvorm, 20.	
HOOFDSTUK II. DE ARTICULATIEBASIS	23
§ 8 De diphtongueering in het licht van: Ras en Taal, 23; § 9 De mouilleeringscorrelatie der inlautsconsonanten in het Oudneder- landsch, en de umlaut, 25; § 10 De gemouilleerde geminaten en de oudste ontrondingen, 26; § 11 Palataliseering van velaren en den- talen vóór palatale klinkers, 27; § 12 De o- en u- umlaut, 27; § 13 De prothese van j en w, 28; § 14 De mouilleeringscorrelatie der beginconsonanten, 28; § 15 Assimilaties en dissimilaties in de stijgende diphtongen, 29; § 16 De tweede Poolsche parallel van van Wijk, 31; § 17 De reactie van de Nederlandsche articulatie- basis, 32; § 18 Nieuwe consonantpalataliseering en labiovelari- seering o.i. der voorafgaande klinkers, 33; § 19 Dalende diphton- gen, 34; § 20 De algemeene laryngaliseering, 34; § 21 De algemeene delabialiseering, 35; § 22 De Nederlandsche silben- vorm, 36; § 23 De verhouding van het accent tot di- en tri- phongen, 37.	
HOOFDSTUK III. DE ONTWIKKELING DER WGM. KORTE VOCALEN	41
§ 24 t.e.m. § 32 Wgm. a, 41; § 33 t.e.m. § 38 Wgm. umlauts-a en e, 75; § 39 t.e.m. § 42 Wgm. i, 102; § 43 t.e.m. § 47 Wgm. o en u, 120.	

VIII

BLZ.

HOOFDSTUK IV. DE ONTWIKKELING DER WGM. LANGE VOCALËN EN DIPHTONGEN 144

§§ 48 en 49 Wgm. ā, 144; § 50 Wgm. ē, eo, 156; § 51 Wgm. ī, 159; §§ 52 en 53 Wgm. ō, 163; §§ 54 en 55 Wgm. ū, 166; § 56 Wgm. iu, 174; § 57 Wgm. ai, 177; §§ 58 en 59 Wgm. au, 183.

HOOFDSTUK V. DE ONTWIKKELING DER WGM. CON- SONANTEN 190

§ 60 t.e.m. § 64 De stemlooze explosieven, 190; § 65 t.e.m. § 72 De stemhebbende explosieven, 193; § 73 t.e.m. § 79 De stemlooze spiranten, 198; § 80 t.e.m. § 87 De liquidae en nasalen, 202; § 88 t.e.m. § 90 De semi-vocalen, 208.

HOOFDSTUK VI. DE ACCENTVERHOUDINGEN IN DE ONDERZOCHE DIALECTEN 210

§ 91 Inleiding, 210; § 92 Optreden van het traagheidsaccent, 210; § 93 Optreden van het verscherpingsaccent, 212; § 94 Overgang van traagheidsaccent naar verscherpingsaccent, 214; § 95 Overgang van verscherpingsaccent naar traagheidsaccent, 216.

HOOFDSTUK VII. DIALECT-GEOGRAPHISCHE VERHOUDINGEN 217

§ 96 De tegenstelling: Oost-West, 217; § 97 t.e.m. § 103 Het Oostlimburgsch, 220: — § 97 Isoglossen in het Oostbelgische gebied, 220; § 98 t.e.m. § 102 De Nederlandsch-Limburgsche dialecten, 224; § 103 De verhouding tusschen de Belgische en Nederlandsche dialecten, behoorend tot het Oostlimburgsch, 237; — § 104 Het Westlimburgsch, 240.

VOORWOORD.

De afbakening van het gebied, dat het voorwerp is geweest mijner onderzoekingen op dialect-geographisch terrein, noopt mij tot eenige nadere verklaring en verantwoording; niet omdat deze studie slechts betrekking heeft op een gedeelte der dialecten uit het oude Oostnederfrankische gebied, maar omdat de begrenzing van dit dialectisch gedeelte eenigszins merkwaardig zal aandoen en oogen-schijnlijk willekeurig kan lijken, vooral daar zij in het geheel niet is gebaseerd op politieke scheidingen.

De keuze dezer begrenzing hangt geheel samen met en is gegroeid uit de wijze waarop de verzameling van het materiaal tot stand kwam, en waarmee reeds een aanvang werd gemaakt in het eerste begin mijner taalkundige studies om later langzaam en geleidelijk te worden aangevuld. Omdat er bij de behandeling der dialectische verhoudingen in het Nederlandsche taalgebied telkens weer opnieuw vraagteekens moesten geplaatst worden met betrekking tot het Zuid-limbursch, als gevolg van het ontbreken van voldoende gegevens, werd door onzen leermeester Prof. v. Ginneken het initiatief genomen met behulp zijner Limburgsche studenten in dit tekort te gaan voorzien, en daardoor uiteindelijk te kunnen geraken tot een behoorlijk overzicht, ook van de onderhavige dialecten. Hiertoe werd uitgegaan van de taaltoestanden in de plaatsen, waarover, dank zij bestaande monographieën, gegevens beschikbaar waren, te weten Maastricht ¹⁾, Heerlen ²⁾ en Sittard ³⁾, terwijl tevens een dankbaar gebruik werd gemaakt van de resultaten der reeds gehouden enquêtes door de vroegere onderzoekers Kern, Willems, Te Winkel, Schrijnen-van Ginneken-Verbeeten, die respectievelijk dateerden uit de jaren 1879, 1886, 1895 en 1914. Doordat de mogelijkheid daartoe ten eenen male niet aanwezig was, kon van eenige nauwkeurige en vooropgezette, juist omschreven en afgebakende arbeidsverdeeling hoegenaamd geen sprake zijn; er werd langzamerhand naar elkaar toe gewerkt, waarbij ik persoonlijk Maastricht als uitgangspunt had.

---

¹⁾ J. Houben: Het dialect der stad Maastricht.

²⁾ J. Jongeneel: Dorpspraak van Heerle. Een Zuid-Limbursch taaleigen.

³⁾ L. van der Heijden: Zittesjen A.B.C.

Eerst toen wij beschikten over de vruchten van een eersten oogst, kon in gezamenlijk overleg worden overgegaan tot een toewijzing van sectoren, op welke verdeeling de door mij in het noorden en oosten getrokken grenzen berusten: dáár ongeveer bleken de overgangen te liggen tusschen de Nederlandsche Zuid- en Middenlimburgsche dialecten eenerzijds, en tusschen de West- en Oostzuidlimburgsche tongvallen anderzijds. Dat hierbij eenige willekeur niet kon worden uitgesloten, het is bijna van zelf sprekend. Juist doordat men daar met overgangsdialecten te doen heeft, kan het voorkomen dat een isoglosse haar verloop heeft iets ten noorden of ten oosten van de door ons getrokken grenzen, zoodat in die gevallen op mijn kaarten geen lijn zal zijn te vinden, evenals men omgekeerd vaak kan merken, dat isoglossen uit de gebieden rond Heerlen en Sittard kleine inhammen maken in het onze. Eenieder die op de hoogte is van de reeds voorhanden zijnde resultaten der dialectgeographie, weet dat aan nauwkeurige afbakening van dialectgebieden meestal niet valt te denken, waardoor men het ongetwijfeld zal kunnen billijken, dat wij eenigszins „den knoop moesten doorhakken”.

Dank zij de publicatie van Welter over de Belgische dialecten uit de streek, die zuidelijk grenst aan het Nederlandsche gebied ⁴⁾, konden de door mij gevonden isoglossen ook over de zuidgrens doorgetrokken worden, waarbij in bepaalde gevallen analogisch te werk moest worden gegaan, daar Welter zijn materiaal niet steeds geographisch detailleert. Wanneer er in het geheel geen nadere geographische aanduiding te achterhalen was, beschouwde ik de toestand van Montzen, het dialect dat als norm voor Welter's studiën geldt, als geldend voor zijn heele gebied, mij wel bewust dat dit in vele gevallen niet overeenstemt met de werkelijkheid. Hieraan viel echter niet te ontkomen als gevolg van de opzet van Welter's boek; en de gevolgde gedragslijn heeft in ieder geval dit voordeel, dat men tenminste eenige, zij het dan globale kijk krijgt op den in het N.O. van Luik heerschenden dialecttoestand, die zoo'n nauwe overeenkomst vertoont met den toestand in onze dialecten.

Het hoeft ternauwernood enig betoog, dat ik mij niet heb laten weerhouden, uit hoofde van politieke overwegingen, mijn onderzoekingen eveneens uit te strekken over de streek, gelegen aan de westzijde der Belgisch-Nederlandsche grens. Taalkundig vormen de

---

⁴⁾ W. Welter: Die niederfraenkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich.

beide Limburgsche gewesten een zóó nauwe eenheid; zóó vele isoglossen kruisen op bepaalde punten de Maas; voor de verklaring van zóó menig verschijnsel heeft het eene gebied het andere noodig, dat een verwaarloozen van een van beide zich bij herhaling wreken zou. Bij de klankregistratie, die hier op menig punt haar eigen moeilijkheden bood, waren de over het Tongersch ⁵⁾ en Hasseltsch ⁶⁾ bestaande monographieën voor mij vaak goede richtwijzers, terwijl ik mij ook eenigermate oriënteeren kon door het materiaal uit de enquête van Willems. Bij de begrenzing liet ik mij overigens ook hier leiden door dezelfde overwegingen als die welke eveneens op Nederlandsch terrein tot maatstaf hadden gediend: terwijl ik in het noorden het gebied aanpaste aan het Nederlandsche stuk, staakte ik mijn onderzoekingen in het westen, zoodra ik tot de bevinding kwam een op vele punten van de aangrenzende dialecten afwijkende groep te hebben aangeboord; van Hasselt uit werd vervolgens een lijn getrokken, verticaal naar de taalgrens, die het Belgische gebied in het zuiden begrenst, en die sedert de onderzoekingen van Kurth weer eenige wijziging blijkt ondergaan te hebben ^{6a)}.

Ik zal de laatste zijn om te ontkennen dat de gevolgde methode bezwaren in zich bergt; maar daar tegenover biedt zij de groote voordeelen, die een verdeling van werkzaamheden steeds met zich meebrengt. Want de gevolgde weg opent tenminste de mogelijkheid, dat binnen afzienbaren tijd veel materiaal is verzameld, hetgeen momenteel reeds groote winst beteekent. En al kan aan de hand van deze studie alleen van eenige synthese met betrekking tot het Limburgsch nog hoegenaamd geen sprake zijn, — het is er ook geenszins de bedoeling van —, de mogelijkheid tot deze synthese, waarop men anders wellicht nog héél lang had moeten wachten, wordt op deze wijze binnen afzienbaren tijd ongetwijfeld in het vooruitzicht gesteld. En daarom heb ik, met dit vooruitzicht voor oogen en met instemming van mijn promotor, ook niet geaarzeld het reeds binnen gehaalde materiaal zoo spoedig mogelijk te verwerken, ondanks het feit dat dit in hoofdzaak betrekking heeft op de zuivere klankleer, waarvan ik aanvankelijk ben uitgegaan, en weinig gegevens bevat betreffende morphologie, syntaxis en woor-

⁵⁾ L. Grootaers: Het dialect van Tongeren.

⁶⁾ L. Grootaers-J. Grauls: Klankleer van het Hasseltsch dialect.

^{6a)} vgl. G. Kurth: *La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France*, Bruxelles 1896-'98. De door Kurth als Vlaamsch opgegeven plaatsen Herstappe en Dietsch-Heur zijn momenteel geheel verfranscht.

denschat. Hierom, alsmede omdat ik mij om bepaalde redenen bij iederen klank moest beperken tot de behandeling der meest algemeene gevallen, wil en kan dit werk zelfs van de door mij onderzochte Limburgsche dialecten geen volledige karakteristiek geven; het wil niets anders zijn dan een eerste begin daartoe, met de eerste gevolgtrekkingen die uit het verzamelde materiaal vielen te maken, waarbij ik mij zelf vaak de voorloopige en min of meer relatieve waarde hiervan maar al te duidelijk bewust ben, en geenszins verwonderd zal zijn, wanneer later blijkt dat mijn meening hier en daar correctie behoeft.

Aan degenen die op mijn erkentelijkheid aanspraak mogen maken betuig ik hier gaarne mijn oprechten dank. En dit zijn er, buiten mijn promotor en andere academische leeraren, niet weinigen.

Ik denk hierbij allereerst aan hen, die het mij, met zooveel geduld en met zooveel opoffering aan tijd, mogelijk maakten mijn gegevens bij elkaar te brengen. Ik stel er prijs op te vermelden nergens vruchteloos te hebben aangeklopt en op niemand tevergeefs een beroep te hebben gedaan. Ware het niet ondoenlijk, ik zou hen hier allen gaarne met name noemen.

Ik denk vervolgens aan den bibliothecaris Dr. A. Kessen en aan de beambten der Gemeentelijke Bibliotheek te Maastricht, die steeds bereid waren mij met alle mogelijke hulp van dienst te zijn, en van wie ik steeds de meest mogelijke tegemoetkoming mocht ondervinden.

Niet het minst voel ik mij dankbaar gestemd tegenover mijn dierbaarste betrekkingen, wier medeleven en wier hulp bij correctie, maar vooral bij de technische verzorging der kaarten voor mij onmisbaar geweest zijn, terwijl eveneens de belangstelling en de raadgevingen van mijn vriend en collega Fons Tuinstra bij mij steeds in aangename herinnering zullen blijven.

Tenslotte gaat mijn erkentelijkheid uit naar het 'Dr. van Gils-Fonds', dat door financiële steun ertoe bijdroeg de uitgave mijner studie te verwezenlijken.

LIJST VAN DOORLOOPEND GERAADPLEEGDE WERKEN.

- P. Bellefroid: Limburgsche dialecten. Versl. en Meded. der Kon. Vla. Ac. 1906, 888 vlgd.
- W. H. Bours: Limburgsche spreekwoorden en gezegden, verzameld in Banholt en omstreken. Heerlen 1935.
- Ridder A. de Corswarem: Eenige bijzonderheden van het Hasseltsch dialect. Versl. en Meded. der Kon. Vla. Ac. 1907, 163 vlgd.
- J. Cuypers: Iets over het dialect van Neeritter. Onze Volkstaal III (1890), 145 vlgd.
- Th. Dorren: Woordenlijst van het Valkenburger plat. Valkenburg z.j.
- J. Duqué: Het Limburgsch Taaleigen. Limburgsch Jaarboek I (1892), 14 vlgd.; II (1893-'94), 115 vlgd. en 128.
- J. Franck: Mittelniederländische Grammatik². Leipzig 1910.
- G. D. Franquinet: Proeve over het taal-eigen der stad Maastricht. A. de Jager's Archief 3, 253 vlgd.
- Th. Frings: Die rheinische Accentuierung. Vorstudie zu einer Grammatik der rheinischen Mundarten. Deutsche Dialektgeographie XIV, Marburg 1916.
- Th. Frings-J. v. Ginneken: Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg. Zeitschr. für deutsche Mundarten 1919, 97 vlgd.
- J. Gessler: Bibliographie van het Limburgsch dialect. Limburgsche Bijdragen 1904-'05, 11 vlgd.
- J. v. Ginneken: Handboek der Nederlandsche taal I². 's Hertogenbosch 1928.
- J. v. Ginneken: Ras en Taal. Amsterdam 1935.
- J. v. Ginneken-J. Endepols: De regenboogkleuren van Nederlands taal². 's Hertogenbosch 1931.
- L. Grootaers: Het dialect van Tongeren. Leuvensche Bijdragen VIII, IX, X (1908-'11).
- L. Grootaers-J. Grauls: Klankleer van het Hasseltsch dialect. Leuven 1930.
- L. Grootaers-G. G. Kloeke: Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek. 's Gravenhage 1926.

- C. v. Haeringen-Franck-Van Wijk: Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal. Supplement. 's Gravenhage 1936.
- L. van der Heijden: Zittesjen A.B.C. Sittard 1927.
- J. Houben: Het dialect der stad Maastricht. Maastricht 1905.
- J. Jongeneel: Dorpspraak van Heerle. Een Zuid-Limburgsch taaleigen. Heerlen 1884.
- J. H. Kern: De Limburgsche Sermoenen. Leiden 1895.
- A. Kessen: Over de taal der oudste Limburgse, niet literaire bronnen. Tschr. voor Ned. Taal en Letterk. 53, 280 vlgd.
- J. Leenen: Dialecten in Belgisch Limburg. Limburgsche Bijdragen 1915, 148 vlgd.
- M. J. v. d. Meer: Historische Grammatik der niederländischen Sprache I. Heidelberg 1927.
- A. Mertens: Het Limburgsche dialect. Onze Volkstaal II (1885), 203 vlgd.
- L. Noldus: Opmerkingen bij het dialect van Belgisch Zuid-Limburg in de 13e, 14e en 15e eeuw. Leuvense Bijdragen XXVIII (1936), 65 vlgd.
- W. Roukens: Wort und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete I A, I B. Nijmegen 1937.
- M. Schönfeld: Historiese grammatika van het Nederlands³. Zutphen 1932.
- J. Schrijnen: De isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum 1920.
- J. Schrijnen: Taalgrenzen in Limburg. Limburgs Jaarboek X, 317 vlgd.
- L. Simons: Het Roermondsch dialect, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch. Gent 1889.
- Veldeke. Orgaan van V.E.L.D.E.K.E. Vereniging tot instandhouding en bevordering der Limburgsche dialecten.
- J. Verdam: Middelnederlandsch handwoordenboek. 's Gravenhage 1911.
- E. Verwijs-J. Verdam: Middelnederlandsch woordenboek. 's Gravenhage 1885.
- W. Welter: Die niederfraenkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich. 's Gravenhage 1933.
- N. Van Wijk: Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal. 's Gravenhage 1912.
- Woordenboek der Nederlandsche taal. 's Gravenhage-Leiden 1882.

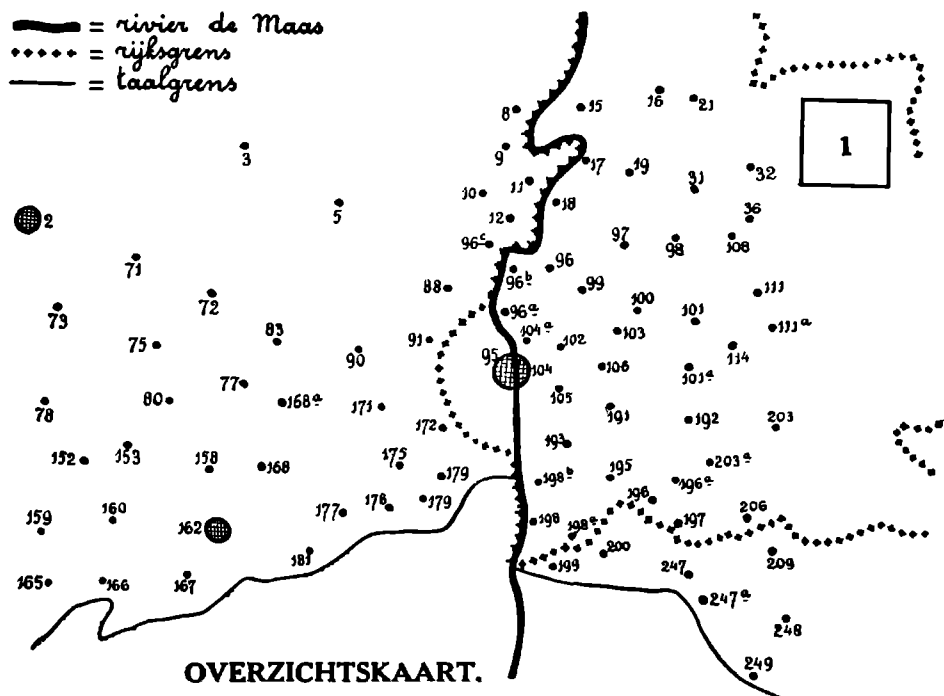
LIJST DER BEZOCHTE PLAATSEN MET OVERZICHTSKAART ¹⁾.

A. ALPHABETISCH GERANGSCHIJKT.

	No.		No.		No.
Ambij	102	Horpmaal	165	Ransdaal	111a
Banholt	196a	Houtem	100	Reimerstok	203a
Beek	19	Itteren	96b	Rekem	12
Bemelen	106	Kadier	191	Riemst	175
Berg	103	Kerniel	152	Riksingen	158
Beverst	72	Klimmen	111	Rijkhoven	168a
Bilzen	83	Koninksem	167	Schimert	98
Bommershoven	160	Lanaken	88	Schinnen	32
Boorse	11	Limmel	104a	Sibbe	101a
Borgharen	96a	Lutterade	16	St. Geertruid	195
Broekom	159	Maastricht	95	Slenaken	206
Bunde	96	Margraten	192	Sluizen	181
Diepenbeek	71	Mechelen a.d.		Spaubeek	31
Elsloo	17	Maas	9	Stein	15
Eijsden	198	Meersen	99	Tongeren	162
Geleen	21	Mesch	198a	Ulestraten	97
Genk	3	Mheer	196	Valkenburg	101
Geulle	18	Millen	177	Val-Meer	178
Gors-Opleeuw	153	Mopertingen	90	Vechmaal	166
Gronsveld	193	Neerharen	96c	Veldwezelt	91
Gulpen	203	Noorbeek	197	Vliermaal	80
Hasselt	2	Nuth	36	Vliermaalroot	75
Heer	105	Oost-Maarland	198b	Vlijtingen	171
's Heerenelderden	168	Opgrimbie	10	Vroenhoven	172
Hoeselt	77	Oud-Valkenburg	114	Vucht	8

¹⁾ De spelling der plaatsnamen geschiedde naar het: Systematisch en alfabetisch register van plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen, door L. Grootaers en G. G. Kloeke, herzien en bijgewerkt door W. Péé en P. J. Meertens. Bijdr. en Meded. der dialecten-comm. v. d. Kon. Ac. van Wet. te A'dam I. 's Gravenhage 1934. Van de: Gemeenschappelijke kaart voor het Noord- en Zuidnederlandsch dialect-onderzoek, die in dit werk voorkomt achter blz. 115, werd de nummering der plaatsnamen overgenomen (Vak Q). Hierbij zij vermeld, dat het waarnemingsnet op mijn kaarten niet zoo dicht is, terwijl ik eigen nummers heb gegeven aan de plaatsen Banholt, Oost-Maarland en Ransdaal, die niet op de Gemeenschappelijke kaart voorkomen.

	No.		No.		No.
Wellen	78	Wijnandsrade	108	Zutendaal	5
Wimmertingen	73	Zichen	179		
Wijk ^{a)}	104	Zussen			

B. GERANGSCHIKT VOLGENS NUMMER.

No.	No.	No.
2 Hasselt	16 Lutterade	73 Wimmertingen
3 Genk	17 Elsloo	75 Vliermaalroot
5 Zutendaal	18 Geulle	77 Hoeselt
8 Vucht	19 Beek	78 Wellen
9 Mechelen a.d. Maas	21 Geleen	80 Vliermaal
10 Opgrimbie	31 Spaubeek	83 Bilzen
11 Boorseme	32 Schinnen	88 Lanaken
12 Rekem	36 Nuth	90 Mopertingen
15 Stein	71 Diepenbeek	91 Veldwezelt
	72 Beverst	95 Maastricht

^{a)} Het dialect van Wijk verschilt in geen enkel opzicht van dat van Maastricht en wordt daarom nooit apart vermeld.

No.	No.	No.
96 Bunde	114 Oud-Valken-	177 Millen
96a Borgharen	burg	178 Val-Meer
96b Itteren	152 Kerniel	179 } Zichen
96c Neerharen	153 Gors-Opleeuw	} Zussen
97 Ulestraten	158 Riksingen	181 Sluizen
98 Schimmert	159 Broekom	191 Kadier
99 Meersen	160 Bommers-	192 Margraten
100 Houtem	hoven	193 Gronsveld
101 Valkenburg	162 Tongeren	195 St. Geertruid
101a Sibbe	165 Horpmaal	196 Mheer
102 Ambij	166 Vechmaal	196a Banholt
103 Berg	167 Koninksem	197 Noorbeek
104 Wijk *)	168 's Heeren-	198 Eijsden
104a Limmel	elderen	198a Mesch
105 Heer	168a Rijkhoven	198b Oost-
106 Bemelen	171 Vlijtingen	Maarland
108 Wijnantsrade	172 Vroenhoven	203 Gulpen
111 Klimmen	175 Riemst	203a Reimerstok
111a Ransdaal		206 Slenaken

De nummers in het zuidelijk aan Ned. Zuid-Limburg grenzende Noord-Oosten der provincie Luik, waarin ik, zoo mogelijk, de isoglossen doortrok met behulp van het materiaal uit het reeds genoemde boek van Welter, duiden de volgende plaatsen aan:

No.	No.	No.
199 Moelingen	209 Teuven	247a St. Pieters-
200 's Graven-	247 St. Martens-	Voeren
Voeren	Voeren	248 Remersdaal
		249 Aubel

---

*) Zie noot 8.

LIJST DER IN KAART GEBRACHTE WOORDEN.

	Krt.		Krt.		Krt.
aardig	5	dik	44	kind	37
acht	15	ding	36	klaar (hd. fertig)	28
achter	16	dochter	57	klagen	3
adem	69	doos	97	klein	91
ader	70	dorst	55	knook	61
af	3	duren	85	knoopen (w.w.)	98
baard	4	duur (adj.)	86	koren	54
band	9	eer	93	korst	55
bed	22	engel	23	koud	17
been	90	flauw	71a	krimpen	43
betalen	3	flesch	21	kroon	97
bewijzen	79	fijn	79	kruid	83
bieden	76	gaarne	30	kruik	83
bier	76	gemeen	91	kruipen	83
binden	102	geven	33	kuit	87
blad	2	gewicht	47	kwaad	72
blauw	71	gezicht	47	lam (adj.)	6
bleek	90	glas	2	land	9
blind	37	goud	58	last	13
blond	100	graf	2	lastig	20
bloode	99	groen	82	laten	68a
blijven	79	grof	61	leenen	95
boek	81	grijs	79	leiden	92
bont	100	hand	9	lepel	34
boom	96	heide	92	leugen	65
borstel	56	hel	22	leveren	49
bosch	52	hemel	49	lieden	89
boter	63	hengst	23	lip	45
bouwen	84	hond	100	lucht	57
boven	61	hoog	97	lijden (w.w.)	80
breken	37	hout	58	lijf	79
brengen	35	huren	86	lijm	79
brief	76	jagen	3	maken	2
brug	50	jammer	68	malen	3
bijten	79	kaas	75	manen	3
dacht	15	kammen	26	mensch	24
dag	2	keer	93	milt	41
dak	2	kennen	23	mis (subst.)	40
dansen	10	kers	46	mond	100

	Krt.		Krt.		Krt.
moord	53	schenken	36	vat	2
murw	50	schild	41	versch	46
naam	3	schoen	81	vier	76
nacht	14	schotel	64	vilt	41
nat	2	schrik	44	vinden	102
nek	11	schuld	60	visch	40
nest	19	schuur	86	vlas	13
onder	101	slecht	31	volk	59
oog	96	sleutel	66	vouwen	18
oor	97	sluiten	77	waar (pron.	
open	61	smal	6	interr.)	74
oprapen	2	smelten	25	waard (adj.)	29
orgel	51	snijden	80	wanneer	94
oud	17	sparen	3	wieg	76
oude	18	spoelen	82	willen	42
paard	27	staal	67	winnen	35
pachten	14a	staf	2	wolf	59
plagen	67	stal	7	zaak	2
pels	25	steen	90	zeggen	22
poort	53	stem	39	zeker	48
razen	67	stier	78	zes	19
recht	31	stil	42	zeven	48
rimpel	43	stoel	81	zinken	36
ring	36	storm	51	zoet	82
rook	96	strijken	79	zomer	62
rug	50	tand	9	zonder	101
ruiken	88	toren	54	zout	17
rijden	80	traan	67	zwaar	73
schande	8	vaart	4	zweet	90
scheef	90	vast	13	zwemmen	38

INLEIDING.

Aangezien de waarde welke valt toe te kennen aan de verzameling van dialectmateriaal ongetwijfeld verband houdt met de methode, die hierbij werd gevolgd, heeft het zijn nut met een enkel woord te vermelden welke van beide werkwijzen door mij werd aangewend tot de inzameling mijner gegevens. Ik heb aanvankelijk geaarzeld bij het kiezen van den juisten weg. De voor- en nadeelen, die zoowel de directe methode eenerzijds als ook de indirecte anderzijds in meerdere of mindere mate aankleven, zijn intusschen uit de reeds verschenen werken op het gebied van het dialect zoo langzamerhand wel meer dan bekend ¹⁰⁾; het kan dan ook niet in mijn bedoeling liggen hier nogmaals een algemeene beschouwing aan toe te voegen, daar deze noodzakelijkerwijs weinig anders dan herhaling kan inhouden. Ik kan echter niet nalaten, voor wat betreft onderzoekingen op meer beperkt terrein, speciaal stelling te nemen voor één bepaalde vaste werkwijze, vooral op het gebied der zuivere klankgeographie.

Daar men zich in de dialectliteratuur doorgaans schaart aan de zijde der directe methode, voelde ook ik mij reeds van meet af aan het meest aangetrokken tot persoonlijk onderzoek ter plaatse. Om echter ook de waarde der schriftelijke enquête te toetsen aan de praktijk, bestonden mijn eerste pogingen uit een toepassing van „de ideale methode der toekomst”, die Kloeke in 1926 zag in het uitzenden van korte lijstjes „voor het ontwerpen van voorloopige kaarten en daarop schriftelijk en mondeling navraag doen, om de kaarten definitief te kunnen vaststellen” ¹¹⁾. Dit houdt derhalve een combinatie in der beide methoden, een werkwijze die mij inderdaad als de meest verkieslijke vóórkomt, zeker voor onderzoekingen op uitgebreid terrein, waarbij de schriftelijke enquête de ruwe wegbereider

---

¹⁰⁾ Ze werden onlangs nog eens beknopt bij elkaar gezet door A. Weynen: *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*, Fijnaart 1937, § 2 blz. 1 vlgd.

En in den breedte werd er nog eens op ingegaan door W. Roukens: *Wort und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete*, blz. 34 vlgd.

¹¹⁾ L. Grootaers en G. Kloeke: *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek*, blz. 24.

en voelhoorn kan zijn voor de ordenende en perfectionneerende mondelinge. Mijn pogingen vestigden n.l. bij mij de vaste overtuiging, dat schriftelijke mededeelingen alléén vaak zeer onbetrouwbaar zijn en slechts zeer betrekkelijke waarde bezitten; telken male moest bij persoonlijke controle op welhaast ieder onderdeel corrigeerend worden opgetreden, en soms zeer ingrijpend.

Omdat nu, zeker bij klankgeographisch onderzoek, mondelinge navraag steeds dient plaats te vinden en welhaast dwingende eisch is; omdat verder de bezwaren tegen de directe methode vooral van psychologischen aard, derhalve uitermate subjectief zijn en in hun algemeenheid niet steeds gelden; en omdat de gecombineerde methode grootere bezwaren meebrengt dan de directe methode alleen, zoowel van temporeelen als ook van financiëelen aard, en de Nederlandsche dialectstudie, gezien het stadium waarin zij nog verkeert, er belang bij heeft geen hoogere eischen te stellen dan die welke strikt noodzakelijk zijn; daarom acht ik voor den ervaren navorscher de directe methode alléén toereikend voor onderzoekingen op meer beperkt terrein, vooral wanneer deze geschieden, zooals meestal het geval is, door iemand uit de streek zelf, door iemand die derhalve met de daar heerschende taaltoestanden reeds min of meer vertrouwd is.

Na eenige ervaring werd dan ook door mij overgegaan tot de toepassing der directe methode alleen, zoodat verreweg het grootste deel van mijn materiaal door mij persoonlijk werd verzameld. Voor de juiste weergave van het door mij gehoorde kan daarom volledig worden ingestaan, hetgeen natuurlijk niet wegneemt dat een of andere registratie wellicht voor meningsverschil vatbaar is; het subjectieve element speelt immers bij de klanknoteering ten eenen male steeds een groote rol, een moeilijkheid die wellicht alleen zou zijn te vermijden of althans te ondervangen door het gebruik van experimenteele middelen, iets waaraan om begrijpelijke redenen doorgaans niet valt te denken. Om deze bezwaren tot een minimum te beperken zal bij de bespreking der klanken telkens worden aangegeven wanneer en tusschen welke verschillen werd getwijfeld. Overigens maakt in dubieuze gevallen de keuze tusschen twee mogelijkheden, uit een oogpunt van historische ontwikkeling, meestal geen verschil, omdat het doorgaans overgangen betreft tusschen een oudere en een jongere phase. Als zoodanig hebben zij zelfs nog hun groote waarde: als nog levende bewijzen van een groeiprocess, dat doorgaans slechts is bloot te leggen langs den theoretischen, vaak glibberigen weg der reconstructie; een voordeel dat des te

grooter waarde bezit, wanneer het terrein van taalkundig onderzoek naar litteraire en niet-litteraire bronnen uit de diverse stadia der historie nog zoo goed als braak ligt, zooals dit ook op Limburgsch gebied nog steeds het geval is.

Naast de inzameling had ook de verwerking van het materiaal haar eigen en wellicht nog grootere moeilijkheden. Bij de taalkundige interpretatie van met het Limburgsch ten nauwste verwante dialecten speelde tot nog toe het accent een overwegend groote rol. Hoewel aanvankelijk uitgaande van hetzelfde standpunt, kon ik toch op den duur diverse meeningen hieromtrent in lang niet alle opzichten blijven deelen; ik begon integendeel hoe langer hoe meer overtuigd te raken ook oog te moeten hebben voor andere recent gesignaleerde krachten, die misschien meer dan het accent hun stempel hebben gedrukt op en hun merkteken hebben achtergelaten in de ontwikkeling van onze taal, ook van ons Limburgsche dialect; eenvoudig omdat men er met het accent alléén ten eenen male niet komt.

Daar deze zienswijze van zelf sprekend haar weerslag vindt bij de bespreking der ontwikkeling der diverse klanken, waarbij ik uitging van de toestanden in het wgm., zal zij eerst worden verantwoord door een systematische uiteenzetting in de twee daaraan voorafgaande hoofdstukken van de wijze waarop zij tot stand kwam, waarbij tevens zal blijken hoe een en ander van invloed was op de indeeling van dit werk, zoodat wat dit betreft hier kan worden volstaan met naar ginds te verwijzen.

Wel dient tenslotte hier nog ingegaan te worden op de klankwaarde der door mij aangewende phonetische teekens, over wier keuze ik lang heb getwijfeld. Eenerzijds wenschte ik tegemoet te komen aan den reeds lang en bij herhaling geuiten wensch naar eenheid in transcriptie, waardoor zich het later door Frings eenigszins gewijzigde systeem der Deutsche Dialektgeographie, dat in Duitschland en Zuid-Nederland vrijwel unaniem gebruikt wordt, als van zelf opdrong; anderzijds echter wilde ik ook den belangstellenden, niet-taalkundigen lezer in staat stellen van de resultaten mijner onderzoekingen gemakkelijk kennis te nemen¹²⁾, en voor

¹²⁾ Voor hem zij ook opgemerkt, dat onder een isoglosse verstaan wordt „een lijn, die de uiterste geographische punten verbindt, waar een bepaald taalverschijnsel tot uiting komt”, of m.a.w. een lijn „welke afzonderlijke linguistische feiten of verschijnselen begrenst”. (J. Schrijnen: Handleiding bij de studie der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap², Leiden 1924, 69 en 99).

dezen leek mij de ingewikkelde opzet van bedoeld systeem met zijn te vele en fijne nuanceeringen niet bijster aanlokkelijk, zoodat ik er niet toe kon besluiten het aan te wenden. Daar eenvoudige weergave in gewone letterteekens eveneens zijn nadeelige kanten heeft, heb ik zoo lang gezocht totdat ik geen eenvoudiger systeem meende te kunnen vinden dan dat van v. Ginneken, dat ook in Onze Taaltuin steeds wordt gebezigd, en dat er met eenige aanvulling als volgt uitziet ¹³⁾:

KLINKERS ¹⁴⁾:

a (ndl. bak)	o (ndl. rook)
ε (ndl. rek)	ò (fra. hors)
è (hgd. Wetter)	ó (eng. water, doch iets meer helder; in dialect gewoonlijk als ao geschreven)
ɪ (ndl. sik)	
ɔ (ndl. rok)	ô (fra. peur)
υ (nog doffer en geslotener dan ndl. jong; is ook meer gerond dan ɔ)	ø (fra. parfum)
δ (hgd. Götter)	u (ndl. doek)
ʏ (ndl. stuk)	y (ndl. uw)
ə (ndl. bokkem)	ø (ndl. reuk)
a (ndl. raak)	êi (ndl. rijk)
e (ndl. week)	ôu (ndl. koud)
è (fra. fête)	ôy (ndl. luiĳ)
i (ndl. wiek)	

Ter onderscheiding van het traagheidsaccent wordt het verscherpingsaccent aangeduid door een dubbele punt (:) achter den betreffenden klank.

Stijgende diphtongen worden aangegeven door een j of w vóór, dalende diphtongen, buiten êi, ôu, ôy, door een j of w achter den betreffenden klinker, en triphhtongen door een j of w tusschen beide vocaalelementen in; hoewel in deze laatste klanken het tweede vocaalelement soms nog zuiver vocalische waarde bezit, klinkt dit toch doorgaans als een schwa, reden waarom ik het steeds aangeef met het teeken ə.

¹³⁾ vgl. J. v. Ginneken: De roman van een kleuter, Nijmegen 1917, blz. 56.

¹⁴⁾ Aangegeven wordt de klankwaarde der vocalen met verscherpingsaccent; met betrekking tot deze onderscheiden zich deze klinkers met traagheidsaccent alleen in dit opzicht, dat zij langer worden aangehouden (zie hdst. I). Gemakshalve laat ik hier het teeken ter aanduiding van het verscherpingsaccent (:) weg.

MEDEKLINKERS :

Deze worden weergegeven door de gewone Nederlandsche letterteekens; met dezelfde klankwaarde als in het Nederl. schrijf ik derhalve: *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, w, z.*

ch wordt aangeduid door *X*, en ng door *η*.

Daarenboven komen in de Limburgsche dialecten nog een drietal klanken voor, die met de teekens *G, f* en *3* worden weergegeven, en die de volgende klankwaarde bezitten:

G: hgd. **G**ötter

f: fra. **ch**ic

3: fra. **j**uste.

De mouilleering wordt aangegeven door een *j* achter den betreffenden medeklinker.

Hoewel tenslotte de phonologie eischt dat stemhebbende consonanten, ook al worden zij stemloos gerealiseerd, toch als stemhebbend worden geschreven, heb ik gemeend goed te doen met ook in de medeklinkerspelling zuiver phonetisch te werk te gaan, zoodat, om iedere onduidelijkheid te vermijden, stemloos uitgesproken stemhebbende consonanten als stemloos worden weergegeven; een woord als ‚hand’ schrijf ik derhalve met een *-t*.

HOOFDSTUK I.

HET ACCENT.

§ 1. ALGEMEEN.

Ik gaf reeds in de inleiding de noodzakelijkheid aan om nog vóór het geographisch gedeelte het accentprobleem aan een beschouwing te onderwerpen. Deze noodzakelijkheid dringt te meer, omdat ik bij het onderzoek naar de omstandigheden, waaronder de verschillende accenten optreden, vergelijkenderwijs ben te werk gegaan. Voor verschillende met het onze verwante dialectgebieden werden deze omstandigheden immers reeds vroeger bloot gelegd, zoodat het voor de hand lag mijn onderzoek, voor wat het accentprobleem betrof, te baseeren op het reeds bekende. Ik ging hierbij uit van de accenttoestanden in het vast aan Ned. Zuid-Limburg grenzend noordoosten der prov. Luik, het gebied waarover W. Welter zijn studies uitstrekke. Daar naar de door hem gevonden uitkomsten steeds moet worden verwezen, dient men hiervan derhalve van te voren op de hoogte te zijn, willen voortdurende en hinderlijke herhalingen vermeden worden. Tenslotte komt er nog deze omstandigheid bij, dat bezwaarlijk telkens over accent kan worden gesproken zonder dat het ingewikkelde wezen hiervan bekend is en zonder dat een uiteenzetting over de terminologie gegeven werd.

Een en ander brengt evenwel consequenties mee ten aanzien van de indeeling dezer studie. Daar toch gevolgtrekkingen over de accentverhoudingen in het door mij onderzochte gebied niet op de verwerking van het materiaal zelf dienen vooruit te loopen, dringt zich van zelf de noodzakelijkheid op de behandeling van het accent in tweeën te splitsen, in een algemeen beschouwend en in een concreet toepassend deel (Hdst. VI).

§ 2. BENAMING EN WEZEN DER ACCENTUEERING.

Het zoo gecompliceerde vraagstuk der accentueering in de Ripuarische en Nederfrankische dialecten werd in de studies, die aan dit

probleem hun aandacht schonken, aanvankelijk eenzijdig en daardoor onafdoende behandeld, doordat men slechts oog had voor één zijde ervan, voor wat men n.l. sedert Maurmann aangaf met den term: *circumflectierte Betonung*¹⁵⁾, een term die blijkens Maurmann's eigen beschrijving van dit accenttype onjuist bleek, daar van tweetoppigheid absoluut geen sprake was¹⁶⁾, en die daarom later door Frings op voorstel van Wrede veranderd werd in *Schärfung*¹⁷⁾, terwijl de benaming *zweigipfliger Akzent* werd overgedragen op het andere type dat men pas naderhand ontdekte; want hoewel ook Frings in zijn werk „Die rheinische Accentuierung” herhaaldelijk op dit laatste type was gestooten, ook in de Zuidnederfrankische en Ripuarische dialecten, hield ook hij zich toch in hoofdzaak met het eerste bezig.

Het was Ramisch die het eerst erop wees, dat noordelijk van Gelder de aard der accentueering veel monotoner, veel effener werd¹⁸⁾. Het daar heerschend accent in de gevallen der Zuidnederfrankisch-Ripuarische *Schärfung* van lange vocalen, dat door Hanenberg vallend accent¹⁹⁾, door Neuse Klevelandsch accent²⁰⁾ werd genoemd, bleek nu, blijkens de beschrijvingen ervan, een merkwaardige overeenkomst te vertoonen met het door Frings geconstateerde tweetoppig accent²¹⁾. En Teuchert ging dan ook zoo ver te beweren, dat het tweetoppig accent alleen in het Klevelandsch, de *Schärfung* daarentegen alleen in de Zuidnederfrankische en Ripuarisch-Middelfrankische dialecten voorkwam²²⁾.

Deze constateering bleek evenwel niet steekhoudend. Feit is het,

¹⁵⁾ vgl. E. Maurmann: *Grammatik der Mundart von Mülheim a. d. Ruhr*, Leipzig 1898, blz. 4.

¹⁶⁾ vgl. J. Schrijnen: De isoglossen van Ramisch in Nederland, blz. 40: „Een tweetoppig accent zou veronderstellen, dat de toon na het dalen weer rijst en toeneemt in kracht, — en daarvan is in bedoelde vormen (van Maurmann, T.) niets te bespeuren”.

¹⁷⁾ vgl. Th. Frings: *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen. Deutsche Dialektgeographie V*, Marburg 1913, blz. 7.

id. *Die rheinische Accentuierung*, blz. 69.

¹⁸⁾ vgl. J. Ramisch: *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie. Deutsche Dialektgeographie I*, Marburg 1908, § 9.

¹⁹⁾ vgl. A. Hanenberg: *Studien zur niederrhein. Dialektgeographie zwischen Nijmegen und Uerdingen. Deutsche Dialektgeographie VIII*, Marburg 1915, § 9.

²⁰⁾ vgl. H. Neuse: *Studien zur niederrhein. Dialektgeographie in den Kreisen Rees, Dinslaken, Hamborn, Mülheim, Duisburg*. — id. § 5.

²¹⁾ vgl. Th. Frings: *Die rheinische Accentuierung*, § 7.

²²⁾ *Zeitschr. für deutsche Mundarten*, 1916-'17, blz. 301 vlgd.

dat in het Klevelandsch ten noorden der door Hanenberg en Neuse vastgestelde lijn het tweetoppig accent heerscht in de gevallen, waarin in het Ripuarisch de lange vocalen Schärfung vertoonen, terwijl dit laatste accenttype daar ontbreekt. Maar feit is het even zeer, dat in de Zuidnederfrankische en Ripuarisch-Middelfrankische dialecten zoowel het eene als het andere type vóórkomt: in onze streken heerschen Schärfung en tweetoppig accent naast elkaar²³⁾.

De geaardheid dezer beide accenttypen werd door Frings kenschetsend onder woorden gebracht²⁴⁾, doch een nadere bestudeering dezer formuleeringen, getoetst aan de praktijk, bracht aan het licht dat ook nu nog de terminologie onzuiver was, en dat de benaming 'tweetoppig accent' wederom, nu ook voor het tweede type waarop deze was overgedragen, in zekere opzichten correctie behoefde.

Schrijnen kwam reeds in 1920 tot deze conclusie, toen hij meende, na bespreking met v. Ginneken, „voor het Limburgsch drie soorten van syllabische accenten te mogen vaststellen”²⁵⁾. Aangezien in zijn beschrijving dezer drie soorten het wezen van het merkwaardige Limburgsche accent zeer juist wordt weergegeven, en aangezien hieruit tevens het onnauwkeurige van de benaming 'tweetoppig accent' duidelijk aan het licht treedt, meen ik niet beter te kunnen doen dan zijn woorden hier te citeeren; aanstonds zal blijken, in hoeverre men met zijn drievoudige onderscheiding kan meegaan:

„1. Steekwoord stî:f ‚stijfsel’ (of štî:f, naar gelang het een dialect benoorden of bezuiden de Panninger linie geldt; dus Venl. sti:f). De silbe wordt met één enkelen, eenvormigen expiratie-stroom uitgesproken: het dynamisch accent is dus eentoppig. Maar het inzetten van de vocaal is buitengewoon sterk, en dan volgt plotseling een belangrijke vermindering van intensiteit, die letterlijk omlaag valt, en met de intensiteit de muzikale toon. De verzwakte luchtstroom brengt nu in het strottenhoofd een stemhebbenden, maar kleurloozen klinker voort, dien men strottenhoofdklinker zou kunnen noemen. Het interval is verschillend en wisselt tusschen een kwint en een terts. Een tweede kulminatiepunt, hetzij van expiratorischen, hetzij van muzikalen aard

²³⁾ vgl. voor deze bijzonderheden W. Welter: Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich, § 103.

²⁴⁾ vgl. Th. Frings: l.a.w. § 7.

²⁵⁾ J. Schrijnen: a.w. blz. 40 (spatieering door mij, T.).

wordt echter niet bereikt. Zelfs de volgende consonant, plots afgebroken, is ten gevolge van het verzwakken van den luchtstroom abnormaal kort. Dit accent 1 wordt terecht verscherping genoemd.

2. Steekwoord *stif* ,stijf'. Hier juist het omgekeerde: de vocaal zet zacht in; gaandeweg gaat het crescendo, en langzaam weer decrescendo. Ook gaat doorgaans de muzikale toon in het midden van de vocaal omhoog, maar toon en geluidskracht nemen gelijkmatig toe en af, zoodat ook hier weer van tweetoppig accent geen sprake is. Het accent is zwak gesneden. De tijdsduur der vocalen in accent 1 en 2 verhoudt zich als 1:3, van de slotmedeklinkers als 1:2.

3. Wanneer op een silbe met accent 2 een bijzondere logisch-psychologische nadruk valt, of wanneer deze silbe een spreektaet op-zich uitmaakt, wordt de tijdsduur vermeerderd, de lange groeit tot een overlange, en zoo ontstaat, kan althans ontstaan, tweetoppigheid zoowel in dynamisch als in muzikaal opzicht"²⁶⁾.

Men ziet derhalve aan de hand dezer definieering, dat bij het aan de Schärfung tegenovergestelde accenttype slechts onder bepaalde en zelfs uitzonderlijke omstandigheden van tweetoppigheid sprake is, en dat derhalve de naam 'tweetoppig accent' misleidend is. In dezelfde omstandigheden kan incidenteel trouwens ook bij de Schärfung tweetoppigheid optreden, zooals ook Schrijnen reeds constateerde: „Na het verzwakken van de expiratie volgt dan weer een geringe versterking, verbonden met een geringe muzikale stijging"²⁷⁾.

Afwijkingen op een bepaald type, veroorzaakt door bepaalde uitzonderlijke omstandigheden, vormen echter nog geen nieuwe op zich zelf staande verschijningsvormen, en daarom ging Schrijnen m.i. dan ook te ver met het aannemen van een driesoortige onderscheiding. Wij dienen te volstaan met een tweeledige verdeling in Schärfung en niet-Schärfung; alleen moet voor het laatste type naar een nieuwe benaming worden gezocht.

Om dezelfde redenen keek ook Welter reeds om naar een nieuwe term, en op grond van de overweging dat het algemeene en beslissende kenmerk van het niet-verscherpte accent is „die langsame und beinah schleppende, jedenfalls aber ruhige und gemächliche Exspi-

²⁶⁾ J. Schrijnen: a.w. blz. 40 vlgd. (spatieering grootendeels door mij T.).

²⁷⁾ id.: a.w. blz. 41.

ration, die mit einer unbewegten oder wenig bewegten Tieflage der Stimme Hand in Hand geht", stelt hij voor de term *Trägheitsakkzent* te bezigen²⁸⁾. Aangezien in deze benaming dit soort van accentueering naar mijn meening zeer juist wordt getypeerd, zal ik haar, ook van wege de uniformiteit in de terminologie, hier eveneens in het verdere verloop aanwenden, maar dan in de Nederlandsche vertaling. Analooq aan de naam *traaghheidsaccent* (afk. *traagh.acc.*) gebruik ik dan ook voor *Schärfung* de in het Nederlandsch omgezette term *verscherpingsaccent* (afk. *versch.acc.*).

Alvorens hiertoe te besluiten werd ook het gebruik der benamingen *zweeftoon* of *sleeptoon* voor *traagh.acc.*, en *valtoon* of *stoottoon* voor *versch.acc.* nauwkeurig overwogen. Dat ik tenslotte aan andere de voorkeur gaf, vindt zijn reden, vooreerst in het onvolledige dezer termen, waarin slechts één onderdeel van het accentcomplex, het muzikale element, onder woorden is gebracht, met verwaarloozing van het andere, de intensiteitsfactor, en vervolgens in mijn wensch naar een uniforme benaming. Want het lijdt geen twijfel dat de bewogen geschiedenis der naamgeving van het Ripuarisch-Nederfrankische accent zeer verwarringstichtend is geweest, en het hare ertoe heeft bijgedragen de oplossing van het probleem uitermate te verzwaren; het gebeurde immers niet zelden dat over een bepaald type gesproken werd, terwijl achteraf bleek dat het andere werd bedoeld. Aan deze onzekere toestand is in de Duitsche literatuur reeds langzamerhand een einde gekomen, doordat daarin geleidelijk eensluidende termen werden aangewend, waardoor men tenminste vooraf positief weet waarover gehandeld wordt. Het lijkt mij daarom niet gewenscht deze verhelderde toestand opnieuw te vertroebelen door het in het leven roepen of houden van nieuwe, afwijkende benamingen in de Nederlandsche verhandelingen.

§ 3. OPTREDEN VAN HET TRAAGHEIDSACCENT.

Beide accenttypen bezitten ieder hun eigen domein waarop door hen de scepter wordt gevoerd; beide treden zij op onder geheel andere omstandigheden. Met het oog op de in § 1 bedoelde vergelijking laat ik deze daarom hier beknopt volgen voor wat betreft het noord-oosten der prov. Luik, het gebied dat tot basis van onderzoek zal dienen²⁹⁾.

²⁸⁾ W. Welter : a.w. § 106.

²⁹⁾ vgl. id. a.w. § 107 vlgd.

Daar treedt allereerst het traagh.acc. op ³⁰⁾:

I. Bij de representanten der oude lange $\bar{i}$, $\bar{u}$, $\bar{ü}$; $\bar{e}$, $\bar{o}$ (wgm. ai, au = ohd. ei, ou) in:

a. oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met consonantische auslaut;

b. meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemlooze consonant.

II. a. in de gevallen van rekking in open en oorspronkelijk open lettergreep vóór stemlooze consonant;

b. in de gevallen van rekking vóór $r +$ dentaal steeds in (oorspronkelijk) éénlettergrepige woorden, alleen vóór $r +$ stemlooze dentaal bij (oorspronkelijke) meersilbigheid.

III. in oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met een auslautenden representant der oude $\bar{i}$, $\bar{u}$; ai(j), au(w) en hun eventuele umlauten.

IV. in alle andere gevallen die niet aan de verscherpingswetten onderworpen zijn, en wel bij oude korte vocaal, in:

a. alle oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met auslautende liquida of nasaal;

b. alle oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met auslaut op liquida of nasaal + consonant;

c. alle meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon volgt, resp. volgde, de verbinding liquida of nasaal + stemlooze consonant;

d. alle één- of meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon een stemlooze spirant volgt;

e. alle één- of meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon een stemlooze explosief volgt.

V. In alle gevallen waarin als gevolg van speciaal dialectische klankontwikkeling door vocaliseering van een consonant nieuwe, relatief jonge vocalen ontstonden, in zoo verre niet de voorwaarden voor het optreden van het versch.acc. aanwezig zijn. — Het traagh. acc. was reeds in de ten grondslag liggende korte vocalen aanwezig! — Hiertoe behooren:

a. van de gevallen met l-vocaliseering alle oorspronkelijk éénlettergrepige woorden, en van de meerlettergrepige die met volgende stemlooze consonant;

b. alle gevallen met ch-vocaliseering.

³⁰⁾ Men rekene bij één- en meerlettergrepig steeds vanaf de hoofdklemtoon van het woord.

§ 4. OPTREDEN VAN HET VERSCHERPINGSACCENT ³¹⁾.

Het verscherpingsaccent treedt evenals het traagh.acc. eveneens geconditionneerd op, maar daarnaast eveneens ook ongeconditionneerd, en wel bij de representanten der oude lange $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{o}$, d.w.z. de representanten der wgm. $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{e}/eo$; ai , au = ohd. $\hat{e}$, $\hat{o}$, en hun resp. umlauten.

Geconditionneerd komt het versch.acc. voor:

I. Bij de representanten der oude lange $\bar{i}$, $\bar{u}$; $\bar{e}$, $\bar{o}$ (wgm. ai , au = ohd. ei , ou) en de hieraan beantwoordende umlauten in meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemhebbende consonant.

II. Bij de in open lettergreep en vóór r + dentaal van ouds bestaande lange, alsmede bij de door i -vocaliseering dialectisch lang geworden vocalen in meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemhebbende consonant.

III. In alle tot groep I en II behorende gevallen, die bijzonder gekenmerkt zijn door het verlies eener intervocalische $-d-$ of $-g-$.

IV. Bij de representanten der oude $\bar{i}$, $\bar{u}$; $ai(j)$, $au(w)$ en de hieraan beantwoordende umlauten, voor zoover zij in inlaut vóór vocaal staan of stonden.

V. In alle meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige gevallen met:

- a. de inlautende verbinding korte vocaal + (gegemineerde) liquida of nasaal;
- b. de inlautende verbinding korte vocaal + liquida of nasaal + stemhebbende consonant.

VI. In alle meerlettergrepige gevallen, waarin op een korte vocaal een oorspronkelijk gegemineerde stemhebbende explosief volgt.

§ 5. DE TEGENSTELLING TUSSCHEN STEMHEBBENDE EN STEM-LOOZE CONSONANTEN BIJ HET OPTREDEN DER BEIDE ACCENTSOORTEN.

Uit de in de §§ 3 en 4 gegeven regels komt duidelijk het alleszins merkwaardige feit naar voren, dat enerzijds het optreden van het traagh.acc. in vele gevallen gepaard gaat met stemloosheid, en anderzijds dat van het versch.acc. omgekeerd met stemheb-

³¹⁾ vgl. W. Welter: a.w. § 135 vlgd.

bendheid van een volgende consonant, een feit dat ook Kern reeds constateerde, toen hij over de Zuidlimburgsche dialecten, speciaal die rond Maastricht, schreef, dat „in allen Fällen die Bedingung, dass die Folgesilbe früher wirklich stimmhaften Anlaut hatte oder theoretisch gehabt haben würde, erfüllt (wird). Bedingter Zirkumflex (lees: Schärfung, T.) ist also nie vorhanden vor frühlimb. stimmlos anlautender Folgesilbe (bezw. vor theoretischer Silbe mit solchem Anlaut)”³²⁾.

Van Wijk nu heeft getracht in dit probleem klaarheid te brengen, en deze tegenstelling te overbruggen door ook in het geconditioneerde versch.acc., dat momenteel in vergelijking met het traagh.acc. geen rekking maar juist een verkorting beteekent, het huidige resultaat te zien van een vroegere uit Ersatzdehnung vóór stemhebbende auslaut ontstane gerekte uitspraak³³⁾; een poging waarvan men eenerzijds de aannemelijkheid erkennen moet, doch wier speculatief karakter men anderzijds niet loochenen kan. Deze meening toch, dat het geconditioneerde versch.acc. oorspronkelijk een rekking moet zijn geweest, wordt immers ondersteund door het feit dat het niet-geconditioneerde versch.acc., waarmee het eerste is samengevallen, als uitgangspunt de allerlangste kwantiteit moet hebben gehad; want E. A. Meyer ontdekte dat onder overigens gelijke omstandigheden meer gesloten vocalen een neiging tot kortere uitspraak vertoonen dan de meer opene. Dat het verscherpingsaccent, hetwelk met een vrij korte klinkeruitspraak samengaat, nu juist ongeconditioneerd vóórkomt bij de meer open *ā*, *ē*, *ō*, waar men het derhalve niet zou verwachten, zoekt A. Bach te verklaren door middel van een soort evenwichtswet, volgens welke de dialecten met versch.acc. de klanken met boven de norm lange uitspraak kwantitatief aan het normaal gevoelde type hebben geassimileerd³⁴⁾, met welke opvatting later Frings zijn instemming betuigde³⁵⁾. Of deze zeker scherp-

³²⁾ J. H. Kern: Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut im niederländisch-limburgischen Mundarten. Idg. Forsch. XXVI, 1909, blz. 261. Uit bovenstaand citaat blijkt tevens dat ook Kern het juiste verschil in het wezen van beide accenttypen verkeerd stelde. Ook hij hield immers ten onrechte het versch. acc. voor tweekoppig.

³³⁾ vgl. N. v. Wijk: De klinkerrekking en stoottoon vóór stemhebbende medeklinkers in het Limburgs en in andere dialecten en talen. De Nieuwe Taalgids XXIX, 1935, 405 vlgd.

³⁴⁾ vgl. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XLV, 283.

³⁵⁾ vgl. id. LVIII, 113.

zinnige en suggestieve opvatting juist is of niet, feit blijft het dat de intonatie, die zich vóór stemhebbende auslaut ontwikkelde, samen viel met die van die vocalen, voor welke van ouds de allerlangste kwantiteit mag verondersteld worden; waaruit zou kunnen volgen dat ook het geconditionneerd versch.acc. vroeger een gerekte intonatie moet zijn geweest, die door verlenging bij vocaalwegval, maar dan ook alleen zoo en niet anders, zonder moeite kan verklaard worden. Dat deze gerekte uitspraak nu optrad vóór stemhebbende en niet vóór stemlooze consonanten is begrijpelijk, gezien de omstandigheid dat in veel talen de stemloozen een neiging hebben tot langere uitspraak dan de stemhebbenden, zoodat m.a.w. in beide gevallen rekking optrad, waarbij bij stemhebbendheid de klinker gerekt werd, en bij stemloosheid de medeklinker zelf.

Daar staat echter tegenover dat het geconditionneerd versch.acc. niet langs mechanischen weg behoeft te zijn ontstaan, doch ook langs analogische wegen kan zijn tot stand gekomen, waardoor de oorspronkelijk sterk gerekte intonatie alleen een absolute noodzakelijkheid is voor het ontstaan van het geconditionneerd versch.acc., gezien vanuit den gezichtshoek van v. Wijk. En daar staat verder tegenover dat het bovendien niet juist is, dat het geconditionneerd versch.acc. steeds en overal afhankelijk is van het verlies eener silbe, m.a.w. van apocope of syncope, hetgeen v. Wijk voor zijn oorspronkelijk gerekte uitspraak absoluut noodig heeft ³⁶⁾).

Al pareert v. Wijk deze aanval op de Ersatzdehnung met de overigens ook al weer mogelijke suppositie, dat aanvankelijk de stemhebbende consonant speciaal daar op den voorafgaanden klinker werkte, waar een zwakke vocaal was weggevallen, en dat daarna dezelfde kracht werkzaam bleef en haar terrein van actie uitbreidde ³⁷⁾, wij raken hiermede toch hoe langer hoe dieper verdwaald in het rijk der veronderstellingen. Bij den huidige stand der kennis van dit probleem is het daarom m.i. momenteel ook nog niet verantwoord verder gaande conclusies te trekken dan deze, dat het geconditionneerd versch.acc. gebonden schijnt aan (oorspronkelijke) meersilbigheid en vocalische of stemhebbend-consonantische anlaut van de op den hoofdklemtoon volgende lettergreep; en dat derhalve het

³⁶⁾ vgl. W. Dols: Nog eens de Limburgsche stoottoon. Onze Taaltuin IV, 341 vlgd.

³⁷⁾ vgl. N. v. Wijk: Rekking en stoottoon in het Limburgs, Onze Taaltuin V, 179 vlgd.

Rijnlandsch-Limburgsch zijn silben behandelt naar een stemtoon-principe met als criterium het al of niet stemhebbend karakter der volgende consonanten.

§ 6. INWERKING VAN HET TRAAGHEIDSACCENT OP DEN KLANKVORM.

Dat het typische accent, zooals dit in § 2 werd beschreven, noodzakelijkerwijs zijn invloed moest doen gelden, zeker op de kwantiteit der diverse vocalen, kan niet anders dan bij een zelfs maar oppervlakkige kennismaking en reeds bij voorbaat verwacht worden. Met betrekking tot deze inwerking zijn eenige algemeene principes waar te nemen, die de ontwikkeling der vocalen unaniem bepalen, en die daarom hier behooren te worden weergegeven.

I. Wat weer allereerst het traagh.acc. betreft ³⁸⁾, haar oertype wordt gevormd door en haar eigenlijk domein is gelegen in de gevallen met oorspronkelijk lange *i*, *ü*, *ü*; *ē*, *ō* (wgm. *ai*, *au* = *ohd.* *ei*, *ou*) in oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met consonantische auslaut (vgl. § 3, Ia). Uit phonetisch oogpunt beschouwd heeft het optreden van het traagh.acc. in deze gevallen het ontstaan ten gevolge van over lange vocalen, die in bijzondere gevallen bovendien nog tweetoppig kunnen zijn (vgl. § 2).

Toen het eenmaal zoo ver was, ontstond het streven om alle gevallen met genoemde lange vocalen (vgl. § 3, Ib en III), en tevens die met vroegtijdige rekking zoowel in open lettergreep vóór stemlooze consonant als vóór *r* + (stemlooze) dentaal (vgl. § 3, II), met het grondtype in overeenstemming te brengen, waarbij dient te worden opgemerkt dat bij meersilbigheid de vocaalduur niet overlang maar middellang is, zoodat de duur van het woord in zijn geheel die van het éénlettergrepige grondtype benadert ³⁹⁾.

En verder zou het traagh.acc. bovendien nog veelvuldig diptongische ontwikkeling teweeg brengen, waarbij het over- of middellange karakter van den klank door beide componenten samen wordt bepaald. Wij zijn hier echter aangeland aan het eerste punt in de heerschende opvattingen betreffende de werking van het accent, waarmee ik meen niet langer te kunnen instem-

³⁸⁾ vgl. W. Welter: a.w. § 112 vlgd.

³⁹⁾ Het onderscheid tusschen over- en middellange vocalen wordt door mij echter niet aangegeven.

men. Wanneer men zich nog eens het wezen van het traagh.acc. realiseert (vgl. § 2), dan blijkt dit immers te bestaan uit een geleidelijke opeenvolging van crescendo:decrescendo, zoowel wat toon als wat geluidskracht betreft, en dan blijkt het vooral te zijn gekenmerkt door zijn overmatig langen duur, hetgeen in uitzonderlijke omstandigheden tweetoppigheid ten gevolge kan hebben. Wanneer het traagh.acc. aan de ontwikkeling tot diphtong debet zou zijn, zou dit proces derhalve een gevolg moeten zijn van den langen vocaalduur met zijn gelijkmatigen overgang crescendo:decrescendo. Aan gezien het bij overmatig langen duur moeilijk kan zijn een vocaal vast te houden op één bepaalde articulatieplaats en zodoende van zelf een geleidelijke mondsluiting zou kunnen volgen, zouden inderdaad onder invloed van dit accent zoowel dalende diphtongen als zwevende triphhtongen kunnen ontstaan. En inderdaad worden beide klanken ook aangetroffen; maar daarnaast vindt men als „dritter im bunde” nu ook stijgende diphtongen, klanken die derhalve reeds met een mondsluiting beginnen, en die zodoende onmogelijk hun ontstaan aan de werking van het traagh.acc. te danken kunnen hebben. Uit het feit, dat zij bij de behandeling dezer problemen tot nog toe in de literatuur stelselmatig werden dood gezwezen, zou men kunnen besluiten dat men inderdaad met deze klanken in dit proces geen raad heeft geweten ⁴⁰⁾.

De bres die hiermee geslagen is in deze opvatting met betrekking tot de diphtongering, doet haar echter in haar geheel wankelen, en zelfs verder instorten. Want vervolgens wordt hierdoor ook het ontstaan der triphhtong aan de werking van het traagh.acc. onttrokken. Deze klank blijkt n.l. niet het huidige effect te zijn van een rechtstreeksche ontwikkeling uit een monophhtong, maar moet verklaard worden met een stijgende diphtong als tusschentrap; daarop wijst telkens en telkens het kaartbeeld der woorden, waarin ontwikkeling tot triphhtong heeft plaats gevonden, en waarbij men herhaaldelijk hier en daar aan de peripherie van het triphhtong-gebied stijgende diphtongen als relicten tegenkomt. En niet zelden ontmoet men in dezelfde woorden beide klanken in één en hetzelfde dialect, waarbij steeds de stijgende diphtong de oudere phase blijkt te ver-

⁴⁰⁾ Ook Welter noteert ze (§ 115), doch maakt er verder met geen enkel woord gewag van. De triphhtongen worden door hem (t.a.p. en passim) als zwevende diphtongen genoteerd en onechte diphtongen genoemd, hetgeen ik beide voor onjuist houd. Zij bestaan immers uit twee vocalische elementen, verbonden door een glide.

tegenwoordigen ⁴¹⁾). Aangezien men derhalve de triph tongen moet herleiden tot stijgende diphtongen, en aangezien deze laatsten niet krachtens de werking van het traagh.acc. kunnen ontstaan zijn, moet deze conclusie ook noodzakelijkerwijze getrokken worden voor wat het ontstaan der triph tong aangaat.

En dit geldt ten laatste eveneens onverminderd voor den overgang van monoph tong in dalende diphtong, hetgeen in het noord-oosten der prov. Luik alleen is geschied bij wgm. ai, au (ohd. ei, ou), terwijl dit bovendien nog extreme gevallen blijken te zijn, die „hier und da sporadisch und eigentlich nur in Dialecten niederfränkischer (jedenfalls nicht-riparischer) Grundstruktur" vóórkomen ⁴²⁾. Met andere woorden ontbreekt deze diphtongeering grootendeels in het eigenlijke kerngebied dezer accentueering, waarvoor men de Ripuarische dialecten steeds heeft gehouden, zoodat men toch reeds op grond dezer constateering terecht mag twifelen aan verband tusschen beide verschijningsvormen. Nu komt het overvloedig voorkomen dezer diphtongen in de door mij onderzochte dialecten inderdaad overeen met Welter's bevinding; maar ook nog in een ander opzicht, en wel in dit dat deze dalende diphtongen als representanten der wgm. ai, au (= ohd. ei, ou) nu ook vóórkomen in de betreffende woorden met versch.acc., en wel in het noord-oosten van Luik weer even schaarsch en in onze dialecten in zoo goed als gelijke verbreiding als in de gevallen met traagh.acc. ⁴³⁾, hetgeen wederom niet pleit voor de meening als zou het traagh.acc. in deze diphtongeering de drijvende factor zijn geweest. Daar komt echter nog bij, dat dezelfde dalende diphtongen in onze dialecten ook optreden als vertegenwoordigers van wgm. ī, ū, uml.-ū en iu; afgezien nog van het feit dat dit weer eveneens ook het geval is, en weer in even overvloedige verbreiding, bij de betreffende klanken met versch.acc., is het immers bekend dat diphtongeering van deze klanken niet alleen ook vóórkomt, maar zelfs haar oorsprong heeft gevonden in dialecten, waaraan bedoelde wijze van accentueering geheel en al vreemd is.

Alvorens uit dit alles tot een gezamenlijke, voor de hand liggende gevolgtrekking over te gaan, dient eerst de pas te worden afge-

⁴¹⁾ Tot dezelfde bevinding kwam ik eveneens voor de toestanden in Welter's gebied; bij een nader onderzoek noteerde ik in het dialect van Moelingen herhaaldelijk triph tongen in gevallen waarin Welter een stijgende diphtong opgeeft. Bij een objectieve controle door derden bleek mijn no-teering achteraf in de meeste gevallen juist.

⁴²⁾ W. Welter: a.w. § 118.

⁴³⁾ vgl. id.: a.w. §§ 151, 153.

sneden aan de laatste mogelijkheid die het verband tusschen deze di- en triph tongeering en het traagh.acc. nog zou kunnen redden, door het proces te verklaren vanuit de uitzonderlijke tweetoppige gevallen. Dan zou ook de omstandigheid, dat diphtongeering bij beide accenttypen plaats vindt, minder bezwaarlijk zijn, omdat in deze gevallen immers eveneens ook het versch.acc. tweetoppig kan zijn. Deze mogelijkheid is evenwel absoluut uitgesloten, want van tweetoppigheid is bij deze klanken totaal geen sprake; alle drie zijn zij niet twee-, maar ééntoppig, getuige de volgende beschrijving van Jespersen: „fallende (oder „eigentliche“) Diphtonge, wo ein Vokal als Silbengipfel einem anderen mitlautenden vorhergeht“; „steigende (oder „uneigentliche“) Diphtonge, wo umgekehrt der Gipfel auf der mitlautenden Vokal folgt“; „einen schwebenden Triph tong mit Gleiten vom einen Vokal zum andern, ohne dass es möglich gewesen wäre den Gipfelbildenden herauszuhören...., wobei ich nur eine Silbe zu hören glaubte“⁴⁴).

Er valt derhalve moeilijk te ontkomen aan de conclusie, dat noch de stijgende diphtong, noch de zwevende triph tong, noch de dalende diphtong haar ontstaan kan gevonden hebben in de werking van het traagh.acc., en dat hier ongetwijfeld andere krachten aan het werk geweest moeten zijn.

II. De tweede groote groep waarin het traagh. acc. optreedt, wordt gevormd door die éénlettergrepige woorden, waarin op de korte vocaal een altijd stemlooze consonant volgt, alsmede door die meerlettergrepige, waarin eveneens de korte vocaal door een stemlooze consonant gevolgd wordt (vgl. § 3, IV). Ook hierin nu streeft het traagh.acc. naar ausgleich met het onder I genoemde grondtype, hetgeen rekking dezer korte vocalen ten gevolge heeft, doch meer individueel dialectisch in beperkteren omvang, waaruit blijkt dat wij ons in een rand- of overgangsgedebiet dezer accentueering bevinden, aangezien „die ripuarisch-mittelfränkischen Kernlandschaften im Grossen und Ganzen zu einheitlichen Dehnungen gelangt sind“⁴⁵). Toch is ook daar waar de korte vocaal bewaard bleef, deze van grootere kwantiteit dan in de overeenkomstige gevallen met versch.acc. In deze gevallen, waarin geen rekking tot stand kwam, kon echter het traagh.acc.

⁴⁴) O. Jespersen: Lehrbuch der Phonetik, Leipzig-Berlin 1926, 207 vlgd. (spatieëring door mij, T.).

⁴⁵) W. Welter: a.w. § 129.

zich vaak zeer moeilijk handhaven, hetgeen mede ten gevolge had, dat toen vele woorden eenvoudig analogisch overgingen naar de categorie met versch.acc.; zelfs is dit soms het geval in woorden waarvan kan bewezen worden dat de rekking hierin eens tot stand kwam en de lange vocaal hierin eens moet bestaan hebben.

§ 7. INWERKING VAN HET VERSCHERPINGSACCENT OP DEN KLANKVORM ⁴⁶⁾).

In tegenstelling met de aanvankelijk heerschende opvatting als zouden er aan het ontstaan der twee gelijke accentsoorten, het wel en niet geconditioneerde versch.acc., twee totaal verschillende oorzaken ten grondslag liggen ⁴⁷⁾, is langzamerhand de meening algemeen doorgedrongen dat er van eenig wezenlijk verschil tusschen beide, noch wat hun wezen, noch wat hun wijze van ontstaan betreft, sprake kan zijn: het eene moet eenvoudig naar het voorbeeld van het andere zijn opgetreden, waarbij wij in het midden laten of dit geschiedde langs mechanische dan wel langs eenvoudig-analogische wegen (vgl. § 5). Als er derhalve van eenig onderscheid sprake is, is dit geen ander dan een temporeel.

I. In eerste instantie moet het versch.acc. zijn opgetreden in de van ouds éénlettergrepige woorden met oorspronkelijk lange ā, ē, ō. Deze vormden derhalve het grondtype en hier lag het oerdomein dezer accentueering. Alle verder voorkomen van versch.acc. bij lange vocalen (vgl. § 4, I-V) is het gevolg van een analogische aanpassing aan deze éénlettergrepige vormen. Evenals bij het traagh.acc. kunnen daarbij ook hier twee kwantiteiten gesignaleerd worden, naar gelang men met één- dan wel met tweelettergrepige woorden te doen heeft, waarbij de laatste wederom de lengte der eerste benaderen in hun *ge z a m e n l i j k e n* duur ⁴⁸⁾).

Bij dezen ausgleich springt echter in het oog, dat de moeilijkheden om de momenteel nog tweelettergrepige woorden te overwinnen blijkbaar grooter zijn dan bij die welke door apocope momenteel éénlettergrepig geworden zijn, hetgeen niet verwonderen kan, gezien het feit dat het hier immers de aanpassing gold van een grooter klankcomplex. En hierin nu moet de verklaring gezocht worden voor

⁴⁶⁾ vgl. W. Welter: a.w. § 144 vlgd.

⁴⁷⁾ vgl. Th. Frings: Die rheinische Accentuierung, 84 vlgd.

⁴⁸⁾ Evenals bij het traagh. acc. wordt ook dit onderscheid door mij niet aangegeven.

de omstandigheid dat, evenals dit ook bij het traagh.acc. het geval was, ook op de regels betreffende het optreden van het versch.acc., zoowel in het Ripuarische als in het Nederfrankische gebied, zooveel uitzonderingen vóórkomen, en wel hier in meerlettergrepige woorden. En omgekeerd vallen of blijven dan deze uitzonderlijke vormen zonder meer ten prooi aan de werking van het traagh.acc., reden waarom Frings van het versch.acc. sprak als van een passief accent ⁴⁹⁾. Aangezien wij echter ook bij het traagh.acc. een dergelijk streven constateerden, is het duidelijk dat niet alleen het versch.acc., maar ook het traagh.acc., en daarmee derhalve het heele accentcomplex momenteel passief geworden is; een bewijs dat intusschen de oorspronkelijke causaliteit langzamerhand opgehouden heeft te bestaan, dat intusschen de oorspronkelijke oorzaken niet meer in actie zijn.

Verder zou nu, analoog aan de vermeende diphtongische ontwikkeling o.i.v. het traagh.acc., in vele dialectgebieden ook in woorden met versch.acc. op lange vocalen hetzelfde streven naar diphtongvorming zijn waar te nemen, nu o.i.v. dit accenttype, zooals ook Kern reeds voor bepaalde klanken aannam ook voor het Maas-trichtsch en omliggende dialecten ⁵⁰⁾. Vooreerst vinden wij d a l e n d e d i p h t o n g e n als vertegenwoordigers der wgm. ai, au (ohd. ei, ou) en van wgm. ī, (uml.)-ū, iu; zooals reeds gezegd is dit echter ook het geval bij deze klanken met traagh.acc., en wel in ongeveer gelijke uitgebreidheid, terwijl bij de laatste drie klanken ook dialecten diphtongeerden, en nog wel het allereerst, die bedoelde accentcorrelatie absoluut niet kennen, zoodat om deze redenen ook aan het versch.acc. diphtong verwekkende invloed ten eenen male ontzegd moet worden. Als typeerende merkwaardigheid valt hierbij weer te constateeren, dat het oerdomein onzer accentueering, de „ripuarische Kernlandschaften fast ausnahmslos von der Diphtongierung frei (sind)“! ⁵¹⁾.

Daarnaast treft men ook hier eveneens z w e v e n d e t r i p h t o n g e n, en wel als representanten van wgm. ā, ā-uml.; ai, au (ohd. ê, ô), waarbij wij weer dezelfde argumentatie kunnen en mogen toepassen voor wat de twee laatste klanken betreft, die in ongeveer gelijke verbreiding ook weer met traagh.acc. vóórkomen. Dit geldt niet voor wgm. ā, omdat deze alleen versch.acc. kan heb-

⁴⁹⁾ vgl. Th. Frings: a.w. § 57.

⁵⁰⁾ Idg. Forsch. XXVI, 262.

⁵¹⁾ W. Welter: a.w. § 151.

ben. Nu wij echter voor het meerendeel der klanken met zekerheid kunnen zeggen, dat, evenmin als het traagh.acc., het versch.acc. de drijvende kracht is geweest, die voerde tot het ontstaan van dien triptongen; nu wij derhalve voor het meerendeel der gevallen ook bij het versch.acc. moeten constateeren, dat er andere krachten aan het werk zijn geweest; nu verschaft ons juist de *ā* een zeer welkome vingerwijzing voor de richting, waarin de oplossing dezer problemen dan wél moet gezocht worden. Het valt n.l. bij de bestudeering van dezen klank onmiddellijk op, dat er een groot geographisch verschil in de triptong-verbreiding bestaat tusschen de *ā* met en zonder umlautsfactor, in welk laatste geval deze klank een veel grooter gebied bestrijkt; daar komt nu als merkwaardigheid bij, dat dit eveneens het geval is in die woorden zonder volgende *i*, *j*, waar oorspronkelijk een *w* aan de *ā* voorafging. Daarbij is het van zelf sprekend eveneens typeerend, dat ook bij de vorige klanken die met versch.acc. triptongeerden, de *ai* en de *au*, oorspronkelijk een *j* en *w* in de onmiddellijke omgeving van den klinker stonden. Het is op grond van deze gegevens, dat ik in het volgend hdst. zal trachten een andere weg in te slaan ter verklaring dezer verschijnselen.

II. De tweede groote groep met versch.acc. omvat die meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden, waarin op een korte vocaal een stemhebbende consonant volgt (vgl. § 4, V en VI). Evenals het traagh.acc. in de gevallen met korte vocaal streeft naar aanpassing aan het grondtype, waardoor rekking ontstaat (vgl. § 6, II), werkt omgekeerd hier bij het versch.acc. de tendens deze gevallen met korte vocaal tot voorbeeld van den analogischen ausgleich te nemen, en zoodoende lange vocalen met versch.acc. met dit kortevocaal-type in overeenstemming te brengen, of m.a.w. te verkorten. En zoo werd deze groep het voorbeeld voor alle gevallen met versch. acc., waarin een oude of jonge diphtong in auslaut of hiaat staat, resp. stond (vgl. § 4, IV). Doordat het gesloten diphtongelement het karakter heeft van een nauwelijks hoorbaren spirantischen naslag, komt het vaak voor dat het geheel verdwijnt.

HOOFDSTUK II.

DE ARTICULATIEBASIS.

§ 8. DE DIPHTONGEERING IN HET LICHT VAN: RAS EN TAAL.

In zijn boek ‚Ras en Taal’ beschrijft v. Ginneken, hoe in den tijd kort na de rekking der korte vocalen in open lettergreep plotseling in het zuid-oosten van ons taalgebied een algeheele omwenteling van het woordbegin optrad, doordat alle lange beginklinkers een prothetische j of w aannamen, terwijl bovendien alle dalende diphtongen werden omgezet in stijgende (§ 12). Later evenwel werden die j en w weer gevocaliseerd, hetgeen een algemeene klinkervernauwing met zich meebracht, terwijl de intensiteits-klemtoon in de eerste schaal der silbebalans kwam te liggen (§ 25). En deze zelfde feiten deden zich nu eveneens ook voor in het woordmidden (§§ 13 en 25).

Zoo werden derhalve ‚kjäs’ (kaas) tot ‚kājəs’, ‚bjin’ (been) tot ‚biejən’, ‚bwom’ (boom) tot ‚boewəm’ enz.

Merkwaardigerwijze speelde zich dezelfde geschiedenis echter ook af in gebieden, waar Slavische talen worden gesproken. En in aansluiting op constateeringen op anthropologisch gebied, waarbij bleek dat in West-Europa op vele plaatsen een sterke inslag van het Oost-europeesche of Praeslavische ras valt waar te nemen, en tevens verder bouwend op de treffende Nederlandsch-Slavische parallellen die reeds v. Wijk had gevonden, kwam v. Ginneken toen tot de bevinding, dat er tusschen de Slavische en vooral de Oostnederlandsche taalgeschiedenis een heele reeks overeenkomstige feiten vallen waar te nemen, terwijl de geschiedenis ons bewijst dat deze parallele feiten inderdaad op historische basis staan. Immers de Chatten uit Hessen, waar de Batavieren en Canninefaten van afstammen, kunnen reeds tot het Praeslavische ras behoord hebben. Maar dat de Thüringers, die omstreeks 300 naar de Veluwe en vandaar eensdeels naar het Gooi, anderdeels naar Brabant en Limburg trokken, hiervan zeker afstamden, blijkt wel uit het feit

dat in Thüringen nog in de 10de eeuw veel meer Slavisch dan Germaansch werd gesproken. De daarop volgende Saksen- en Franken-doortocht vanuit Sleeswijk-Holstein ging dwars door het woongebied der Praeslaven, zoodat het aannemelijk, of liever zoo goed als zeker is, dat velen van hen zich bij dien tocht zullen hebben aangesloten en toen hier zijn blijven wonen (§ 1).

Daarom komt v. Ginneken op grond van zijn materiaal tot deze voor de hand liggende stelling: „dat de Praeslavische articulatiebasis sinds zes- à zeventhonderd na Christus in vier plaatsen tegelijk volkomen gelijkerwijze op de talen in en rond Nederland heeft ingewerkt” (§ 2), tot welke gebieden ook heel Limburg behoord heeft. Deze gelijkenis ontstond derhalve niet als gevolg van onderling onmiddellijk verkeer, maar ten gevolge van juist dezelfde articulatiebasis; zij berust derhalve niet op ontleening aan de Slavische talen, maar op „de biologische afstamming der Oudnederlandsche menschen met hun eigenaardige articulatiebasis van de menschen met de articulatiebasis van het Praeslavische ras” (§ 3, blz. 11).

Wanneer wij nu nog eens teruggrijpen naar de diphtongeeringsgeschiedenis, waarover gehandeld werd in de §§ 6 en 7, moet allereerst geconstateerd worden, dat ook in onze dialecten, naast dalende diphtongen, stijgende diphtongen en zwevende triphthongen⁵²⁾ werden gevonden; vervolgens dat geen van drieën aan eenige in de richting van hun ontstaan drijvende werking, noch van het traagh.-acc., noch van het versch.acc. kan te danken zijn; en tenslotte dat mij, wat de twee laatste klanken betreft, gebleken was dat de triphthong zich in onze dialecten uit de stijgende diphtong had ontwikkeld. Daar kwam verder nog bij, dat triphthongontwikkeling bij de klanken met versch.acc. zoo goed als alleen heeft plaats gevonden in die gevallen, waarin oudtijds op de vocaal een i,j of w volgde of voorafging. Maar dit feit is nu ineens duidelijk in het licht van de door v. Ginneken in „Ras en Taal” opgestelde reconstructies, waarmee verder de door mij geconstateerde triphthongvorming haarfijn overeenstemt, zoodat wij hierdoor de bron hebben aangeboord,

⁵²⁾ In aansluiting op blz. 17, noot 40 houd ik v. Ginneken's schrijfwijze dezer klanken (kājās enz.) voor volkomen juist, reden waarom ook ik deze wijze van noteering volg.

die ons tot een oplossing dezer problemen voert, en die derhalve haar oorsprong vindt in de werking van onze articulatiebasis.

Daarmee zijn wij echter terecht gekomen temidden van een complex van verschijnselen, die alle onderling met elkaar in verband staan, en waartoe ook de vorming van dalende diphtongen behoort. Aangezien ik zoo goed als het geheele verloop dezer feiten, zooals dit in 'Ras en Taal' werd ontwikkeld en tot een voortreffelijke synthese verwerkt, in mijn materiaal kan volgen, en daar ik nog met meerdere voorbeelden de door v. Ginneken achterhaalde verschijnselen kan staven, is een beknopte weergave der door hem uitgewerkte gedachten hier allereerst noodzakelijk. Zoodoende kunnen de gegevens, die men elders grootendeels los van elkaar en overal verspreid aantreft, aan de hand van het hier volgende gemakkelijk in hun algemeen verband worden geplaatst; tevens behoeft daardoor bij de interpretatie in het geographisch gedeelte niet telkens in herhaling te worden getreden, doch kan eenvoudig hierheen worden verwezen.

De verschillende parallellen nu kunnen in de volgende chronologische groepeerings worden samengebracht ⁵³⁾:

EERSTE PERIODE A° 650—1000.

§ 9. DE MOUILLEERINGSCORRELATIE DER INLAUTSCONSONANTEN IN HET OUDNEDERLANDSCH, EN DE UMLAUT.

Parallel aan het Slavisch is een mouilleeringscorrelatie aan te wijzen voor alle eindconsonanten van nominaal- en verbaalstammen met Oudnederlandschen i- en o- of u-umlaut: vandaar de tegenstelling tusschen 'Schelde' (<*Skaldi) en 'Schouwen' (<*Skaldum). De mouilleering van de vóór i, j staande consonant is tevens de eerste aanloop geweest tot den umlaut, waarna de gemouilleerde consonant in de stam een j-epenthese ontwikkelde, die met de voorafgaande vocaal eerst tot een ultrakorte dalende diphtong werd, maar zich weldra ermee assimileerde tot een palatalen klinker. De

⁵³⁾ vgl. J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 4 vlgd. Voor de vergelijking dezer feiten met de overeenkomstige in de Slavische talen zie men a.w. § 3. De niet in mijn materiaal aangetroffen verschijnselen worden korthedshalve achterwege gelaten, terwijl ik aan de localiseering der wel vermelde meerendeels eveneens geen aandacht besteed; voor het een en het ander zij verwezen naar 'Ras en Taal' zelf.

moeilijkheden tegen deze alleroudste opvatting betreffende het ontstaan van den umlaut opgeworpen, dat deze mouilleering en deze j-epenthese n.l. nooit en nergens waren teruggevonden, worden ontzenuwd door middel van de toestanden in vele dialecten, waarin „naast kleine relictgebieden die de gemouilleerde consonant zelf bewaarden, nog een groote reeks peripherie-streken ligt, die de i-epenthese tot op den dag van heden behouden hebben” (§ 4, blz. 15) ⁵⁴).

§ 10. DE GEMOUILLEERDE GEMINATEN EN DE OUDSTE ONTRONDINGEN.

De juistheid dezer gedachten over het ontstaan van den umlaut wordt onderschreven door de ontwikkeling der vocalen vóór uit consonant + j ontwikkelde geminaten bij de ja- en jô-stammen, die een bijzonder taaie mouilleering blijken te hebben. Niet alleen wordt in woorden als ,brug', ,put', ,stuk' de oude oe omgekleurd tot u door de mouilleering met behulp der j-epenthese, doch zij gaan zelfs nog een stap verder en ontwikkelen, dank zij de absolute handhaving der mouilleering, na de umlautspalatalisatie door een nieuwe epenthese een delabialisatie, waardoor ,brug', ,put', ,rug' tot ,brig', ,pit', ,rig' werden. Ditzelfde effect kon echter tevens bereikt worden door den stamklinker vóór de eindconsonant, althans vóór de r; niet alleen kwamen ,vuur', ,sturen' en ,duur' met een ui en iu in de stam op denzelfden trap die ,schuur', ,huur' en ,huren' bereikten door den gewonen umlaut, maar zij konden verder ook delabialiseeren door de gehandhaafde mouilleering tot ,vier', ,stieren' en ,dier'.

Hieruit blijkt tevens „dat de Nederlandsche mouilleeringscorrelatie, juist trouwens als in de meeste Slavische talen geen enkelvoudige tegenstelling is tusschen velaar en palataal, maar tusschen labiovelariseering en delabialiseerende mouilleering of palataliseering” (§ 5, blz. 18).

⁵⁴) vgl. voor een uitgebreide bewijsvoering tevens J. v. Ginneken in Onze Taaltuin III: De consonantmouilleering in een groep Nederlandsche dialecten (192 vlgd.); De Oudnederlandsche umlaut en de mouilleering (212 vlgd.); De correlatie van harde en weeke medeklinkers in het Oud- en Nieuwnederlandsch (302 vlgd.).

§ 11. PALATALISEERING VAN VELAREN EN DENTALEN VÓÓR PALATALE KLINKERS.

In sommige Zuidnederlandsche dialecten is nu, juist bij vele ja- en jô-stammen, behalve den umlaut en de delabialisatie der vocalen, ook de palataliseering der velare eindmedeklinkers in de omgeving van palatale klinkers bewaard. „Doch verder werd hier ook de t en d voor een i- van den uitgang niet slechts gemouilleerd, maar werkelijk tot een geaffricceerde palataal b.v. te Brussel en te Hasselt” (§ 6, blz. 19). Terwijl elders deze palatale affricaten spoedig tot zuiver dentale affricaten en daarna tot dentale spiranten werden, heeft men te Brussel en Hasselt „tot op den dag van heden deze palatale affricaties met praeslavische teruggetrokken mondhoeven en dus zonder eenige labialisatie weten te bewaren” (§ 6, blz. 21).

§ 12. DE O- EN U-UMLAUT.

Doordat de tegenstelling tusschen harde en weeke consonanten even oud is als de primaire i-umlaut, dient ook de zgn. o-umlaut in dezen tijd te worden geplaatst. In ‚filo’ ging derhalve eerst de i in u over om dan later bij de rekking in eu te veranderen. Het bezwaar dat de eerste teekenen van zoo’n umlaut zich pas vertoonden in de 14de eeuw, terwijl toen de o toch reeds eeuwen verdwenen was, is met het oog op het voorafgaande gemakkelijk op te lossen, aangezien immers zoo’n weggevallen eindklinker nog eeuwen kan voortleven in de heldere of donkere kleur der slotmedeklinkers⁵⁵).

Tot deze groep dienen ook gerekend te worden een heele reeks gevallen, die de labiovelariseering nog vertoonden in de oorspronkelijke ongerekte klinkers: vooreerst de overgang van al^{to} in ol^{to} en van ol^{to} in o^{lto}; vervolgens gevallen als ‚zös’ (zes), ‚vusch’ (visch), wier eind-s gevelariseerd was door de ch ervoor of erachter, e.a.

BESLUIT.

Het Oudnederlandsch blijkt hiermee de mouilleeringscorrelatie der enkelvoudige consonanten vooral gekend te hebben aan het einde

⁵⁵) vgl. ook J. v. Ginneken in Onze Taaltuin II: Nog een Hollandsche expansie: de ronding van leenen: leunen en soortgelijke (113 vlgd.), welk artikel later gecorrigeerd werd in ‚Ras en Taal’ (§ 9).

der woordstammen. In de volgende periode gaat haar ontwikkeling, althans in de kerngebieden, „een tijd lang op het Slavisch gelijken als de eene druppel water op de andere” (blz. 36). Het kenmerkende dezer periode is de j- en w-prothese der anlautende vocalen, en dezelfde epenthese vóór alle inlautende klinkers met daaruitvolgende uitbreiding der mouilleeringscorrelatie op alle Nederlandsche anlautsconsonanten.

TWEEDE PERIODE A° 1000—1350.

§ 13. DE PROTHESE VAN J EN W.

Kort na de rekking der korte vocalen in open lettergreep schijnt het, alsof er een wet is uitgevaardigd in ons Zuidoostelijk taalgebied, volgens welke geen enkel woord meer met gerekten of langen klinker mocht beginnen, want deze nemen n.l. alle een j of w vóór zich, al naar gelang hun palatale of velare kleur, terwijl bovendien alle dalende diphtongen worden omgezet. Zodoende gingen daar woorden als ,ezel' en ,oog' voortaan ,jezel' en ,wog' luiden.

§ 14. DE MOUILLEERINGSCORRELATIE DER BEGINCONSONANTEN.

Ditzelfde gebeurt nu in het Slavisch eveneens met beide klinkerreeksen in het woordmidden, zonder extra j- of w-phoneem echter. „De jota mouilleert of verweekt de voorafgaande consonant en de labiovelare w labiovelariseert of verhardt den voorafgaanden medeklinker” (§ 13, blz. 38). Dit veroorzaakte de correlatie der al of niet gemouilleerde anlautsconsonanten in de meeste Slavische talen. Toen nu in ons Zuidoostelijk dialectgebied aanvankelijk precies hetzelfde verschijnsel optrad, ontstond er toch al aanstonds dit principiëel verschil, „dat de vertegenwoordigers van het Noordsche ras die j en w met den volgenden klinker verbonden en hen samen als een stijgende diphtong interpreteerden” (§ 13, blz. 39). Ook de oorspronkelijk en uit tweeklank of rekking ontstane lange klinkers in het woordmidden krijgen dus alle een j of w vóór zich, die de voorafgaande consonanten mouilleert of labiovelariseert. Niet alleen worden deze laatste zodoende in twee reeksen onderscheiden, maar ook alle klinkers worden bewust verdeeld in een prae- en postpalatale

groep, daar de eerste alle een j en de tweede alle een w vóór zich namen.

Aan praepalatalen kant staan de representanten van ogm. ai en wgm. io, van lange gesloten ē en van gerekte oude korte e en i: b.v. ,bjin' (been), ,djirke' (deerntje), ,hjier' (hier), ,njevve' (neven, naast), ,hjimmel' (hemel) e.a.

Postpalatalen blijken daarentegen de vertegenwoordigers van ogm. au, van wgm. oude lange ā, en van de gerekte oude korte a, o, u: b.v. ,bwom' (boom), ,gwon' (gaan), ,vwadder' (vader), ,knwook' (knook), ,schwóttel' (schotel) e.a.

§ 15. ASSIMILATIES EN DISSIMILATIES IN DE STIJGENDE DIPHTONGEN.

Door een progressieve assimilatie beginnen de j en w nu de op hen volgende klinkers meer aan zich zelf gelijk te maken, zooals Meillet ook voor het Slavisch aantoonde⁵⁶⁾; en zoo kon ,bjin' ontstaan uit een oudere vorm ,bjen' (been), ,ljig' uit ouder ,ljêg' (laag), ,gwon' uit ,gwaan' (gaan) enz.

Merkwaardigerwijze echter oefenden deze klanken betrekkelijk kort na deze assimilatieperiode plotseling een progressief dissimileerende werking uit op de volgende vocaal, doordat de j of de weeke consonanten de volgende klinkers depalataliseerden, en de w of de harde consonanten de volgende vocalen palataliseerden.

Men dient nu allereerst te weten, dat de palataal-velaar-correlatie der afzonderlijke klanken in de Slavische talen het resteerend overschot was van een vroegere silbencorrelatie, en zelfs van een nog oudere woordcorrelatie; oudtijds heerschte daar derhalve volslagen woord- of silbenharmonie. En om nu deze bijna ongelooflijk klinkende omslag van een assimilatieve in een dissimilatieve neiging te begrijpen, stelt v. Ginneken het Oudslavisch tegenover de afzonderlijke Slavische talen, en constateert dan, dat „de assimilatieperiode toch niets anders (was) dan een voortzetting van de Oudslavische wet der silben-harmonie, die in de geschiedenis der afzonderlijke Slavische talen, door het afvallen der jers niet meer kon gehandhaafd worden. Nu toch komt het heel vaak voor, dat een silbe, die met een weeke consonant begint, op een harde eindigt, en omgekeerd; en in al deze gevallen begint zich nu de vocaal naar de kleur

⁵⁶⁾ vgl. A. Meillet: *Le Slave Commun*², blz. 117.

van de eindconsonant te richten. De kleur van de beginconsonant voelt zich hierdoor volstrekt niet verzwakt, maar door deze contrasteerende tegenstelling zelfs scherper gekarakteriseerd. De gemouilleerde silben hebben hun tijd gehad, en de gemouilleerde consonanten hebben zich tot zelfstandige phonemen ontwikkeld. En dit is de diepere reden, waarom er nu een nieuwe periode volgt, tijdens welke de volgklinkers door de kleur van de anlautsconsonanten niet meer geassimileerd, maar juist omgekeerd: gedissimileerd worden" (§ 14, blz. 44).

Uit het dialect van Hasselt mogen hiervoor de volgende voorbeelden dienen (§ 17):

‚vjaas’ (vaars), ‚vjarig’ (vaardig), ‚hoevjarig’ (hoogvaardig), ‚refvjarig’ (rechtvaardig), ‚Mjaart’ (Maart).

Maar verder ook: ‚hjort’ en ‚hjol’ (hert), ‚kjos’ naast ‚kjars’ (kers), ‚Kjorsmis’ naast ‚Kjarsmis’ (Kerstmis), ‚vjors’ naast ‚vjars’ (versch), ‚hjosse’ naast ‚hjarsens’ (hersens), ‚josseling’ (eersteling).

Deze dissimilatie, zoowel eerst tot ja als vervolgens tot jo, is, zooals reeds kon blijken, weer een nieuw feit dat zijn parallel vindt in het Slavisch (§ 16, blz. 48). Dat dit steeds gebeurt vóór harde sluitdentaal, is begrijpelijk wanneer blijkt „dat in sommige Slavische talen voor deze dissimilatie aanvankelijk nog de hulp van een harde slotconsonant noodig is”. „Het Nederlandsch stelt zich aan de zijde van het Poolsch, dat de hulp van een harden sluit-dentaal bij deze dissimilatie aanvankelijk nog zeer op prijs stelt” (§ 14, blz. 44). Zoo komt eveneens „bij de palataliseerende klinker-dissimilatie onder invloed der aanvangs-w de assimilatie aan een weeken slotmedeklinker daarbij vaak als medehulp uitnemend te stade” (§ 19, blz. 55). Merkwaardig is daarbij echter, dat de dissimilatie-tendens bij de articulatieplaatsen midden in den mond blijft steken: ‚pjaard’, ‚Kjorsmis’. De eigen Nederlandsche articulatiebasis moet hier een consequent verder doorwerken van dit proces hebben belemmerd, waaraan vooral Oost-Nederland een algemeene klinkeropening te danken heeft. Later toch werd ‚bjin’ weer ‚bjen’ en ‚bwoek’ weer ‚bwook’.

Tenslotte is in dit streven der j en w, aanvankelijk naar assimilatie en later naar dissimilatie, ook de diepere grond gelegen der laat-Middeleeuwsche nieuwe labialisaties en delabialisaties.

§ 16. DE TWEEDE POOLSCHE PARALLEL VAN VAN WIJK⁵⁷⁾.

Bij deze assimilatie- en dissimilatie-tendenzen sluit nu tevens aan de tweede Poolse parallel van v. Wijk. Evenals de eerste met betrekking tot de oorspronkelijk lange en gerekt lange aa in de gecorrigeerde uiteenzetting van v. Ginneken (§ 15) parallellisme aantoonde in de ontwikkeling dezer klanken in bepaalde Nederlandsche dialecten met het Poolsch, al naar gelang zij stonden vóór harde dentaal eenerzijds, en vóór labiaal, velaar of weeke dentaal anderzijds, zoo ook toont de 2de parallel dat in bepaalde Nederlandsche dialecten, evenals weer in het Poolsch, de ar-, er-groep een andere ontwikkeling heeft doorgemaakt, wanneer hierop aan den eenen kant een harde dentaal volgde, of aan den anderen kant een labiaal, velaar of weeke dentaal⁵⁸⁾.

Men zie slechts de volgende v.b. resp. uit het Zeelandsch- en Deurnesch dialect in Oost-Noordbrabant (§ 18, blz. 52):

	met volgende dentaal	met volgende velaar of labiaal
1. a zonder umf.	aord, baord	$\left\{ \begin{array}{l} \text{êrem, schêrep, stêrek} \\ \text{êræve, vêræke} \\ \text{stêræve, wêræke, bêræg} \end{array} \right.$
2. a met umf.	pêrd, Mêrt	
3. e	eerd, kêrs	
1. a zonder umf.	aord, baord	$\left\{ \begin{array}{l} \text{êrem, schêrep} \\ \text{êræve, vêræke} \\ \text{stêræve, bêreg} \end{array} \right.$
2. a met umf.	pjêrt, vjirrig	
3. e	hjêrd, êrd	

Duidelijk springt hier het contrast in het oog in de assimilatieve werking tusschen de sterk gevelariseerde r + dentaalgroep eenerzijds, en de palatale r + dentaal- en r + labiaal- of velaargroep anderzijds. Hierbij bedenke men, dat de weeke dentalengroep, in

⁵⁷⁾ Daar de eerste parallel geen betrekking heeft op onze dialecten, wordt zij hier weggelaten; terloops wordt zij aangeraakt in § 25, waarnaar hier verwezen wordt. Van Wijk behandelt haar in Idg. Forsch. XXVI, 275 vlgd.: Eine polnisch-niederlandische Parallele. Vgl. ook zijn hierop aansluitend art. in Tsch. voor Ned. Taal- en Letterk. 30, 161 vlgd.: Een Oudwestnederfrankies æ-dialect.

⁵⁸⁾ V. Wijk bracht het materiaal voor de dentaalgroepen, waarop v. Ginneken verder bouwde, bij elkaar in zijn artikelen: Vocaalrekking vóór r + dentaal, Tsch. voor Ned. T. en L. 26, 33 vlgd.; Gerekte a, e vóór r + dentaal, id. 31, 21 vlgd. Zelf kon v. Wijk, in zijn art.: Niet-gerekte a, e vóór r + consonant, Tsch. voor Ned. T. en L. 30, 81 vlgd., de juiste formulering niet vinden, daar hij de gevallen met Fruhdchnung vóór r + dentaal tot basis van vergelijking had dienen te kiezen, zooals v. Ginneken (§ 18) aantoonde.

de gevallen onder 2 en 3, na de jotiseering de mouilleering weer spoedig verliest en weer hard wordt, doordat de dentale r, hoewel zij blijkbaar een tijd gemouilleerd was, in het geheel niet geschikt is om gemouilleerd te blijven. Dit verklaart waarom de toestand als b.v. in Hasselt schijnbaar anders, maar in werkelijkheid geheel dezelfde is:

	met volgende dentaal	met volgende velaar of labiaal
1. a zonder umlf.	baard	êrem, stêrek
2. a met umlf.	pjaard, Mjaart, vjarig	êrfenis, vêrken
3. e	jaard, wjaard, kjaan, gjaan, kjaal, pjaal	bêræg, wêrøke

Ten gevolge immers van de later werkende dissimilatie met behulp der weer hard geworden dentaal, vertegenwoordigen immers de gevallen onder 2 en 3 een jongere toestand, die teruggaat op een oudere met je. En als men dan verder de dissimilatie van je tot jo met behulp der harde dentaal in aanmerking neemt, en tevens weet, dat „hier van wege de R-fortis geen verschil (is) tusschen harde en weeke dentalen, maar de dentaalgroepen allemaal hard (zijn), doch de labiaal- en velaar-groepen allemaal week” (§ 18, blz. 54), dan kan deze parallel ook met de oude ir-stammen worden aangevuld, zeker voor wat, naast de gevallen vóór labiaal of velaar, die vóór de dentalen bij metathesis betreft:

	ir + labiaal of velaar	ir + dentaal	ri + dentaal, door methatesis omgezet tot r + dent.
Westbrabant Hasselt	kerrek, scherrem berrek, scherrem	harsens, varder jaard (herder), hossele (hersens)	vors, Korsmis vos, Korsmis, boste
Borgloon Zeeland (N.B.)	berrek, scherrem kerek, berrek, bescherreme	hjosse, kjos herses, kers	Kjosmis, vjos vors, dorde, borste

§ 17. DE REACTIE VAN DE NEDERLANDSCHE ARTICULATIEBASIS.

Het klaarblijkelijk verzet van de eigen Nederlandsche articulatiebasis, dat wij reeds in § 15 in de klinkeropening constateerden, had echter ook nog andere gevolgen:

1°. Op de meeste plaatsen verdwenen eenvoudig, evenals in het Slavisch, de j en w uit de stijgende diphtongen, waardoor ,bjin' tot ,bin' en ,bwom' tot ,bom' werd.

2°. In de stijgende diphtongen werden j en w ge vocaliseerd tot iej en oew, resp. eej-oow, euj-ów enz., als gevolg van het feit dat de Nederlandsche articulatiebasis geen andere dan dalende diphtongen kent. Deze laatste ontwikkeling met klinkervernauwing had derhalve het omgekeerde resultaat als de boven aangegeven klinkerverruiming, zoodat inderdaad „de diepere voorkeur van de Praeslavische articulatiebasis voor de beide meest gesloten klinkers i en oe zich dus manifesteert tot in onze Nederlandsche reactie daartegen” (§ 25, blz. 71). En zoo werd ,bjin' tot ,biejen', ,vjertien' tot ,viejærtien', ,djurske' tot ,deujærskē', ,bwom' tot ,boewəm', ,bwoter' tot ,bowäter' enz. De j en w zijn derhalve „het oogje der balans geworden waarom de heele silbe balanceert”, terwijl de Nederlandsche articulatiebasis „het accent naar die nieuw verworven eerste helft werpt” (id.).

§ 18. NIEUWE CONSONANTPALATALISEERING EN LABIOVELARISEERING O.I. DER VOORAFGAANDE KLINKERS.

Evenals dit in de oudere Slavische taalperioden het geval was, zagen wij dat de oude consonantpalataliseering en labiovelariseering ontstonden onder den domineerenden invloed der volgende vocalen. Maar „juist als in het Poolsch en Russisch” (§ 28, blz. 74) komen nu voor een volgende periode ook dergelijke verschijnselen voor o.i.v. voorafgaande klinkers, een in de nieuwere Zuidnederlandsche dialecten zóó opvallend proces, dat de meeste dialectonderzoekers het oudere zelfs over het hoofd hebben gezien, hoewel ook Colinet⁵⁹⁾ en Goemans⁶⁰⁾ in hun hoofdregel over de mouilleering erop wezen, dat deze in alle duidelijk zichtbare gevallen te wijten was aan een volgende palatale i-vocaal. Zoo vindt men b.v. in het dialect van Aalst:

,binjen' (binden) naast ,bong', ,gebongen'

,dwinjen' (dwingen) naast ,dwönk', ,gedwöngen' enz.

⁵⁹⁾ vgl. Ph. Colinet: Het dialect van Aalst. Eene phonetisch-historische studie. Leuv. Bijdr. I, blz. 1 vlgd.

⁶⁰⁾ vgl. L. Goemans: Het dialect van Leuven, eene phonetisch-historische studie. Leuv. Bijdr. II, blz. 1 vlgd.

DERDE PERIODE A° 1350—1700.

§ 19. DALENDE DIPHTONGEN.

De derde en laatste periode staat nu geheel in het teeken der reactie tegen den Praeslavischen invloed, waarmee de vorige periode sloot. Maar het kenmerkende nieuwe hierbij is, „dat de aanvaller zich daar bij nederlegt, en vrede sluit, en zich aan de dalende diphtongen overgeeft. Hij heeft er noodgedwongen mee kennis gemaakt, en er mee leeren werken, en ziet nu kans, juist die dalende diphtongen als paarden voor z i j n wagen te spannen” (§ 29, blz. 76). Zooals wij immers zagen is het punt, waar de Praeslavische articulatiebasis steeds naar toedrijft, de gesloten plaats vóór (i, j) en achter in den mond (oe, w). Toen haar voorliefde voor j en w vóór prae- en post-palatale vocalen in silben met stijgende sonoriteit niet houdbaar was, werd genoeg genomen met een j en w tusschen twee vocalen in; maar ook zelfs „met een -j of -w op het einde der vocalen is zij tevreden op plaatsen, waar vroeger geen j of w te bekennen was” (id.). En zoo zien wij haar nu trachten „alle lange praepalatale vocalen om te tooveren in een dalende diphtong op j en alle lange postpalatale vocalen te diphtongeeren tot dalende diphtongen op w” (§ 29, blz. 77). En dit is de oorzaak eener heele diphtongeeringsgeschiedenis, waarin ook de dalende diphtongen ontstonden, die wij in de §§ 6 en 7 signaleerden, en die begon met de zgn. Brabantsche diphtongeering; over de diverse phasen van haar ontwikkeling zal straks nader worden gehandeld aan de hand der concrete feiten.

§ 20. DE ALGEMEENE LARYNGALISEERING.

In de Slavische talen treedt nu een specifieke articulatorische tendens op, „die alle velare consonanten in de keel naar achteren drijft, door ze te laryngaliseeren op elk oogenblik en in elke taal, waarin het phonologisch systeem het kan velen” (§ 30, blz. 84). Een zelfde tendens doet zich nu weer precies zoo voor in vele Nederlandsche dialecten, een tendens n.l. „om de velaren naar achter in de keel omlaag te werken, met, trots alle verschil van phonologisch systeem, toch precies hetzelfde resultaat” (§ 30, blz. 86). Ook het Nederlandsch lijdt aan een „gutturale kwaal, waartegen niets bestand is, en die telkens weer dreigt ons heele phonologisch systeem te destrueeren” (§ 30, blz. 85).

Onder invloed van deze tendens kon G over k tot g worden, en g tot h (b.v. Zeeuwsch *hlaſ* 'glas', *hlaſ* 'gras'), terwijl de h zelfs kon wegvallen⁶¹). Eveneens verdwijnt de ch midden in en op het einde der woorden: b.v. *zeſ*, *viſch* e.d.

Maar ook de gedekte klinkers doen een stap naar achter in den mond: b.v. Kruiningsch *ˈdikːdekʰ*, *ˈspekːspakʰ*, *ˈgelukːgelokʰ*, *ˈdakːdokʰ* enz.; terwijl dit in het Oostzuidnederlandsch zelfs ook de ongedekte klinkers doen, zoodat de ontwikkeling der klanken in v. Wijk's eerste parallel, waarbij ae tot aa en aa tot ao werd en dus beide een stap naar achteren in den mond doen (vgl. § 25), op dit principe berust.

Dezelfde geschiedenis doet zich ook voor bij de r en l in auslaut: eerst naar achter in den mond en dan verdwijnen; zoo b.v. Brusselsch *ˈduiʰ* (door, deur), *ˈbêʰ* (bier), *ˈalemoʰ* (allemaal), Leuvensch *ˈwanieʰ* (wanneer), *ˈneeʰ* (neer), *ˈwoeʰ* (waar) enz.⁶²).

Een ander gevolg is nog de algemeene overgang van nd, nt tot ng, nk, wanneer de mouilleering als correlatie is uitgewerkt, zooals dit nader in § 86 is uiteengezet.

En tenslotte sluit zich hierbij de overgang van j in g/ch aan: moede: moei: Antwerpsch *ˈmuugʰ*, Brusselsch *ˈmuichʰ* e.a.

§ 21. DE ALGEMEENE DELABIALISEERING.

Deze verschuiving in de richting van den achtermond verklaart meteen ook het delabiaal worden van sommige labiale consonanten in bepaalde dialecten. Deze labialiseering voltrekt zich in het Slavisch „van de vollippige w naar halflippige m en verder naar b of naar de labiodentale v en verder naar f”. „Maar het merkwaardige is nu dat in dezelfde Slavische woorden, waarin v tot b of v of f wordt, deze later in n g o f h overgaan”. „Welnu ook ten onzent vinden wij dat allemaal terug” (§ 31, blz. 92):

1. w : m *ˈzwalmeʰ* (zwaluwen), *ˈſchreemenʰ* (schreeuwen), *ˈzillem*, *ˈzemelʰ* (zenuw);

⁶¹) vgl. voor dit wegvallen der h de betreffende kaart in Onze Taaltuin I, blz. 381.

⁶²) „Maar evenals de velariseering voor de l en r de brug is naar hun ondergang,..... zoo is het de mouilleering voor de d na vocalen en l” (§ 30, blz. 89/90: zoo wordt *ˈbindjenʰ* tot *ˈbinjenʰ*, en *ˈwildjeʰ* tot *ˈwiljeʰ*, *ˈraojeʰ* tot *ˈroêʰ* enz. „En daarom was Van Haeringens opzet van dit vraagstuk (Ts. Leidsche Mij. 46, blz. 1 vlgd. en 257 vlgd), van meet af aan, foutief geconcipieerd” (§ 30, blz. 90).

- m: b ,bera°kel' (mirakel), ,bit' (met), ,Bennisten' (Mennis-
ten);
- w: b ,berom' (weerom), ,bel' (wel), ,boe' (waar) enz.
2. w: v ,verom' (waarom), ,nieve' (nieuwe), ,zwelver' (zwa-
luwen);
- v: f ,fernis' (vernis), ,ferziete' (visite), ,fiool' (viool);
- w: f ,gillef' (geluw), ,sloef' (sluw), ,zwalef' (zwaluw), enz.
3. w: g ,zening' (zenuw), ,zwalg' (zwaluw), ,dagen' (duwen);
,Goonsdag' (Woensdag), ,get' (wat), ,galm' (walm);
- v: g ,bakstogen' (bakstoven), ,zweegel' (zwavel) enz.

Hetzelfde delabialisatieproces speelt zich ook af bij de gemengde
voorklinkers, meestal o.i.v. een volgendeumlautsfactor.

§ 22. DE NEDERLANDSCHE SILBENVORM.

Wij zagen tot nog toe eenige keeren de scherpe tegenstelling in
de werking van de Praeslavische en de Nederlandsche articulatie-
basis. Hierbij bleek dat de eerste vooral streeft naar silben „met
regelmatig stijgende sonoriteit en den top op het einde”, terwijl de
laatste de voorkeur geeft aan „sonoriteitsgolven met den top in het
midden”. Het ideale type der Praeslavische silbe is derhalve „de
verbinding van een medeklinker met een korten volgklinker, die
plotseling ophoudt”, terwijl dat van de Nederlandsche articulatie-
basis bestaat uit „een ongedekte of lange klinker door een mede-
klinker voorafgegaan en gevolgd”. Daar nu de aansluiting van dien
ongedekten klinker bij den voorafgaanden consonant scherp
gesneden moet zijn, „houden wij niet van stijgende diphtongen”,
en daar de aansluiting dezer ongedekte klinkers bij den eindmede-
klinker glooiend of zwak gesneden is, „houden wij (wel) van
dalende diphtongen” (§ 32, blz. 95).

Hiermee hangt eveneens ook onze voorliefde samen voor conso-
nantgroepen op het eind der silbe, waarbij gedekte klinkers onver-
mijdelijk zijn, terwijl de Praeslavische articulatiebasis er juist om-
gekeerd naar streeft de begingroep te versterken ten koste van de
sluitgroep, zoodat geen gedekte vocaal noodig is. De gevolgen van
dit laatste zijn dan ook in de dialecten met Praeslavischen inslag
niet uitgebleven. Wij vinden daar vooreerst de afval der -t na stem-
looze spirans en (of) rekking van den voorafgaanden klinker, zoo-
als in woorden als ,knecht', ,dorst' e.d.; vervolgens het uitvallen
der r en l van de liquida + consonant-verbindingen, en het afvallen

der r en l aan het slot der woorden met gerekte vocaal, zooals in ,gerst', ,paard'; ,hier', ,waar' e.a.; dan het afvallen der sluit-n, ook na geaccentueerde vocalen, zooals in Maastr. ,ei' = neutrum voor ,één'; de assimilatie van inlautende nd:nn, ld:ll, rd:rr, mb:mm enz., zooals in ,vinne', ,melle', ,arig' e.a.; en tenslotte de zgn. Ingvaeoonsche nasaleering der klinkers en de daaruit volgende verdwijning der nasale consonanten, vooral vóór spiranten, zooals in ,dâse' (dansen), ,hâs' (handschoen) enz.

§ 23. DE VERHOUDING VAN HET ACCENT TOT DI- EN TRIPHTONGEN.

Na deze uiteenzetting over de articulatiebasis, zooals die tot uiting komt in de Zuidoostelijke dialecten onzer taalgemeenschap, en waarbij bleek dat deze op een vermenging moet berusten van twee verschillende, scherp concurrerende articulatiebases, — één inheemsche en één geïmporteerde —, met onderling tegenstrijdige en met elkaar onvereinigbare tendenzen, dient hier tenslotte nog eens te worden teruggekomen op het accent, en wel nogmaals in de verhouding van het accent tot di- en triph tongen. Want al meende ik dan ook op goede gronden te mogen aannemen, dat de primair drijvende kracht, de hoofdoorzaak tot diphtongontwikkeling niet in het accent kan gelegen zijn, maar dient gezocht te worden in een anderen factor, die wij tenslotte meenden gevonden te hebben op biologisch terrein in een apart type van articulatiebasis, toch blijft daarbij dit feit voorhanden, — hetgeen elders opzettelijk werd verzwegen —, dat vooreerst de triph tong veel meer vóórkomt bij het traagh.acc., zoodat men aan de hand van dit gegeven, tóch ertoe zou overhellen het accent opnieuw in de diphtonggeschiedenis te betrekken, en althans de vorming tot triph tong mede aan dit accenttype toe te schrijven. En ik kan niet anders dan toegeven, dat dit alleszins terecht zou geschieden; ook ik doe het in zekere mate.

Alvorens aan te geven hoe een en ander vereenigbaar is met mijn vroegere ontkenning hiervan, wil ik niet nalaten erop te wijzen dat het gesignaleerde feit toch eigenlijk a priori verwacht kon worden. En waarom? Omdat de triph tong alleen uit een stijgende diphtong kon ontstaan; omdat stijgende diphtongen, naar wij zagen, alleen konden voortkomen uit vanouds lange en uit gerekt lange vocalen; en omdat er nu eenmaal meer gerekt lange vocalen zijn met traagh.-acc. dan met versch.acc., aangezien in het eerste geval ook rekking

in gesloten lettergreep kon plaats vinden. Maar afgezien nog van deze omstandigheid, is bedoeld feit ook anderszins volkomen verklaarbaar, gezien den aard der beide accenttypen, waarvan het versch.acc. in muzikaal opzicht alleen een stijgtoneel laat hooren, maar het traagh.acc. daarentegen eerst een stijgtoneel en daarna een daaltoneel. Want wat gebeurde er immers toen de j, w-prothese en -epenthese op een gegeven moment werd doorgevoerd in alle gevallen die daarvoor in aanmerking kwamen, in alle gevallen dus met oude of gerekt lange vocaal, onverschillig met welk accent? Toen toch ontstonden er tal van woorden, i.c. die met traagh.acc., waarin de nieuw ontstane silbenvorm met stijgende intensiteit een volkomen contrast vormde en tenslotte onmogelijk verenigbaar moest blijken met den oorspronkelijk in deze silben aanwezigen muzikalen stijg- en daaltoneel. Dat het tenslotte nooit zoo ver kwam dat het accent als slachtoffer viel van deze tegenstrijdige worsteling, is wederom te danken geweest aan de reactie van onze eigen Nederlandsche articulatiebasis, die immers op biologische gronden eveneens geen voorliefde had voor stijgende diphtongen, en als gevolg hiervan het gesloten element ófwel uitstootte ófwel vocaliseerde. Nu was dit effect niet geheel en al per ongeluk tweeledig! Want kon het eigenlijk wel anders dan dat hierin onze twee accenttypen een rol speelden, en dién nieuwen silbenvorm deden ontstaan, die het meest met hun geaardheid strookte? Het is immers duidelijk dat de vocalisering en de als gevolg hiervan ontstaande triphong moest optreden in de gevallen met traagh.acc., en niet in die met versch.acc., omdat dan immers wederom een nieuwe incompatibiliteit ontstond tusschen louter muzikalen stijgtoneel en stijgend-dalende intensiteit. In het laatste geval lag het derhalve voor de hand dat het gesloten element niet werd gevocaliseerd, doch eenvoudig werd losgelaten, waaruit wel blijkt dat de reactie hevig moet zijn geweest, aangezien immers het versch.acc. uitstekend verenigbaar is met de stijgende diphtong; maar door de intensiteit dezer reactie wordt het dan ook alleszins begrijpelijk dat de triphong ook zelfs ontstond in de gevallen met versch.acc., doch in hoofdzaak alleen dan wanneer van ouds een j, w-element op de vocaal volgde of eraan voorafging.

Deze verklaring strookt nu geheel met wat v. Ginneken constateerde voor de gevallen met liquida-metathese in Buggenum en Neer, waar hij bemerkte „dat al deze omstellingsgevallen een stijgend muzikaal silbenaccent hadden, dat natuurlijk de preferentie van de Praeslavische articulatiebasis voor de tweede silben-

helft nog meer effectieve kracht gaf"⁶³). Maar tevens strookt zij geheel met wat hij voor de j, w-diphtongen aan gene zijde der Peel opmerkte, waar in de kerndorpen de stijgende diphtong en de triphthong beiden tegelijk als doubletten voorkomen (!); terwijl toch „de jongere Nederlandsche vorm dier doubletten met het intensiteitsaccent op de eerste helft, daar altijd ook den syntactischen daaltoon heeft, blijft de oudste Praeslavische type koppig aan zich zelf getrouw onder den syntactischen stijgttoon"⁶³).

Hieruit volgt derhalve, dat ik mijn meening betreffende de rol van het accent in de vorming van stijgende diphtongen en triphthongen niet behoef te wijzigen; ook nu nog kan worden staande gehouden, dat het accent niet de hoofdfactor, niet de eigenlijke drijfkracht hiervan was. Zij dient alleen te worden aangevuld in dezen zin, dat ook het accent een rol speelde, doch een rol van secundaire aard in de latere geschiedenis dezer klanken; het accent was een secundaire factor met een tweezijdige, hetzij meewerkende, hetzij weerstrevende tendens, al naar gelang het type, in de diverse woorden aanwezig.

Maar eenzelfde aanvulling dient eveneens te worden gemaakt voor wat de dalende diphtong betreft. In deze klank is de dalende intensiteit, hoewel met beide accenttypen nog vrij gemakkelijk realiseerbaar, toch blijkbaar beter te vereenigen met den stijgenden en daarna plotseling omlaag vallenden muzikalen toon van het versch.acc., dan met den geleidelijk stijgenden en ook weer geleidelijk dalenden toon van het traagh.acc.

Want wat ziet men n.l. nu weer gebeuren, nadat, zooals de huidige vocaalkleur duidelijk laat onderkennen, de ontwikkeling tot dalende diphtong bij beide accenten in even groote verbreiding en omvang had plaats gevonden? Dat in verschillende dialecten, zooals b.v. het Maastrichtsch, in de gevallen met traagh.acc. de beide diphtongelementen weer versmelten en samen groeien tot een nieuwe monophthong, waarin dit accenttype dan weer volledig kon opbloeien door de hiermee herstellende harmonie tusschen intensiteit en muzikaliteit. Uit het momenteel menigvuldiger voorkomen in bepaalde dialecten van dalende diphtongen bij versch.acc. mag derhalve wederom niet méér gecon-

⁶³) J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 26, blz. 72 (Spatieering door mij, T.).

cludeerd worden, dan dat in dit proces het accent wederom een secundaire en geen primair-diphtong-verwekkende rol speelde; want oorspronkelijk waren de geographische verhoudingen der dalende diphtongen bij beide accenttypen nagenoeg volkomen in evenwicht. Het accent was wederom een secundaire factor, en ook nu met een tweezijdige tendens van al dan niet diphtong-bewarenden aard, welke weer afhankelijk was van het type, dat in de verschillende woorden voorhanden was.

HOOFDSTUK III.

DE ONTWIKKELING DER WGM. KORTE
VOCALEN.

WESTGERMAANSCH E a.

§ 24. INLEIDING.

In de inleiding over het accent konden, met betrekking tot de onderlinge verhouding tusschen de beide bestaande typen, twee voorname feiten worden vastgesteld, en wel vooreerst dat het traagh.acc. in de categorie der korte vocalen den ausgleich met het grondtype slechts in de kerngebieden volledig kon doorvoeren, doch in de rand- en overgangsgebieden de rekking tot lange vocaal slechts individueel dialectisch in beperkteren omvang kon bewerkstelligen, hoewel de korte vocaal ook bij niet-rekking toch nog steeds van langere kwantiteit blijkt dan in de overeenkomstige verscherpingsgevallen (vgl. § 6, II); maar vervolgens, dat ook het versch.acc. vele woorden blijkbaar niet in zijn greep kon krijgen of houden, ten gevolge waarvan in deze gevallen zonder meer het traagh.acc. optreedt (vgl. § 7, I), waarvan men bij Welter vele voorbeelden kan aantreffen ⁶⁴).

Terwijl nu Frings om deze reden het versch.acc. passief noemde, gaf ik reeds vooruitlopend aan, dat van passiviteit van dit accent alleen niet gesproken mag worden, aangezien men immers eveneens in vele woorden met korte vocaal waarin men traagh.acc. verwacht, eenvoudig versch.acc. tegen komt. Het betreft vooral de gevallen, waarin Welter geen rekking constateerde, doch een gewone korte vocaal met grootere kwantiteit. Het ligt derhalve voor de hand dat hier een omgekeerde tendens moet gewerkt hebben, dat hier een omgekeerde ausgleich moet hebben plaats gehad, temeer daar in vele gevallen het niet verwachte versch.acc. voorkomt na a s t het traagh.

⁶⁴) vgl. W. Welter: Die niederfraenkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich, § 150a.

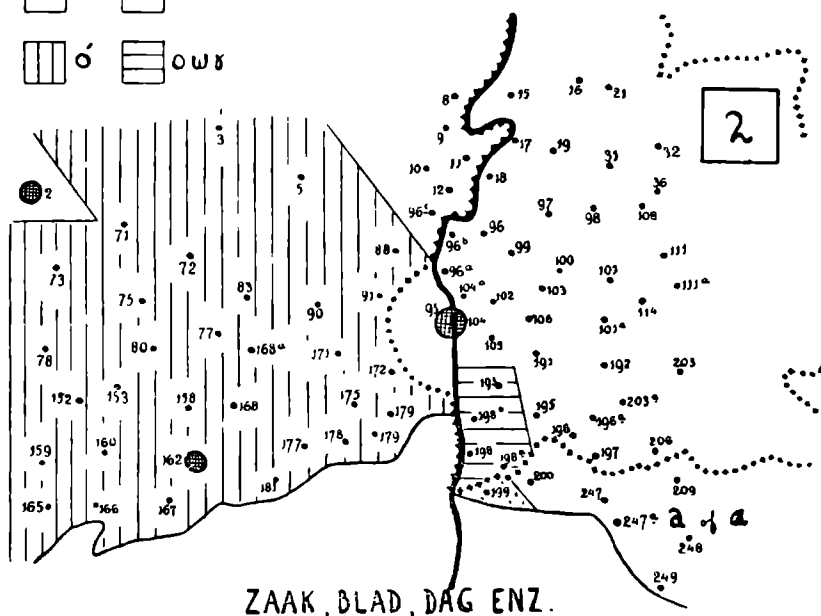
acc. met korte vocaal van grootere kwantiteit; met andere woorden is op den duur ook het traagh.acc. een passief accent geworden, als gevolg van het feit dat het gevoel moet zijn verloren gegaan voor de oorspronkelijke oorzaken, volgens welke beide accenttypen optraden; dat derhalve de oorspronkelijke oorzaken niet meer in werking zijn.

Vooropgesteld dat de oorzaak, die het traagh.acc. deed optreden, inmiddels opviel te bestaan, is het duidelijk dat grootere kwantiteit der korte vocalen op den duur niet opgewassen bleek tegen deze ausgleich-tendens. Maar nu blijkt verder nog, dat in deze omstandigheden zelfs de rekking in bepaalde gevallen niet voldoende is geweest tot instandhouding van het traagh.acc.; want voor vele gevallen, waarin traagh.acc. samen gaat met grootere kwantiteit der korte vocaal, of waarin reeds hetzij uitsluitend hetzij daarnaast versch.acc. wordt geconstateerd, is aan te toonen dat de huidige toestand een jongere phase vertegenwoordigt, die zich ontwikkelde uit een oudere waarin rekking bestond. In het hier volgende zal een en ander duidelijk aan het licht treden, waarbij zal blijken dat deze ausgleich zich zoo goed als nergens daar voordoet, waar het vast staat dat de rekking van hoogen datum is, doch meestal alleen dan wanneer mede de kleur der vocalen een zeker criterium is om voor de rekking een ontstaan in relatief jongeren tijd te veronderstellen. Aangezien de in open lettergreep plaats gehad hebbende rekking als oud gekwalificeerd kan worden, en wij zodoende in de kleur der daarbij optredende vocalen een veilig criterium verwerven ter verdere beoordeeling, zal hier allereerst een behandeling dezer gevallen volgen.

§ 25. IN OPEN LETTERGREEP.

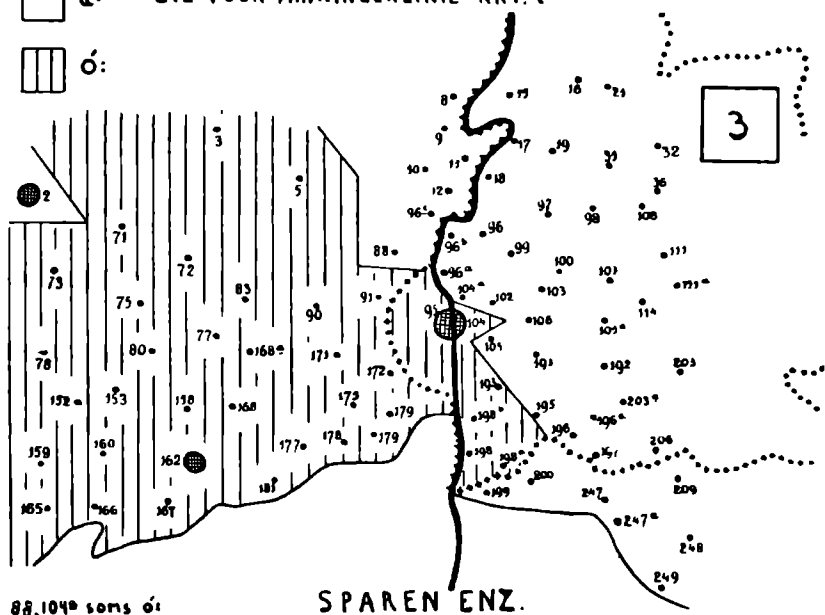
Onder den drang der in ± 1000 n. Chr. optredende zgn. rekkingswet werden alle vocalen in open lettergreep zonder eenige uitzondering gerekt, zoowel in woorden met traagh.acc. als in die met versch.acc. Het resultaat dezer rekking blijkt echter in de woorden met het eerste accenttype niet in alle opzichten gelijk aan het effect, dat dit verschijnsel bereikte in woorden met het laatste, zooals uit een vergelijking van krt. 2 (zaak, maken, oprapen: vgl. § 3, IIa) met krt. 3 (sparen, af, betalen, jagen, klagen, malen, manen, naam: vgl. § 4, II) gemakkelijk valt op te maken. Wanneer men echter Maastricht, Lanaken, Limmel, en verder Gronsveld, Oost-Maarland,

□ a   □ wa
 ▨ ó   ▨ ow

□ a: zie voor PANNINGERLINIE KRT. 2

▨ ó:

88, 104 soms ó:

Eijsden, Mesch uitschakelt, dan vertoonen beide kaarten eenzelfde beeld; want dan toch wordt in beide gevallen het gebied in tweeën gedeeld door een verticale isoglosse, die haar verloop heeft ten oosten van Zutendaal-Veldwezelt-Vroenhoven-Zussen, ten westen waarvan steeds *ao* vóórkomt, terwijl het oostelijk stuk steeds *aa* heeft: *zók-zak*, *spó:ra-spa:ra*, *spa:ra*. Ook Hasselt heeft steeds *aa*.

Onze dialecten behooren derhalve niet tot het ownfra. ae-dialect, dat v. Wijk in aansluiting op zijn eerste Poolsche parallel opbouwde⁶⁵⁾, welke parallel later evenwel gecorrigeerd en aangevuld werd door v. Ginneken⁶⁶⁾. Daar v. Wijk's uiteenzettingen dienaangaande tevens een verklaring inhouden voor het kwaliteitsverschil tusschen *aa* en *ao*, dient op deze parallel hier even nader te worden ingegaan.

Analoog aan het Poolsch zijn in het dialect der N.W. Veluwe de van ouds lange en de gerekte *aa* in twee klanken uit elkaar gevallen, en wel in *ee* of *ae* vóór labialen en gutturalen, en *aa* vóór dentalen, terwijl v. Ginneken bewees dat onder deze laatste alleen *h a r d e* dentalen zonder volgendeumlautsfactor mogen verstaan worden, daar de gevallen met gemouilleerde *w e e k e* dentalen met volgendeumlautsfactor zich bij die der labialen en gutturalen aansluiten. Door deze correctie blijkt deze parallel tevens niet zoo mank te gaan als v. Wijk zelf wel meende, toen hij schreef: „Das Süderseeische kennt nicht wie das Polnische eine besondere Kategorie von erweichten Konsonanten; daher kommt es, dass im Gegensatz zum Polnischen alle dentalen Konsonanten auf dieselbe Weise auf den vorhergehenden Vokal wirken" (Idg. Forsch. XXVI, 275-'76). Nu blijkt immers, dat de feiten op de N.W. Veluwe juist volkomen parallel lopen aan die in het Poolsch, en wederom één der prachtige schakels vormen in het groote kettingcomplex der Slavische taalverschijnselen in het Nederlandsch.

Deze *ae* en *aa* ontwikkelden zich nu later tot *aa*, resp. *oo*, welke klanken wij momenteel in genoemde stellingen terugvinden⁶⁷⁾. Dat inderdaad eerst de tusschentrap *ae-aa* moet worden aangenomen, wordt door v. Wijk aan de hand van parallelle feiten bewezen, terwijl het verder aannemelijk wordt gemaakt, dat, vóór de splitsing

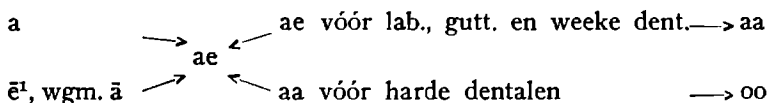
⁶⁵⁾ vgl. N. v. Wijk: Eine polnisch-niederländische Parallele, Idg. Forsch. XXVI, 275 vlgd.

id.: Een Oudwestnederfrankies *ae*-dialect. Tschr. voor Ned. T. en L. 30, 161 vlgd.

⁶⁶⁾ vgl. J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 15, alsmede krtn. 9 en 10.

⁶⁷⁾ vgl. W. v. Schothorst: Het dialect der Noord-West-Veluwe, Utrecht 1904.

ae-aa, de $\bar{e}^1$, wgm. $\bar{a}$, of op a teruggaande $\bar{a}$ eerst gemeenschappelijk ae waren geworden, zoodat de ontwikkelingsgang als volgt kan worden weergegeven:

Op grond van nauwgezette reconstructies komt v. Wijk dan verder tot het bestaan eertijds van een uitgestrekt ae-dialect, waarvan de grenzen weliswaar niet nauwkeurig zijn weer te geven, doch welks hoekpunten gelegen moeten hebben op de N.W. Veluwe, in de buurt van Haarlem en bij Duinkerken. v. Ginneken toonde echter aan de hand der twee genoemde kaarten aan, dat dit ae-dialect te compact gereconstrueerd was.

Nu lagen naast dit ae-dialect op Ndl.-Belg. bodem verder een ee- en een aa-gebied; het eerste, waarin de wgm. $\bar{a}$ doorgaans als ee optrad, in het Friesche taalgebied, terwijl het laatste de zgn. zuiver Frankische, de Saksische en de tusschen beide in gelegen dialecten omvatte. In het Frankische en Saksische gedeelte van dit aa-gebied ging de wgm. $\bar{a}$ later in ao over, die zich verder soms tot oo en zelfs tot oe ontwikkelde. Deze regelmatige ao in de Salische dialecten tegenover de wisseling aa:ao op de N.W. Veluwe maakt het op zich zelf reeds waarschijnlijk, dat in deze laatste dialecten de wgm. $\bar{a}$ anders luidde dan in de zuiver Frankische. Want „waren de vokalen in beide dialektgroepen van ouds dezelfde, dan zouden we althans in een deel van de ‚zuiver-Frankiese‘ streken een dgl. $\bar{a}$ - $\bar{a}^{\circ}$ ($\bar{o}$)-wisseling verwachten: immers de verdeling: $\bar{a}$ vóór lab. en gutt., $\bar{a}^{\circ}$ vóór dentaal komt inderdaad op Salies gebied voor, weliswaar niet bij wgm. $\bar{a}$ ($\bar{ae}$), maar wel bij de door rekking ontstane $\bar{a}$ ” (Tsch. 30, 175-'76).

Het is nu maar de vraag, waarin dat verschil dan wel bestond. Nu is a-klank „al wat er ligt tussen ae en ao. De ene a-klank neigt meer naar ae, de andere naar $\bar{a}$. Wanneer we nu zien dat in het Westfaals en het Achterhoeks en het Elten-Berghs de oorspronkelijk lange vokaal als $\bar{a}$ resp. $\bar{o}$, de door rekking ontstane als $\bar{a}$ optreedt, dan wijst dat er op, dat in ieder geval vanaf het moment der rekking de tweede a-vokaal meer naar ae toe lag dan de eerste” (id. 177-'78); of dat, anders gezegd, op het moment der rekking in deze dialecten de gerekte aa een meer palatale kleur had dan de van ouds lange, hetgeen oorzaak was dat deze laatste later overging in ao.

Daar in deze beschouwing de ontwikkeling der wgm. *ā* noodzakelijkerwijs moest worden betrokken, kan reeds hier vooruitlopend geconstateerd worden, dat al onze dialecten behooren tot het oude aa-gebied (vgl. § 48). Verder kan worden vastgesteld dat in ons gebied ten oosten der boven beschreven isoglosse, de ontwikkeling der wgm. *a* en *ā* dezelfde is geweest als die in het Westfaalsch, Achterhoeksch en Elten-Berghsch, doordat wij daar immers voor wgm. *a* een aa vinden en voor wgm. *ā* een ao. Hier lag derhalve op het moment der rekking de wgm. *a* meer naar de ae dan de wgm. *ā*, dit in scherpe tegenstelling met het westelijk gebied, waar n.l. ook de wgm. *a* tot ao werd, zoodat ook deze klank daar op het moment der rekking meer naar ao lag.

v. Wijk ziet dezen klankovergang aa:ao derhalve als het resultaat van een spontaan, en niet van een combinatorisch proces; want ook dit laatste zou mogelijk zijn geweest, en wel onder invloed eener *w*, die in den tijd der epenthese kon zijn opgetreden (vgl. § 14), en die vervolgens de aa tot ao kon maken. Ik acht dit laatste echter niet waarschijnlijk, voornamelijk met het oog op het resultaat der klankontwikkeling dat te constateeren valt als gevolg van epenthese bij andere gerekte klinkers, en dat een rijke triphong-ontwikkeling op uitgebreid terrein laat zien, hetgeen bij de wgm. *a* hoegenaamd niet het geval is. Al zal men, alvorens tot deze meening over te hellen, even terugschrikken voor het feit, dat men hierdoor de *a* totaal isoleert van de overige klinkers, toch is bij eenig nadenken het trekken dezer conclusie allermint verwonderlijk en alleszins verder te rechtvaardigen. Want daarbij moet aan het licht treden, dat de *a* in het wgm. vocalenstelsel inderdaad een geheel aparte plaats innam, en in werkelijkheid een geïsoleerde klinker wás, omdat het een klank blijkt te zijn geweest zonder uitgesproken kleur, die in deze dialecten immers eenigszins meer palataal geneigd was en in andere iets meer velaar op het moment dat de rekkingswet werkte; maar uit jongere rekkingen blijkt verder, dat ook in de laatste dialecten de *a* na de rekkingswet haar velaar karakter prijs gaf en meer naar palatale zijde overging. Uit een en ander kan m.i. aangenomen worden, dat de *a* nog in de Middeleeuwen een vrij neutrale klinker moet geweest zijn, wiens palataal timbre eenerzijds, nóch zijn velare kleur anderzijds markant genoeg was om in den epenthesetijd dit proces te kunnen bewerkstelligen. En deze zienswijze wordt nu verder in niet geringe mate versterkt door het feit dat de Middeleeuwsche literatuur, waarin toch wel reeds de ao-wording

der wgm. *ā* doorbreekt, blijkbaar geen *ao* voor wgm. *a* schijnt te kennen⁶⁸⁾, hetgeen overigens geheel overeenkomt met de ontwikkeling van dezen klank op Duitsch taalgebied, waar eveneens groote stukken *o*-timbre hebben gekregen, maar waar deze overgang grootendeels heeft plaats gevonden na de Middeleeuwsche periode⁶⁹⁾. En daarom meen ik met v. Wijk in dezen overgang van *a* via *aa* naar *ao*, even goed als in de ontwikkeling van *ae* tot *aa* en van *aa* tot *oo* op de N.W. Veluwe het symptoom te mogen zien „van een gelijke van *ē* over *ā* naar *ō* gerichte ontwikkelingstendens” (Tschr. 30, 188); concreter gezegd: van een labiovelare tendens, daar alle klanken immers met groeiende lippenronning een vollen stap naar achter in den mond doen (vgl. § 20), een overgang die zich eveneens heeft voorgedaan in het aangrenzende Romaansche taalgebied⁷⁰⁾.

Aan de hand dezer verklaringen kan nu tevens worden overgegaan tot een uiteenzetting der toestanden in de plaatsen, die boven voorloopig werden uitgeschakeld. Hiervan heeft Maastricht in de gevallen met *traagh.acc.* een *aa*, en in die met *versch.acc.* een *ao*; eenzelfde dualisme vertoonen ook Gronsveld, Oost-Maarland, Eijssden en Mesch met *oowe*, resp. *ao*. Precies omgekeerd als de toestand in Maastricht is die welke men in Lanaken aantreft, waar bij *traagh.acc.* *ao*, maar bij *versch.acc.* een *aa* (soms *ao*) voorkomt (*spa:ra*, *a:f*, *bata:lā*, *ja:gā*, *kla:gā*, *na:m*, maar *mó:lā*, *mó:nā*). Limmel tenslotte hoort van huis uit tot het oostelijk *aa*-gebied, maar vertoont in de vormen *ó:f*, *kló:gā*, *nó:m* Maastrichtschen invloed.

De alleszins merkwaardige omstandigheid dat in Maastricht het verschil in ontwikkeling der wgm. *a* samen gaat met een verschil in accentueering, deed Kern ertoe besluiten de *ao*-ontwikkeling aan de werking van het *versch.acc.* toe te schrijven⁷¹⁾. Alleen reeds op grond van wat wij boven zagen over de ontwikkeling van den *ao*-klank kan deze zienswijze niet erg waarschijnlijk klinken. Doch er is meer. Vooreerst bleek dat in het oostelijk gebied steeds *aa* optreedt, ook met *versch.acc.*, en in de westelijke dialecten steeds *ao*, ook met *traagh.acc.* Maar van niet minder gewicht is het vervolgens,

⁶⁸⁾ vgl. N. v. Wijk: *Varia*. Tschr. voor Ned. T. en L. 27, 161.

J. H. Kern: *De Limburgsche Sermoenen*, §§ 17 en 22.

⁶⁹⁾ vgl. Pauls *Grundriss* I², 702.

⁷⁰⁾ vgl. J. v. Ginneken: *Waalsche en Picardische klank-parallellen*. *Onze Taaltuin* II, 300.

⁷¹⁾ vgl. J. H. Kern: *Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut in niederländisch-limburgischen Mundarten*. *Idg. Forsch.* XXVI, 262.

dat in Lanaken juist met versch.acc. in hoofdzaak aa voorkomt, en juist met traagh.acc. ao, zoodat het ao-worden der a in Maastricht toch wel bezwaarlijk aan den invloed van het versch.acc. kan worden geweten.

Wanneer echter de slechts gedeeltelijke ao-woording in Maastricht niet aan accentinvloeden kan te danken zijn, zou men het feit, dat in één dialect voor één en denzelfden klank twee representanten bestaan, bedenkelijk kunnen achten voor de boven gegeven verklaring der ao-ontwikkeling. Daarentegen geloof ik echter, dat óók de toestanden in Maastricht en Lanaken juist met déze verklaring moeten worden opgelost. Duidelijk toch komt uit de kaarten de sleutelpositie dezer beide dialecten, gelegen op de grens van het aa-en van het ao-gebied, naar voren. En dan ligt het immers voor de hand om aan te nemen, dat in den rekkingstijd de representant der wgm. a een neutrale aa-klank zal zijn geweest, die in deze dialecten neiging vertoonde zoowel in de richting der ae als in die der ao. Daar door het tweeledig accent in onze dialecten alle woorden, ook die met eenzelfde klinker, in scherpe groepeerings tegenover elkaar stonden, is het nu alleszins begrijpelijk dat, toen deze dubbel geneigde aa naar twee zijden uit elkaar viel, dit niet gebeurde in onbepaalde, willekeurig door elkaar loopende woorden, maar dat beide klanken zich toen vastzetten in sterk gedifferentieerde groepen; en dit waren i.c. accentgroepen. Dat nu de ao in het Maastrichtsch de groep met versch.acc. aanklampie, kan niet meer dan een toevallige omstandigheid worden genoemd; dit wordt door de aa in Lanaken, juist in de gevallen met versch.acc., wel heel duidelijk en ten stelligste bewezen.

Daarentegen speelde het accent wel een rol in het ontstaan der gelijksoortige tegenstelling in het tenslotte nog resteerend gebied, de meest Zuidwestelijke hoek van Ned. Limb., waar de woorden met versch.acc. een ao en die met traagh.acc. oowe hebben. Doordat deze triph tong uit een stijgende diphtong moet zijn ontstaan, en doordat hier derhalve wel w-epenthese plaats vond, blijkt dat de a plaatselijk en op beperkt gebied reeds vroegtijdig uitgesproken velare kleur kan gehad hebben. En aan het accent nu was het te danken, dat eenerzijds de stijgende diphtong weer tot monoph tong werd, en anderzijds tot triph tong (vgl. § 23).

§ 26. VOOR R + DENTAAL.

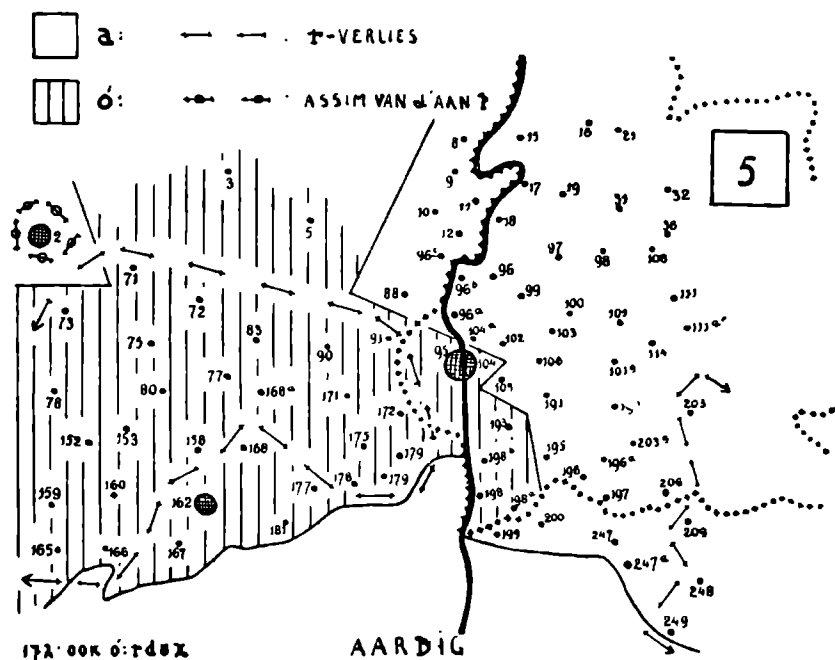
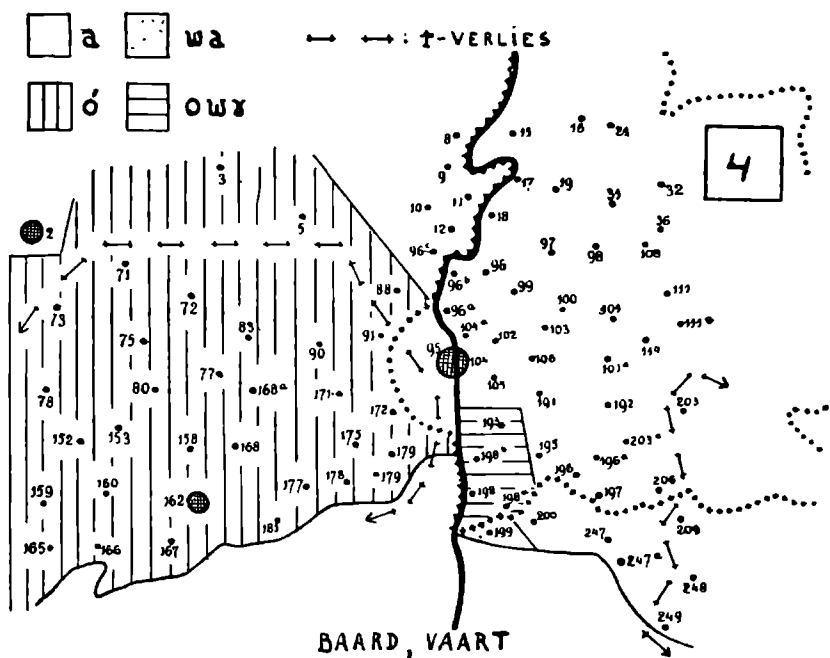
Het meest nabij de woordengroep met open lettergreep staat van alle groepen met gesloten lettergreep die met wgm. a vóór r + dentaal, in welke positie de a zelfs geheel dezelfde wegen is opgegaan als in open lettergreep. Ook vóór r + dentaal heeft n.l. zoowel in de gevallen met traagh.acc. (vgl. § 3, IIb) als in die met versch. acc. (vgl. § 4, II) zoo goed als steeds rekking plaats gevonden; maar ook hier doen zich in beide categorieën dezelfde eigenaardige verschijnselen voor als in de overeenkomstige accentgroepen in open lettergreep (vgl. krtn. 4 en 5). Zoodoende vindt men ten oosten van dezelfde isoglosse, alsmede in Hasselt, steeds aa, en ten westen ervan steeds ao: *ba(r)t*, *va(r)t*, *a:(r)dāX* — *bó(r)t*, *vó(r)t*, *ó:(r)dāX*; Maastricht heeft echter weer naast aa in de woorden met traagh.acc. een ao in die met versch.acc., terwijl de toestand in Lanaken weer precies omgekeerd is met ao in de eerste en aa in de tweede woordengroep: *bart*, *vart*, *ó:rdāX*, resp. *bórt*, *vórt*, *a:dāX*; en in Gronsveld, Oost-Maarland, Eijsden en Mesch treft men weer dezelfde tegenstelling tusschen oowe eenerzijds en ao anderzijds: *bowart*, *vowart*, maar *ó:rdāX*. Het parallelisme is derhalve volkomen, en beide groepen staan geheel op dezelfde lijn, zoodat men ook de rekking vóór r + dentaal gerust als gegeven mag beschouwen vóór het begin van de litteraire periode, en zoodat men voor de rekking in deze gevallen terecht den term *Frühdehnung* gebruikt.

Ook v. Wijk constateerde dit samengaan der wgm. a in open lettergreep en vóór r + dentaal reeds, toen hij bevond dat er, in tegenstelling met de Geldersch-Overijsselsche dialectgroep waarin de vóór r + dentaal gerekte a, voor zoover niet umgelautet, samenvalt met de oorspronkelijk lange *ā* en niet met de in open lettergreep door rekking ontstane aa ⁷²⁾, ook nog andere dialecten waren op het Nederlandsche taalgebied, die eveneens beide aa's onderscheiden, maar waarin de vóór r + dentaal gerekte a samenvalt met de in open silbe gerekte, zooals dit o.a. het geval is in Leuven, Aalst, Antwerpen, Tongeren, Roermond en Maastricht ⁷³⁾. Daar v. Wijk zich nu voor de wisseling aa: ao in het Maastrichtsch geheel op Kern

⁷²⁾ vgl. N. v. Wijk: Vocaalrekking vóór r + dentaal. Tsch. voor Ned. T. en L. 26, 47 noot.

J. Gallée: Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect, 's Gravenhage 1895.

⁷³⁾ vgl. N. v. Wijk: Gerekte a, e vóór r + dentaal. Tsch. voor Ned. T. en L. 31, 24.

baseert, is het begrijpelijk dat hij de *ao* hier opvat als een secundairen klank, die „een gevolg (is) van de zweigipflig-zirkumflektierte Betonung” (Tschr. 31, 28). Aangezien echter wederom in zoo goed als alle dialecten bij beide accenttypen eenerzijds steeds een *aa* en anderzijds steeds een *ao* optreedt, en aangezien ook hier de toestand in Lanaken precies omgekeerd is aan dien in Maastricht, ondanks het accent, is het duidelijk dat deze meening niet langer houdbaar is, en dat wij voor bedoeld feit ook hier dezelfde verklaring dienen aan te nemen als voor het overeenkomstige in open lettergreep, even goed als voor de ontwikkeling tot *ao* in het algemeen.

Evenmin als op de ontwikkeling tot *ao* heeft echter het accent ook vóór *r* + dentaal eenigen invloed uitgeoefend op de rekking zelf, hetgeen volgt uit het vóórkomen van het verschijnsel bij beide accentvormen. En daarom is het des te meer verwonderlijk, dat in deze omstandigheid niet steeds rekking optreedt, hoewel van niet-gerekte *a* vóór *r* + dentaal in het Limburgsch slechts één goed dialectisch woord bestaat, en wel ‚zwart’; maar hierin is de *a* dan ook nergens gerekt.

Voor dit feit zochten reeds zoowel Kern als v. Wijk naar een aannemelijke verklaring. Daar nu bij *ar*, *er* + consonant „verreweg de meeste woorden óf in alle dialecten een lange vocaal óf overal een korte hebben”, meende de laatste hieruit te mogen afleiden, „dat reeds voordat de verschillende locale dialecten ontstonden, een *a* of *e* vóór *r* + dentaal van tweeërlei kwaliteit kon zijn; de eerste soort werd gerekt, de andere niet”⁷⁴). De moeilijkheid is echter gelegen in het zoeken naar een oorzaak van deze verschillende vocaalkwaliteit. In dit opzicht schenken Kern’s hypothesen heel weinig bevrediging. Deze komen hierop neer, dat hij, teruggaande tot de idg. periode, in *ar* < *er* van ‚hart’, ‚smart’ e.d. een idg. *r̥* ziet, en in *aar* < *er* van ‚aarde’ e.d. een idg. *ēr*; de *aa* < *a* behoorde oorspronkelijk thuis in woorden waarin op -ard- een klinker, de *a* in die waarin op -ard- een medeklinker volgde⁷⁵). Terwijl Kern dit laatste zelf niets beter dan een vermoeden noemt, is echter, volgens v. Wijk, eveneens niet één zeker voorbeeld bekend waarin *r̥* in het Germ. anders optreedt dan als *ur*, *or*. Terecht meent hij dat voor niet- en

⁷⁴) N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 26, 56.

⁷⁵) vgl. J. H. Kern: Ontwikkeling van *ar* uit *er* in het Nederlandsch. Tschr. voor Ned. T. en L. 18, blz. 120.

id.: Nederlandsch *aar* uit ouder *ar* en *er*. Tschr. voor Ned. T. en L. 18, 128 en 129.

wel-gerekte ar, alsmede voor niet- en wel-gerekte er naar eenzelfde verklaring moet worden gezocht, en hij veronderstelt dan verder „dat er in het oude Germaansch twee verschillende klankverbindingen ar en er hebben bestaan, evenals het Litausch aŗ en eŗ bezit naast ár, ér en het Urslavisch ór, ér naast oŗ, eŗ” (Tschr. 26, 58). Vervolgens wordt dan aan de hand van eenige voorbeelden de conclusie gewettigd, dat het tegenwoordige Litausch in de verschillende accentkwaliteit een overblijfsel van idg. klankverschil heeft bewaard. „En a priori is er niets tegen te zeggen, dat dit ook in verschillende Germaansche dialecten het geval zou kunnen zijn” (id. 59).

Dat inderdaad een feit als in Litauen ook in onze streken voor zou kunnen komen, is door v. Ginneken met ‚Ras en ‚Taal’ bewezen, en hoeft niet meer louter verondersteld te worden. En het heeft er dan ook alle schijn van dat v. Wijk’s zienswijze, zeker ten deele, juist was. Want het verschil in vormen als ‚baard’ en ‚zwart’ bleek immers achteraf hierin te bestaan, dat in het laatste woord de r een fortis is en in het eerste een lenis, terwijl de rekking in ‚baard’ van dit lenis-karakter der r een gevolg moet zijn geweest, aangezien de liquidae en nasalen vóór homorgane eindconsonant alleen lenes zijn na ongedekte vocaal, en fortes na gedekten klinker. In al deze woorden moet derhalve, gezien de oorspronkelijk korte vocaal, aanvankelijk een fortis hebben geklonken, die door bepaalde dialecten reeds vroegtijdig moet zijn opgegeven, hetgeen tevens rekking tot gevolg had, terwijl zij door andere steeds moet zijn bewaard, zoodat hiermee derhalve de tegenstelling ‚baard:zwart’ verklaarbaar wordt ⁷⁶⁾. Zoo had derhalve v. Wijk volkomen gelijk met ook voor het Germaansch twee soorten van r-verbindingen te veronderstellen ter verklaring der tegenstelling tusschen rekking en niet-rekking vóór r + dentaal; hij ging echter te ver met ook voor het Germaansch aan te nemen, dat dit klankverschil bewaard bleef in de verschillende accentkwaliteit.

§ 27. VOOR AUSLAUTENDE LIQUIDA OF NASAAL.

Eenzelfde parallellisme met de open-silbe-gevallen kon eveneens

⁷⁶⁾ vgl. J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 18.

id.: Het fortisleniskarakter der Oudnederlandsche neus- en vloeiklanken leeft nog voort in de vormen der verkleinwoorden. Onze Taaltuin III, 169 vlgd.

id.: Het wisselend muzikaal accent van het Oudnederlandsch heeft alleen het Limburgsch zuiver bewaard. Onze Taaltuin VI, 295 vlgd.

ontstaan in de woorden, waarin op de *a* een auslautende nasaal of liquida volgt; aangezien eind-nasalen en -liquidae immers lenes zijn ⁷⁷⁾, en aangezien het moeilijk valt bij het in deze groep aanwezige *traagh.acc.* (vgl. § 3, IVa), door het langzaam en tamelijk gelijkmatig vervloeien van den luchtstroom, een zuivere scheiding te bereiken tusschen de articulatie van de vocaal en die van den sonoorklank, kan geen ander resultaat het gevolg zijn dan rekking van den klinker, die daardoor alle rekkingsmogelijkheden in zich opneemt, die in den sonoorklank aanwezig zijn ⁷⁸⁾. Het kaartbeeld van *lam'* en *smal'* (krt. 6) komt dan ook nagenoeg geheel overeen met dat van *zaak'* (krt. 2): ook hier weer een westelijk *ao*-gebied en een oostelijk *aa*-gebied, waarbij zich, gedeeltelijk althans, ook Hasselt weer aansluit; en ook hier weer een klein *oowe*-gebied in het zuid-westen van Ned. Limburg. Alleen rond Maastricht blijkt de toestand vertroebeld en constateeren wij afwijkingen. Hier toch vinden wij *smal*, resp. *fmal* in Rekem, Neerharen, Itteren, Borg-haren, Limmel, Maastricht, Kadier, Ambij en Houthem, een vorm die ook het Hasseltsch kent, en *lam* in Geulle, Rekem, Borg-haren en Kadier. Het ligt voor de hand, dat het verschil in uitgebreidheid van dit verschijnsel bij beide woorden een gevolg is van het feit, dat Maastricht in het eerste geval wel meedoet en in het tweede niet.

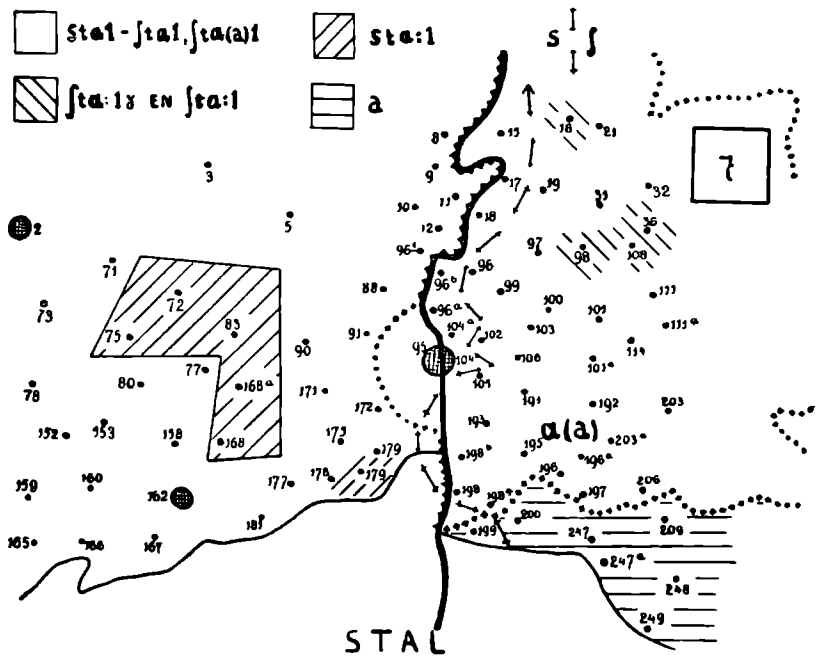
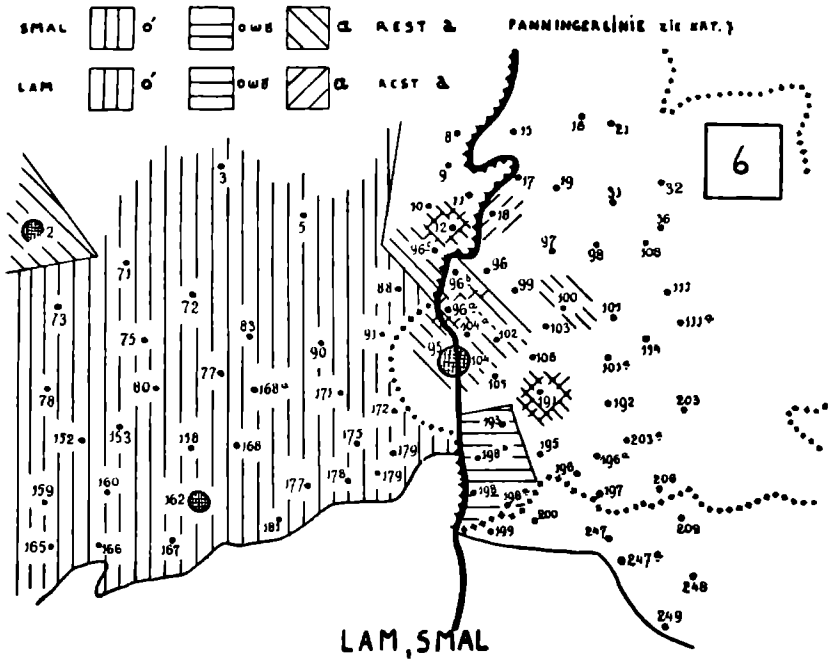
Het is voor een juiste beoordeeling dezer afwijking van veel belang te achterhalen, of wij hier te doen hebben met een oorspronkelijk feit dan wel met een latere ontwikkeling; of wij hier, met andere woorden, rond Maastricht nooit rekking gehad hebben, dan wel of hier na de rekking een hernieuwde overgang van *aa* in *a* heeft plaats gevonden. Nu zou men bij een oppervlakkige beschouwing van Houben's grammatica licht geneigd zijn een onderscheiden maatstaf aan te leggen voor de liquidae eenerzijds en voor de nasalen anderzijds, aangezien men voor de eerste steeds een *a* en voor de tweede steeds een *aa* vindt ⁷⁹⁾. Hierop maakt het woord *smal'*, dat momenteel *smal* luidt, en dat men bij Houben bij de liquidae mist, voor ons derhalve geen uitzondering; maar wel voor hem, want men vindt het als eenigste representant der liquidae temidden der nasalen

⁷⁷⁾ vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 171. Dit is niet het geval met de oorspronkelijke geminaten, die fortes zijn; en daarom luidt een woord als *kan'* in heel ons gebied dan ook *ka:n* met versch. acc. (vgl. § 4, V a) en niet-gerekte vocaal.

⁷⁸⁾ vgl. W. Welter: a.w. § 120.

⁷⁹⁾ vgl. J. Houben: Het dialect der stad Maastricht, §§ 42a en 47.

terug, en is door hem als *smal* genoteerd. Daaruit blijkt derhalve dat dit woord vroeger wel degelijk gerekt is geweest, en deze rekking pas in den jongsten tijd moet zijn kwijt geraakt. En wanneer men daarenboven het woord ‚al’ bij Houben als *al*, maar bij Franquinet als *al* terugvindt ⁸⁰⁾, dan is het zeker niet te gewaagd eenzelfde ontwikkelingsgang te veronderstellen voor alle gevallen met auslautende liquidae, terwijl er verder niets op tegen is deze gang van zaken eveneens aan te nemen voor de nasalen in die dialecten, waarin in deze omgeving momenteel geen rekking wordt waargenomen, al is dit laatste bij gebrek aan historische gegevens niet met volstrekte zekerheid te bewijzen.

Wat van deze jongere terugkeer tot de korte vocaal de diepere oorzaak kan zijn, wil ik trachten aan te toonen aan de hand der kaart van het woord ‚stal’ (krt. 7). Zoo goed als over het heele gebied toch treft men hier den vorm *stal*, resp. *ftal*, terwijl de kleur der vocaal aan de zuidgrens van Ned. Limburg moeilijk is te bepalen, en zweeft tusschen *a* en *aa*; zij werd daarom op de kaart als *a(a)* aangegeven. Nu is het wel zeker, dat ook in dit woord, hoewel momenteel nergens een positief lange vocaal meer vóórkomt, toch eens de rekking moet hebben bestaan; niet alleen leeft de gerekte vorm nog in het noord-oosten van Luik ⁸¹⁾, maar ook Franquinet geeft voor het vroegere Maastrichtsche weer als vorm *stal* op ⁸⁰⁾, waarmee tevens wel vast staat dat de onzekere *a(a)* een overgangsstadium vertegenwoordigt in de ontwikkeling van *aa* naar *a*. Het kan verder geen twistpunt uitmaken, of een overgang van *ao*, die men in het westelijk gebied zou kunnen vooropstellen, in *a* mogelijk is, aangezien ook in deze dialecten het resultaat der rekking niet steeds *ao* behoeft te zijn, doch ook een *aa* kan opleveren, waarover verder op nog nader wordt gehandeld. Dat dit feit nu ook in deze groep mogelijk is, bewijst ons het woord ‚schande’ (krt. 8), dat in het Limburgsch door apocope en assimilatie der *d* aan de *n* in deze categorie thuis hoort, en waarvoor wij in bedoelde tongvallen den vorm *sXan*, resp. *fan* vinden, waarnaast daar echter ook *fan* bestaat.

Nu bestaat er echter in Beverst, Vliermaalroot, Bilzen, Rijkhoven, 's Heerenelder en Zichen de vorm *sta:l*, waarin derhalve tegen de verwachting in versch. acc. is opgetreden met volgende verkorting der

⁸⁰⁾ vgl. J. Houben : a.w. § 42a.

G. D. Franquinet; Proeve over het taal-eigen der stad Maastricht, § 2, 2.

⁸¹⁾ vgl. W. Welter : a.w. § 110a.

vocaalkwaliteit. En daarnaast ontmoet men in Lutterade, Nuth, Schimmert en Wijnandsrade een vorm *fta:lə* als vorm der oudere, naast *fta:l* als dien der jongere generatie, waaruit volgt dat de laatste zich uit den eersten heeft ontwikkeld. Aangezien de vorming van den naslag in *fta:lə* een gevolg is van den uitermate langen duur der articulatie van de auslautende consonant, waardoor dezelfde tijdsduur in de uitspraak van het geheele woord verkregen wordt als die, welke gevorderd wordt om den vorm *ftal* te verwezenlijken⁸²⁾, blijkt hieruit dat *fta:lə* de vorm is die als brug dient voor den overgang van *ftal* in *fta:l*, en vervolgens dat de l intusschen van lenis tot fortis is geworden, waardoor het verlies der rekking en de overgang van aa in a begrijpelijk is. En toen het eenmaal zoo ver was, kon de volgende stap, die bestond in frontverandering van het accent, gemakkelijk plaats vinden, hetgeen men ook bij 'schande' ziet gebeuren, waar het heele oostelijk gebied *fa:n*, resp. *fa:nj* heeft.

Hiermee is ook tevens reeds aangetoond, dat overgang van traagh.acc. in versch.acc. ook in die vormen kan plaats vinden, waarin oorspronkelijk een gerekte vocaal aanwezig was, terwijl tevens aan het daglicht is getreden dat korte vocalen van grootere kwantiteit geen *p r i m a i r* gevolg behoeven te zijn van het optreden van het traagh.acc.; zij kunnen immers ook een overgangsphase vertegenwoordigen tusschen gerekte en niet-gerekte, kwantitatief korte vocalen, waarbij de ontwikkeling gaat van de eerste in de richting van de laatste.

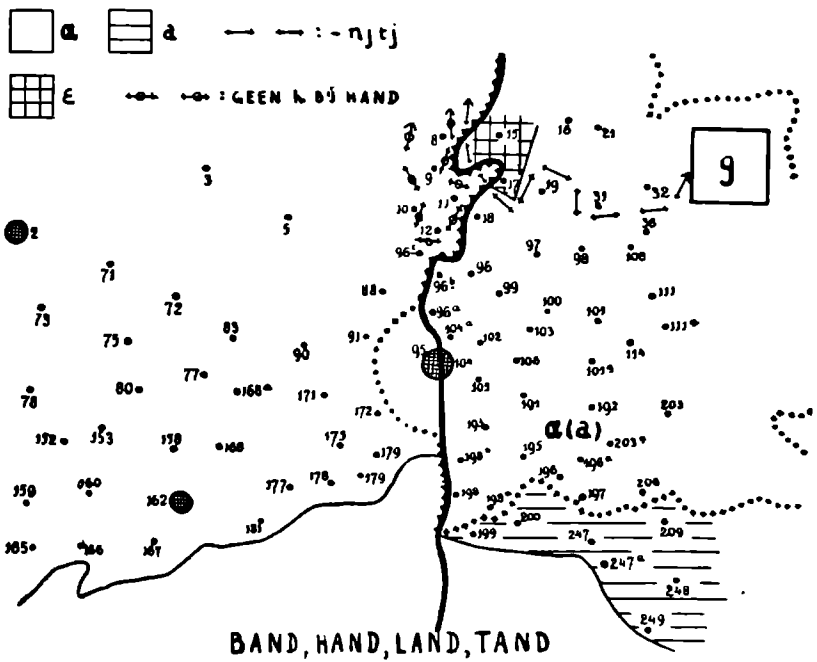
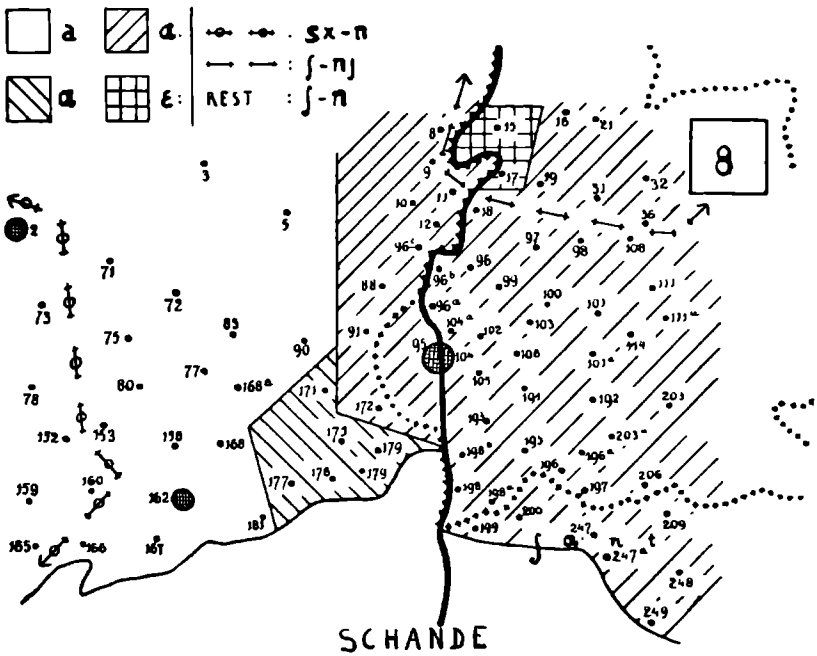
§ 28. VOOR NASAAL + CONSONANT.

In tegenstelling met de vorige groep, waarbij het normale type bestond uit gerekte vormen, wordt dit vóór nasaal + consonant vertegenwoordigd door vormen met korte vocaal van grootere kwantiteit. Het ook hier optredende traagh.acc. (vgl. § 3, IVb en c) heeft in deze positie de rekking tot lange vocaal derhalve niet weten te bewerken, hetgeen overigens ook alleszins begrijpelijk is, daar de nasaal hier oorspronkelijk een fortis was, als zijnde een nasaal na gedekte vocaal vóór homorgane eindconsonant⁸³⁾. Het is echter

⁸²⁾ vgl. Th. Frings: Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen. D. D. G. V., § 9.

W. Welter: Studien zur Dialektgeographie des Kreises Eupen, Bonn 1929, § 16.

⁸³⁾ vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 171.

bekend, dat deze fortis in vele dialecten, waarschijnlijk onder invloed van het accent, langzamerhand hoe langer hoe meer is gaan verzwakken om tenslotte volslagen lenis te worden. Dat de toen in den sonoorklank rustende rekkingsmogelijkheid bij het langzame vervloeien van den luchtstroom niet, of nog niet, in zijn volle consequentie in het vocaalelement tot uitdrukking kon worden gebracht; dat, met andere woorden, geen of nog geen rekking plaats vond, doch dat korte vocalen ontstonden van grootere kwantiteit, is derhalve met het oog op de jonge lenis-ontwikkeling der *n* volkomen verklaarbaar. Dit wil evenwel niet zeggen, dat deze uiterste consequentie nu ook nimmer meer bereikbaar is; dit blijkt wel uit de weer moeilijk te bepalen, tusschen *a* en *aa* liggende klankkleur van de vocaal, die wij ook hier in het zuiden van Ned. Limburg aantreffen (vgl. krt. 9), en die hier derhalve eveneens een overgangstrap vormt, nu omgekeerd in de ontwikkeling van *a* naar *aa*; en dit blijkt eveneens voor de gevallen met gutturaal als slotconsonant te Maastricht, waarin de rekking in werkelijkheid tot stand kwam, zoodat ,gang' daar *gank*, ,lang' *lank* en ,bank' *bank* luidt, in tegenstelling met heel het overige gebied, dat voor deze woorden, in aansluiting met die met dentale slotconsonant (vgl. krt. 9), de niet-gerekte vormen *gank*, *lank* en *bank* kent, resp. *ga(a)nk*, *la(a)nk*, *ba(a)nk*.

Dat deze rekking inderdaad het effect is van een jonger proces en niet als relict mag beschouwd worden van een vroegere ontwikkeling, die elders weer overal verdwenen is, valt gemakkelijk aan te toonen met behulp der meerlettergreppige woorden, waarin op de nasaal een stemhebbende consonant volgt, en waarin derhalve versch. acc. moet optreden (vgl. § 4, Vb). Dit moest onvermijdelijk tot gevolg hebben, dat de oorspronkelijke fortis zich kon handhaven, en dat daardoor de rekking achterwege bleef. Een onderzoek aan de hand der woorden ,hangen' en ,vangen' bevestigde inderdaad deze veronderstelling, daar bleek dat zoo goed als alle dialecten *ha:ŋə* en *va:ŋə* hebben. Alleen in Maastricht, Limmel, Heer, Ambij, Borg-haren en Meersen kwam aan het licht, dat het betreffende accent deze woorden, dank zij hun meersilbigheid, niet meester was geworden of gebleven, zoodat zij zich daar hadden overgegeven aan het concurrerende type, het traagh.acc., met het normale gevolg dat zij in de vier laatste plaatsen *həŋə* en *vaŋə* kwamen te luiden, doch in Maastricht en Limmel weer met rekking *həŋə* en *vaŋə*.

Deze rekking nu stamt ongetwijfeld zeker uit lateren tijd, hetgeen

ik weliswaar niet voor deze woorden zelf kon achterhalen, maar waarop toch eenige parallele gegevens met welhaast absolute zekerheid wijzen. Want terwijl de huidige Maastrichtsche generatie het woord ,angel' en den dialectischen vorm voor ,gegaan' uitspreekt als *aŋal* en *gagaŋa*, moet de uitspraak hiervan nog in de vorige eeuw *aŋal* en *gagaŋa* zijn geweest ⁸⁴), terwijl door Houben in 1905 nog *aŋal* naast *gagaŋa* werd genoteerd ⁸⁵). Aangezien nu momenteel ook nog ongerekte vormen als *spa:ŋa* ,spelden' (w.w.), *la:ŋa* ,lange', *sta:ŋa* ,staven' bestaan, mag men wel aannemen dat dit proces nog voortdurend bezig is zich te voltrekken. In ieder geval kon het jong karakter dezer rekking bewezen worden.

Wanneer zich geen bijkomende oorzaken voordoen, dan is derhalve in al deze gevallen kwaliteitsverandering der vocaal nog nergens anders met zekerheid te constateeren dan in Maastricht. Met andere factoren in het geding kan de toestand echter plotseling heel anders worden, hetgeen duidelijk blijkt uit het beeld der kaart van ,dansen' (krt. 10), voor welk woord men immers analogisch *dansa*, resp. *da(a)nsa* zou verwachten. In werkelijkheid vindt men echter daarnaast den gerekten aa-klank in heel het gebied ten westen der lijn Zutendaal-Veldwezelt-Vroenhoven. De oorzaak dezer rigoureuze aa-ontwikkeling wordt echter aanstonds duidelijk, als men ziet dat de daar heerschende vorm niet *dansa* maar *dasə* luidt; want daaruit blijkt immers dat deze aa haar ontstaan dankt aan de zgn. Ingvaeoonsche klinkernasaleering met volgende verdwijning van den nasalen medeklinker (vgl. § 22), hetgeen juist kon plaats vinden, naar ook in de Iersche en Zwitsersche dialecten bleek, dank zij het lenis-karakter der n ⁸⁶).

§ 29. VOOR STEMLOOZE EXPLOSIEF EN SPIRANS.

Onder de werking van het traagh.acc. (vgl. § 3, IV d en e) vond eveneens rekking van de oorspronkelijk korte vocaal plaats zoowel vóór stemlooze explosief als vóór stemlooze spirans. Dit rekkingsproces nu heeft, blijkens het kaartbeeld der woorden ,blad', ,nat', ,vat', ,dak' eenerzijds en dat van ,dag', ,graf', ,staf', ,glas' anderzijds (vgl. krt. 2), een verloop gehad, geheel in overeenstemming wederom met de gevallen in open lettergreep. Ook hier wordt ons gebied derhalve verdeeld door dezelfde verticale isoglosse, die oos-

⁸⁴) vgl. G. D. Franquinet : a.w. §§ 2, 2 en 23, 2.

⁸⁵) vgl. J. Houben : a.w. §§ 42, f en 230.

⁸⁶) vgl. J. v. Ginneken : Onze Taaltuin III, 172.

telijk van Zutendaal-Lanaken-Veldwezelt-Vroenhoven-Zussen verloopt, ten oosten waarvan een aa en ten westen waarvan een ao het rekkingresultaat is geworden, waarnaast in Gronsveld, Oost-Maerland, Eijdsen en Mesch ook hier een triph tong optreedt, terwijl Hasselt zich opnieuw bij het aa-gebied voegt.

Uit Houben's grammatica blijkt echter, dat deze woorden niet als vertegenwoordigers mogen beschouwd worden voor beide heele groepen met explosief en spirans. Men treft n.l., voor wat allereerst de a vóór stemlooze explosief betreft, eveneens woorden aan zonder rekking, zooals *ka:t* ,kat', *ra:t* ,rat', *sta:t* ,stad', *ne:k* ,nek', *ta:k* ,tak', *za:k* ,zak', welke dus bovendien ook nog versch.acc. blijken te hebben ⁸⁷⁾. En deze toestand nu trof ik voor bedoelde woorden in heel ons gebied, zoodat hier over de heele lijn ook in deze gevallen wederom overgang van accent moet hebben plaats gehad. Dit wordt reeds waarschijnlijk gemaakt door een vergelijking met het noord-oosten van Luik, waar men *kat*, *rat*, *stat*, *nak*, *tak*, *zak* aantreft, ongerekte vormen weliswaar, maar toch in ieder geval vormen met traagh. acc. ⁸⁸⁾; maar ook in Grootaers' woordenlijst treft men voor Tongeren nog *kat*, *rat*, *stat*, *tak*, *zak* ⁸⁹⁾, terwijl voor Hasselt door Grootaers en Grauls nog *zak* wordt genoteerd ⁹⁰⁾, waarmee het wel vast staat, dat ook in deze gevallen oorspronkelijk traagh.acc. heeft bestaan, en waaruit tevens blijkt dat het versch.acc. hierin van betrekkelijk recenten datum is. Of bij het vroegere accenttype de vocaal echter slechts van grotere kwantiteit is geweest, en nooit op den rekkingstrap heeft gestaan, is moeilijk uit te maken door gemis aan historisch materiaal. De mogelijkheid van rekking is zeker niet uitgesloten, gezien de aanstonds te behandelen analoge gevallen vóór stemlooze explosief, en gezien ook de omstandigheid dat in het noord-oosten van Luik vóór stemlooze explosief vormen met en zonder rekking naast elkaar vóórkomen in die gevallen, waarin in ons gebied de rekking overal is opgetreden en tot op heden is bewaard gebleven, zooals *blat* naast *blat* voor ,blad', *vat* naast *va:t* voor ,vat', en *dak* naast *dak* voor ,dak' ⁹¹⁾. Hoe dit ook zij, er is in ieder geval weer

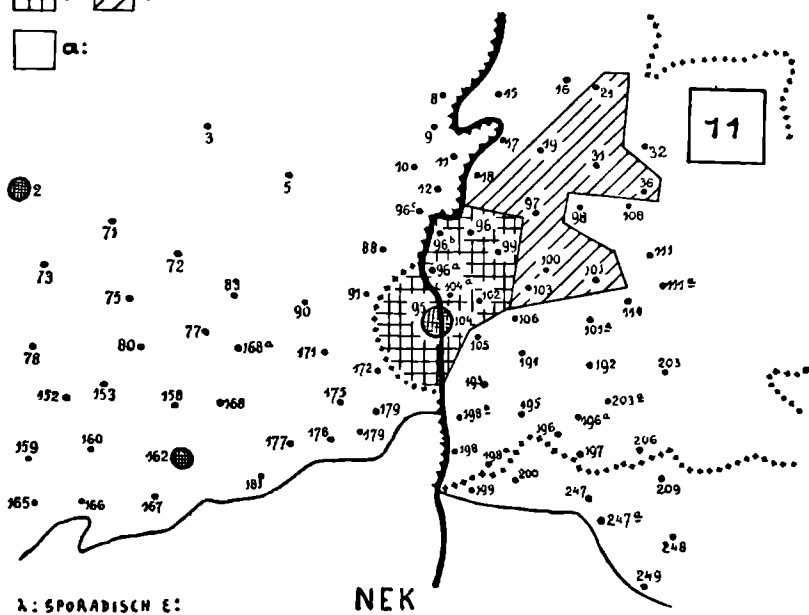
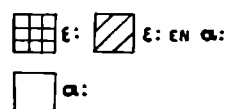
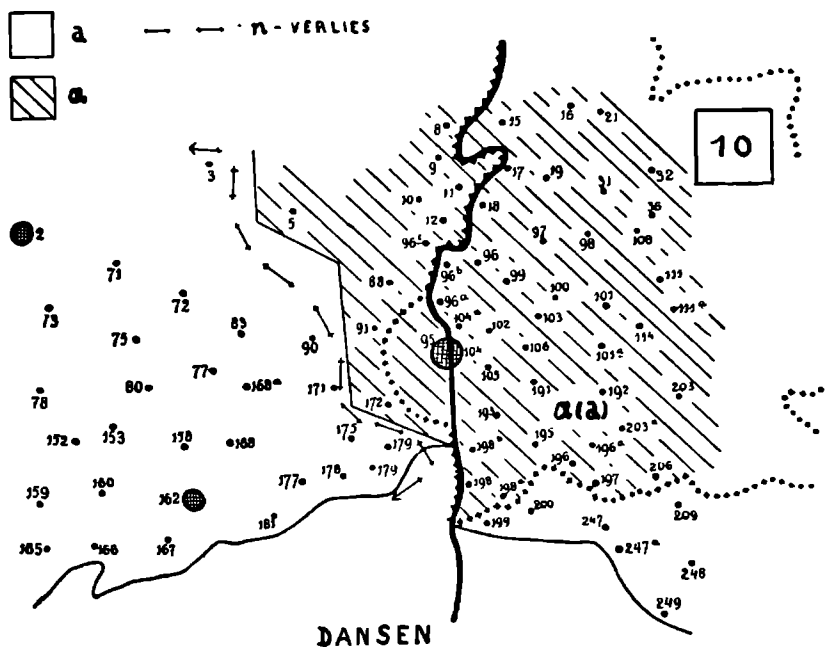
⁸⁷⁾ vgl. J. Houben: a.w. § 41.

⁸⁸⁾ vgl. W. Welter: Die niederfraenkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich, §§ 46 b en 110 e.

⁸⁹⁾ vgl. L. Grootaers: Het dialect van Tongeren, blz. 140, 158, 165, 152, 167 en 176.

⁹⁰⁾ vgl. L. Grootaers en J. Grauls: Klankleer van het Hasseltsch dialect, § 41.

⁹¹⁾ vgl. W. Welter: a.w. § 130 en krt. 13, blz. 75.

gebleken dat grootere kwantiteit der korte vocaal, die als gevolg van het traagh.acc. optrad, hetzij dan als oorspronkelijk effect, hetzij na het verloren gaan eener eventueële rekking, niet in staat was op den duur dit accenttype te handhaven. Alvorens deze accent-passiviteit eveneens aan te toonen voor de groep met stemlooze spirans, dient echter eerst nog het woord ,nek' (krt. 11) te worden besproken, vooral met het oog op de frappante geographische verhoudingen, die zich bij dit woord voordoen, waarbij het weinig ter zake doet of wij hierin te doen hebben met een oorspronkelijke wgm. a dan wel met een e, in welk laatste geval dan de vormen met a tot die met e in ablaut moeten staan⁹²⁾; wellicht kan het veiligst worden uitgegaan van twee verschillende grondvormen⁹³⁾.

In ons gebied komt in hoofdzaak de vorm *na:k* voor; alleen rond en ten noorden van Maastricht in een klein gebied met de plaatsen Ambij, Limmel, Borgharen, Itteren, Bunde, Meersen, en in Maastricht zelf vindt men den vorm *ne:k*, terwijl hierbij aansluit een gebied dat de plaatsen Berg, Houtem, Valkenburg, Ulestraten, Beek, Geleen, Spaubeek, Nuth omvat, en dat beide vormen kent. Nu heeft men reeds eenige keeren in het voorafgaande den invloed kunnen bespeuren, die het dialect van het cultuurcentrum Maastricht op haar naaste omgeving uitoefent, doch nergens nog was dit uitstralingsproces zoo overtuigend in haar werking als dit wel hier het geval is, als gevolg van het feit dat het hier een resultaat van veel grooteren omvang wist te bereiken.

Dat de e-vorm in het laatst genoemde gebied immers de jongere vorm moet zijn en die met a de oudere, ligt voor de hand reeds bij een oppervlakkige kaartbeschouwing, doch wordt zekerheid wanneer blijkt dat de laatste gebezigd wordt door de oudere en de eerste door de jongere generatie. En als men dan verder weet, dat, terwijl in het huidige Maastrichtsch de e-vorm de eenigst gebruikelijke is, nog in het begin dezer eeuw in dit dialect beide vormen naast elkaar voorkwamen⁹⁴⁾, — waarbij het duidelijk is dat de verdwenen a-vorm de oudere was —, dan kan men vrijwel zeker zeggen, dat ook in de overige plaatsen die momenteel den e-vorm hebben, deze later

⁹²⁾ vgl. N. v. Wijk: Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal, i.v.

M. J. v. d. Meer: Historische Grammatik der niederländischen Sprache I, § 13, 1 a.

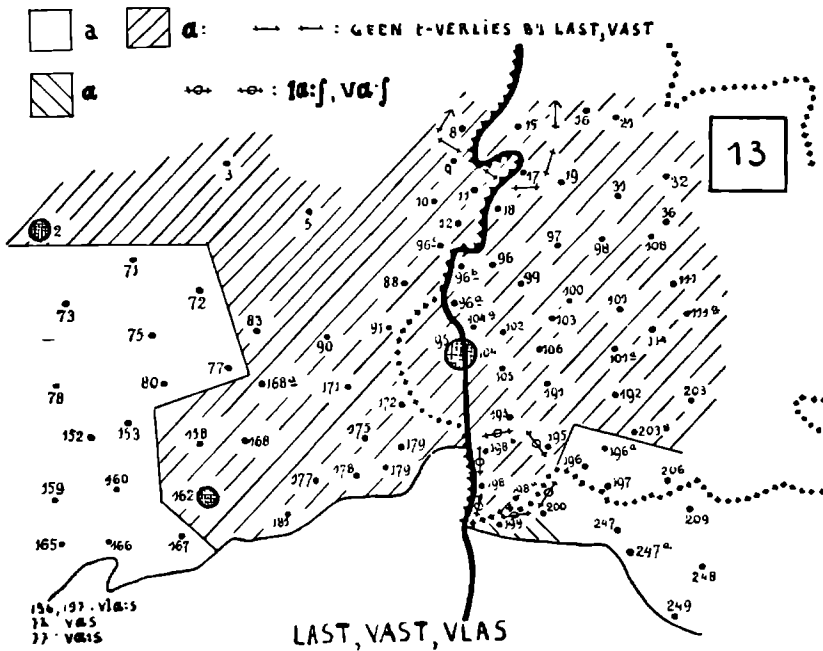
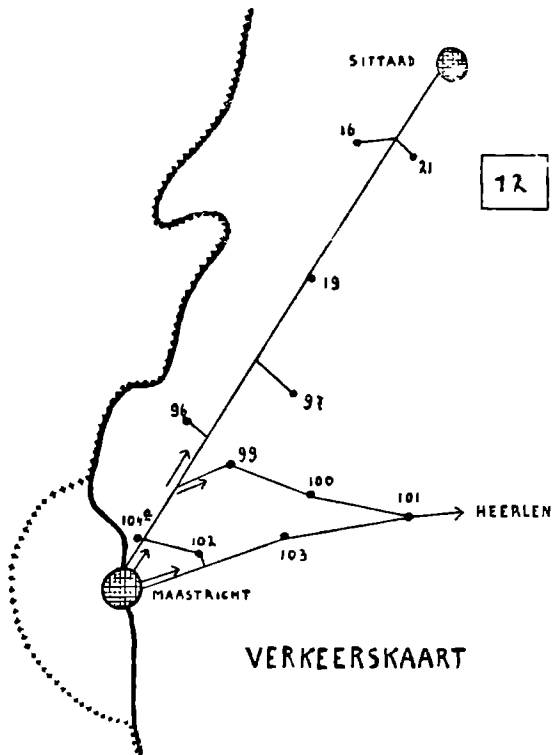
⁹³⁾ vgl. Fr. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache I, Strassburg 1910, i.v.

⁹⁴⁾ vgl. J. Houben: a.w. § 41.

is getreden in de plaats van een ouderen met a. De e-vorm is derhalve overal secundair.

Dat deze vernieuwingsbeweging van Maastricht moet zijn uitgegaan, is a priori voorop te stellen, maar wordt door het kaartbeeld overigens overtuigend aangetoond. In Maastricht week derhalve *na:k* het eerst voor *ne:k*, waarbij aanname van Nederlandschen invloed het meest waarschijnlijk is; en van hieruit drong de nieuwe vorm verder het Limburgsche land binnen. Doordat hierbij de meest dichtbij gelegen plaatsen eerder reeds aan deze uitstraling bloot stonden dan de verder afgelegene, is het duidelijk dat de eerste alleen den nieuwen vorm nog slechts kennen, terwijl in de laatste oud en nieuw beide nog naast elkaar vóórkomen. Maar verder blijkt ook, dat uitstraling door een cultuurcentrum vooral tegenwoordig een machtig hulpmiddel heeft in het moderne verkeer; men vergelijkte daarvoor het schetsje der groote verkeerswegen (krt. 12), waarbij men duidelijk kan constateeren, dat de beïnvloeding zich hoofdzakelijk langs deze aders heeft voortbewogen.

Wanneer wij tenslotte terugkeeren naar de a vóór stemlooze spirans, blijken, analoog aan de groep met a vóór stemlooze explosief, ook hier de boven aangegeven rekkingsgevallen niet representatief te zijn voor de geheele groep, aangezien ook hier immers woorden worden aangetroffen, zooals ,last', ,vast' en ,vlas', waarin korte vocalen en tevens weer versch.acc. aanwezig zijn, althans plaatselijk. Want hierin bestaat een beduidend verschil tusschen deze gevallen en hun parallellen met stemlooze explosief, dat, terwijl de laatste nergens (meer) rekking vertoonden, dit bij deze plaatselijk wel het geval is. In de westelijke peripherie immers ten zuiden van Genk en Hasselt en ten westen van Bilzen-Rijkhoven-Riksingen-Tongeren luiden ,last', ,vast' en ,vlas': *las*, *vas*, *vlas*, terwijl Noorbeek, Mheer, Banholt, Slenaken *las* en *vas*, en de twee laatste plaatsen ook *vlas* hebben. Enkele dialecten met consonantafwijkingen buiten beschouwing gelaten, komen deze woorden elders echter voor als *la:s*, *va:s* en *vla:s* (vgl. krt. 13), vormen die in ieder geval een korte vocaal van grootere kwantiteit als vroegere phase moeten gehad hebben, gezien het feit dat het traagh.acc. vroeger overal in deze woorden aanwezig moet zijn geweest; of wij zelfs vroegere rekking, ook voor deze vormen, mogen aannemen, is door hetzelfde gemis als bij de explosieven weer moeilijk te achterhalen, maar is zeker hier niet onwaarschijnlijk, daar de rekking immers plaatselijk nog bestaat. Veel waarde kan daarbij gehecht worden aan enkele kleine aanwij-

zingen van geographischen aard; want vooreerst hebben Mheer en Banholt *vla:s* naast *las* en *vas*, en vervolgens bezitten Beverst en Hoeselt *vas*(!), resp. *va:s* naast *las* en *vas*. Of nu echter de rekking vroeger algemeen was of niet, dit staat toch in ieder geval weer vast dat het traagh.acc. opnieuw in vele dialecten het onderspit heeft moeten delven. En of nu de rekking oorspronkelijk al dan niet overal doordrong, de oorzaken die voor het oorspronkelijk of later beperkte karakter van het rekkingsbeeld aansprakelijk blijken, zijn essentieel dezelfde. Want even goed als de jongere aanzet tot gerekte vocalen debet was aan het feit, dat de rekking niet algemeen doorbrak, zooals dit in § 28 met zekerheid kon worden aangetoond, even goed moet eveneens het gedeeltelijk verloren gaan eener algemeene rekking met lateren accentovergang, zooals wij dit met zekerheid in § 27 zagen gebeuren, toegeschreven worden aan jonger effect van de rekkings-tendens. Want voor de gevallen waarin het rekkingsproces vrijwel algemeen is bewaard gebleven, en voor die waarin het zich slechts of nog slechts plaatselijk voordoet, dient ongetwijfeld een temporeel rekkingsverschil te worden aangenomen, waarbij zij opgemerkt dat reeds in § 28 bleek, dat de mogelijkheid van jongere rekkingen bestaat.

De nog voorhanden algemeene rekkingen van korte vocalen in gesloten lettergreep dateeren immers reeds uit den tijd der Limburgsche Sermoenen⁹⁵), een conclusie waartoe ook Kessen kwam aan de hand van Limburgsch niet-litterair dialectmateriaal, door vast te stellen dat deze verschijnselen reeds in de tweede helft der dertiende eeuw in het Zuidlimburgsch gemeengoed waren geworden⁹⁶). Had nu de rekking ook in de gevallen waarin ze momenteel slechts of nog slechts plaatselijk wordt waargenomen, eveneens reeds in dezen tijd plaats gevonden, dan lag het voor de hand dat beide groepen later een gezamenlijke ontwikkeling zouden doormaken, en dat derhalve later in het westelijk gebied de *aa* tot *ao* werd niet alleen in de algemeene rekkingsgevallen, maar ook in de niet-algemeene⁹⁷). Maar hiervan bleek tot nog toe reeds bij deze laatste absoluut geen sprake te zijn, want in het westelijk gebied luiden

⁹⁵) vgl. J. H. Kern: De Limburgsche Sermoenen, § 16.

⁹⁶) vgl. A. Kessen: Over de taal der oudste Limburgse, niet literaire bronnen. Tijdschr. voor Ned. T. en L. 53, 297.

⁹⁷) Dat deze overgang ook hier, evenals in open lettergreep, na de rekking plaats vond, blijkt uit het wederom ontbreken der *ao* ook in deze rekkingsgevallen in de Middeleeuwsche Limburgsche teksten. Vgl. ook L. Noldus: Opmerkingen bij het dialect van Belgisch Zuid-Limburg in de 13e, 14e en 15e eeuw. Leuv. Bijdr. 28, 83 en 84.

‚dansen’, ‚schande’, ‚last’, ‚vast’ en ‚vlas’ immers *dasə*, *sXan-jan*, *las*, *vas* en *vlas*, zoodat zich als conclusie van zelf opdringt, dat de rekking in deze gevallen pas moet zijn tot stand gekomen na de ao-wording der aa, en derhalve van jongeren datum moet zijn. En met deze conclusie nu strookt geheel de ontwikkeling die zich intusschen in het Limburgsch vocalenstelsel had voorgedaan, en die ons het palatale karakter dezer jongere rekkingen verklaart, maar tevens ook hun jongeren aard zelf bevestigt. Want „de gerekte â, die totdantoe ($\pm$ 1250,T.) de lange a willig gevolgd was in de labiovelarisatie, werd nu tot haar palatale n pendant”⁹⁸⁾, zoodat derhalve in jongeren tijd bij rekking enkel een aa te verwachten viel, ook in het westelijk gebied, en zoodat wij met een jonger feit moeten te doen hebben, wanneer men bij rekking een aa vindt in die dialecten waar het resultaat in de algemeene rekkingsgevallen een ao was.

Wanneer dan blijkt dat bij deze jongere rekkingen dit verschijnsel ófwel niet algemeen doordringt, ófwel, in tegenstelling met de oudere rekkingen, later weer gedeeltelijk verloren gaat, dan is het zeker alleszins gerechtvaardigd oorzakelijk verband tusschen beide feiten te zoeken, niet alleen in het eerste, maar ook in het tweede geval.

§ 30. VOOR -CHT.

De voorliefde der Praeslavische articulatiebasis voor de versterking van de consonantische begingroep ten koste der sluitgroep, had in haar verzet tegen de zware auslautende cht-verbinding dit tot gevolg, dat óf de slot-t werd los gelaten, óf de voorafgaande vocaal gerekte werd met behulp van het hier reeds in de korte vocaal aanwezige traagh.acc. (vgl. §§ 22 en 3, Vb).

Als gevolg allereerst van het laatste effect van deze tendens zouden van woorden als ‚nacht’ (krt. 14), ‚dacht’⁹⁹⁾ en ‚acht’ (krt. 15) derhalve als vormen moeten ontstaan *naXt*, *daXt* en *aXt*, die men in werkelijkheid ook aantreft in Noord-Limburg en oostelijk Noord-

⁹⁸⁾ J. v. Ginneken: De correlatie van harde en weke medeklinkers in het Oud- en Nieuwnederlandsch. Onze Taaltuin III, 313 (spaticerings door mij, T.). In haar algemeenheid is deze voorstelling niet geheel juist; zij geldt wel voor de westelijke dialecten, die daarom hier dan ook bewijisgevend zijn, doch niet voor de oostelijke waar de rekkingsklank klaarblijkelijk steeds min of meer palataal karakter had.

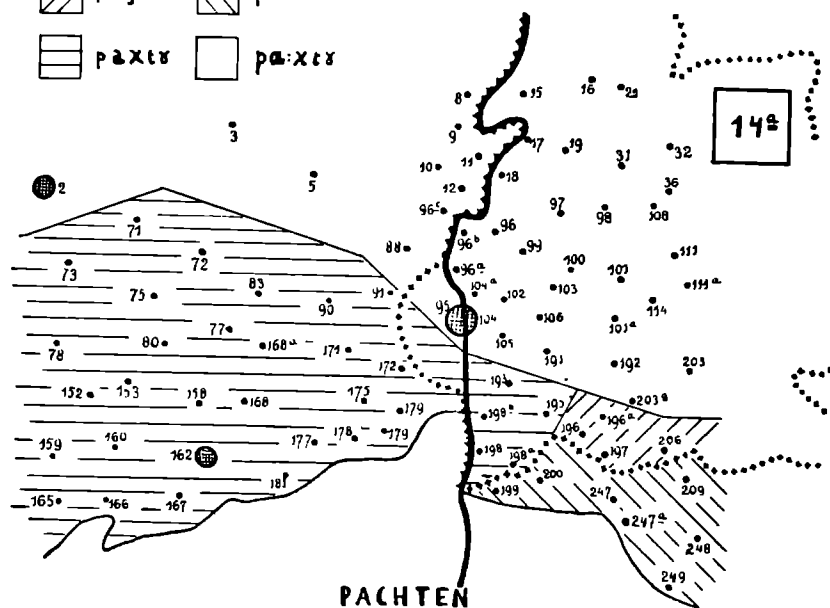
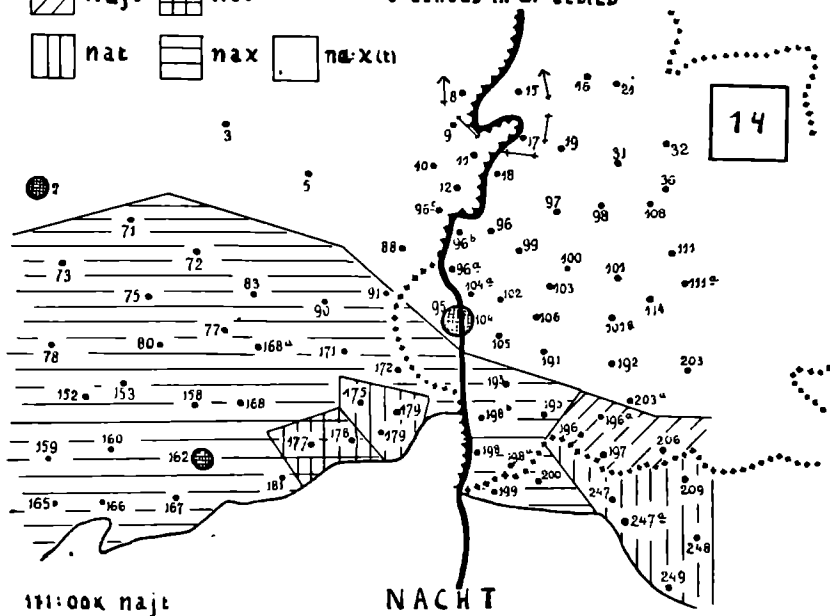
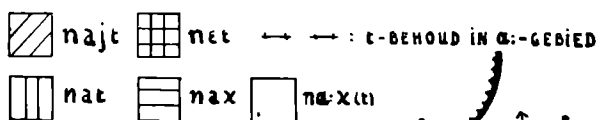
⁹⁹⁾ Dit woord had oorspronkelijk weliswaar een lange aa, doch deze moet reeds vroegtijdig zijn verkort geworden; vgl. J. H. Kern: a.w. § 156.

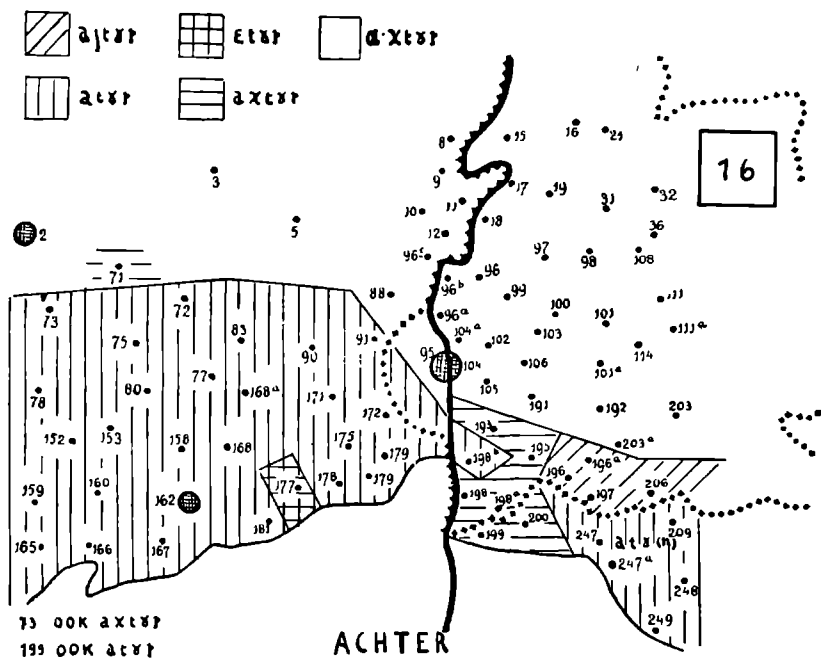
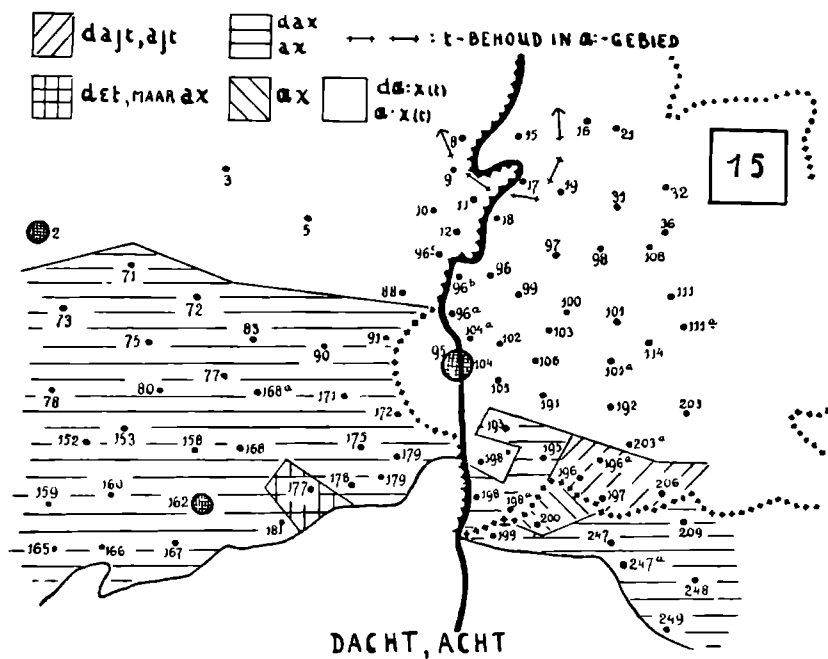
Brabant ¹⁰⁰⁾; en dat zij eens ook in het Zuidlimburgsch in bepaalde tongvallen moeten geleefd hebben, is aan geen twijfel onderhevig, hoewel zij momenteel in geen enkel dialect van ons gebied meer aanwezig zijn. Want de vormen *najt*, *dajt*, *ajt* van Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken, als ook de vormen *nat* van Riemst, Zussen en Zichen, *net* van Millen en Val-Meer, en *det* van Millen, welke beide laatste hun rekking waarschijnlijk verloren naar analogie der woorden met wgm. e vóór -cht, zijn alleen denkbaar en verklaarbaar, uitgaande van grondvormen met -aXt. Hierin kon door zwakke articulatie van de spirans, ten gevolge waarvan in het spreekkanaal geen vernauwing ontstond, de rekking van de vocaal overgaan in de vocalisatie der ch, waarbij de ch na palatalen klinker eerst nog tot j, en na velare vocaal eerst nog tot w werd. Aangezien het verder bekend is dat de gerekte a in een gedeelte van ons gebied steeds palataal getint was, en dit in het ander deel spoedig werd, ligt de ontwikkeling der gevonden vormen als een open boek vóór ons: eerst werd -aXt tot -ajt, en met verdere palataliseering o.i. der j tot -ejt, terwijl vervolgens -ajt en -ejt overgingen in -at en et.

Nu treft men verder in de overige dialecten ten zuiden van Hasselt-Genk-Zutendaal-Lanaken-Maastricht-Kadier de vormen naX en, met uitzondering van Oost-Maarland, daX en aX; vormen derhalve waarin oogenschijnlijk met behoud van de spirans én de -t is afgefallen én de vocaal werd gerekt. Doch het is zeer de vraag, of wij hier wel met een oorspronkelijke ontwikkeling te doen hebben. Immers de mogelijkheid is niet uitgesloten dat deze vormen een gelijke geschiedenis hebben doorgemaakt als hun parallellen in het Rijnland, „in dessen weitaus grössten Teilen h e u t e bereits unter dem durch die Stadtkölnische Mundart neuerdings vermittelten hochdeutschen-schriftsprachlichen Einfluss eine sehr weitgehende sekundäre Wiederaufnahme des Spiranten feststellbar ist” ¹⁰¹⁾. Reeds een eenvoudige vergelijking der bedoelde woorden onderling geeft aan dit vermoeden een zekeren grond, doordat daaruit blijkt dat de spirantlooze vormen vroeger een grootere uitgebreidheid moeten gekend hebben, zoodat m.a.w. later analogisch herstel van de spirans moet hebben plaats gehad. Aangezien Riemst, Zichen en Zussen immers *nat*, en Millen en Val-Meer *net* hebben, zou men in deze plaatsen eveneens *dat* en *at*, resp. *det* en *et* mogen verwachten; doch men vindt er,

¹⁰⁰⁾ vgl. J. Schrijnen: De isoglossen van Ramisch in Nederland, blz. 56 en krt. 10.

¹⁰¹⁾ W. Welter: a.w. § 102.

afgezien van *det* in Millen, *daX* en *aX*, die uit de veronderstelde vroegere vormen op geen enkele manier klankwettig zijn af te leiden, en die derhalve alleen denkbaar zijn als ontstaan onder analogischen invloed, waarop eveneens de Vlijtingsche toestand met stelligheid wijst, aangezien in dit dialect als huidige gangbare vorm *naX* voorkomt naast ouder *najt*. Dat deze reconstructies nu niet alleen opgaan voor deze weinige dialecten, maar dat in werkelijkheid de spirans in het heele huidige rekkingsgebied weer opnieuw optrad als gevolg eener latere herstelbeweging, mag men veilig besluiten aan de hand der kaart van het woord 'achter' (krt. 16). Vooreerst immers vinden wij hierin nog in het heele Belgische gebied ten zuiden der boven aangegeven lijn, alsmede in Oost-Maarland, den spirantloozen vorm *atar*, uitgezonderd Millen met *et̃ar*; en vervolgens kan men aan de peripherieën van dit gebied het herstelproces in werking zien. Aan den eenen kant immers ontmoet men naast het Diepenbeeksche *aXt̃ar* in Wimmertingen zoowel *aXt̃ar* als *atar*; en aan den anderen kant vertoont, naast den vorm met spirans in Gronsveld, St. Geertruid, Eijsden en Mesch, het aangrenzende Moelingen weer beide vormen naast elkaar ^{101a}).

Daar de vocaalkleur in het Belgische gebied er wederom op wijst, dat de rekking zelf van relatief jongen datum moet zijn, hoeft het geen betoog, dat het spirant-herstel eveneens als een jonger feit moet worden beschouwd, hetgeen overigens ook reeds uit het bovenstaande viel af te leiden. Doch met het oog op het jongere karakter dezer rekking, is het eveneens weer alleszins begrijpelijk, dat wij ook hier wederom stooten op het streven naar uiteindelijke accentausgleich, dat bij oorspronkelijk secundair gerekte vocalen steeds bleek in te zetten met het verlies der rekking. Want terwijl men, analoog aan *najt*, *dajt*, *ajt* en *ajt̃ar*, voor Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken bij 'pachten' (krt. 14a) eveneens *pajt̃a* mag verwachten en vooropstellen, blijken deze dialecten evenwel den vorm *pajt̃a* te vertoonen. Dit feit werpt tevens ook eenig nader licht op de vormen *na:X*, *da:X*, *a:X*, *a:Xt̃ar* en *pa:Xt̃a* der overige resteerende tongvallen, waarvoor nu een gelijke ontwikkeling als in het gebied met rekking en later spirantenherstel niet als uitgesloten kan worden beschouwd, maar waarin verder het Ausgleich-streven tevens reeds zijn uiterste consequentie heeft weten te bereiken. Mogelijk en misschien waarschijnlijker is het echter ook, dat boven bedoelde Praeslavische tendens hier haar eerste effect bereikte door zonder

^{101a}) W. Welter : a.w. § 102.

vocaalrekking de slot-t te doen verdwijnen, uitgezonderd dan in Stein, Elsloo en Vucht. De accentverwisseling met gepaard gaand verlies der grootere kwantiteit van den korten klinker kon zich dan des te gemakkelijker voltrekken.

§ 31. AL + DENTAAL.

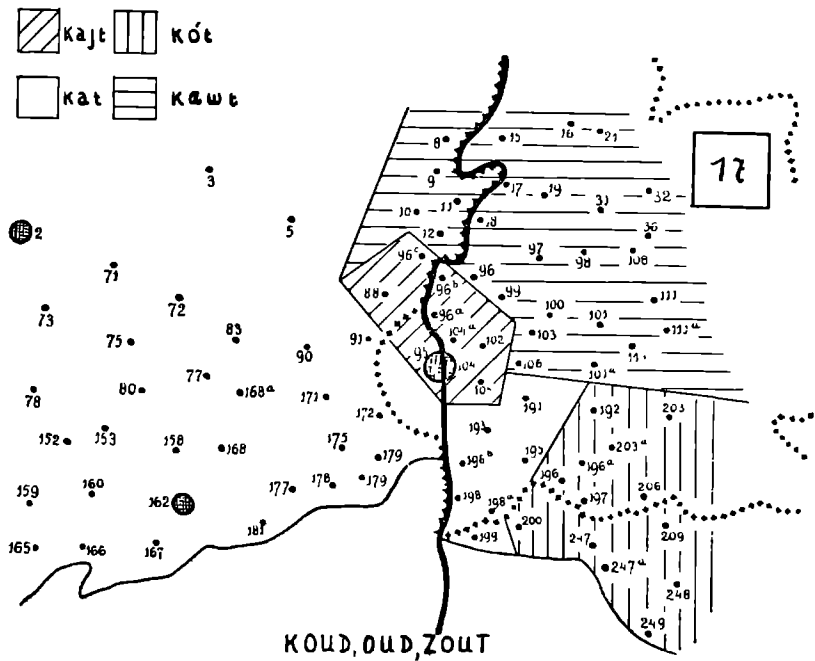
In scherpe tegenstelling met vele andere Nederlandsche, zooals b.v. de Vlaamsche dialecten, bleef in ons gebied het onderscheid tusschen de groep met al + dentaal en die met ol + dentaal (krt. 63) tot op den dag van heden trouw bewaard, ondanks alle verwikkelingen die beide categorieën in den loop der eeuwen moesten doormaken. Want doordat, volgens v. Ginneken in de 14de eeuw ¹⁰²⁾, zoowel de eenlettergrepige alt- als de olt-vormen met behulp van het reeds in de korte vocaal aanwezige traagh.acc. gerekt werden (vgl. § 3, Va), en doordat in Limburg de gerekt lange aa steeds een palataal karakter had of het langzamerhand als pendant der sterk velare oude aa kreeg, terwijl de oo daarentegen van zelf sprekend labiovelaar was en bleef, vertoonde zich in onze streken in de 14de eeuw duidelijk de tegenstelling tusschen gemouilleerde en niet-gemouilleerde l + dentaal, al naar gelang deze volgde op een palatale aa of een labiovelare oo. En zoodoende zien wij allereerst „voor onze oogen de Nieuw-Maastrichtsche vormen ontstaan. Eenerzijds wordt -al't tot -al't', waarna de gemouilleerde l' aan de i-mouilleering geassimileerd wordt, anderzijds wordt hol'to tot ho'l'to ¹⁰³⁾ waarna de gelabiovelariseerde l aan de labiovelare -u geassimileerd wordt, en zoo ontstaan nu de twee rijen, die elke Maastrichtenaar als het neusje van den zalm uit zijn dialect vereert:

zout	: zâjt	(Salz)	goud	: gôud	(Gold)
mout	: mâtj	(Malz)	stout	: stôut	(stolz)
koud	: kâjd	(kalt)	schouder	: sjôuwer	(Schulter)
smout	: smâtj	(Schmalz)	zou	: zouw	(sollte)
inhoud	: inhâjd	(Inhalt)	wou	: wouw	(wollte)
oud	: âjd	(alt)	hout	: hôt	(Holz)" ¹⁰⁴⁾ .

¹⁰²⁾ vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 307.

¹⁰³⁾ „Gelijk men uit de voorbeelden van het Statutenboek uit 1380 ziet, zijn hier de epenthetische overgangsvormen met oudl, niet gereconstrueerd maar werkelijk overgeleverd". Deze vormen uit het Statutenboek van Maas-tricht luiden n.l.: schoult, schoulde, schouldigh.

¹⁰⁴⁾ J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 307-308.

va:v

va:w, a:w

va:v

va:w, a:w

Dit soort vormen nu is, blijkens de kaart van 'koud' (krt. 17), niet alleen tot het dialect van Maastricht beperkt gebleven; zij zijn n.l. ook vertegenwoordigd in dat van Heer, Ambij, Limmel, Borgharen, Itteren, Neerharen en Lanaken, waar woorden als 'koud', 'oud' en 'zout' derhalve *kajt*, *ajt* en *zajt* luiden. Doordat verder de rekking der vocaal geheel in de vocalisatie der j kon overgaan, konden hieruit *kat*, *at* en *zat* ontstaan in heel het Belgische gebied tot en met de lijn Zutendaal-Veldwezelt-Vroenhoven, alsmede in het hierbij aansluitend zuidwestelijk deel van Nederlandsch Limburg, omvattend de plaatsen Kadier, Gronsveld, Oost-Maarland, St. Geertruid, Eijsden en Mesch.

Ter verklaring verder der huidige vormen in het overige gebied, die door hun labiovelaar karakter den boven beschreven ontwikkelingsgang absoluut schijnen te logenstraffen, dient erop gewezen te worden dat, ten gevolge van opgetreden wisseling in het vocalenstelsel, sinds de 15de of 16de eeuw de mouilleeringscorrelatie in de streek van Eupen, Heerlen en Maastricht tot in de buurt van Beek en Tongeren als systeem ten onder ging; en daar nu de gemouilleerde consonanten de attribootdragers zijn en de gelabiovelariseerde de attribootloze of archiphonemen, ontstond er een strooming in de richting dezer laatsten en leverden vele gemouilleerde woorden zich over aan de velariseering, als zijnde de eenigst overgebleven pool der correlatie (vgl. § 86). En hierdoor ontstonden via *-aw-* en *-ôw-* de vormen *kôt*, *ôt*, *zôt* in het zuid-oosten van ons gebied; en hierdoor ontstonden eveneens de vormen *kawt*, *awt*, *zawt* in de overige dialecten, waarin tevens ook weer de rekking blijkt te zijn verloren gegaan als eerste phase in het proces van accentovergang, voor wier werking de grondslag werd gelegd door den relatief jongeren aard der rekking, die ten overvloede ook is af te lezen uit de vocaalkleur in de westelijke dialecten.

Aangezien de meerlettergrepige woorden dezer groep versch. acc. hebben (vgl. § 4, II), is het voor de hand liggend dat deze te Maastricht, zooals v. Ginneken reeds constateerde, in tegenstelling met de gemouilleerde éénlettergrepige woorden „een vroegere phase (hebben bewaard), hier bovendien gekenmerkt door den korten klinker”¹⁰⁵). Want daar de oude korte a van ouds velaar was, kon men immers geen andere vormen dan *a:wə* voor 'oude', *va:wə* voor 'vouwen' e.d. verwachten, die dan ook in heel de streek ten oosten

¹⁰⁵) J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 308.

van Zutendaal-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen voorkomen, en waarin de *a* o.i. der volgende *w* in Reimerstok, Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken in *o* overging, zoodat deze vormen daar derhalve *ɔ:wə* en *ʋɔ:wə* luiden. Van een plaatselijke Maastrichtsche bijzonderheid, zooals v. Ginneken meende ^{105a}), is derhalve hoegenaamd geen sprake (vgl. krt. 18).

Voor de ongewoon afwijkende rekking, die men merkwaardigerwijze in de overige dialecten aantreft, kan ik geen andere oorzaak zien dan analogische beïnvloeding der eenlettergrepige vormen, waarbij de palatale kleur der gerekte klinkers van zelf sprekend geen labiovelariseering doch juist mouilleering der volgende consonanten moest bewerkstelligen. Daar hier na de assimilatie zoowel van de *l'* als van de *d'* aan het epenthetisch element, zooals dit eveneens in de labiovelariseerende dialecten plaats vond, nu ook nog de intervocaalisch geworden *j* verdween, ontstonden in het westelijk gebied voor ,oude' en ,vrouwen' derhalve als vormen *a:ɔ* en *ʋa:ɔ*, waarvan de laatste echter in Vlijtingen, Riemst, Zussen, Zichen en Val-Meer als *ʋɛ:ɔ* voorkomt. Maar hierdoor wordt meteen de juistheid onzer reconstructie gestaafd, aangezien de vocaalkleur immers de inwerking verraaft van een vroegere umlautsfactor, m.a.w. van een vroegere *j*.

§ 32. VOOR R + LABIAAL OF GUTTURAAL.

Onder de werking van het in deze woorden optredende traagh. acc. (vgl. § 3, IVb) zou ten gevolge van het mogelijke lenis-karakter der *r* vóór heterorgane eindtenuis rekking van den klinker kunnen verwacht worden. Terwijl dit dan ook inderdaad, zij het dan ook in beperkten omvang, in het noord-oosten van Luik gebeurde ¹⁰⁶), vinden wij in onze dialecten echter overal de korte vocaal. Dat te onzent de rekking niet door kon breken, zooals met het oog op het uniforme vóórkomen van den korten klinker wel moet aangenomen worden, kan zijn oorzaak vinden in de omstandigheid dat vóór heterorgane eindtenuis ook een fortis mogelijk is. Doordat de *r* in onze dialecten derhalve wellicht geen positief uitgesproken karakter had, kon zodoende het optreden der rekking verhinderd worden, waarmee echter tevens de weg was gebaad voor den ondergang van het heerschende accent, dat wij dan ook in vele dialecten zonder nader

^{105a}) vgl. J. v. Ginneken : Onze Taaltuin III, 308.

¹⁰⁶) vgl. W. Welter : a.w. § 126.

aan te geven omgrenzing in het versch.acc. zien overgaan. In een laatste poging tot behoud werd echter elders, eveneens in willekeurige verbreiding, een svarabhakti-vocaal ontwikkeld, aangezien „de intervocale positie altijd en overal de optimale lenis-plaats (was)”¹⁰⁷⁾, hetgeen echter niet verhinderde dat de accentovergang hier en daar tóch tot stand kwam, ondanks de svarabhakti. En zoo treft men in onze dialecten naast en door elkaar voor woorden als ,darm', ,arm', ,merk', ,sterk', ,warm' zoowel *deram*, *eram*, *merak*, *sterak* of *sterak*, *weram*, als *de:rm*, *ε:rm*, *mε:rk*, *ste:rk* of *fte:rk*, *we:rm*, als ook *de:ram*, *ε:ram*, *mε:rak*, *ste:rak* of *fte:rak*, *we:ram*.

Aan deze vormen ziet men tevens, dat overal de a overging in e. Met betrekking hierop zij alleen geconstateerd dat de ontwikkeling der a vóór r + labiaal of gutturaal derhalve niet overeenstemt met de Frühdehnungsgevallen, terwijl voor verdere verklaring verwezen wordt naar § 36.

WESTGERMAANSCH E UMLAUTS-a en e.

§ 33. INLEIDING.

Het spreekt welhaast van zelf dat dezelfde problemen, die zich met betrekking tot de accentueering bij de wgm. a voordeden, ook bij de nu volgende klanken telkens opnieuw zullen terugkeeren. Aangezien hierin echter reeds in het voorafgaande klaarheid kon worden gebracht, en daar de vooropgezette meening dienaangaande reeds bij de wgm. a voldoende kon worden gemotiveerd aan de hand van een uitgebreid onderzoek der verschillende categorieën, waarin zich de diverse klanken naar den aard der volgende consonanten laten verdeelen, behoeven deze vraagstukken nu voortaan niet meer in die mate onze aandacht te vragen, en kan, met verwijzing naar de boven gegeven uiteenzettingen, verder worden volstaan met eenvoudige constateering van parallelle feiten. Tot een afzonderlijke bespreking der vocalen vóór bepaalde consonanten zal dan ook in het volgende alleen worden overgegaan, wanneer dit met het oog op de klankontwikkeling eenigermate noodzakelijk mocht zijn.

¹⁰⁷⁾ J. v. Ginneken : Onze Taaltuin III, 173.

§ 34. IN GESLOTEN LETTERGREEP.

Ten aanzien van het mnl. wordt door Franck geconstateerd, dat hierin, in tegenstelling met het mhd., van eenig verschil tusschen gesloten e als representant der umlauts-a en open e als representant der oude Germ. e „nichts sicheres mehr zu spüren" valt ¹⁰⁸). Inderdaad is het een feit, dat van dit onderscheid in de mnl. teksten geen sporen meer zijn terug te vinden, daar in de mnl. orthographie tusschen de representanten van beide klanken geenerlei onderscheiding wordt gemaakt; in zoo verre is Franck's constateering derhalve juist. Doch het is zeer aan twijfel onderhevig, zoo al niet totaal onwaarschijnlijk, of dit onderscheid nu ook niet zal bestaan hebben in de mnl. gesproken dialecten, aangezien immers vele tongvallen voor beide klanken momenteel nog twee onderscheiden representanten kennen, zooals reeds door v. Wijk werd aangetoond voor de dialecten van Maastricht, Tongeren, Leuven, Aalst, Antwerpen, de Bommelerwaard en oostelijk Noord-Brabant, in afwijking met die van West-Vlaanderen, Noord-Beveland, Goeree, Oud-Beierland, de Noord-West-Veluwe en Elten-Bergh, waarin deze oude verschillen momenteel overal verdwenen zijn ¹⁰⁹).

Met betrekking tot dit probleem geven de betreffende grammatica's van het Tongersch en Maastrichtsch aan, dat de wgm. e in deze beide dialecten voorkomt als een open e, terwijl daarentegen de umlauts-a gerepresenteerd wordt door een meer gesloten e-klank ¹¹⁰). Voor wat nu allereerst de wgm. e betreft, blijkt eenzelfde toestand te heerschen in alle andere dialecten, en vindt men derhalve in heel ons gebied overal een open e:

b.v. *vel*, *ve:l* ,vel' (vgl. § 3, IVa); *gelt*, *ge:ltj* ,geld' (vgl. § 3, IVb); *heləpə*, *he:lpa*, *he:ləpə* ,helpen' (vgl. § 3, IVc); *tre:fə* ,treffen' (vgl. § 3, IVd); *spe:k*, *ʃpe:k* ,spek' en *vle:k* ,vlek' (vgl. § 3, IVe).

Uit de regels, waarnaar achter de diverse woorden verwezen wordt, blijkt dat men steeds traagh.acc. zou moeten vinden, hetgeen echter soms nog slechts gedeeltelijk, soms zelfs in het geheel niet meer het geval blijkt te zijn.

Hier ziet men derhalve reeds, dat ook bij dezen klank de accent-

¹⁰⁸) J. Franck: *Mittelniederländische Grammatik*², § 33.

¹⁰⁹) vgl. N. v. van Wijk: *De umlaut van a in Ripuaries- en Salies-Frankische dialecten van België en Nederland*. *Tschr. voor Ned. T. en L.* 33, 203 vlgd.

¹¹⁰) vgl. L. Grootaers: a.w. §§ 8, 1° en 11, 1°.

J. Houben: a.w. §§ 65 en 50.

overgang in de diverse groepen, die deze woorden representeren, allerwege in werking is en dat dit verschijnsel derhalve niet is beperkt gebleven tot de verschillende woordcategorieën met wgm. a. Het verlies der eventueele rekking is hier alsmede ook bij de volgende oorspronkelijk korte vocalen zelfs aanmerkelijk verder voortgeschreden dan bij de wgm. a het geval blijkt te zijn.

Op den algemeenen regel betreffende het open karakter van den representant der wgm. e zijn echter, naar ook v. Wijk reeds vaststelde voor het Tongersch en Maastrichtsch¹¹¹), eenige afwijkingen te constateeren, te weten bij ,nest' en ,zes' (krt 19), waarin men voor de wgm. e geen open doch een gesloten vocaal aantreft; het labialiseerend gebied bij ,zes' in het noorden van het Ned. gebied, waarop nog nader wordt terug gekomen, buiten beschouwing gelaten, komt deze gesloten vocaal overal voor, en wel met traagh.acc., dat hier verwacht kan worden (vgl. § 3, IVd), bij ,nest' ten westen van Beverst-Hoeselt-Riksingen-Sluizen, doch met versch.acc. als gevolg van ausgleich bij ,nest' in het overige gebied en bij ,zes' overal. Men ontmoet hier derhalve als vormen *nəs*, *nəs(t)* en *zəs*, terwijl Vlijtingen en Mopertingen zelfs *nɪ:s* hebben en Veldwezelt *nɪ:s*. Met verwijzing naar Franck, Luick en Wilmanns neemt v. Wijk aan dat de oorzaak dezer vocaalsluiting wel in de volgende s-verbindingen moet gezocht worden¹¹²). Dit kan ongetwijfeld juist zijn, doch m.i. slechts ten deele. Veeleer geloof ik, vooral met het oog op de zelfs vóórkomende i-klanken, dat de stoot tot deze vernauwing in eerste instantie van den klinker zelf is uitgegaan, die, dank zij zijn palatale kleur, eerst de volgende consonanten kon mouilleeren (vgl. § 18), waarna de medeklinker dan op zijn beurt de vocaal kon drijven in de richting van den gesloten mond. Ook hierop wordt aanstonds nog nader ingegaan.

Hoewel men, om over te gaan op de umlauts-a, ongetwijfeld woorden vindt die over heel ons gebied een gesloten e hebben, zooals in *dè:kə* ,dekken' en *vè:t* ,vet' (vgl. § 3, IVe), waarin ook weer overal versch.acc. als gevolg van ausgleich optreedt, toch komt men bij een nader onderzoek tot de bevinding, dat de umlauts-a niet met zóó weinig uitzonderingen door den gesloten e-klink vertegenwoordigd is als de wgm. e door den open. Niet dat men zooveel woorden ontmoet die over heel het gebied een open e hebben, hoewel ook die er zijn, zooals *stempel* voor ,stempel' (vgl. § 3, IVc) en *grɛ:ns*

¹¹¹) vgl. N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L, 33, 221 vlgd,

¹¹²) vgl. id. blz. 222.

voor ‚grens’ (vgl. § 3, IVb: ausgleich!), doch men treft vaak naast gesloten e plaatselijk een open e aan. Dit feit is echter niet zoo verwonderlijk als het op het eerste gezicht wel zou kunnen lijken, doch heeft daarentegen alleszins zijn goeden grond, zooals wederom door v. Wijk werd achterhaald in zijn laatst geciteerd artikel. De umlaut is immers niet in alle woorden even vroegtijdig kunnen dóórdringen, doordat ófwel een volgende consonantverbinding, ófwel associatie met verwante woorden zonder umlautsconditie het umlautsproces een tijd lang overal of alleen plaatselijk wist tegen te houden. En intusschen nu had zich, zooals aanstonds zal blijken, verandering voorgedaan in de umlautsrepresentatie wat betreft de graad van geslotenheid. Zodoende dient er derhalve onderscheid te worden gemaakt tusschen oude en jonge umlaut, waarbij bovendien moet worden opgemerkt dat in beide fasen de umlaut niet in alle woorden gelijktijdig behoeft te zijn opgetreden; het staat integendeel vast, dat in de oude zoowel als in de jonge umlautperiode nog temporeele verschillen in de werking van dit proces vallen waar te nemen, zoodat men in beide nog eens tot verdere onderscheidingen van oud en jong kan geraken ¹¹³).

Men kan zich vervolgens moeilijk onttrekken aan de vraag, waarom de umlaut tenslotte toch, ondanks weerstrevende consonantgroepen en ondanks tegenwerkende associatie, in de ‚umlautsfähige’ woorden doorzette; een vraag die bezwaarlijk kan beantwoord worden zonder aan te nemen dat de umlaut geschiedde niet over, maar door middel van de tusschenliggende consonanten, m.a.w. door middel van mouilleering, in welk antwoord tevens de verklaring is gelegen voor het verschil in graad van geslotenheid tusschen de beide huidige representanten der umlauts-a, waarvan v. Wijk terecht de gesloten e tot de oude en de open e tot de jonge umlautperiode rekent. Alleen door de werking der mouilleering en door het streven naar mouilleering als schakel in het umlautsproces kon het mogelijk zijn dat op den duur eenerzijds ook de tegenwerkende associatie werd overwonnen, en dat anderzijds tenslotte het umlautsproces ook voltrokken werd aan vocalen vóór weerstrevende consonantgroepen, daar ook deze uiteindelijk niet aan den greep der mouilleering ontkwamen. In de gevallen nu waarin de consonanten onmiddellijk konden gemouilleerd worden en de umlaut aanstonds kon plaats vinden, kon het niet anders of de mouilleering moet taai zijn vast

¹¹³) vgl. A. Weynen: Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, § 93 vlgd.

gehouden; daarentegen ligt het geheel in de lijn der verwachtingen dat medeklinkers, waarop de mouilleering moeilijk en eerst later vat kon krijgen, haar ook weer spoedig zullen hebben prijs gegeven, hoe eerder hoe liever. Hiervan kon dan echter geen ander resultaat het gevolg zijn dan dat de consonanten der eerste groep, dank zij de voortgezette mouilleering, een radicaler effect bereikten dan die der laatste; m.a.w. valt in de oude umlautsperiode een meer gesloten vocaal als product van het umlautsproces te verwachten in vergelijking met de jonge. Toch heeft men nu echter in dit gradueel vocaalverschil geen absolute sleutel met betrekking tot de relatieve chronologie; immers, er moet mede rekening gehouden worden dat ook oude umlautsvocalen later, toen de mouilleeringscorrelatie verloren ging (vgl. § 86), in de gelegenheid kwamen meer open te worden, terwijl zij eveneens eenvoudig door jonge umlautsvocalen konden worden gesubstitueerd.

De jonge umlautsvocaal vindt men nu, behalve in de reeds genoemde woorden 'stempel' en 'grens', eveneens in alle dialecten terug bij 'lastig' (krt. 20) en 'flesch' (krt. 21), woorden die dáárom nog meer van belang zijn, omdat zij, zij het dan ook in een klein gebied, nog rekking vertoonen, hetgeen tot nog toe bij geen enkel woord met deze klinkers kon worden geconstateerd. Deze rekkingsresten toonen immers aan dat het reeds aangegeven parallellisme tusschen deze klanken en de wgm. *a* met betrekking tot de accentwerking niet alleen is beperkt gebleven tot het feit van den accentovergang op zich, maar dat deze ausgleich zich, behalve in de woorden waarin het traagh.acc. slechts grootere kwantiteit der korte vocalen bewerkstelligde, eveneens kon voltrekken in die waarin o.i.v. dit accent de rekkingstrap werd bereikt; en daarbij blijkt verder dat ook hier in dit ausgleich-proces eerst de rekking verloren ging en dan pas de accentwisseling volgde, zoodat de korte vocaal van grootere kwantiteit wederom niet het primaire resultaat van de rekkings-tendens behoeft te zijn, doch ook hier eveneens een secundaire overgangstoestand kan beteekenen tusschen de gerekte vocaal en de korte zonder grootere kwantiteit, zoodat het parallellisme volkomen is. Want bij 'lastig' (vgl. § 3, IVd) vindt men rekking in den vorm *lèstəX* te Tongeren, Sluizen, Gors, Bommershoven en Diepenbeek, en bij 'flesch' (vgl. id.) in den vorm *flès* te Gors, Bommershoven en Diepenbeek. Aangezien deze *ae* in het Westbelgische gebied de rekkingsvocaal is der jongere, open *e*¹¹⁴), is het reeds typeerend

¹¹⁴) vgl. L. Grootaers: a.w. § 9 b.

in Tongeren *fles* en in Sluizen zelfs *fle:s* naast *lɛstəX* te vinden. Wanneer men dan echter verder constateert, dat in beide woorden de rekking vóórkomt op twee verschillende peripheriepunten van het westelijk ϵ -gebied, en dat daarenboven dit ϵ -gebied bij 'flesch' in vergelijking met 'lastig' de dialecten van Riksingén, 's Heeren-elden en Millen mist, die nu bij het ϵ :-gebied hooren, dan zal men moeten toegeven, dat deze geographische verhoudingen bovenstaande gevolgtrekkingen in alle opzichten wettigen.

Behalve deze woorden, waarin de umlauts-a in alle dialecten hetzij door den jongen hetzij door den ouden umlautsklinker vertegenwoordigd wordt, komen er nu echter, zooals reeds gezegd, ook woorden voor waarin beide representanten naast elkaar worden aangetroffen. Bij 'bed', 'hel' en 'zeggen' (krt. 22) toch heeft een klein gebied ten zuiden van Maastricht de vormen *bɛ:t* (vgl. § 3, IVe), *hɛ:l* (vgl. § 4, Va) en *zɛ:gə* of *zɛ:Gə* (vgl. § 4, VI) naast *bɛ:t*, *hɛ:l* of *ɛ:l*, en *zɛ:gə* of *zɛ:Gə* in alle overige dialecten, waarbij het versch.acc. in de twee laatste woorden klankwettig is, terwijl het in het eerste weer een gevolg is van den ausgleich. Met betrekking tot deze plaatselijk optredende jonge umlautsvocaal is het overigens in hooge mate waarschijnlijk, dat deze zijn open vocaal-kwaliteit heeft te danken aan een latere secundaire overgang.

Tenslotte vindt men de bij de wgm. e alleen in het woord 'nest' en dan nog in slechts zeer beperkten omvang geconstateerde extreme mondsluiting tot i ook weer terug bij de wgm. umlauts-a, maar nu in veel grootere verbreiding. Deze overgang heeft evenwel in hoofdzak plaats vóór dentalen ¹¹⁵⁾; maar dit kan in het geheel niet verwonderlijk worden genoemd, gezien het verloop van het umlauts-proces. De dentalen zijn immers klanken die voor de mouilleering een uitermate groote gevoeligheid blijken te bezitten, en die derhalve de mouilleering zoo lang mogelijk zullen hebben vast gehouden, ook nadat deze reeds den overgang van a in e had bewerkt, waardoor de mogelijkheid voor latere ontwikkeling der e tot i gegeven was, hetgeen intusschen vóór m of n + consonant reeds was geschied in den tijd der Limburgsche Sermoenen ¹¹⁶⁾. Het geheele umlautsverloop kan zodoende als volgt worden weergegeven:

kan'n'en : kà'n'n'en : kèn'n'en : kè'nnen : kinnen ¹¹⁷⁾.

¹¹⁵⁾ vgl. L. Grootaers : a.w. § 12, 2°.

J. Houben : a.w. § 51.

¹¹⁶⁾ vgl. J. H. Kern : a.w. § 20.

¹¹⁷⁾ vgl. J. v. Ginneken : De Oudnederlandsche Umlaut en de mouilleering Onze Taaltuin III, 212 vlgd.

Dat deze gehandhaafde mouilleering niet louter op hypothese berust, kon intusschen reeds uit eenige in het voorafgaande behandelde kaarten blijken, daar men dit verschijnsel bij dentalen nog tot op den dag van heden ontmoet (vgl. krtn. 8 en 9). Terwijl nu in de woorden ,kennen' (vgl. § 4, Va), ,engel' en ,hengst' (vgl. § 4, Vb) de noordelijke en westelijke peripherie, zij het in eenigszins ongelijken omvang, het e-timbre bewaarde (vgl. krt. 23), ging in het woord ,mensch' (vgl. § 3, IVb; krt. 24) de e overal in i over, die zelfs rond Tongeren en in de zuidoostelijke peripherie, waar men een korte ie aantreft, de alleruiterste grens van geslotenheid bereikt. Met betrekking tot het accent blijkt dat het traagh.acc. zich in het laatste woord weer nergens heeft kunnen staande houden, maar dat omgekeerd het versch.acc. het meerlettergrepige woord ,engel' niet overal in zijn macht kreeg, zoodat wij hier derhalve weer de omgekeerde strevingsrichting zien, en wij naast *ɛ:ŋal* en *i:ŋal* ook den vorm *ɪŋal* ontmoeten.

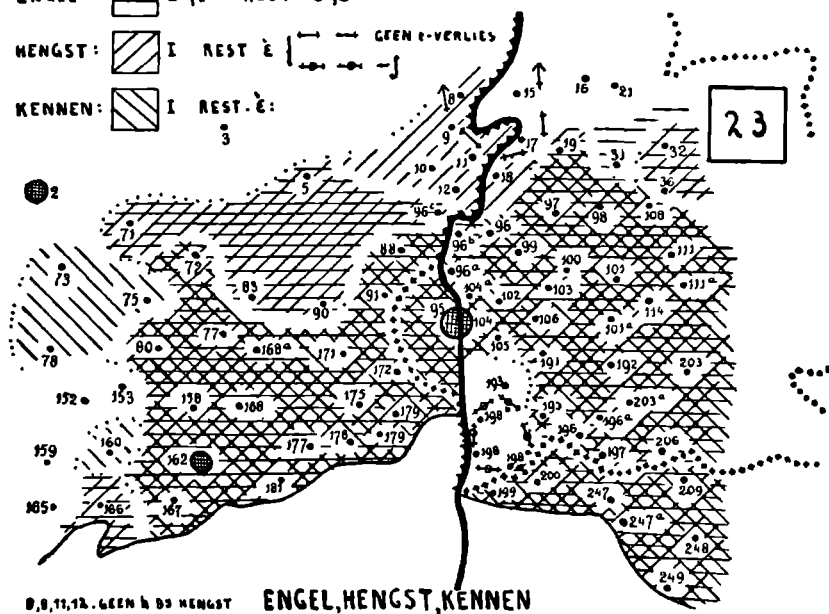
Deze overgang tot i kon echter eveneens bij de wgm. e een veel grooter gebied bestrijken dan dit bij ,nest' het geval was, hetgeen uit de kaart der woorden ,pels' en ,smelten' kan blijken, al blijft er in deze toch nog altijd een aanmerkelijk verschil bestaan met de umlauts-a (vgl. krt. 25). Aangezien nu in deze woorden de dialecten, die geen i ontwikkelden, niet de normale open maar de gesloten e vertoonen, zooals dit ook in ,nest' en ,zes' het geval was, wordt hiermede tevens meer licht geworpen op de verklaring betreffende het ontstaan dezer gesloten e in deze gevallen. Want daar wij in ,pels' en ,smelten' niet met s-verbindingen te doen hebben, kan de primaire oorzaak dezer sluiting toch bezwaarlijk in deze verbinding gelegen zijn. De gemouilleerde consonanten, die men bij ,smelten' plaatselijk nog aantreft, bewijzen daarentegen dat aan de vernauwing ook hier de mouilleering debet moet zijn geweest, en dat wij derhalve ook hier met een geheel normale ontwikkeling te doen hebben; met dit onderscheid evenwel dat hier de mouilleering moet zijn veroorzaakt door de palatale kleur van den klinker zelf, zoodat in deze gevallen, zooals ik reeds aangaf, de sluiting in eerste instantie dus van de vocalen zelf moet zijn uitgegaan. Dat dit nu juist weer bij dentale consonanten gebeurde, behoeft hier verder geen nader betoog meer.

Nu komen er in de woorden ,pels' en ,smelten', die beiden traagh. acc. hebben (vgl. § 3, IVb en c), naast de vormen met e en i ook vormen met ö voor, en wel *pöls* in Sluizen en *smöljtja* in Vucht,

ENGEL I, I REST È, È

HENGST: I REST È GEEN I-VERLIES

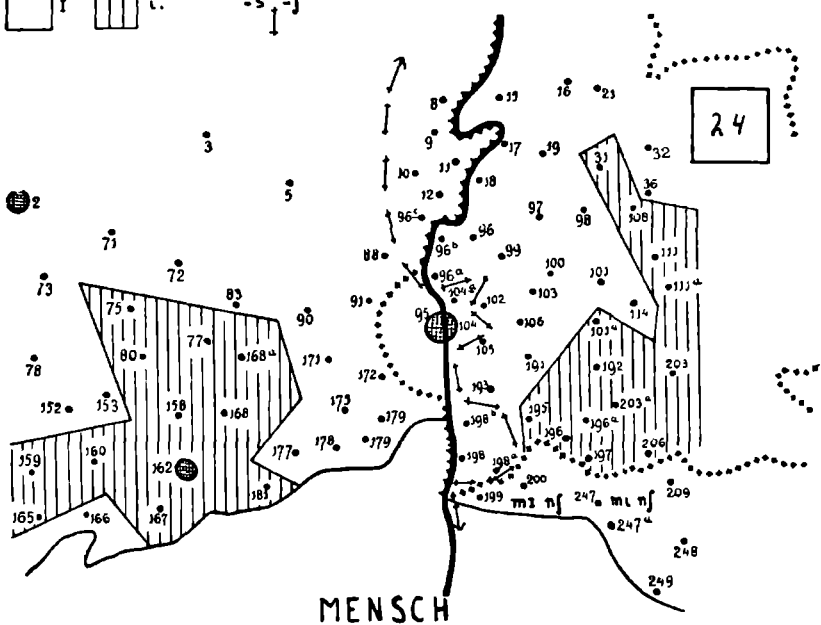
KENNEN: I REST È:

0, 8, 11, 12. GEEN h DS HENGST

ENGEL, HENGST, KENNEN

 I L.

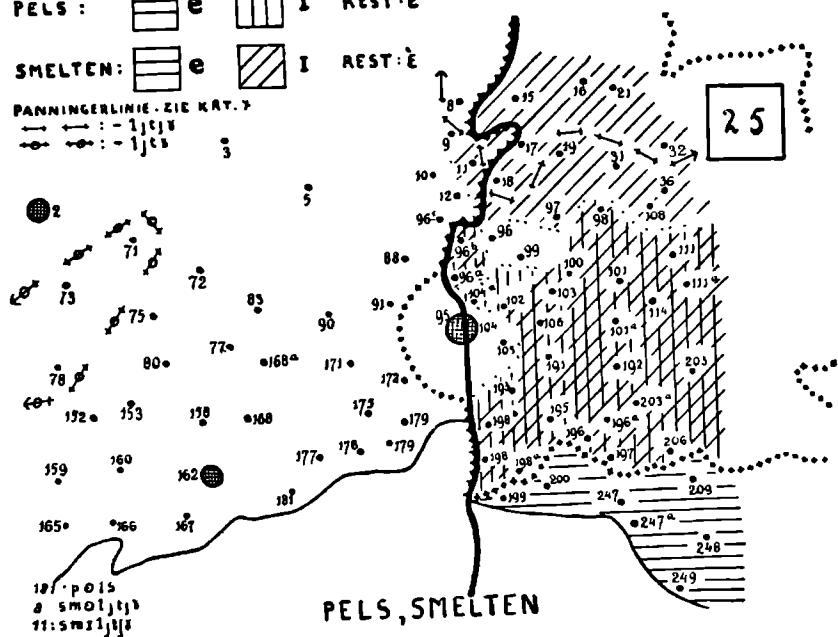
MENSCH

PELS : e I REST: È

SMELTEN: e I REST: È

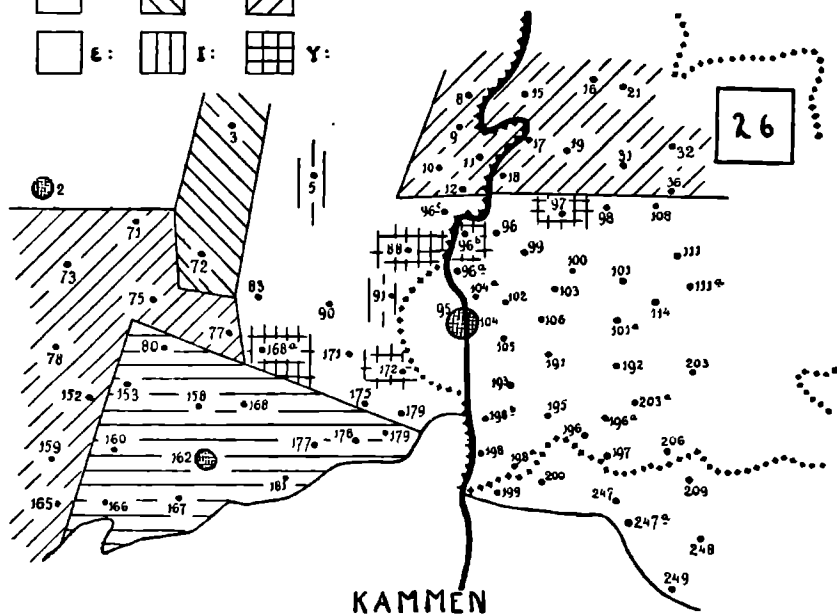
PANNINGERLINIE - ZIE KAT. 7

   3

 a: È: O:

 E: I: Y:

labiale vormen derhalve die wij ook reeds bij ‚zes’ in den vorm *zô:s* aantreffen, doch daar in grooteren omvang, en wel in Ned. Limburg ten noorden van Elsloo-BEEK-Schimmert-Wijnandsrade. Maar dat daarmee de uiterste grens dezer labialisering nog geenszins is bereikt, blijkt wel uit de kaart van het woord ‚kammen’ (vgl. § 4, Va) met umlauts-a, waarbij naast het heele noord-oosten ook het heele zuid-westen *kô:mə* heeft, terwijl daarenboven in Lanaken, Itteren, Ulestraten, Rijkhoven en Vroenhoven nog *kv:mə* voorkomt, waarbij zij opgemerkt dat de *ö* de labiale representant is der open of gesloten *e*, en de *u* die der *i*, welke klank inderdaad ook bestaat in Zutendaal en Veldwezelt, naast gesloten *e* in Genk en Beverst en open *e* in het zuid-oosten en in Hasselt (vgl. krt. 26). Al deze rondingen nu berusten op de in § 15 behandelde Prae-slavische dissimilatietendens: nadat eerst de umlaut de *a* tot *e* of *i*, en ook de wgm. *e* eventueel tot *i* had weten te maken, kregen deze *e*’s en *i*’s later een labiale kleur als gevolg van de dissimileerende werking van het epenthetisch element, daarbij gesteund door de harde of weer hard geworden kleur der volgende consonanten.

Ter verklaring van den vorm *ka:mə*, dien men in de streek van Tongeren aantreft, kan met vrij groote zekerheid worden aangenomen, dat hierin de umlaut door een of andere oorzaak moet zijn tegengehouden, waarbij het meest voor de hand liggend is te denken aan associatieve werking van het substantief ‚kam’; hiermee wordt dan tevens de jonge umlautsklinker duidelijk, welke men in het zuid-oosten en in Hasselt vindt.

§ 35. VOOR R + LABIAAL OF GUTTURAAL.

Evenals de *a* zonder volgenden umlautsfactor ging ook die met umlautsfactor vóór *r* + labiaal of gutturaal over in *e*:

b.v. *ε:rvə*, *ε:rəvə* ‚erven’; *verəkə*, *ve:rəkə*, *ve:rəkə* ‚varken’.

En hierbij sloot zich ook de wgm. *e* in deze positie aan:

b.v. *ste:rvə*, *ste:rəvə*, *sterəvə*, resp. *ſte:rvə*, *ſte:rəvə*, *ſterəvə* ‚sterven’; *berəX*, *bε:rX*, *bε:rəX* ‚berg’.

Deze drie klanken zijn derhalve vóór bedoelde consonantverbinding in één palatalen representant samengevallen, en wel in een open *e*. Dat ook de umlauts-a in deze omstandigheden geen gesloten doch een open *e* opleverde, kon niet anders dan verwacht worden, aangezien de *e* bij de umlauts-a, evenmin als bij de *a* zonder um-

lautsfactor en bij de wgm. e, in deze omstandigheden immers niet is ontstaan als gevolg van umlautswerking, doch onder invloed van de volgende palatale r + labiaal- of gutturaalverbinding (vgl. § 16). Met deze constateering zij hier volstaan; men zie ter verdere verklaring § 36.

Zoowel in ‚berg’ (vgl. § 3, IVb) als in ‚varken’ (vgl. § 3, IVc) ging, analoog aan de parallelle gevallen met a zonder umlautsfactor, het optredende traagh.acc. in vele dialecten weer over in versch.acc., zelfs ondanks de plaatselijke svarabhakti-vocaal; en omgekeerd sloeg het accent de tegenover gestelde richting in in ‚sterven’ (vgl. § 4, Vb), waar het traagh.acc. weer veelvuldig in de plaats trad van het versch.acc., doordat het versch.acc. meerlettergrepige woorden moeilijk meester werd; de ook bij ‚erven’ (vgl. id.) reeds veelvuldig optredende svarabhakti-vocaal wijst erop, dat ook dit woord zich reeds op dezen weg moet bevinden. Overigens is ook hier voor deze accentverschillen wederom geen vaste begrenzing te bepalen.

§ 36. VOOR R + DENTAAL.

Parallel aan de wgm. a vóór r + dentaal zonder volgende umlautsfactor kennen ook de wgm. umlauts-a en e vóór deze consonantverbinding in de Nederlandsche dialecten vormen met en zonder rekking. Aangezien onze dialecten echter geen woorden kennen met kort gebleven umlauts-a vóór r + dentaal, dient de behandeling dezer gevallen, voor wat de niet-gerekte vormen betreft, alleen beperkt te blijven tot die met wgm. e.

Zooals reeds in § 26 kon worden vastgesteld, ontstond het verschil tusschen niet- en wel-gerekte vormen, doordat in het eerste geval de fortis-R kon worden bewaard, terwijl deze in de rekkingsvormen moet zijn overgegaan in een lenis. Dat deze overgang, en met haar tevens de rekking, ook in de gevallen met umlauts-a en e vroegtijdig moet hebben plaats gevonden, blijkt wel uit het feit, dat ook hierin rekking vóórkomt zoowel in de gevallen met traagh.acc. als in die met versch.acc., zoodat ook van deze rekkingsgevallen mag aangenomen worden dat zij reeds bestonden bij den aanvang van het litteraire tijdperk.

Kort gebleven wgm. e vóór r + dentaal komt in onze dialecten vóór in de woorden ‚hart’ en ‚staart’, die *ha:rt* en *sta:rt*, resp. *fta:rt* luiden, terwijl in het zuiden en westen van het Belgische gebied de r verloren ging, onder invloed, naar ik veronderstel, der gerekte

vormen, waarin zich dit verschijnsel eveneens voordeed en daar op redelijke wijze te verklaren is. Gezien de kleur der vocaal sluiten deze niet-gerekte vormen zich aan bij die met niet-gerekte wgm. a zonder umlautsfactor, en onderscheiden zich derhalve heel scherp van de vóór r + labiaal of gutturaal samengevallen groepen der wgm. a, umlauts-a en e. Met deze scherpe tegenstelling staat ons gebied echter lang niet alleen; want behalve voor het Tongersch en Maastrichtsch constateerde v. Wijk dit feit ook reeds voor de dialecten der Noord-West-Veluwe, van de Bommelerwaard, Noord-Brabant, Leuven, Aalst, Antwerpen, Noord Beveland, West-Voorne en Beierland, waarin doorgaans de toestand gelijk is aan die van Maastricht en Tongeren, terwijl „ook daar waar dit niet het geval is, toch een dergelijke toestand aan de tegenwoordige (is) voorafgegaan”¹¹⁸⁾. Uit het feit dat in zijn bron voor het Hasseltsch dialect woorden als ‚hart’ e.d. niet vermeld worden¹¹⁹⁾, leidt v. Wijk ten onrechte af, dat de toestand in dit dialect op dit punt overeenkomt met dien van Roermond en van andere dialecten in Midden-Limburg, in welke a en e vóór labiaal en gutturaal in één palatalen klinker zijn samengevallen, maar vóór r + dentaal a, resp. e bleven¹²⁰⁾. Met één palatale vocaal uit a, e vóór labiaal en gutturaal en één niet-palatale uit a, e vóór r + dentaal sluit zich het Hasseltsch volledig bij onze overige dialecten aan, waarop overigens ook reeds, eveneens n.a.v. van Wijk’s vergissing, met nadruk werd gewezen door Grootaers en Grauls¹²¹⁾.

Aan de hand van een Tongerschen tekst uit de 15de eeuw kon v. Wijk nu vaststellen, dat reeds een eeuw na de Limburgsche Sermoenen, waarin e < a vóór r + labiaal of gutturaal nog maar zeer schaarsch voorkomt¹²²⁾, deze overgang in het Tongersch reeds geheel voltrokken was, terwijl van a < e vóór r + dentaal toen nog geen spoor te bekennen viel, zoodat derhalve de depalatalisatie der e een jonger feit is dan de palatalisatie der a, met welke conclusie eveneens het resultaat der onderzoekingen van Noldus dienaangaande

¹¹⁸⁾ N. v. Wijk: Niet-gerekte a, e voor r + konsonant. *Tschr. voor Ned. T. en L.* 30, 90.

¹¹⁹⁾ Ridder A. de Corswarem: Eenige bijzonderheden van het Hasseltsch dialect.

¹²⁰⁾ vgl. L. Simons: Het Roermondsch dialect, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch, blz. 12 vlgd.

A. M. Mertens: Het Limburgsch dialect. *Onze Volkstaal* II, 203 vlgd.

¹²¹⁾ vgl. L. Grootaers en J. Grauls: a.w. § 44, opm. 1.

¹²²⁾ vgl. J. H. Kern: a.w. § 18.

overeenstemt ¹²³). Met v. Wijk mogen wij dan ook voor ons gebied in de 15de eeuw een toestand veronderstellen gelijk aan dien, welke momenteel nog in dialecten als het Roermondsch bestaat, en die derhalve als volgt is weer te geven:

a en e vóór r + labiaal of gutturaal	: e
umlauts-a en e vóór r + dentaal	: a
a vóór r + dentaal	: a ^e

Naar men ziet neemt v. Wijk voor deze laatste groep geen zuivere a aan, doch een min of meer e-achtige a, en wel met het oog op het vóórkomen van den vorm ‚swert’ voor ‚zwart’ in bedoelde tekst. Daarom poneert hij deze hypothese, dat e vóór r + dentaal later eveneens overging in a^e, waarna alle a^es tot a werden. Het spreekt natuurlijk van zelf, dat hieromtrent geen positieve zekerheid is te geven, zeker niet zoo lang de Middeleeuwsche codices niet nauwkeurig en systematisch zijn onderzocht; doch aannemelijk is dit alles in ieder geval zeer zeker.

Het voornaamste waar het v. Wijk evenwel om te doen was, was te wijzen „op de palataliseerende werking, die gutturale en labiale konsonanten in tegenstelling tot dentale op voorafgaande r-verbindingen uitoefenen, een verschijnsel, dat ook uit andere talen, vooral uit het Pools, bekend is” ¹²⁴). Deze parallel werd evenwel niet geheel zuiver getrokken, doordat v. Wijk alle Nederlandsche dentalen maar over één kam scheert (vgl. ook § 25). Het Poolsch echter maakt onderscheid tusschen harde en weke dentalen, waarvan de laatste zich aansluiten bij de labiaal- en velaar-groep. Dit onderscheid nu is bij de Nederlandsche dentalen zeer zeker niet te bespeuren in de -rd-verbindingen voor wat de gevallen betreft met niet-gereken klinker, doordat, terwijl de Slavische talen alleen een r-lenis kennen, de vormen met gedekten, korten klinker in vele Nederlandsche dialecten, zooals de onze, een R-fortis doen klinken. Om zijn parallel te bewijzen had v. Wijk dan ook voor r + homorgane consonant „de vormen met zoogenaamde Frühdehnung (moeten) gebruiken als ‚baard’, ‚paard’ en ‚aard’, die een r-lenis hebben” ¹²⁵), terwijl ook vóór labiaal of velaar vaak een lenis-r vóórkomt, die tevens een svarabhakti-vocaal doet ontstaan, hetgeen veel op rekking lijkt. En zoo gecorrigeerd, werd deze parallel voor vele Nederlandsche dialecten onomstootelijk bewezen door v. Ginneken,

¹²³) vgl. L. Noldus: Leuvensche Bijdragen 28, 93.

¹²⁴) N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 30, 81.

¹²⁵) J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 18.

die aantoonde dat in deze tongvallen de weeke dentalen zich, in tegenstelling met de harde, eveneens aansloten bij de labialen en velaren (vgl. § 16).

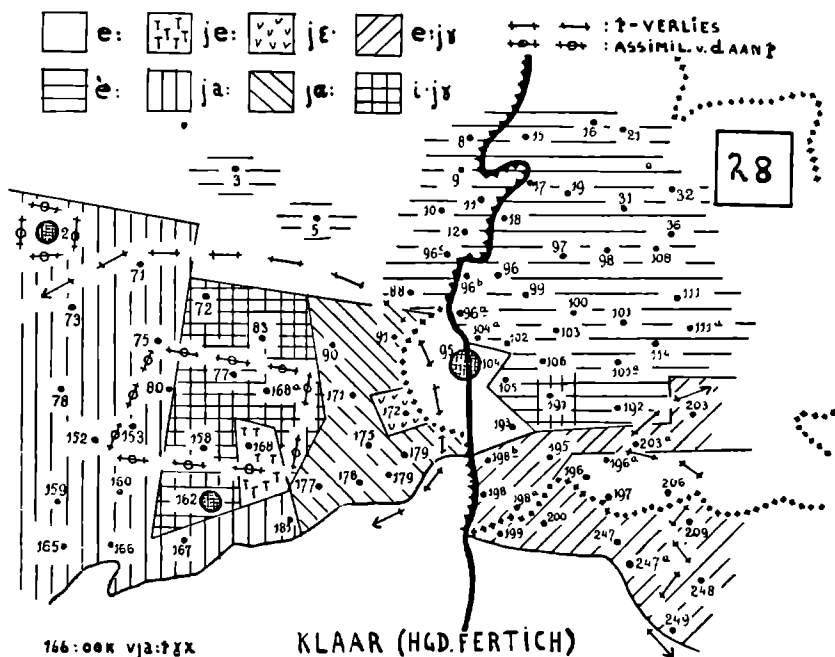
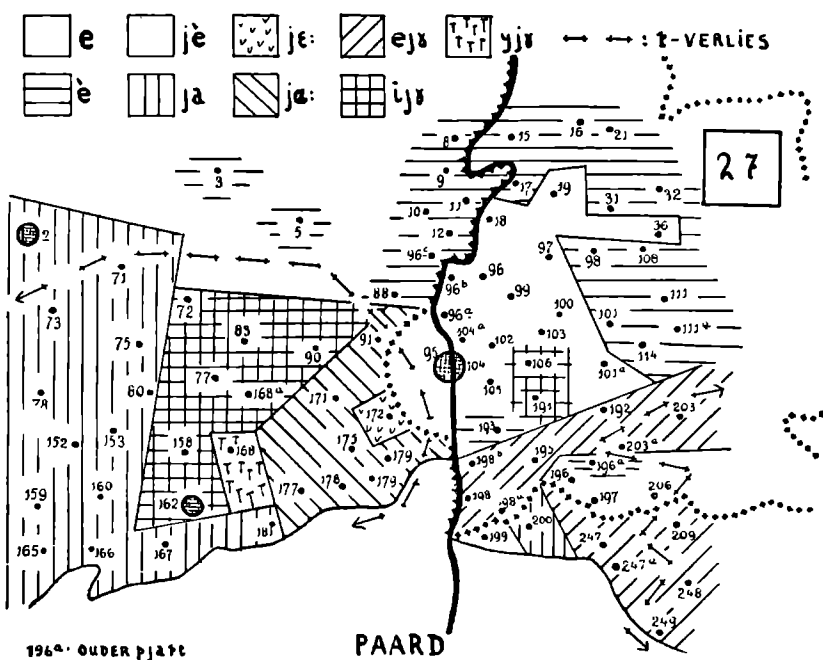
Alvorens te kunnen bepalen in hoeverre deze constateering ook opgaat voor ons gebied, dienen eerst nog de Frühdehnungsgevallen der wgm. umlauts-a en e te worden behandeld; voor de eerste kunnen als voorbeelden dienen de woorden ‚paard’ (krt. 27) en ‚klaar’ (hgd. fertig, krt. 28), en voor de laatste het adj. ‚waard’ (krt. 29), waarvan ‚paard’ en ‚waard’ traagh.acc. hebben (vgl. § 3, IIb), doch ‚klaar’ daarentegen versch.acc. (vgl. § 4, II).

Ondanks het gecompliceerde kaartbeeld dezer woorden valt toch aanstonds te constateeren, dat hierin een palatale vocaal vóórkomt in het Belgische gebied ten noorden der lijn Diepenbeek-Beverst-Bilzen-Mopertingen-Veldwezelt, waar men immers als vormen vindt *pèrt*, *vè:rdəX* en *wèrt*, resp. *wert*, alsmede in Ned. Limburg ten noorden eener globale lijn Oost-Maarland-Bemelen-Margraten-Gulpen, waar men n.l. *pèrt*, *vè:rdəX*, *wèrt*, resp. *pert*, *ve:rdeX* en *wert* aantreft; niet in alle woorden heeft deze isoglosse echter hetzelfde verloop: zoo hebben ook Margraten en Bemelen *vè:rdəX*. En tenslotte ontmoet men ook in Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken nog *pèrt*, resp. *pert*, *ve:rdəX* en *wert*.

In het overige gebied is de toestand evenwel heel wat ingewikkelder als gevolg van latere evoluties, die oorzaak werden dat men daar momenteel voor het meerendeel geen palatale vocalen meer terugvindt; doch bij een nadere analyse zal blijken, dat deze dialecten met niet- of niet-uitgesproken-palatalen klinker slechts in schijn afwijken van die met palatale vocaal. Want na de algemeene joti-seering (vgl. § 14), — die in deze gevallen ook het onverwante Wallonië kent ¹²⁶⁾ —, volgde immers na de assimilatie spoedig een tijd van dissimilatie, die van jae, jee weer jaa maakte (vgl. § 15); Hasselt heeft dan ook nog *pjart*, *wjant* en, met assimilatie der d aan de r, *vja:raX*, terwijl ook in Banholt nog zeer schaarsch *pjart* en, met assimilatie der w aan de j, *jart* voorkomen, welke oudere vormen echter geleidelijk verdrongen werden door de nu gangbare vormen *pèrt* en *wert*, waarschijnlijk onder den druk der naburige dialecten.

Analoog aan wat er met de r en de n na gerekte wgm. a zonder umlautsfactor kon gebeuren, kon verder de r ook hier geheel opgaan

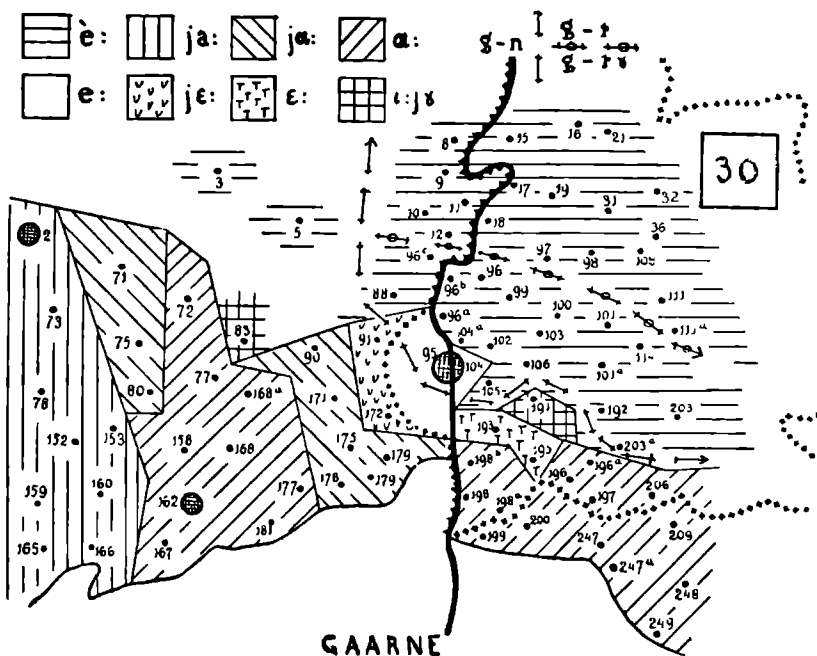
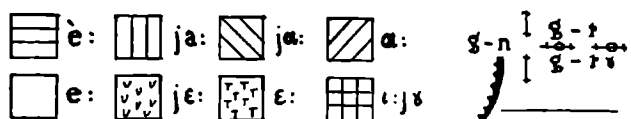
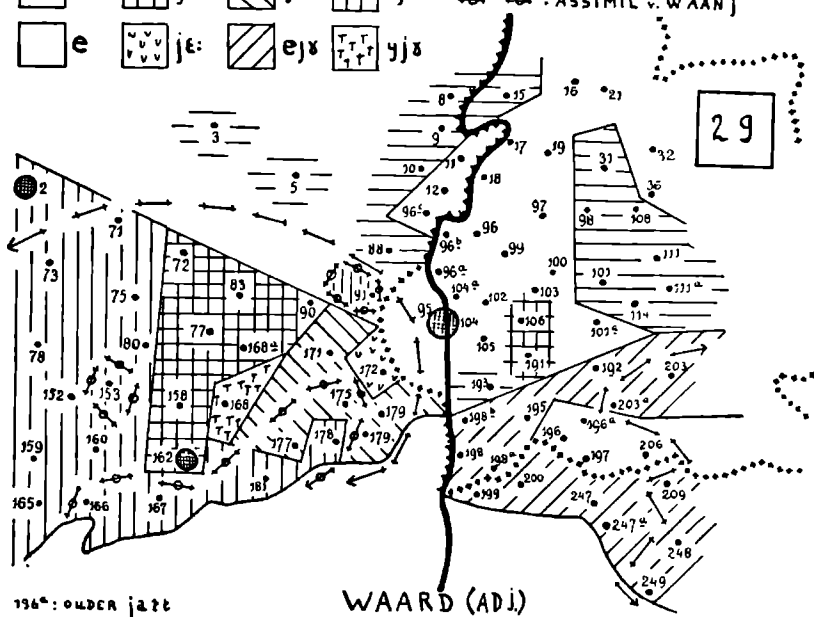
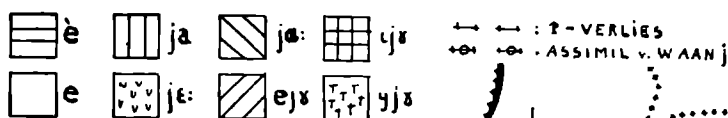
¹²⁶⁾ vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 290 vlgd.

in de klinkerrekking en derhalve verdwijnen, hetgeen tevens een bewijs vormt voor het leniskarakter dezer *r*. Wij constateeren dit feit dan ook in het Belgische gebied ten zuiden van Hasselt-Genk-Zutendaal-Lanaken, uitgezonderd, voor wat het woord 'klaar' betreft, in enkele dialecten ten noorden van Tongeren, waarin, evenals in Hasselt, de *d* vroegtijdig aan de *r* geassimileerd werd. Met het verdwijnen van den oorspronkelijken rekkingsfactor kwam echter ook de rekking zelf weer op wankelende basis te staan, zoodat men haar dan ook plaatselijk ziet verloren gaan, waarvan, bij aanwezigheid van *traagh.acc.*, tevens weer overgang naar het *versch.acc.* het consequente gevolg was, temeer waar hier in de betreffende dialecten de stijgende diphtong zich tot op het huidige moment wist te handhaven (vgl. § 23). En zoo vindt men in het zuid-oosten van Belgisch Limburg de vormen *pje:t*, *vje:dəX*, *wje:t*, resp. *pja:t*, *vja:dəX*, *wja:t* en *ja:t*, naast de vormen *pjat*, *vja:dəX*, resp. *vje:raX* en *vja:raX*, *wjat* en *jat* in de zuidelijke en westelijke dialecten van dit gebied, waarin zich de rekking nog steeds kon handhaven, en met haar het *traagh.acc.* ondanks de stijgende diphtong.

In dit verband zal het ongetwijfeld bevreemding wekken, dat de verkorting in het woord 'klaar', waarin immers van oudsher *versch. acc.* aanwezig was, is beperkt gebleven tot het gebied waarin dit eveneens gebeurde in woorden met oorspronkelijk *traagh.acc.*; aangezien hierin reeds op het moment dat de *r* verdween geen tegenwerkende factoren meer aanwezig waren, lag hier een verdere verbreiding der verkorting dan in de andere gevallen ongetwijfeld meer in de lijn der verwachtingen. Men houde echter in het oog dat in deze *r*-groep met volgende *d* of *t* bedoeld woord met zijn accentueering min of meer alleen staat, zoodat men ongetwijfeld bij de beoordeeling der klankontwikkeling en der geographische verhoudingen ernstig dient rekening te houden met analogische invloeden. Want bij een woord als 'gaarne' (krt. 30), dat eveneens oorspronkelijk *versch.acc.* heeft (vgl. § 4, II), treft men, naast de gemakkelijk te interpreteren vormen *gè:ra*, *ge:ra*, *gè:r* en *gè:n* in het gebied waar bij de andere woorden eveneens een palatalen klank voorkomt, in de overige dialecten, waar ook hier de *r* verdween en de stijgende diphtong zich grootendeels handhaafde, inderdaad een veel grootere verbreiding der verkorting; naast *gje:n* en *gja:n* ten westen van Maastricht komt immers zelfs oostelijk van Hasselt nog *gja:n* voor.

Deze analogiewerking verklaart ons tevens het voorkomen der

triphthongvormen *vi:jadaX* en *vi:jaraX* naast *pijat* en *wijat* ten noorden van Tongeren, en *ve:ja(r)daX*, *vi:jardaX* naast *peja(r)t* en *weja(r)t*, resp. *pijart* en *wijart* in enkele dialecten in het zuiden van Ned. Limburg, welke triphthongen men immers bij versch.acc. niet licht behoeft te verwachten (vgl. § 23). In 'gaarne' zien wij deze triphthong-ontwikkeling dan ook zoo goed als niet plaats vinden, doch werd, blijkens de vormen *ga:n*, die men rond Tongeren ontmoet, en *gc:n* naast *ga:n* in het betreffende Nederlandsche gebied, geheel in de lijn der verwachtingen het gesloten element der stijgende diphtong eenvoudig uitgestooten. Terwijl het nu verder, wat betreft de vocaalkleur van bedoelde triphthongen, evident is dat deze moeten teruggaan op grondvormen met jee, resp. jie, dat met assimilatie uit jee ontstond, moeten deze klanken ook het uitgangspunt gevormd hebben van de vormen *pyjat* en *wyjat*, die wij tenslotte nog in 's Heerenelderen vinden, en waarin de ronding tot uu door de op de assimilatie gevolgde dissimilatie in jie kon ontstaan.

Resumeerend hebben of hadden derhalve deze Frühdehnungsgevallen alle en overal een palatalen klinker, waaruit derhalve volgt dat ook in onze dialecten de weeke dentalen, en wel in scherpe tegenstelling met de harde dentalen, zich bij de labialen en velaren aansloten, zoodat v. Wijk's tweede Poolsche parallel ook voor onze dialecten volledig opgaat. Tevens blijkt hieruit ook nog, dat de meening van Te Winkel, dat in het Nederlandsch vóór r + dentaal geen umlaut zou voorkomen¹²⁷⁾, in haar algemeenheid onjuist en niet houdbaar is.

Deze bespreking zou onvolledig zijn, wanneer de meer of mindere graad van geslotenheid in het gebied met evident-palatale vocalen zonder meer voor kennisgeving zou worden aangenomen. Bij de rekkingsgevallen in open lettergreep zal blijken, dat voor de umlauts-a een meer gesloten representant mag verwacht worden dan voor de wgm. e, maar dat ook bij deze laatste plaatselijk soms meer gesloten vocalen vóórkomen, die hun ontstaan te danken hebben aan de assimileerende werking van het vroeger epenthetisch element. Nu kon echter de latere dissimilatie omgekeerd een klinkeropening teweeg brengen (vgl. § 15), en hierdoor nu is het meer open karakter verklaarbaar, dat men vóór r + dentaal plaatselijk kan aantreffen voor den oudtijds gesloten representant der umlauts-a; daar wij daarnaast dezelfde sluiting als bij de wgm. e in open lettergreep plaatselijk ook hier ontmoeten, zien wij vóór r + dentaal beide

¹²⁷⁾ vgl. Pauls Grundriss I², 818.

stroomingen derhalve door elkaar heen werken. Aangezien echter in bepaalde gebieden vaak ook slechts één van beide krachten in werking is geweest, kon het uiteindelijk resultaat hiervan geen ander zijn dan dat daar beide bedoelde klanken in één representant samenvielen. Dit laatste is vooreerst, in overeenstemming met de gevallen in open lettergreep, het geval in Maastricht, waar alleen de assimilatie werkte, die de ae voor wgm. e tot ee maakte, zoodat daar zoowel voor umlauts-a als voor e steeds een ee vóórkomt: *pert*, *ve:rdəX*, *wert*, *ge:rə*; maar vervolgens ook ten noorden van Valkenburg alsmede in het noorden van Belgisch-Limburg, waar omgekeerd alleen de dissimilatie werkte, die de ee voor umlauts-a tot ae maakte, ten gevolge waarvan deze dialecten steeds een ae hebben: *pèrt*, *vè:rdəX*, *wèrt*, *gè:n* en *gè:r(ə)*. Beide processen hebben zich echter afgespeeld in de dialecten ten noorden van Maastricht, gelegen tusschen deze beide laatste gebieden, doch slechts in beperkten omvang: de dissimilatie bij de umlauts-a greep n.l. merkwaardigerwijze alleen de gevallen met versch.acc. aan, en de assimilatie bij de e alleen die met traagh.acc., zoodat wij daar derhalve den volgende toestand kregen:

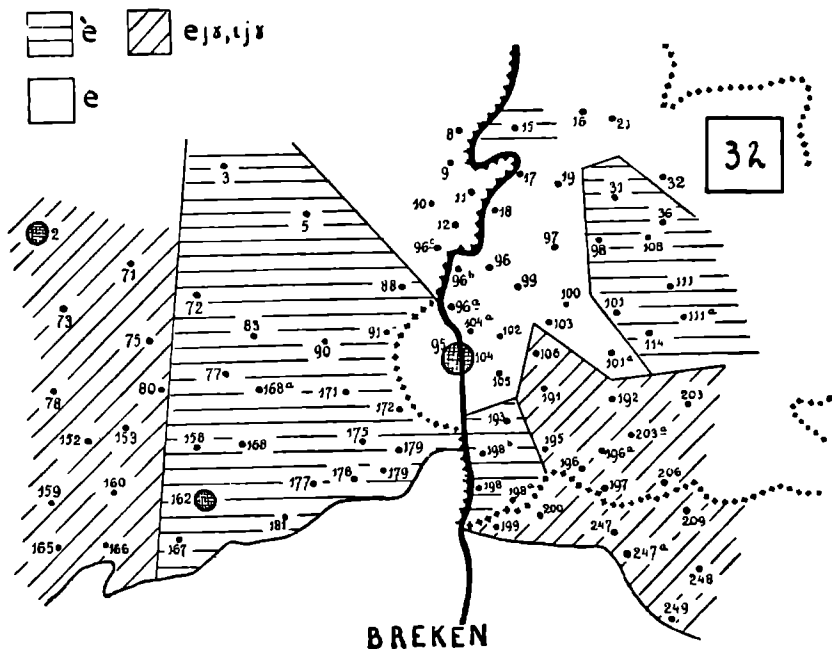
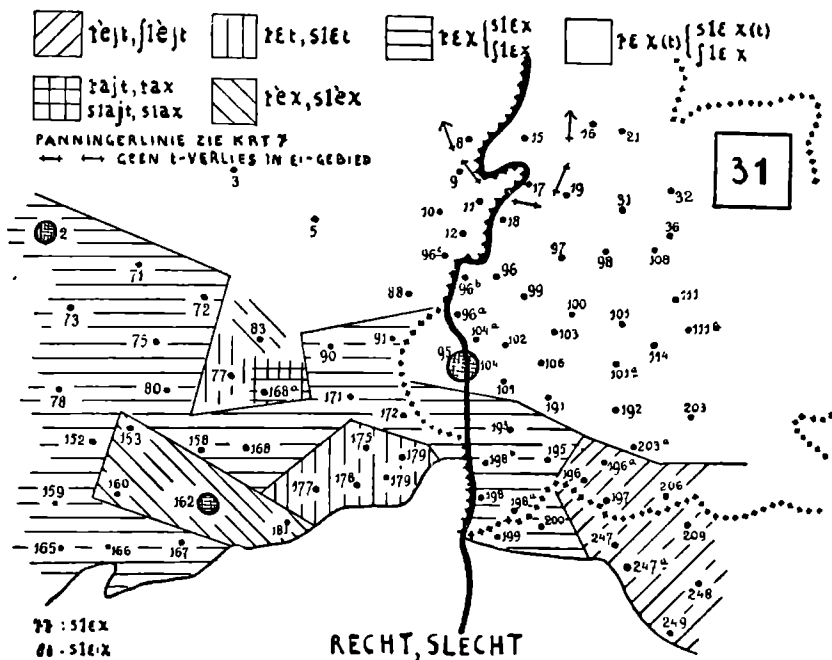
umlauts-a met traagh.acc.	: ee	←	b.v. <i>pert</i>
met versch.acc.	: ae < ee	←	<i>vè:rdəX</i>
wgm. e met traagh.acc.	: ee < ae	←	<i>wert</i>
met versch.acc.	: ae	←	<i>gè:r(ə)</i>

In de plaats van de oude groepenverdeling, die gebaseerd was op de kwaliteit der oorspronkelijke klanken, ontstond derhalve een nieuwe, maar nu op grondslag der accentueering. Gezien den ontwikkelingsgang in de omringende dialecten, is het duidelijk dat de accentueering geen invloed kon hebben op den aard dezer ontwikkeling. Maar dan blijkt hieruit eens te meer in welke scherp gescheiden categorieën de accentueering oorspronkelijk de woorden tegenover elkaar stelde, aangezien dan immers de conclusie voor de hand ligt, dat de assimilatie en dissimilatie hier werden te baat genomen om de beide accentgroepen sterker te markeeren in de absoluut gelijke vocaalkleur van elk dezer groepen. Ik constateerde dit ook reeds met betrekking tot de ao-wording der gerekte a zonder umlautsfactor in open lettergreep in de streek van Maastricht, alleen bij één van beide accenttypen; de daar gegeven suggesties worden met deze nieuwe en moeilijk anders te interpreteren feiten wel heel sterk bevestigd.

§ 37. VOOR -CHT.

Doordat de umlauts-a vóór -cht alleen vóórkomt in afgeleide woorden en verbogen vormen, wordt hier volstaan met de behandeling van eenige voorbeelden der wgm. e vóór deze verbinding, n.l. ‚recht’ en ‚slecht’ (krt. 31), waarbij wij ons echter tot het strikt noodzakelijke kunnen beperken, aangezien de ontwikkeling in deze groep geheel parallel is verlopen aan die met wgm. a zonder umlautsfactor vóór -cht. Hoewel de rekking, in overeenstemming met de overige categorieën der wgm. e in gesloten lettergreep, in veel beperkter omvang wordt teruggevonden dan in de gevallen met wgm. a, dienen wij toch ook hier, zeker voor de vormen in het zuidelijk gebied die momenteel nog traagh.acc. bezitten, uit te gaan van gerekte vormen *rèXt* en *slèXt*, die, met behulp van het reeds in de korte vocaal aanwezige traagh.acc. (vgl. § 3, Vb), konden ontstaan door het streven der Praeslavische articulatiebasis om de consonantische begingroep te versterken ten koste der sluitgroep (vgl. § 22). Alleen op grond van deze vormen immers konden met zwakke articulatie van de spirans in Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken *rèjt* en *flèjt* ontstaan, en via deze laatste zijn alleen uit deze grondvormen *ret* en *slut* verklaarbaar, die men terugvindt in Hoësel en het zuid-oosten van Belgisch Limburg. Aangezien de geographische verspreiding dezer spirantlooze vormen aantoont, dat zij vroeger geheerscht moeten hebben over een uitgestrekter gebied, mag, analoog aan de ontwikkeling der overeenkomstige vormen bij de wgm. a, ook hier voor de vormen *reX* en *slèX*, resp. *fleX* herstel van de oorspronkelijk verloren gegane spirant met gelijktijdig verlies der -t worden aangenomen; dit vroeger verlies van de spirans kan echter alleen plaats hebben gehad in gerekte vormen, die wij inderdaad ook nog terugvinden, zij het met later spirantenherstel, in Bilzen en rond Tongeren, en die door hun geographische verspreiding de veronderstelling eener vroegere omvangrijker rekking op hun beurt bevestigen. Zodoende dienen derhalve ook deze vormen op *rèXt* en *slèXt* te worden herleid.

Een bevestiging vooreerst van het latere spirantenherstel, en vervolgens ook van het vroeger uitgebreider vóórkomen der rekking biedt ons vervolgens nog de toestand in Rijkhoven, waar men immers naast het jongere *raX* een oudere vorm *rajt* ontmoet. Daar het verder voor de hand ligt, dat dit *rajt* uit *rèjt* ontstond, en daar derhalve de vocaal intusschen een vollen stap terug deed in de

richting van den achtermond, hebben wij hier een analoog geval aan de ontwikkeling der vocalen in v. Wijk's eerste Poolsche parallel, een relict m.a.w. van het streven van de specifiek Praeslavische articulatorische tendens tot algemeene laryngaliseering (vgl. § 20).

Hoewel de vormen *re:X* en *slε:X*, resp. *flε:X* der noordelijke dialecten langs denzelfden weg tot klaarheid gebracht kunnen worden, is de mogelijkheid evenwel niet uitgesloten, dat het streven naar versterking der consonantische begingroep hier oorspronkelijk geen rekking bewerkte, doch, met behoud van de spirans, de slot-t deed afvallen. In dit geval kon de plaats gehad hebbende accent-overgang, juist door het achterwege blijven der rekking, zich des te sneller en des te gemakkelijker voltrekken.

§ 38. IN OPEN LETTERGREEP.

Kan men heel in het algemeen zeggen dat in onze dialecten de umlauts-a in gesloten lettergreep trouw van de wgm. e onderscheiden bleef, een eerste vergelijking tusschen de dialecten van Tongeren en Maastricht, aan de hand wederom der betreffende grammatica's, toont aan dat de feiten in open lettergreep daarentegen eenigszins anders liggen. Terwijl in Tongeren n.l. ook in open lettergreep umlauts-a en e niet zijn samengevallen, doch daar momenteel eenerzijds eeje of ieje en anderzijds ae luiden, valt er in Maastricht van eenig verschil tusschen beide klanken niets te bespeuren en is ee de huidige representant zoowel van umlauts-a als van e ¹²⁸⁾. Door een ongelukkige keuze der betreffende steekwoorden is het materiaal, dat ik voor de umlauts-a verzamelde, echter niet bijzonder geschikt om de vergelijking over het verdere gebied door te trekken, zoodat ik noodgedwongen verplicht ben de verdere bespreking der gevallen in open lettergreep alleen tot de wgm. e te beperken.

Naar v. Wijk terecht veronderstelt, vertegenwoordigt de Maas-trichtsche toestand, vergeleken bij die van Tongeren, een jonger ontwikkelingsstadium ¹²⁹⁾. Als beide vocalen in gesloten lettergreep nog heden in groote lijnen overal in onze dialecten onderscheiden worden, is het immers vrijwel zeker dat deze toestand ook eens in open lettergreep moet bestaan hebben, terwijl men dan verder, eveneens weer analoog aan de gevallen met gesloten lettergreep,

¹²⁸⁾ vgl. L. Grootaers: a.w. §§ 10, 1° en 9 a.

J. Houben: a.w. §§ 60 en 70.

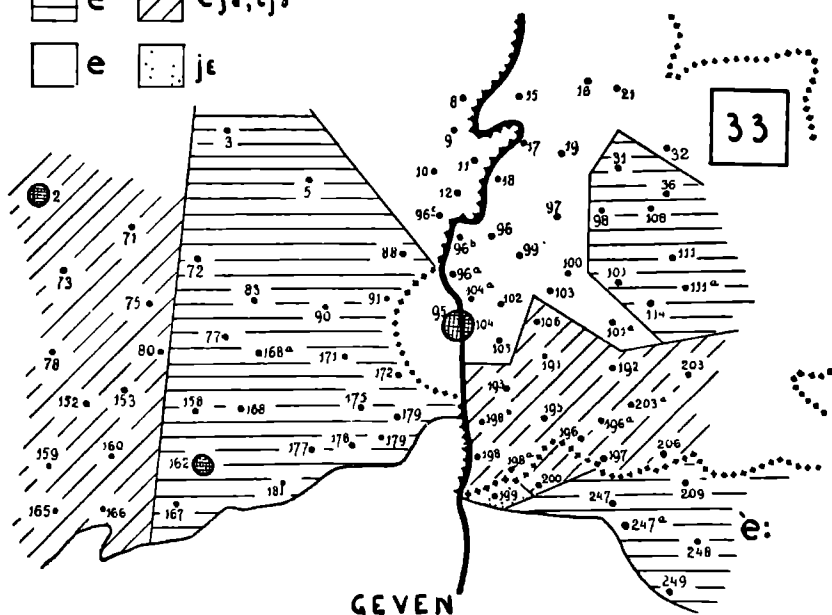
¹²⁹⁾ vgl. N. v. Wijk: Tsch. voor Ned. T. en L. 33, 222.

veilig kan aannemen dat ook hier de representant der umlauts-a oorspronkelijk een meer gesloten vocaal moet zijn geweest dan die der wgm. e, zooals het momenteel in Tongeren in werkelijkheid dan ook nog het geval is. Dan dringt zich echter van zelf de vraag op welke de oorzaak kan zijn geweest voor de vocaalsluiting van den representant der wgm. e, ten gevolge waarvan deze in dialecten als het Maastrichtsch samenviel met dien der umlauts-a, een vraag waarop reeds bij de gevallen vóór r + dentaal het antwoord werd gegeven, waarvan de juistheid gemakkelijk valt aan te toonen door ook de overige dialecten hier in het geding te brengen. Want als men allereerst de kaart beziet van het woord 'breken' (krt. 32), dan blijkt vooreerst dat noch Tongeren met haar oorspronkelijk open, noch Maastricht met haar secundair gesloten vocalen alleen staan, doch dat zoowel de ae als de ee beide over groote aaneengesloten gebieden verbreid zijn; maar vervolgens dat men den Tongerschen representant der umlauts-a merkwaardigerwijze ook hier bij de wgm. e aantreft, daar immers in de heele westelijke en in de zuidoostelijke peripherie eeye of ieeye vóórkomt. Deze triptongen maken ons het gestelde probleem echter ineens duidelijk, daar zij in hun klankbeeld nog de elementen bewaren, die ons de juiste richting wijzen waarin de oplossing dient te worden gezocht. Een triptong is immers een verdere ontwikkeling eener stijgende diphtong; en van deze laatste staat het vast dat het eerste element door een progressieve assimilatie aanvankelijk de volgende vocaal meer aan zich zelf gelijk maakte, of m.a.w. een klinkervernauwing teweeg bracht (vgl. § 15). Zoo kón derhalve *brjèka* tot *brjeka* worden, waaruit de j later eenerzijds eenvoudig kon verdwijnen of anderzijds kon worden gevocaliseerd (vgl. § 17), zoodat wij de huidige vormen langs dezen weg voor onze oogen zien ontstaan.

De toestand, die wij bij het woord 'breken' vonden, kan echter niet representatief worden genoemd voor alle woorden met wgm. e. Een vergelijking met 'geven' (krt. 33) brengt n.l. al aanstonds aan het licht dat aan de grens van het ae-gebied eenige onzekerheid heerscht; want in sommige dialecten, zooals in die van Mesch, Eijsden, Oost-Maarland en Gronsveld, blijkt in het eene geval geen vernauwing te hebben plaats gevonden, en in het andere geval wel tezamen met ontwikkeling tot triptong; een toestand die overigens, met het oog op de plaats van vóórkomen, alleszins begrijpelijk en verklaarbaar is. Maar de kaart van 'Jepel' (krt. 34) toont aan dat de sluiting het ae-gebied nog heel wat verder kon aantasten dan dit

▨ è ▨ ejx,ijx

□ e ▨ je

▨ è ▨ je

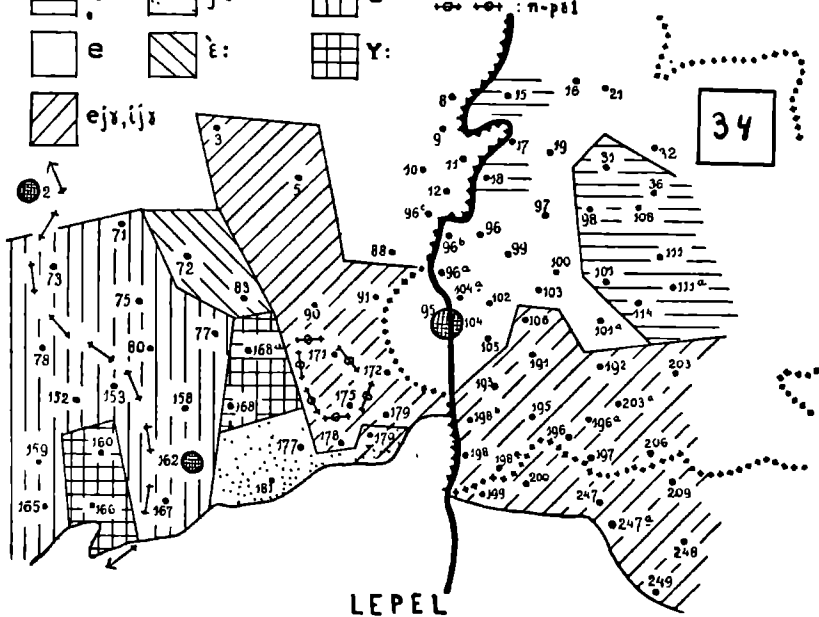
□ e ▨ è:

▨ ejx,ijx

▨ ó:

▨ γ:

— : l-pst
- - - : n-pst

bij ‚geven’ reeds gebeurde. Hier komt immers ook een gesloten triph tong voor in het oosten van Belgisch Limburg, waar wij bovendien in Sluizen, Millen en Zichen zelfs nog de stijgende diphtong terugvinden, die nu meteen alle grond ontnemt aan mogelijke twijfel over deze interpretatie; zelfs is het mogelijk dat het heele Belgische ae-gebied bij de vernauwing is betrokken geweest. Om dit te kunnen aantoonen dient echter allereerst klaarheid te worden gebracht in de verkortingen, die zich in het westelijk gebied hebben voorgedaan.

Terwijl in ‚geven’ ten gevolge der meersilbigheid het traagh.acc. in de plaats trad van het verwachte versch.acc. (vgl. §§ 4, II en 7, I), gingen omgekeerd in ‚lepel’ de verkortingen samen met overgang van het traagh.acc., dat in dit woord evenals in ‚breken’ moet optreden (vgl. § 3, IIa), naar het versch.acc. Hoewel derhalve het effect geheel hetzelfde is als dat, hetwelk het uiteindelijk resultaat kan zijn van den ausgleich dien wij in gesloten lettergreep herhaaldelijk ontmoetten, mag de ontwikkelingsgang in beide processen toch niet geheel op dezelfde lijn worden gesteld. Hier is het verlies der rekking met daarmee gepaard gaande accentovergang n.l. geen gevolg van het verloren gaan van het gevoel voor de oorspronkelijke oorzaken der rekking, maar van de op de rekking gevolgde gemineering van den volgenden consonant, hetgeen vóór een l alsmede vóór een m en n een heel gewoon verschijnsel is¹⁸⁰). En hier ging de accentovergang na het verdwijnen der rekking ook niet geleidelijk en trapsgewijs in zijn werk, maar plotseling en spontaan. Dit blijkt duidelijk bij eenige nadere overweging betreffende het eigenlijke wezen der geminatie. Een geminaat bestaat immers niet uit twee medeklinkers met twee implosies, occlusies en explosies achter elkaar; het is evenmin een consonant die zich aan twee zijden vasthecht en derhalve alleen een hoorbare implosie en explosie zou hebben, want dit komt ook bij niet-geminaten voor. Maar een geminaat is een medeklinker, waarvan niet alleen de implosie en explosie beide hoorbaar zijn, maar waarvan ook de occlusie iets langer duurt dan gewoonlijk, hetgeen meestal samen gaat met en waarschijnlijk ook veroorzaakt wordt door een grootere spanning in de articulatieorganen, welke spanning in dit geval een gevolg moet zijn geweest van het optreden van het epenthetisch element, dat met de volgende vocaal als een stijgende diphtong geïnterpreteerd werd. De oorzaak der geminatie moet derhalve gezocht worden in een intensiteitsverschijn-

¹⁸⁰) vgl. M. Schönfeld: Historiese grammatika van het Nederlands ³, § 44.

sel, terwijl het gevolg der grootere, scherpere spanning geen ander kon zijn dan vocaalverkorting, daar de consonant haar implosie reeds in de voorafgaande vocaal laat hooren en deze zoodoende maakt van een ongedekte tot een gedekte. Daar het echter verder eveneens duidelijk is dat het wezen van een geminaat met het traagh.acc. op voet van oorlog staat, omdat deze klank met dit accenttype eenvoudig niet te verwezenlijken is, moet met het tot stand komen der geminatie ipso facto het traagh.acc. verdwijnen en gelijktijdig worden vervangen door haar tegenpool, het versch.acc. Hier is derhalve geen sprake van een geleidelijken overgang van gerekte vocaal met traagh. acc. via verkorte vocaal met voorloopig accentbehoud naar verkorte vocaal met versch.acc., doch hier heeft men te doen met een plotseling en spontaan proces. Hoewel momenteel niet meer voorhanden, blijkt toch wel uit de huidige vocaalkwaliteiten, dat, tengevolge van dezen plotselingen accentovergang en den hierdoor achterwege blijvenden omslag tot triph tong, de stijgende diphtong zich in de geminaatgevallen langer heeft kunnen handhaven, waarin derhalve de oorzaak der bonte mengeling van diverse kwaliteiten in deze gevallen moet gelegen zijn.

Bij geminatie moest uit *ljepal* dus van zelf via *ljè:pal* den vorm *lè:pal* ontstaan, dien men nog in Beverst en Bilzen terugvindt, terwijl deze gesloten e, dank zij de later volgende dissimilatie tot ö kon worden, hetgeen dan ook in bijna alle verdere verkortende dialecten gebeurde; alleen in Rijkhoven, 's Heerenelderen, Vechmaal en Bommershoven komt een u voor, die eveneens in den dissimilatie-tijd moet ontstaan zijn, nadat echter eerst de gesloten e verder tot i vernauwd was. Nu kunnen echter de ö-vormen eveneens ontstaan zijn uit vormen met een meer open e, hetgeen evenwel onwaarschijnlijk wordt gemaakt door het terugvinden der gesloten e's en der u's, zoodat wij derhalve tot de conclusie komen dat het niet alleen mogelijk is geweest, maar zelfs in hooge mate waarschijnlijk, dat bij dit woord de vernauwing heeft plaats gehad in heel het Belgische gebied.

WESTGERMAANSCH E i.

§ 39. IN GESLOTEN LETTERGREEP.

Het is in de klankontwikkeling der Limburgsch-Nederfrankische dialecten een bekend feit, dat de wgm. i veelvuldig opening vertoont

in die omstandigheden, waarin zich bij de wgm. umlauts-a en e geen ontwikkeling tot i voordeed, waarin m.a.w. bij deze klanken de extreme, absolute mondsluiting uitbleef. In het noord-oosten van Luik b.v. heeft er in het dialect van Membach, in overeenstemming met dat der stad Eupen, „algemeine Senkung ursprünglicher i, u, ü vor Nasalen und Nasalverbindungen” plaats, terwijl dienovereenkomstig daar de „auch limburgisch sonst weitverbreitete Hebung eines ursprünglichen e vor gedecktem Nasal” niet valt te constateeren¹³¹⁾. Wisten echter umlauts-a en e den i-trap wel te bereiken, dan ziet men omgekeerd dat zich bij de wgm. i geen opening voltrekt, zoodat kan worden vastgesteld, dat er in onze dialecten twee parallelle tendenzen in werking zijn geweest met een uiteraard tegengesteld effect, en wel één die werkte in de richting der e, en een ander die daarentegen streefde naar de i:

	uml. a, e		i
geen sluiting	→	e	< opening
sluiting	>	i	← geen opening.

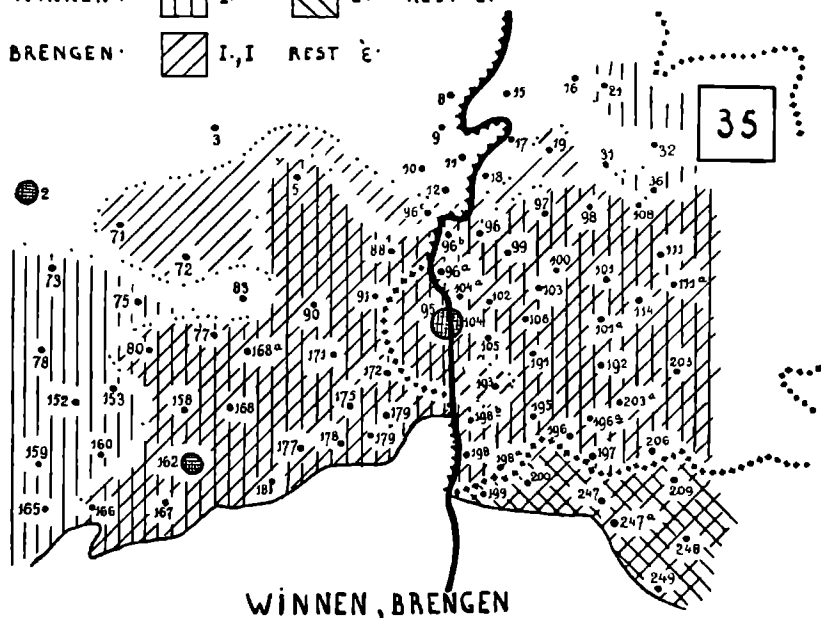
Daar nu de i-wording der e de uiterste consequentie bleek te zijn van het mouilleeringsproces, en deze extreme overgang in bepaalde dialecten bleek vóór te komen vóór en dank zij gemakkelijk mouilleerbare consonanten, valt, wanneer deze vrij strakke en min of meer wetmatige ontwikkelingstendenzen ook in onze dialecten in werking zijn geweest, opening der i derhalve a priori in dezelfde omstandigheden te verwachten, en wel in dezelfde dialecten. Welnu, dit blijkt inderdaad het geval te zijn, met dien verstande echter dat van een absoluut samenvallen der gevonden isoglossen, zooals meestal, ook hier niet kan gesproken worden, aangezien een isoglosse immers steeds het resultaat is van een tendens, m.a.w. van een streven slechts in een bepaalde richting.

Allereerst dan deed zich de i-wording der e voor vóór gegemineerde dentale nasalen en vóór dentale nasaal + volgende consonant, uitgezonderd in de noordelijke en westelijke peripherie (vgl. krt. 23). En nu heeft zich juist de opening der i tot e in woorden als ‚winnen’, ‚brengen’ (krt. 35), ‚zinken’, ‚schenken’, ‚ring’, ‚ding’ (krt. 36), ‚blind’ en ‚kind’ (krt. 37) alleen in deze peripherie-dialecten voltrokken. In overeenstemming met *kè:nə*, *è:ŋəl* en *hè:ŋs(t)* luiden deze woorden daar derhalve *wè:nə*, *brè:ŋə*, *zè:ŋkə*, *sXè:ŋkə* of *fè:ŋkə*, *rè:ŋk*, *dè:ŋk*, *blènt* resp. *blèntj* of *blèntjɪf*, *kènt* resp. *kèntj* of *kèntjɪf*.

¹³¹⁾ W. Welter: a.w. § 96.

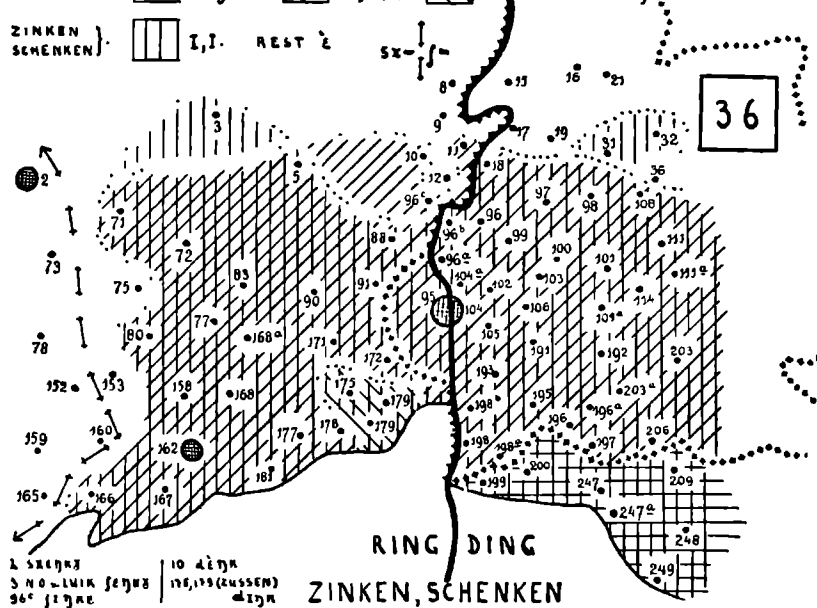
WINNEN. I: E: REST. È:

BRENGEN. I, I REST È:

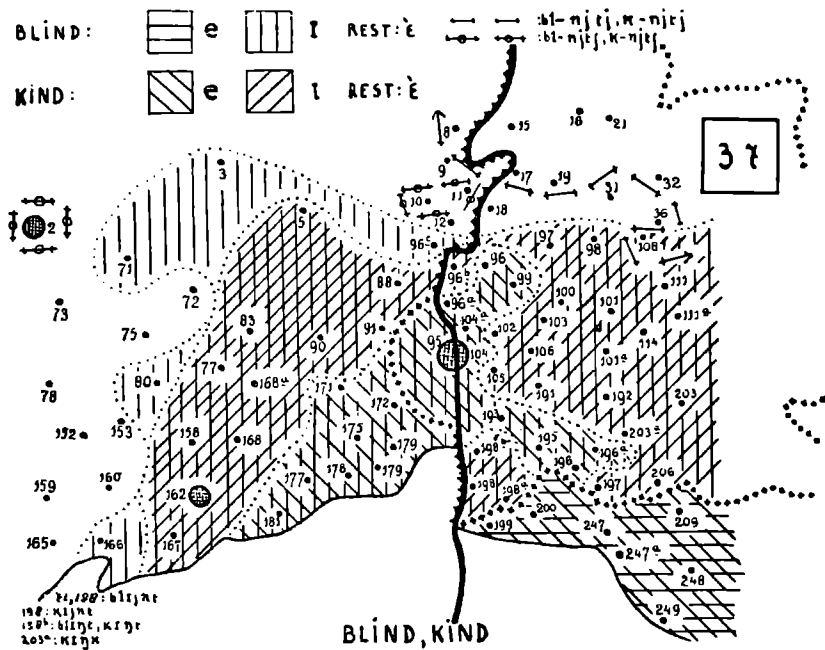
RING } ring ring (I) ring REST { ring

ZINKEN } I, I. REST È

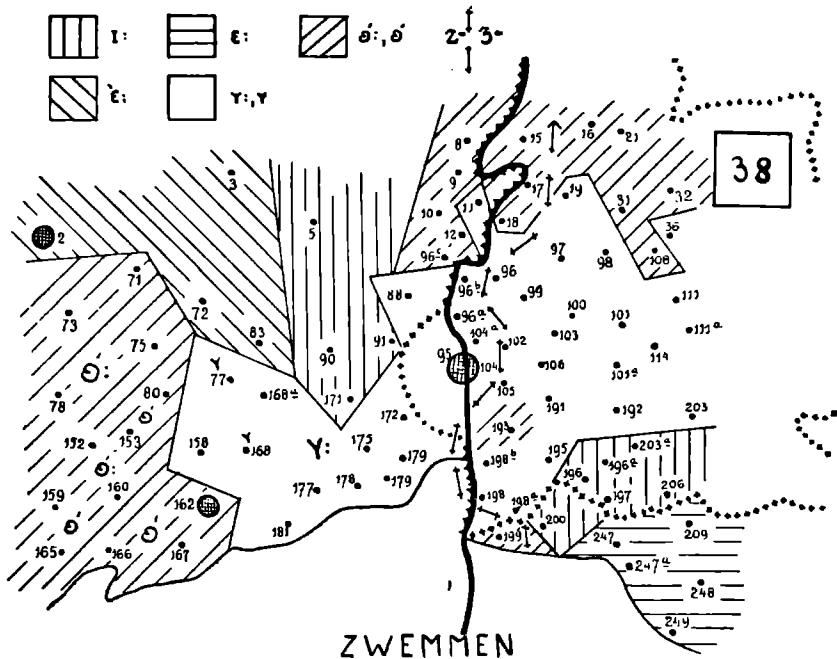
BLIND: e I REST: È $\begin{matrix} \text{bl-nij, m-nij} \\ \text{bl-nij, k-nij} \end{matrix}$

KIND: e I REST: È

 I: È: $\begin{matrix} \text{2} \\ \text{3} \end{matrix}$

 È: Y: Y

Het gebied rond Eijsden, waar de e eveneens niet i werd, vertoont althans nog een restant van het verschijnsel in het Gronsveldsche *wè:nə* voor 'winnen'. Evenals bij de e staan echter ook hier de overige dialecten op den i-trap.

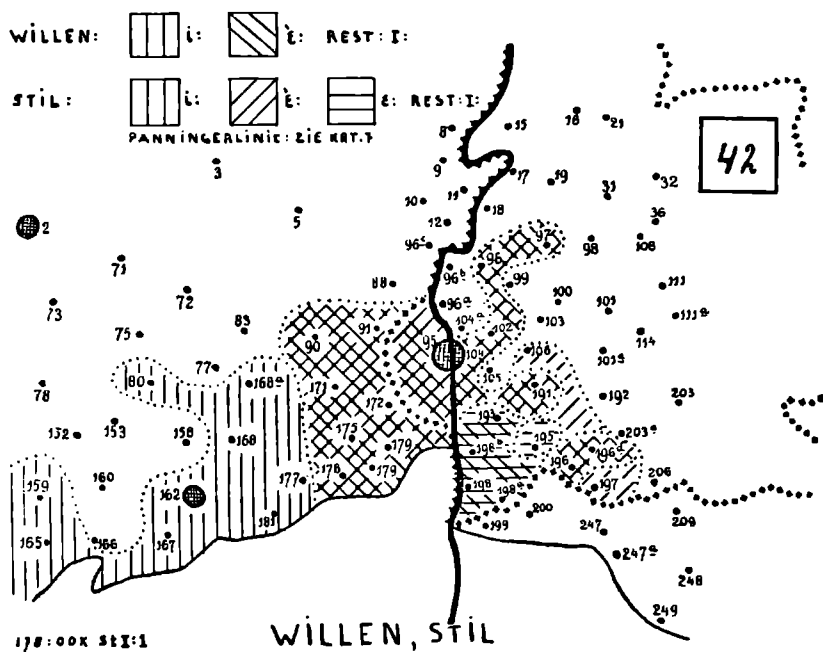
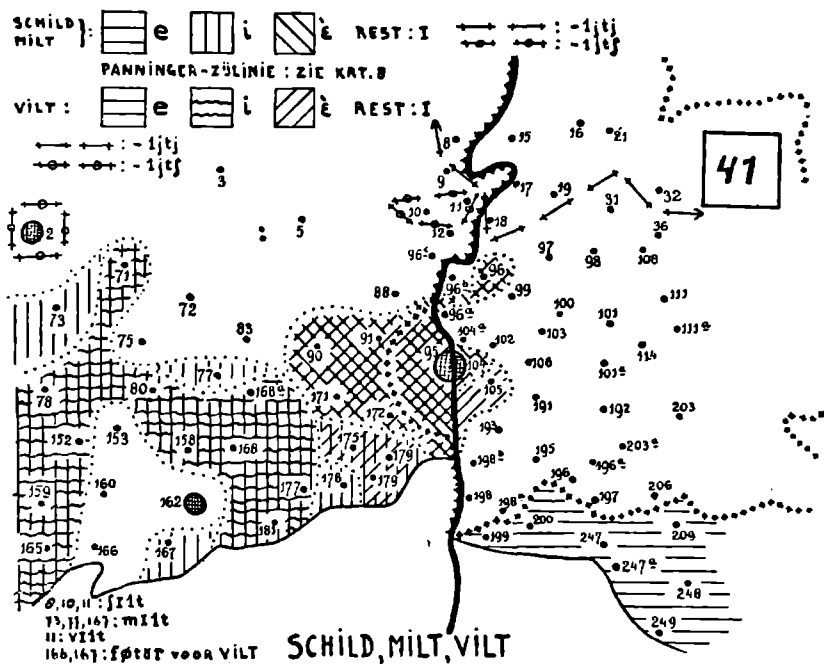
Ook vóór gegemineerde labiale nasalen bleek de sluiting der e tot i niet te hebben plaats gehad in hetzelfde peripherie-gebied; in tegenstelling met de overige dialecten treft men daar dan ook weer omgekeerd opening der i. Terwijl in het noorden en westen derhalve, naast *kè:mə* en *ké:mə* voor 'kammen' (krt. 26), *zwè:mə* en *zwé:mə*, resp. *ʒwé:mə* en *zwómə* voor 'zwemmen' (krt. 38), en *stè:m* en *stó:m*, resp. *stó:m* voor 'stem' (krt. 39) vóórkomen, treft men elders naast *ki:mə* en *ky:mə*¹³²⁾ hier *zwi:mə*, *ʒwi:mə*, *zwy:mə*, *ʒwy:mə*, *zwy:mə* en *stri:m*, *stri:m*, *styi:m*, *sty:m*, uitgezonderd weer — en niet ten onrechte — in Gronsveld met *ʒwé:mə* en *stó:m*, en in Eijsden met *stó:m*.

Terwijl vóór een s vervolgens de e zoo goed als nergens in i overging (vgl. krt. 19), zien wij de i nu bijna overal tot e worden, zoodat men in bijna heel ons gebied, naast *nè:s(t)*, *nès* voor 'nest' en *zè:s*, *zó:s* voor 'zes', voor 'mis' de vormen *mè:s*, *mès* en voor 'visch' de vormen *vè:s*, *vès*, *vè:f*, *vó:f* vindt (krt. 40).

Wij mogen derhalve tot de conclusie komen dat ook in onze dialecten beide boven bedoelde stroomingen gewerkt hebben, en wel in onderling verband met elkaar. Door het aan den dag treden van dezen onderlingen samenhang wordt nu tevens ook het phonetisch probleem aanmerkelijk verhelderd. Men verklaart deze overgangen nog niet door te zeggen, dat beide klanken, ten gevolge van hun gering verschil in graad van geslotenheid, onder invloed der omgeving licht in elkaar overgaan; want daarmee blijft de vraag onaan-geroerd, waarom onder invloed van dezelfde omgeving in het eene dialect de e in i overgaat, en in het andere de i in e. De invloed der omgeving kan dus nooit de hoofdoorzaak zijn geweest, doch slechts een bijkomstige factor. Dit kwam trouwens reeds aan het licht bij de behandeling van den overgang e:i, die uiteindelijk werd veroorzaakt door de mouilleering, maar tenslotte alleen kon tot stand komen dank zij de hulp eener bepaalde consonantische omgeving. In de dialecten waarin dit gebeurde, was in deze omstandigheid de i derhalve de umlautsrepresentant, in tegenstelling tot die dialecten waarin ook in deze omstandigheden de mouilleering niet verder

¹³²⁾ Zie ter verklaring van de e- en a-vormen, die oorzaak waren van het geringe vóórkomen der i- en u-vormen: § 34.

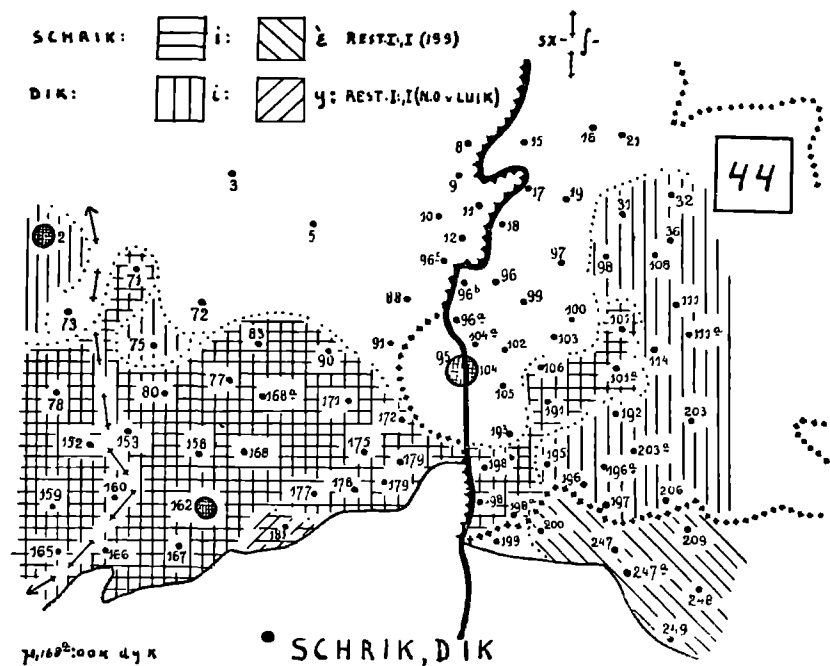
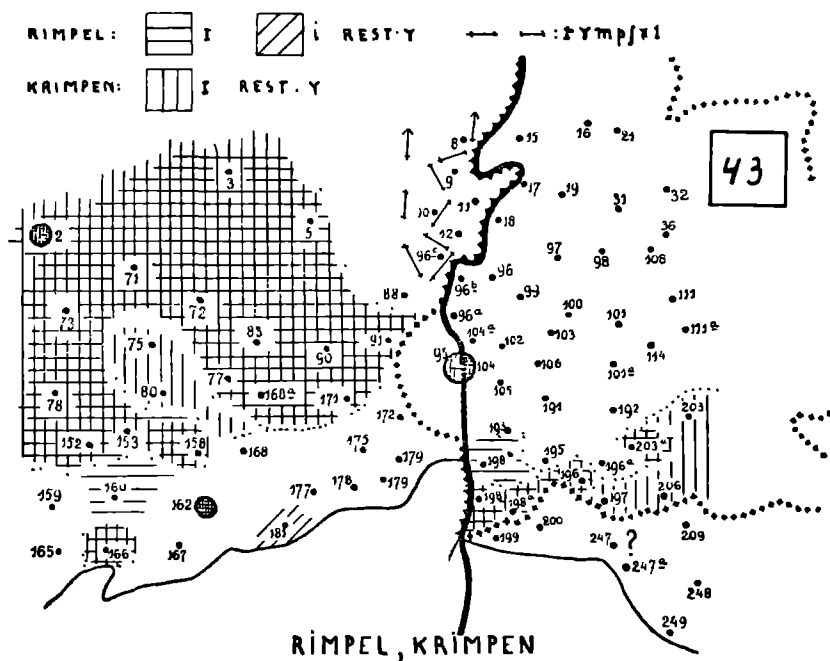
doorwerkte en ook hier de e umlautsrepresentant bleef. Wanneer nu kon worden aangetoond dat ook bij de wgm. i mouilleering zou zijn opgetreden, dan zou de opening tot e, die men in de laatste dialecten onder bedoelde omstandigheden aantreft, verklaarbaar zijn als een gevolg van het streven naar eenvoud en eenheid, dat het heele taal-leven voortdurend kenmerkt, daar men in gelijke omstandigheden ten eenen male het bezit van één representant voor twee klanken, waartusschen men nauwe verwantschap voelt, verkiest boven dat van twee vertegenwoordigers. Maar wij vinden deze mouilleering, die hier kon ontstaan o.i.v. den stamklinker zelf, nog terug tot op den dag van heden, zooals boven bleek.

Doordat derhalve, naast de sluiting tot i, ook de opening tot e uiteindelijk moet te danken zijn aan de mouilleering met behulp der consonantische omgeving, is het verklaarbaar dat in andere omstandigheden de geconstateerde wisselwerking tusschen de e en i ófwel zeer gebrekkig ófwel in het geheel niet optreedt. Even goed immers als bij de e kon ook hier bij de i dit verschijnsel weer spoedig ophouden of totaal worden verhinderd. En daaraan moet het te danken zijn, dat de opening in de groep met l + dentaal of met gegemineerde l slechts beperkt bleef tot de omgeving van Maastricht (zie krt. 41 en 42, en vgl. krt. 25); en dit is verder de oorzaak, dat men in de woorden ‚krimpen’ en ‚rimpel’ (krt. 43) overal een i of u ontmoet, en dat in de woorden met explosieven de overgang van i in e in het geheel niet vóórkomt (vgl. krt. 44 en 45).

Door middel van deze laatste groep komen wij tevens terecht bij een ander merkwaardig probleem in onze Nederlandsche taal, waarop v. Ginneken onlangs de aandacht vestigde in zijn artikel ‚Het wisselend muzikaal accent van het Oudnederlandsch heeft alleen het Limburgsch zuiver bewaard’¹³³). Daarin wijst hij n.l. op het feit, dat het Nederlandsch in zijn vocalisme niet alleen onderscheid maakt tusschen lange en korte klinkers, maar eveneens tusschen gedekte en ongedekte; in gesloten lettergreep komen dus eenerzijds de gedekte klinkers a, e, o, u, i voor, en anderzijds in open én gesloten lettergreep de ongedekte aa, ee, oo, eu, ie, oe, uu. Van deze ongedekte vocalen zijn echter alleen de eerste vier altijd lang, terwijl de laatste drie, uitgezonderd vóór r, uiteraard kort zijn. Terecht verklaart v. Ginneken nu het overgaan der uu, ie, oe van de categorie der lange vocalen, waartoe ook zij oorspronkelijk behoord hebben,

¹³³) Onze Taaltuin VI, 290 vlgd.

naar die der korte, als een gevolg van de vaste verbinding dezer ongedekte gesloten klinkers met den valtoon, die het heele Oudnederlandsch even goed als den sleптоon moet gekend hebben.

Nu is deze toestand voor het Limburgsch wel niet geheel hetzelfde, daar in onze dialecten ook een lange ie kan vóórkomen in andere omstandigheden dan vóór r, doordat wgm. *i* in bepaalde gevallen in het oosten niet diphtongeerde, en doordat in de westelijke dialecten soms een ie het resultaat was van de rekking der wgm. *i*; doch hiervan afgezien, toonen ons de kaarten van ,dik', ,schrik' en ,lip' duidelijk aan, dat een ie ook in onze dialecten inderdaad kort kan zijn. Was de ie hier n.l. in de vormen *di:k*, *sXri:k* of *fri:k*, en *li:p* een lange vocaal, opgetreden als gevolg van rekking o.i.v. het traagh.acc., dat deze woorden oorspronkelijk hadden (vgl. § 3, IVe), dan zou hierdoor onze verklaring van den lateren accentovergang, die ook in deze woorden in tegenstelling met het noordoosten van Luik overal optrad, op erg wankelende basis komen te staan, daar wij deze juist zagen als een gevolg van het uitblijven of verloren gaan der rekking. Hiervoor is echter geen gevaar, aangezien in normale gevallen zooals deze het product der rekking van wgm. *i* een ee moet zijn, zoodat deze ie derhalve geen gerekte, doch een korte vocaal moet zijn, een iets meer gesloten nuance der korte *i*; maar dan is ook de uu, die wij hier eveneens vinden, ook een korte vocaal, daar deze immers de labiale representant is dezer korte ie. En daarmee is tevens de latere accentausgleich weer op normale wijze verklaarbaar als het uiteindelijke gevolg van het uitblijven der rekking.

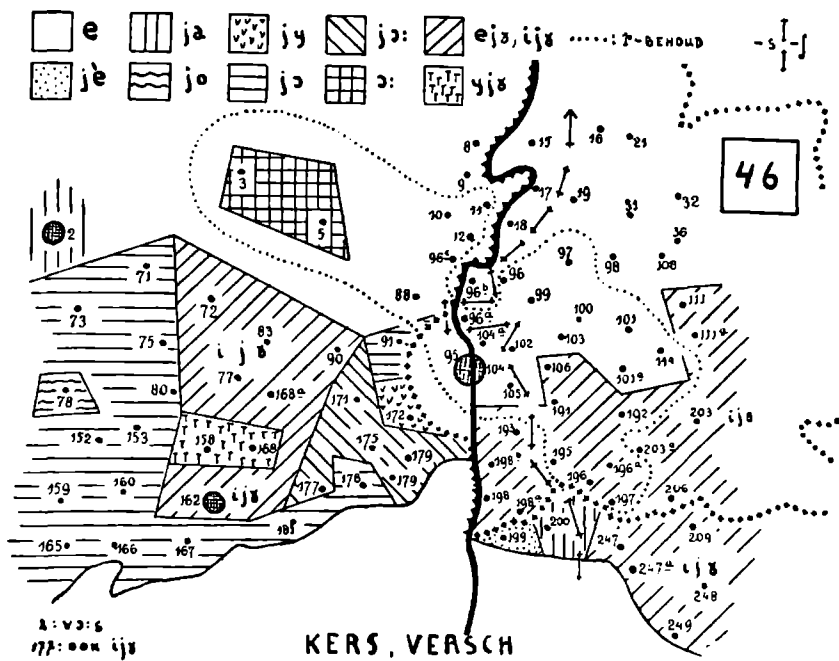
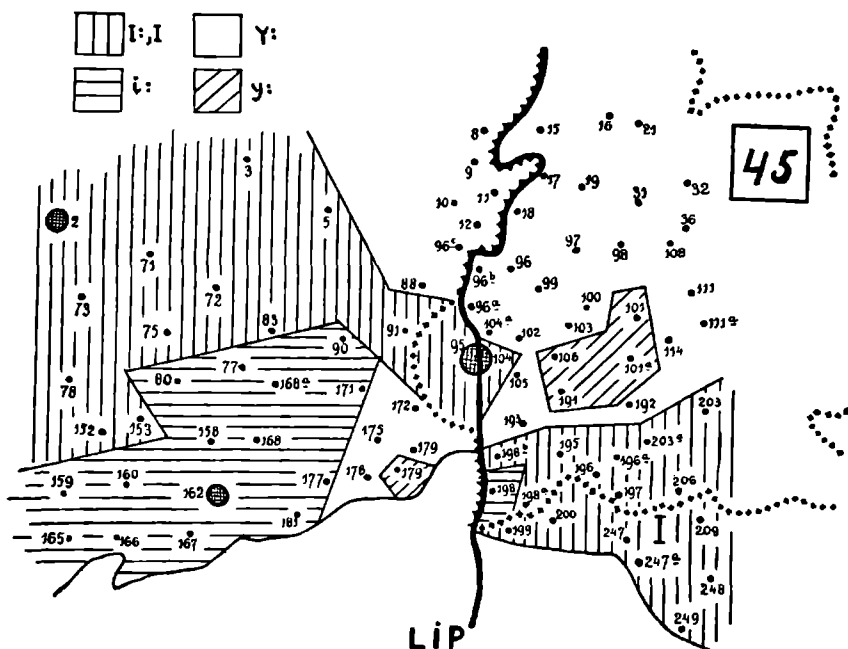
Doordat deze ie geen lange, doch een korte vocaal blijkt te zijn, wijkt de groep met nasaal of liquida + consonant, waarin in de woorden ,ring', ,ding', ,schild', ,milt' en ,vilt' naast *i* en *e* deze ie eveneens plaatselijk optreedt, wat haar ontwikkeling betreft niet af van de overeenkomstige categorieën met andere oorspronkelijk korte vocalen. Daar de lenis-ontwikkeling hier immers pas in jongeren tijd plaats vond, werd in het rekkingsproces o.i.v. het traagh.acc. (vgl. § 3, IVb) in deze woorden de lange vocaaltrap doorgaans nooit bereikt, doch moest genoegen worden genomen met een korte vocaal van grootere kwantiteit, zooals wij ook nog in de hierbij behorende woorden ,blind' en ,kind' kunnen constateeren; de vorm *kent*, die wij bij het laatste woord rond Maastricht vinden, bewijst echter weer dat ook in deze gevallen werkelijke rekking niet uitgesloten behoeft te zijn. Dat ook in de meerlettergrepige woorden van deze groep, waarin eveneens traagh.acc. optreedt wanneer op de liquida

of nasaal een stemlooze consonant volgt (vgl. § 3, IVc), zooals in ,zinken', ,schenken', ,krimpen' en ,rimpel', de rekking geen ander effect bereikte dan in de eenlettergrepige, is zonder meer duidelijk. Hoewel door dit uitblijven der rekking de mogelijkheid geschapen was om een gemakkelijke accentovergang te bewerkstelligen, hetgeen wij dan ook in andere woordgroepen herhaaldelijk zagen gebeuren, blijkt het traagh.acc. zich in de gevallen met liquida of nasaal + consonant nog steeds en overal te hebben staande gehouden; hier bij de i constateeren wij echter ook bij deze groep de eerste aanzet in bedoelde richting in de vormen *zi:ŋkə*, *fi:ŋkə*, *ri:ŋk* en *di:ŋk* van Eijsden, Oost-Maarland en Mesch. In dit verband is het klaar, dat wij vóór stemlooze spirans in de woorden ,visch' en ,mis' (vgl. § 3, IVd) dit laatste feit weer op uitgestrekt terrein waarnemen, waarbij weer dient te worden opgemerkt, dat de accentovergang niet alleen plaats vond wanneer de rekking geen lange vocaal te voorschijn riep, doch ook kon optreden wanneer dit laatste wel het geval was; in aansluiting aan het noord-oosten van Luik vinden wij n.l. in St. Geertruid voor ,mis' den gerekten vorm *mes*, een feit dat niet van belang ontbloot is.

Bij de overige hier ter sprake gekomen woorden ,winnen', ,zwemmen', ,stem', ,willen', ,stil' (vgl. § 4, Va) en ,brengen' (vgl. § 4, Vb), die alle versch.acc. moeten hebben, zien wij in het laatste rond Maastricht de accentontwikkeling weer in omgekeerde richting gaan, nu in de richting van het traagh.acc., als gevolg der meersilbigheid waartegen het versch.acc. vaak niet opgewassen blijkt. Ditzelfde geschiedt rond Tongeren merkwaardigerwijs echter ook in het woord ,zwemmen', hetgeen wel een zeer frappant voorbeeld is, hoe zeer het gevoel is afgezwakt voor de oorspronkelijke oorzaken, die voor het optreden der beide accenttypen aansprakelijk waren. Hier is immers zelfs het gevoel voor den geminaat klaarblijkelijk verdwenen.

Wat tenslotte de rondingen betreft die bij de woorden ,zwemmen', ,stem', ,visch', ,krimpen', ,rimpel' en ,lip' optreden, kan worden volstaan met erop te wijzen, dat deze op gelijke hoogte staan met die welke wij in § 34 bij de umlauts-a en e tegen kwamen, en eveneens op dezelfde manier ontstonden. Apart hiervan staat de schaarsche labialisering in ,dik', die een echt voorbeeld is van oude o-umlaut ¹³⁴).

¹³⁴) vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, §§ 9 en 36.

§ 40. VOOR R + DENTAAL OF VELAAR.

Terwijl v. Wijk uit het door hem op dit punt onderzochte dialect-materiaal tot de gerechtvaardigde conclusie kwam, dat a en e vóór r + dentaal slechts onder bepaalde condities gerekt werden, meent hij dat de i daarentegen in deze omgeving niet gerekt werd, doch alleen kwalitatief veranderde ¹³⁵), al „gebeurt het wel eens, dat wij in een of ander dialect een lange vocaal vinden; maar nooit is dit het geval in verschillende dialecten tegelijk en in al zulke gevallen kunnen wij m.i. best een jongere ‚einzeldialectische‘ ontwikkeling aannemen” ¹³⁶). Deze constatering is evenwel in haar ruime algemeenheid zeer zeker onjuist en in strijd met de werkelijkheid; zij gaat althans voor onze dialecten in het geheel niet op. Aan de hand immers der kaart van de woorden ‚kers‘ en ‚versch‘ (krt. 46) kan men onmiddellijk vaststellen, dat ook bij de wgm. i vóór r + dentaal in onze dialecten wel degelijk gerekte vocalen vóórkomen, en niet ‚einzeldialectisch‘, doch ook hier in een groot aaneengesloten gebied, in vele dialecten tegelijk. Het heele noord-oosten toch, ten noorden van Veldwezelt-Vroenhoven-Kadier-Bemelen-Margraten-Klimmen, heeft in de vormen *kers*, *kerf*, *vers*, *versf* en, — met opgaan der r in de vocaliseering van den langen klinker —, in de vormen *kes*, *kef*, *ves*, *vesf* een ee, de normale rekkingsvocaal der wgm. i.

Een nadere ontleding der overige vormen van deze woorden toont echter aan, dat boven bedoelde dialecten met hun rekking niet alleen staan, doch dat zelfs heel ons gebied eens ook deze vocaal vóór r + dentaal moet gerekt hebben. Dit is zonder meer duidelijk voor de triphthongvormen *kejarf*, *kijas*, *kijaf*, *kyjas* en *vejarf*, *vijas*, *vijaf*, *vyjas*, aangezien deze klanken ontstonden uit stijgende diphtongen en de epenthese alléén vóór oorspronkelijk of gerekt lange vocaal kon optreden (vgl. §§ 17 en 14); het eerste element dezer triphthongen is overigens momenteel nog een duidelijk lange vocaal. Daaruit volgt echter tevens dat alle verder vóórkomende vormen met stijgende diphtong, ook die met huidige korte vocaal, terug moeten gaan op oudere vormen met rekking, die trouwens nog aanwezig is in de vormen *kjas* te Hasselt, *kjos* en *vjos* te Wellen, en *kjys* en *vjys* te Vroenhoven. En hiermee staat derhalve onomstootelijk vast, dat de rekking ook de wgm. i in ieder geval op een bepaald moment in

¹³⁵) vgl. N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 26, 33.

¹³⁶) id. blz. 42.

het verleden in alle dialecten van heel ons gebied moet hebben getroffen, voor zoover zij althans momenteel niet meer aanwezig is.

Na al hetgeen wij reeds over de vocaalverkorting in het algemeen en in deze positie in het bijzonder zagen, kunnen wij hier kort zijn ter verklaring van dit verschijnsel. Dit was ook hier n.l. een gevolg van het opgaan der lenis-r in de klinkerrekking, waardoor zodoende de oorspronkelijke rekkingsfactor verdween en de basis der rekking verloren ging, hetgeen uiteindelijk ook overgang van het traagh.acc. (vgl. § 3, IIb) naar het versch.acc. beteekent. Daar nu de stijgende diphtong in den dissimilatietijd eerst tot jaa en later tot joo was geworden, welke kwaliteiten nog in gerekten vorm, naar boven bleek, in Hasselt resp. Wellen bewaard bleven, is het begrijpelijk dat wij in het westen en zuiden van het Belgische gebied *kjəs* en *vjəs* vinden, en in enkele oost-Belgische dialecten *kjə:s* en *vjə:s*, waaruit met verlies der j in Hasselt *və:s* kon ontstaan; dit laatste gebeurde in beide woorden eveneens in Genk en Zutendaal, wier vormen *kə:rs* en *və:rs*, gezien de ligging dezer plaatsen, m.i. op latere compromisvorming berusten. Vóór de dissimilatie had echter ook de assimilatie in ons gebied gewerkt, hetgeen niet alleen blijkt uit de triptong ieje, doch ook uit de triptong uuje en de vormen *kjys* en *vjys* in Vroenhoven, die immers tot oudere vormen met jie moeten herleid worden.

Deze reconstructies toonen nu tevens aan, dat, voor zoover weer niet meer aanwezig, toch eens in alle dialecten vóór weeke dentaal een palatale vocaal moet hebben bestaan. En aangezien alle dialecten nu verder in de vormen *kèrak*, *kè:rk* of *kè:rak* voor 'kerk' ook vóór velaar een palatale vocaal vertoonen, vloeit hieruit voort dat de weeke dentalen weer met de velaren meegaan ook wat betreft de ir-groep, zoodat ook voor deze groep v. Wijk's tweede Poolsche parallel voor heel ons gebied volledig opgaat (vgl. § 16). Maar tevens blijkt ook, dat de germ. ir-groep nóch vóór dentaal nóch vóór een anderen medeklinker, althans in deze woorden, oorspronkelijk ir is gebleven, doch regelmatig er werd; met betrekking tot de chronologie van dezen klankovergang constateert v. Wijk, dat wij in het Oudnederfrankisch de i nog vinden, maar dat de Oudsaksische teksten en glossen soms reeds een e vertoonen ¹³⁷⁾.

¹³⁷⁾ vgl. N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 26, 42.

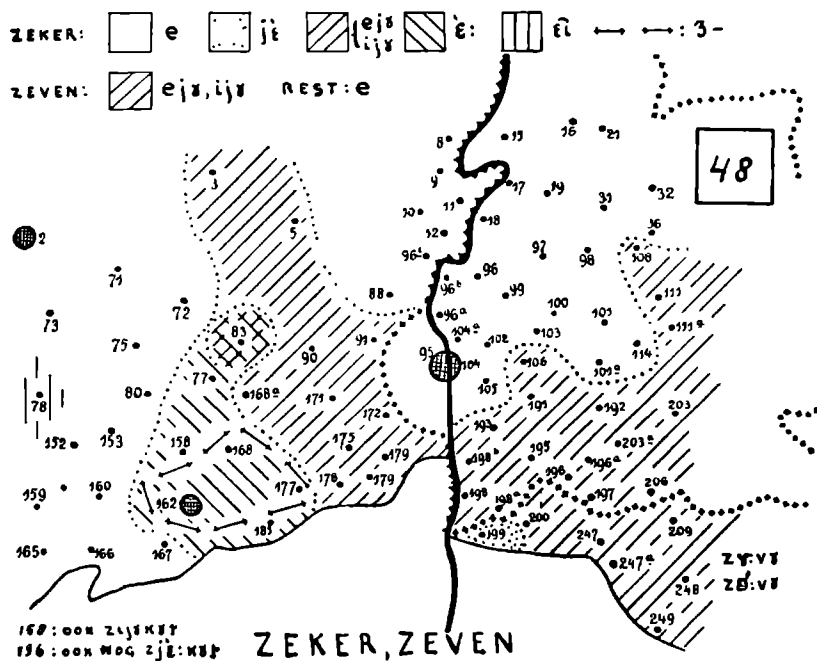
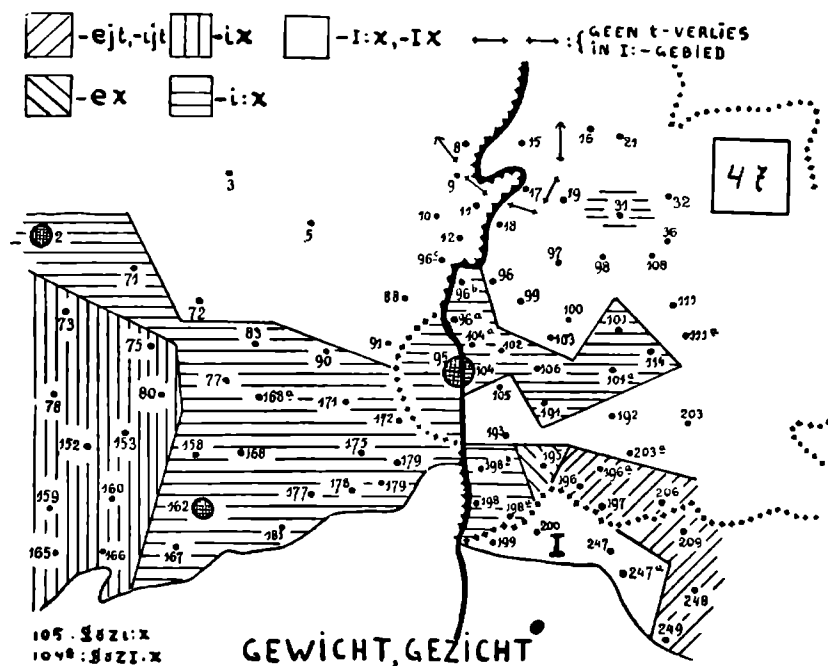
vgl. ook F. Holthausen: Altsächsisches Elementarbuch, Heidelberg 1899, § 84, Anm. 2.

§ 41. VOOR -CHT.

Daar de rekking bij de *i*, — in overeenstemming met de *e*, doch in tegenstelling met de *a* —, in gesloten lettergreep slechts in beperkte mate en in geringen omvang meer bleek aanwezig te zijn, kan het geen verwondering wekken, dat dit verschijnsel bij de *i* vóór -cht niet alleen afwezig is in het gebied waar de drang naar open silben zich waarschijnlijk slechts manifesteerde in het verlies der *t*, doch ook zoo goed als geheel verdween in de zuidelijke dialecten, waar, naar wij bij de *a* en *e* zagen, de rekking met later spirantenverlies oorspronkelijk zeker optrad, doch waar in jongeren tijd de spirans weer grootendeels werd hersteld. Alleen in het uiterste zuid-oosten bleef nog een restant der vroegere rekking tot heden bewaard in Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken met de vormen *gawejt* voor 'gewicht' en *gazejt* voor 'gezicht', en in St. Geertruid met de vormen *gaweX* en *gazeX* (vgl. krt. 47); in alle andere dialecten treft men echter een korte vocaal, die in deze velare omgeving, in overeenstemming met den toestand die wij aantroffen bij het woord 'dik' (krt. 44), in een groot zuid-westelijk gebied ie-timbre heeft, hetgeen men voor Maastricht en onmiddellijke omgeving hier echter niet verwachten zou.

Ofschoon ook bij de *e* in deze omgeving overwegend een korte vocaal optrad, ook in het zuidelijk gebied, wist het traagh.acc. zich daar in deze zuidelijke dialecten toch nog steeds te handhaven; doch hier valt op te merken dat met het verlies der rekking ook het traagh.acc. wijken moest en haar plaats aan het versch.acc. moest afstaan in een groot deel der bedoelde tongvallen, waardoor hier het gebied met versch.acc. abnormaal groot werd, daar wij dit type, in overeenstemming met de overige klanken, hier ook weer vinden in de noordelijke dialecten, waar de rekking waarschijnlijk nooit plaats had en de accentovergang daardoor des te gemakkelijker kon verlopen. Alleen in de westelijke peripherie was de weerstand tot nog toe groot genoeg en wist zich het traagh.acc. nog steeds staande te houden.

Behalve op het gebied der accentontwikkeling valt er echter ook nog op een ander punt een meer extreme ontwikkeling te constateeren in deze woordengroep met wgm. *i*. Terwijl immers bij de *a* en *e* het spirantenherstel nog niet overal was opgetreden, doch met name in den zuid-oost-hoek van Belgisch-Limburg in meer of minder grooten omvang was uitgebleven, trad hier, uitgezonderd natuur-

van spirantlooze vormen geen sprake meer, zoodat wij ons met deze bevindingen kunnen aansluiten bij Welter, die óók reeds voor de *i* in deze omgeving, in vergelijking met de *a* en *e*, abnormale verschijnselen constateerde, die door hem worden geweten aan een „geringere Wirkung ripuarisch-mittelfränkischer Sprachbewegungen”¹³⁸).

§ 42. IN OPEN LETTERGREEP.

Zooals reeds werd opgemerkt, levert de rekking in open lettergreep een *ee* op als normalen representant der wgm. *i*, hetgeen uit de kaart van het woord ‚zeven’ (krt. 48) duidelijk blijkt; door de later vóór gerekte palatale klinkers optredende *j*-epenthese met volgenden omslag kon deze *ee* echter ook overgaan in een triptong *eeje*, die, als gevolg van de assimilatie der *ee* aan de *j*, hier en daar ook als *ieje* klinkt; doordat het verschil tusschen *eeje* en *ieje* echter nauwelijks hoorbaar is, werden beide klanken op de kaart in één gebied weergegeven.

Wanneer men deze kaart vergelijkt met die der wgm. *e* in open lettergreep (krt. 32 en 33), blijken beide klanken alleen ten noorden van Maastricht en in het zuid-oosten te zijn samengevallen, en wel in *ee*, resp. *eeje*, *ieje*. Zij bleven echter onderscheiden in de overige dialecten door diverse tegenstellingen, te weten *ae: ee*, *ae: eeje-ieje*, *eeje: ee*.

Dat de *j*-epenthese, die voor de triptongueering verantwoordelijk werd gesteld, ook in werkelijkheid ééns aanwezig moet zijn geweest, kan weer eens duidelijk gedemonstreerd worden aan de hand van het woord ‚zeker’, waar wij haar allereerst nog op het moment van heden in Mheer terugvinden in den vorm *zjè:kar* (krt. 48), maar waar haar vroeger bestaan bovendien nog duidelijk naar voren treedt uit de breede *z*, die men rond Tongeren aantreft in den vorm *ʒè:kar*, en die niet anders dan onder inwerking eener vroegere *j* verklaarbaar is. Deze vormen met korte vocaal, die wij tevens nog ontmoeten in den vorm *zè:kar* in Hoeselt, alsmede, naast *zejakar*, in Bilzen en Riksingén, voeren ons echter van zelf weer naar het terrein der accentueering. Terwijl in ‚zeven’ versch. acc. moest optreden (vgl. § 4, II) en in ‚zeker’ traagh. acc. (vgl. § 3, IIa), vertoont het eerste woord juist overal het laatste type, terwijl het laatste

¹³⁸) W. Welter : a.w. § 102.

lijk in Banholt en omgeving, de spirant overal opnieuw op, en is er plaatselijk ook versch.acc. heeft. Vooreerst bleken de moeilijkheden ter overwinning van het grootere klankcomplex voor het versch.acc. in het meerlettergrepige woord ,zeven' weer te groot te zijn geweest, waardoor bij het optreden der rekking wel overgang naar het traagh.acc. moest volgen, zooals wij reeds vaker zagen ¹³⁹). Maar vervolgens werd in ,zeker' de k vóór de r weer plaatselijk gegemineerd, hetgeen noodzakelijk moest leiden tot hernieuwde verkorting der vocaal, waardoor het traagh.acc. in deze dialecten echter weer niet te handhaven was en dit zijn plaats voor het versch.acc. moest inruimen ¹⁴⁰).

Dezelfde accentontwikkeling als in het woord ,zeven' zien wij eveneens plaats vinden in ,hemel' en ,leveren' (krt. 49), die ook beide traagh. acc. hebben, hoewel versch.acc. te verwachten viel (vgl. § 4, II). Bij deze woorden doet zich echter ook nog deze merkwaardigheid voor, dat in een uitgestrekt westelijk gebied, met uitzondering van Hasselt, geen ee als resultaat der rekking verschijnt, doch een ie. Het betreft hier evenwel uitzonderlijke gevallen ¹⁴¹), wier klankontwikkeling duidelijk wordt, wanneer men zich rekenschap geeft van den oorsprong dezer woorden. Allereerst immers had ,hemel' oorspronkelijk een umlautsfactor, zoodat de ee, die bij de rekking ook hier wel zal zijn opgetreden, — wij vinden haar immers nog in Hasselt en in een groot deel der oostelijke dialecten terug —, na het ontstaan der j-epenthese derhalve bloot stond aan assimileerende werking vanuit twee richtingen; want niet alleen werd zij gedreven in de richting der ie door een progressief, maar tegelijkertijd door een regressief werkend j-element, waardoor het ontstaan dezer ie derhalve alleszins verklaarbaar wordt. Doch hierdoor wordt tevens het parallellisme tusschen ,leveren' en ,hemel' duidelijk; aangezien dit woord immers van Fransche origine is ¹⁴²), was hierin op het moment der ontleening reeds een ie aanwezig. En dan ligt het voor de hand dat deze klank behouden bleef in die dialecten, die als rekkingsklank der wgm. i naast de ee ook een ie kenden, terwijl deze ie in dialecten, die als zoodanig alleen een ee bezaten, natuurlijk eveneens in ee moest overgaan.

¹³⁹) vgl. J. v. Ginneken : Onze Taaltuin VI, 293.

¹⁴⁰) vgl. id. 294.

¹⁴¹) vgl. J. Houben : a.w. § 80.

¹⁴²) vgl. M. J. v. d. Meer : a.w. § 180 Anm.

WESTGERMAANSCH E o en u.

§ 43. IN GESLOTEN LETTERGREEP.

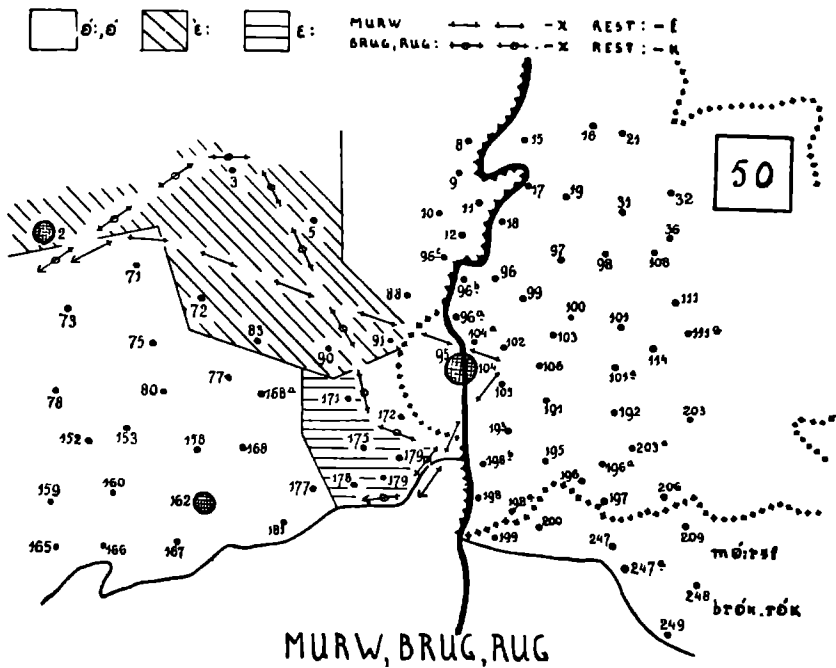
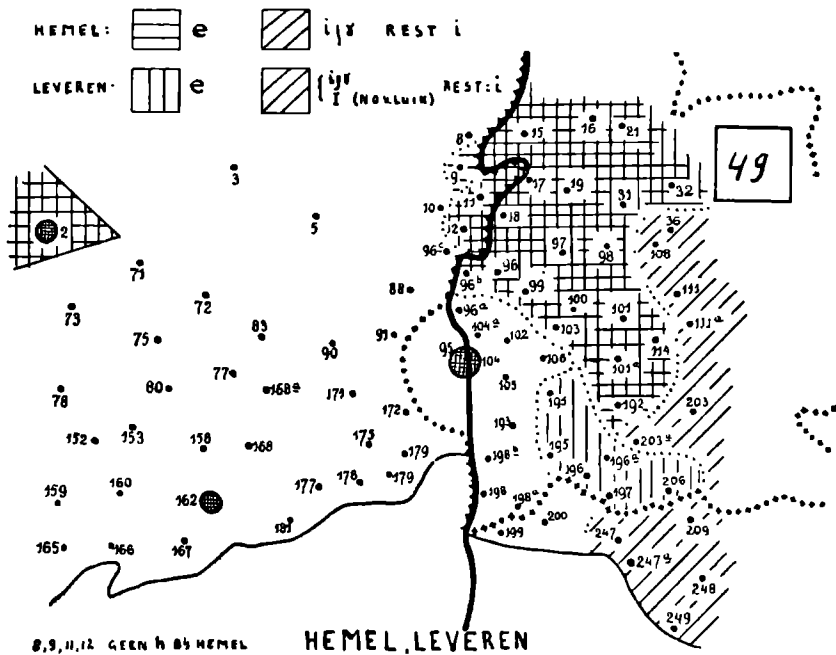
In onze dialecten zijn wgm. o en u in gesloten lettergreep doorgaans niet samengevallen. De laatste, die in den regel vóór nasaal-verbindingen staat, is n.l. doffer van kleur dan de eerste. Aangezien deze doffere o echter ook als representant der wgm. u vóórkomt, wanneer deze niet vóór nasalen staat¹⁴³), is het duidelijk dat haar afwijkende kleur niet kan veroorzaakt zijn door de volgende consonanten, maar dat deze tot het wezen van den klank zelf behoort. En hieruit volgt derhalve dat de onderscheiding dezer twee klanken in onze dialecten steeds het geval moet zijn geweest, een conclusie die ondersteund wordt door het feit dat in een Middeleeuwschen tekst als de Limburgsche Sermoenen verschillende teekens voor den o-klank gebezigd worden¹⁴⁴). Zoo vindt men in heel ons gebied nu overal naast elkaar, eenerzijds *bɔ:k* ,bok', *klɔ:k* ,klok', *kɔ:p* ,kop', *nɔ:X* ,nog', *ɔ:s* ,os', en anderzijds *bunt*, *bunjtj*, *bunt* ,bont', (*h*)*unt*, *hunjtj*, *hunt* ,hond', *blunt*, *blunjtj*, *blunt* ,blond', *munt*, *munjtj*, *munjt* ,mond', *u(:)ndər*, *u:nər*, *u:ndər*, *u:nər* ,onder', *zu(:)ndər*, *zu:nər*, *zu:ndər*, *zu:nər* ,zonder' e.a.

Afgezien van verbuiging en afleiding, is van beide klanken alleen umlaut te verwachten bij de wgm. u, hetgeen geheel voortvloeit uit hun historisch ontstaan. De idg. o ging immers in het Germaansch in a over, zoodat aanvankelijk de o-plaats in het Germaansche phonologisch systeem niet bezet was; deze open plaats werd toen echter aangevuld door a-umlaut der u, en hierdoor was het derhalve absoluut uitgesloten dat een wgm. o ooit door een i of j werd gevolgd, en ligt het voor de hand dat men alleen umlaut hoeft te verwachten bij de wgm. u¹⁴⁵). De representant nu, dien men voor deze umlauts-u vindt, is ö; doch daarnaast treft men in het noord-westen een gesloten, en ten zuid-westen van Maastricht zelfs een open e (vgl. krt. 50), een bewijs dat de mouilleeringscorrelatie geen loutere tegenstelling is tusschen velaar en palataal, maar tusschen labiovelariseering en delabialiseerende palataliseering. Vooral na wat wij in het voorafgaande reeds betreffende het mouilleeringsprobleem zagen, is het verloop van het ontwikkelingsproces hier immers klaar; de

¹⁴³) vgl. J. Houben: a.w. § 97.

¹⁴⁴) vgl. J. H. Kern: a.w. § 46.

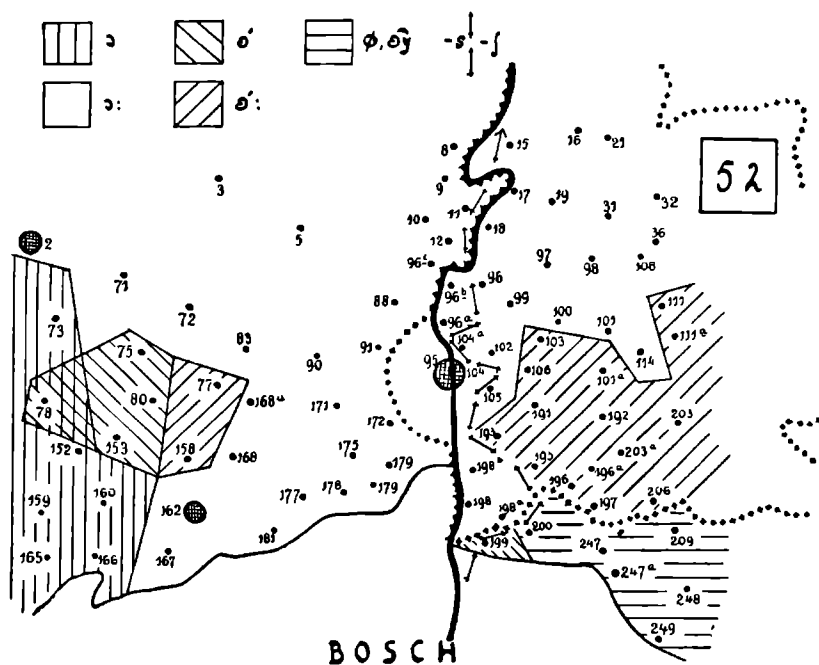
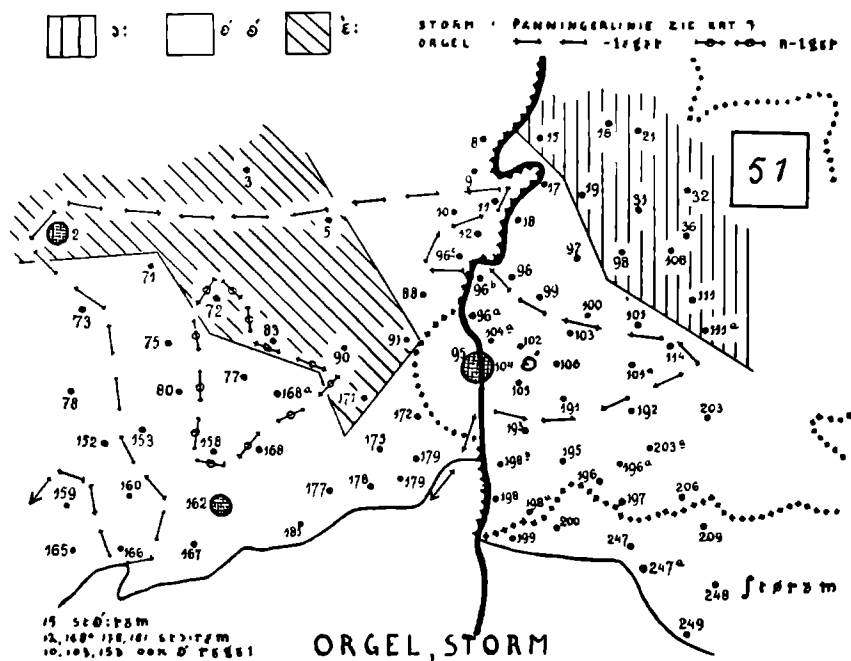
¹⁴⁵) vgl. M. Schönfeld: a.w. § 3.

mouilleering moet n.l., na het bewerken van den umlaut, niet aanstonds verdwenen zijn, doch zich hebben weten te handhaven en door een hernieuwde latere i-epenthese de vocaal hebben weten te dwingen om, na de umlautspalatalisatie, ook het verlies der ronding te aanvaarden. Gezien het verloop van het umlautsproces bij de wgm. a, mag zonder meer veilig worden aangenomen, dat de meer open e ten zuid-westen van Maastricht een jongere phase vertegenwoordigt dan de meer gesloten e in het noord-westen, hetgeen ook alleszins bevestigd wordt door de ontrondingen die wij verderop nog zullen ontmoeten, en waarbij zal blijken dat het gebied, waarin wij hier een open e vinden, geen eigenlijk delabialisatiegebied is. Dan ziet men hieruit echter ook eens te meer, hoe bijzonder taai de mouilleering in deze woorden hier wel moet zijn geweest.

Het behoeft geen nader betoog, dat de palataliseering eveneens optreedt, ook wanneer geen umlautsfactor volgde, vóór r + labiaal of velaar; telken male zagen wij immers ook bij de vooraf gegane klanken het palataliseerend vermogen dezer verbinding. Hier blijkt zelfs, dat haar palataliseerende kracht in intensiteit niet bij die van den umlaut hoeft ten achter te staan; want in ,orgel' met wgm. o en in ,storm' met wgm. u, woorden die geen umlautsfactor hadden, kwam, uitgezonderd in het noord-oosten, niet alleen de palataliseering der o en u tot ö tot stand, doch zelfs ook de delabialiseering tot gesloten e (vgl. krt. 51). Dat het kaartbeeld van ,murw' (krt. 50) niet overeen komt met dat van ,orgel' en ,storm' is natuurlijk een gevolg van het feit dat in dit woord tevens oudtijds een umlautsfactor aanwezig was, zoodat het van zelf sprekend is dat men hierbij, in overeenstemming met ,rug' en ,brug', ook in het noord-oosten palataliseering aantreft en zelfs de jongere delabialiseering ten zuid-westen van Maastricht.

Het verschijnen per palataliseering is evenwel minder voor de hand liggend in een alleen staand woord als ,bosch', waarin men een ö ontmoet ten noorden van Tongeren en verder in het zuid-oosten (vgl. krt. 52). De geringe geographische verspreiding van dezen klank wijst er reeds op, dat wij hier niet kunnen te doen hebben met een normalen gang van zaken; want niet alleen volgt er op den stamklinker geen consonantgroep met palataliseerend vermogen, doch bovendien was er in dit Latijnsche leenwoord geen umlautsfactor aanwezig ook. Er kan hier derhalve van eenige klankwettige ontwikkeling absoluut geen sprake zijn. Het vóórkomen der ö lijkt mij dan ook onmogelijk anders te verklaren dan door aan

te nemen, dat in dit woord de functie van het enkelvoud door het meervoud werd overgenomen, hetgeen licht te begrijpen is, gezien de beteekenis van het woord, daar men een ‚bosch’ op den duur niet langer opvat als een collectiviteit, maar als een veelvoudige verzameling boomen.

Wanneer wij deze groep tenslotte beschouwen op het gebied der accentueering, dan blijken deze woorden allen weer een herhaling en daardoor ook weer een bevestiging te laten zien van wat wij in dit opzicht reeds vonden in de diverse overeenkomstige categorieën met anderen stamklinker. Vooreerst is in de woorden met auslaut op liquida of nasaal + consonant, zooals ‚bont’, ‚blond’, ‚hond’ en ‚mond’, in overeenstemming met § 3, IVb, overal traagh.acc. aanwezig, waarbij ook hier nergens rekking valt aan te wijzen; doordat een liquida of nasaal vóór heterorgane eindtenuis echter ook een fortis kan zijn, ontmoet men in ‚storm’ weer bijna overal versch.acc., en vindt men alleen traagh.acc. in een smalle strook ten oosten van Maastricht. Geen rekking, en daardoor ook wederom versch.acc. treft men in de groepen met auslautende spirans of explosief, in tegenspraak met § 3, IVd en e; zooals ook bij de andere klanken wist het traagh.acc. zich echter in de westelijke peripherie te handhaven in sommige gevallen vóór stemlooze spirans, hoewel ook daar ook in deze woorden de rekking niet of niet meer voorhanden is; en zodoende vindt men in bedoelde dialecten voor ‚bosch’ de vormen *bɔs* en *bɔs*, waarnaast echter ook daar ‚bok’, ‚klok’, ‚kop’, ‚nog’, ‚os’, ‚rug’ en ‚brug’, even goed als overal elders, versch.acc. hebben op de korte vocaal.

Omgekeerd nu dient versch.acc. te verschijnen, overeenkomstig § 4, Vb, in de woorden ‚onder’, ‚zonder’, ‚orgel’ en ‚murw’, hetgeen echter alleen in het laatste een feit is. In ‚orgel’ echter moet zich de *r* in hetzelfde gebied ten oosten van Maastricht, waarin zij in ‚storm’ vóór auslautende heterorgane consonant als lenis optrad, eveneens tot lenis hebben ontwikkeld vóór stemhebbende heterorgane consonant, zoodat het accentueeringseffect in beide woorden uiteraard gelijk werd, hoewel zij tot verschillende categorieën behooren. En ten laatste ontmoet men eveneens plaatselijk traagh.acc. in ‚onder’ en ‚zonder’ (vgl. krt. 101), hetgeen men wel zou mogen verwachten voor Maastricht en omgeving, waar de accentovergang in meerlettergrepige woorden met deze positie reeds vaker kon worden geconstateerd; het merkwaardige bij deze woorden is dan ook niet zoozeer gelegen in het feit van den accentovergang zelf, maar veeleer

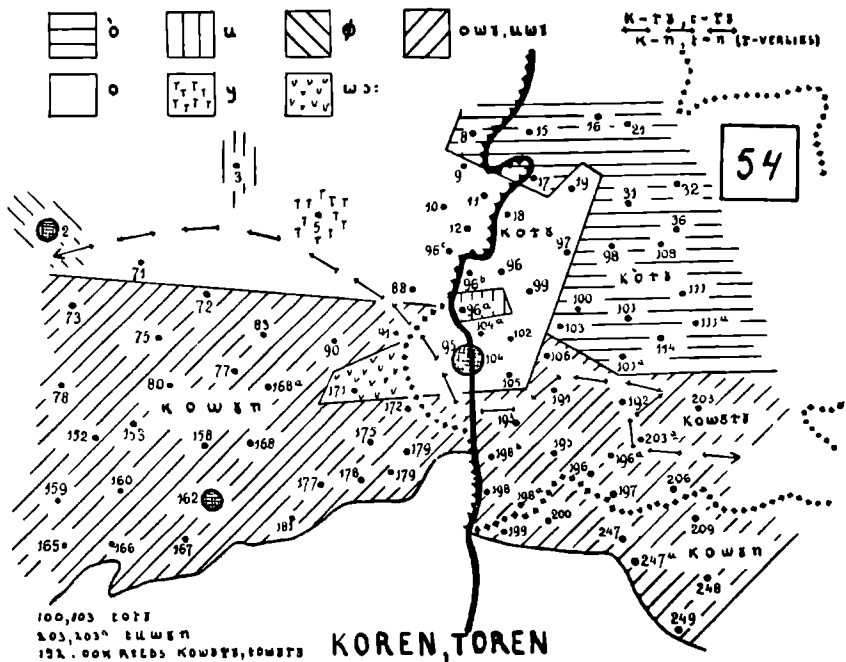
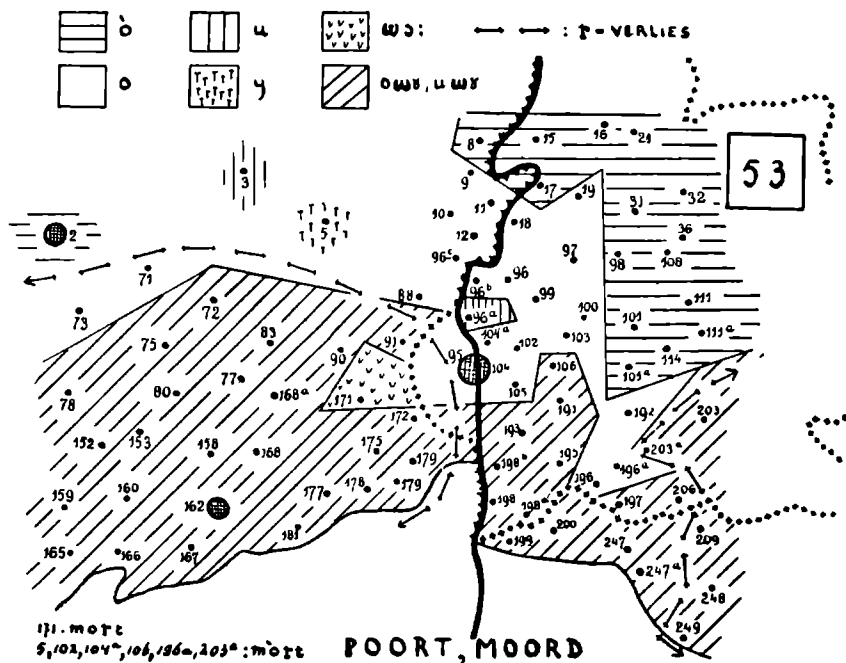
hierin dat dit gebeurt in veel grooteren omvang dan elders. Niet alleen is de kring rond Maastricht hier veel ruimer, doch ook de westelijke peripherie sluit zich nu bij dezen overgang aan. Aangezien nu de volgende consonant een dentaal is, zal de oorzaak dezer afwijkende verhoudingen wel gezocht moeten worden in analogische beïnvloeding door de groep met nasaal + auslautende consonant, waarin immers traagh.acc. optreedt en waarin de woorden met auslautende dentaal zeer sterk vertegenwoordigd zijn. Het is althans buitengewoon opvallend, dat in die dialecten, waar door een latere ontwikkeling de dentaal in deze woorden verdween, nergens traagh. acc. doch overal versch.acc. aanwezig is.

§ 44. VOOR R + DENTAAL.

Een vergelijking van de kaarten der woorden met wgm. o vóór r + dentaal, ,poort', ,moord' (krt. 53) en ,koren', ,toren' (krt. 54), met die der wgm. o in open lettergreep brengt aanstonds aan het licht, dat het resultaat der klankontwikkeling in beide categorieën in veel opzichten aan elkaar gelijk is. Evenals daar vinden wij ook hier als gevolg der opgetreden rekking den oorspronkelijken open oo-klank in het noord-oosten, en den later gesloten oo-klank ten noorden van Maastricht, terwijl de meeste overige dialecten de triph tong oowe, oewe hebben; doordat isoglossen elkaar slechts zelden dekken, behoeft het weinig betoog dat bedoelde gebieden bij beide klanken niet geheel en al met elkaar samenvallen. De w-epenthese, die, naar bij de gevallen in open lettergreep zal blijken, aansprakelijk moet worden gesteld voor den overgang der oorspronkelijk meer open oo in gesloten oo en verder in de triph tong oowe, oewe, is, evenals daar, ook hier nog niet geheel verdwenen, doch nog bewaard gebleven in Vlijtingen; en deze brengt nu ook weer klaarheid in de eu die in Hasselt naast de open oo bestaat en in de uu, die in Zutendaal wordt aangetroffen en die via *weu, *wuu met dissimileerende palataliseering uit *woo, resp. *woe moeten zijn ontstaan, welk *woe, dat met oorspronkelijke assimilatie uit *woo voortkwam, tevens ook ten grondslag lag aan de oe van Genk en Borgharen.

Het eenigste verschil tusschen de woorden met -rt en -rn onderling is gelegen in het verdwijnen der lenis-r. Terwijl dit n.l. vóór t wederom geschiedt in het traditioneele Belgische gebied ten zuiden van Hasselt-Genk-Zutendaal-Lanaken, alsmede in het oosten in

Gulpen en Reimerstok, zet de isoglosse, die het verlies der *r* vóór *n* aangeeft, zich vanuit het Belgische gebied ook op Nederlandsch terrein voort en vindt daar verder haar verloop ten zuiden der plaatsen Maastricht-Heer-Bemelen-Sibbe-Reimerstok. In het gebied waarin zich de *r* ook vóór *n* staande hield, ontwikkelde zich tusschen beiden een svarabhakti-vocaal, waarna de *-n*, volgens het gewone proces, afviel, zoodat deze woorden daar secundair de gestalte kregen van die in open lettergreep. Uit een en ander volgt mede, dat het verlies der *n* chronologisch van jongeren datum is dan dat der *r*.

Aangezien nu deze woorden traagh.acc. moeten hebben (vgl. § 3, IIb), dat echter daar, waar de *r* verloren ging en de stijgende diphtong zich wist te handhaven, weer met vocaalverkorting overging in versch.acc., vindt men derhalve successievelijk deze vormen:

vóór *-rt*: *pòrt, port, purt, pyrt, powart, puwart* — *pot, powat, puwat, puw:t*,
mòrt, mort, murt, mowart, muwart — *mot, mowat, muwat*;

vóór *-rn*: *kon, kowan, kuwan, kwɔ:n* — *kòra, korà, kura, kyrà, kuwàrà*,
ton, towan, tuwan, twɔ:n — *tòra, torà, tura, tyrà, tuwàrà*.

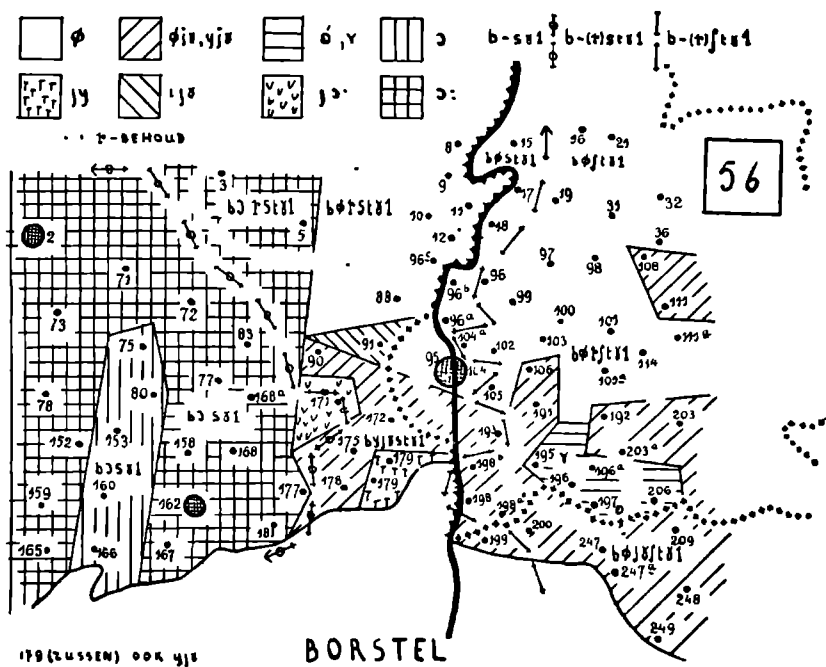
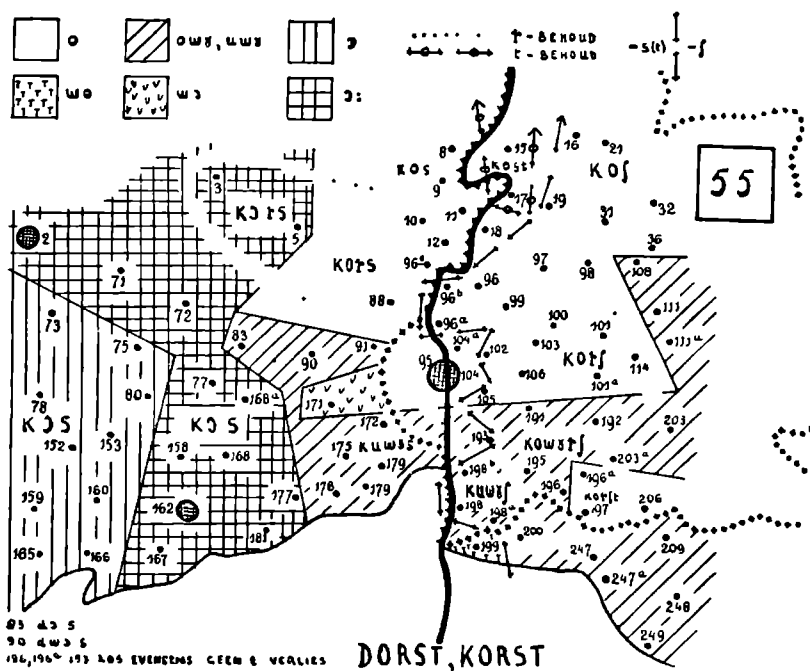
De ontwikkeling der wgm. *o* vóór *r* + dentaal heeft derhalve niet in alle opzichten hetzelfde verloop gehad als dit het geval was bij de wgm. umlauts-*a*, *e* en *i* vóór deze verbinding. Terwijl hier immers in het Zuidbelgische gebied triph tongeering der stijgende diphtong plaats vond met behoud van het heerschende accent, bleef bij de andere klanken daar de stijgende diphtong grootendeels bewaard en trad met vocaalverkorting het versch.acc. in de plaats van het traagh.acc. En nu is het zoo merkwaardig, dat de wgm. *u* niet met de *o* op deze afzijdige wegen is meegegaan, doch zich in zekeren zin aansloot bij de umlauts-*a*, *e* en *i*. Hier toch vindt men in het westelijk gebied geen triph tongen, en weliswaar ook bijna geen stijgende diphtongen, maar toch wel korte vocalen en gedeeltelijken accentovergang (vgl. krt. 55). Men zou de veronderstelling kunnen opperen, dat de oorzaak dezer tegenstelling tusschen de wgm. *o* en *u* wellicht gelegen is in het feit, dat bij de laatste mogelijk nooit rekking met volgende epenthese plaats vond; hoewel dit al heel onwaarschijnlijk is, gezien het lenis-karakter der volgende *r*, wijzen twee andere feiten erop dat ook bij de *u* in bedoelde dialecten zeer zeker eens rekking moet zijn opgetreden; want vooreerst is de hel-

dere o, die wij daar aantreffen, niet de ongerekte representant der wgm. u, en vervolgens vinden wij in Vlijtingen en Mopertingen de epenthese nog terug, hoewel in momenteel verkorte vormen. Wij kunnen derhalve veilig besluiten, dat ook de wgm. u oorspronkelijk overal rekking onderging, die echter ook hier weer kon verdwijnen met het verloren gaan der r, waarmee tevens de accentausgleich weer in beweging kwam, zoodat men daar waar dit gebeurde voor de woorden ‚dorst’ en ‚korst’ naast elkaar de volgende vormen kan aantreffen: *dɔs*, *kɔs* — *dɔ:s*, *kɔ:s* en, door compromis-vorming, *dɔ:rs*, *kɔ:rs*.

Is de overeenkomst der wgm. u vóór r + dentaal met de wgm. umlauts-a, e en i vóór deze verbinding in bedoelde dialecten derhalve alleen gelegen in het gemeenschappelijk bezit van later verkorte vocalen en gedeeltelijken accentovergang, terwijl het epenthetisch element, dat ginds op uitgebreid terrein bewaard bleef, hier vrijwel overal verloren ging, er valt voor deze tongvallen verder nog een ander onderscheid in de vocaalontwikkeling te signaleren. Terwijl n.l. bij de umlauts-a, e en i een verregaande dissimilatie der klinkers aan het j-element plaats vond, is van een dergelijk verschijnsel bij de u hoegenaamd niets te bespeuren; daar men in de dialecten, waar men bedoeld feit zou mogen verwachten, hier gewoon een o vindt, is er derhalve van eenige dissimileerende werking der w geen spoor te bekennen. Doch het is nog zeer de vraag, of deze dissimilatie ook bij de u niet eens een feit is geweest, en of de huidige vocaal wel rechtstreeks met verkorting uit oo is ontstaan. Want evenals in onze dialecten, heeft immers ook in het Waalsch en in Noord-Frankrijk, parallel aan de j-epenthese vóór oorspronkelijk en gerekt lange praepalatale vocalen, eveneens vóór de overeenkomstige postpalatalen een w-epenthese plaats gevonden; doch daar bleef de dissimilatie niet beperkt tot de groep der praepalatalen, maar wist eveneens ook door te zetten in die der postpalatalen, zoodat „corde tot cwad, corne tot kwan, forte tot fwat, corps tot cwar, corbeau tot cwarbo, en dormir tot dwarmi” werd ¹⁴⁶⁾. Deze overgang blijkt nu echter reeds eeuwen lang weg te kwijnen, ten gevolge waarvan wa weer op vele plaatsen is teruggedaan tot o ¹⁴⁷⁾. En met het oog op deze feiten zou het derhalve best mogelijk zijn, gezien ook de omstandigheid dat de wgm. u niet in de triphthongering met de o mee-

¹⁴⁶⁾ J. v. Ginneken : Onze Taaltuin II, 292.

¹⁴⁷⁾ vgl. Ch. Bruneau : La limite des dialectes, blz. 169-173.

ging, doch analoog aan de umlauts-a, e en i de vocaal verkorte en gedeeltelijk versch. acc. aannam, dat de u ook in de dissimilatie met deze laatste klanken is meegegaan, en dat later de gedissimileerde stijgende diphtong eenvoudig door o vervangen werd. Met het aannemen dezer mogelijkheid zouden wij dan tevens een verklaring hebben gevonden voor de vraag, waarom in deze verkorte vormen, in tegenstelling met de umlauts-a, e en i, bij de u het epenthetisch element zoo goed als overal verloren ging, zoodat wij dan uiteindelijk tot het besluit zouden komen, dat eens het parallellisme in de ontwikkeling dezer vier klanken in bedoeld gebied volkomen moet zijn geweest. Alleen het zuidoostelijk stuk van Belgisch Limburg dient hierbij te worden uitgezonderd, aangezien dit, blijkens de vormen *dowas*, *duwas*, *kowas*, *kuwas*, de lotgevallen der wgm. o heeft gedeeld, hoewel een secundaire aansluiting ook hier niet als uitgesloten mag worden beschouwd, daar wij in Bilzen immers naast *kowas dɔ:s* vinden, en in Mopertingen naast *kowas dwɔ:s*, feiten die in ieder geval te denken geven en ongetwijfeld richtwijzers zijn naar een oplossing in deze richting.

In de overige dialecten valt een normale gang van zaken na te wijzen, en treft men, in ongeveer overeenkomstige verbreiding als dat in open lettergreep het geval zal blijken te zijn, een oo of een triphong oowe, oewe aan, waarbij dient te worden opgemerkt, dat, analoog aan de vocaliseering der r in de woorden 'kers' en 'versch' (krt. 46), dit verschijnsel ook hier vóór de s grootere afmetingen heeft aangenomen dan vóór een t (vgl. o.a. krt. 53), en eveneens ook op Nederlandsch gebied is doorgedrongen.

Met betrekking tot de rekking vóór r + dentaal kan hier tenslotte resumeerend worden vastgesteld, dat deze zoowel bij de o als bij de u, ook al is zij momenteel niet meer overal aanwezig, toch eens in al onze dialecten moet hebben bestaan, terwijl zij bij de o overal en bij de u in een groot deel van ons gebied zelfs nog heden ten dage een feit is. Daaruit volgt echter dat nóch de constateering van Te Winkel, dat o vóór r + dentaal regelmatig werd gerekt, doch dat de u in deze positie regelmatig kort bleef ¹⁴⁸⁾, nóch de meening van v. Wijk, als zou de o vóór deze consonantverbinding regelmatig lang geworden, doch de u, in overeenstemming met de i, niet verlengd maar alleen kwalitatief zijn veranderd ¹⁴⁹⁾, in hun algemeenheid niet zijn te aanvaarden, hetgeen eveneens geldt voor v. Wijk's

¹⁴⁸⁾ vgl. Pauls Grundriss I², 821.

¹⁴⁹⁾ vgl. N. v. Wijk: Tsch. voor Ned. T. en L. 26, 33.

stelling, dat o, u vóór r + dentaal nooit umlaut zouden ondergaan¹⁵⁰). Dat zich n.l. deze klankovergang ook vóór r + dentaal bij o, u wel degelijk kan voltrekken, en niet bij wijze van uitzondering in één dialect maar op uitgebreide schaal, toont krt. 56 wel heel duidelijk. In een woord als ‚borstel’ komen immers in het oostelijk gebied als stamklinkers eu, euje, uuje en ieje voor, die alle, naar in de gevallen met open lettergreep nog nader zal blijken, terug moeten gaan op oorspronkelijk jeu, later juu, de umlautsrepresentanten der gerekte o, u; de dialecten van Zussen en Zichen bewijzen ons intusschen de juistheid dezer reconstructie, daar dit woord daarin nu nog *bjystal* luidt. Dit jeu, juu kon, parallel aan de gevallen met geminatie der op de vocaal volgende consonanten vóór l, r, met accentovergang worden verkort tot jö, ju, waaruit zich met later verlies der j in de vormen *bö:rstal* en *bv:rstal* konden ontwikkelen, die wij vinden in het uiterste zuid-oosten rond Mheer.

Door het verloren gaan der r vinden wij deze vocaalverkorting met gedeeltelijken accentovergang ook in het westelijk gebied weer in groote verbreiding terug in de vormen *bjo:sal*, *bosal*, *bo:sal* en den compromisvorm *bo:rstal*, waarbij valt op te merken dat, na het verdwijnen der r, de t aan de s assimileerde, en verder dat de Vlijting-sche vorm *bjo:sal* in zijn epenthetisch element aantoon, dat deze vormen inderdaad door latere verkorting uit vroeger gerekte vormen moeten ontstaan zijn. Op grond der vocaalkwaliteit zou men de meening kunnen koesteren, dat de umlaut in deze vormen nooit tot stand kwam, hetgeen echter zeer onwaarschijnlijk is, daar de o eveneens door latere dissimilatie uit jö kon ontstaan, en daar wij, in overeenstemming met de niet-umlautsgevallen met w-epenthese, ook hier met deze dissimilatie derhalve ernstig rekening mogen houden.

§ 45. VOOR -CHT.

Blijkens krt. 57 vertoonen wgm. o en u vóór -cht het meeste overeenkomst in ontwikkeling met de wgm. i vóór deze verbinding, hetgeen derhalve hierop neerkomt, dat, in aansluiting aan de noordelijke dialecten waarin de rekking waarschijnlijk niet optrad en zodoende het traagh.acc. licht in het versch.acc. kon overgaan, de zuidelijke dialecten hun oorspronkelijke rekking later prijs gaven,

¹⁵⁰⁾ vgl. N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 26, 40.

met uitzondering van het uiterste zuid-oosten en hier ook van Diepenbeek, en daarna ook, behalve in de westelijke peripherie, het versch. acc. aannamen in de plaats van het traagh.acc.; tevens werd ook in deze laatste dialecten de oorspronkelijk gevocaliseerde spirans over de geheele lijn hersteld met gelijktijdig loslaten der eind-t, uitgezonderd alleen weer in het uiterste zuid-oosten.

De tongvallen van dit zuidoostelijk gebied blijken nu verder, geheel in strijd met het normale verloop van het vocaliseeringsproces der *ch* na gerekte vocaal, waarbij deze *ch*, zooals in het noord-oosten van Luik ook gebeurde, na velaar gekleurde vocaal aanvankelijk in *w* moest overgaan¹⁵¹), merkwaardigerwijze geen *w* te bezitten na gerekte *o*, *u*, maar een *j*, zoodat de vormen voor ‚dochter’ en ‚lucht’, die derhalve ook hier weer in deze dialecten op den eersten trap der vocaliseering bleven staan en ook de spirans later niet herstelden, *dojtər* en *lojt* luiden. Dat aan eenige klankwettige verklaring dezer vormen ternauwernood behoeft te worden gedacht, spreekt welhaast van zelf; er is in deze woorden zelf geen enkele factor ooit aanwezig geweest, die dezen overgang van *w* in *j* zou veroorzaakt kunnen hebben, zoodat men van zelf naar een oorzaak voor dit verschijnsel dient te zoeken, die buiten de woorden zelf gelegen is. En wanneer men bedenkt, dat de weinige woorden met een *w* t.o.v. het groote aantal met *j* in een zeer geïsoleerde positie verkeerden, terwijl toch steeds tusschen al deze woorden een zeer innige verwantschap moet zijn gevoeld, dan lijkt het mij gerechtvaardigd voor dezen overgang van *w* in *j* de analogische werking aansprakelijk te stellen der klankwettig ontstane vormen met *j* uit *ch* bij wgm. *a*, *e* en *i*.

§ 46. OL. + CONSONANT.

Met betrekking tot de historische ontwikkeling van *al* en *ol* vóór dentaal zagen wij reeds in § 31, dat beide groepen afzonderlijke wegen zijn opgegaan en zodoende niet met elkaar zijn samengevallen. In de olt-groep immers werd door de labiovelare kleur van den gerekten klinker ook de volgende consonantgroep gelabiovelariseerd, waardoor *ôl^{to}* via *ô^{ul}to* en *ôut^o* tot *ôut* kon worden, terwijl als pendant dezer diphtong *ôu* in de alt-groep, als gevolg van mouilleering der consonanten onder invloed van de palatale kleur van de

¹⁵¹⁾ vgl. J. Schrijnen : a.w. blz. 56.

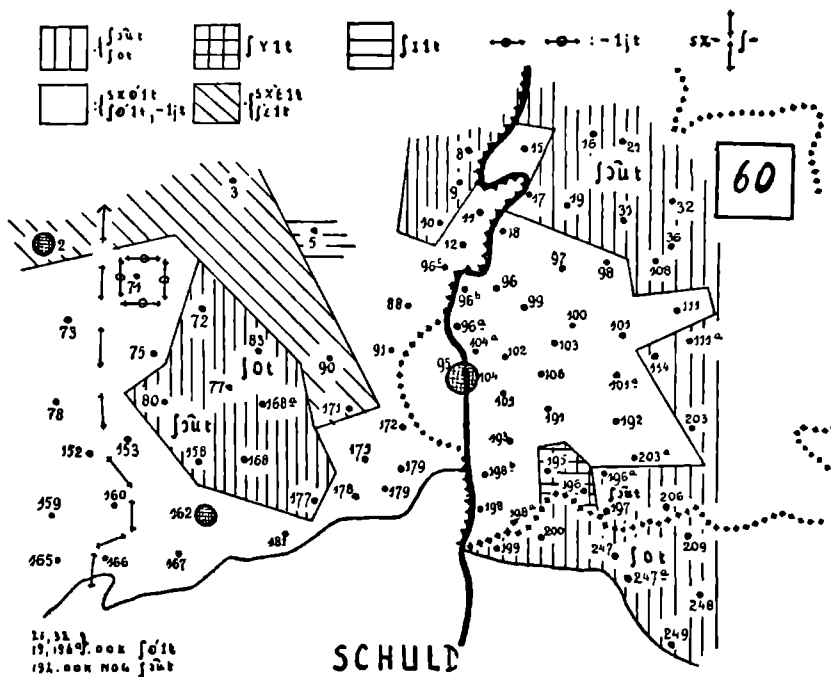
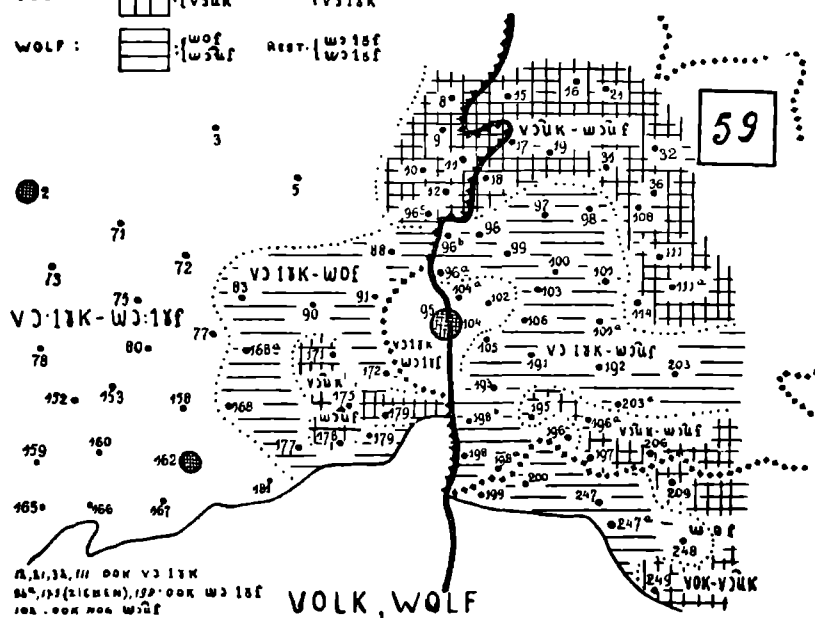
gerekte vocaal, de diphtong *âj* ontstond. Terwijl in deze laatste de rekking van den klinker geheel kon opgaan in de vocaliseering der *j*, en terwijl verder *âj* in *âw* kon overgaan als gevolg van latere verwikkelingen, waaruit dan bovendien via *aow* een *ao* kon ontstaan, zien wij hetzelfde gebeuren met de diphtong *ôu*. Ook deze ging m.a.w. den weg op der monophthongeering, waarbij zij het zelfs veel verder wist te brengen dan de *âj*; want terwijl daar de diphtong nog steeds bewaard bleef rond Maastricht en in het hierbij aansluitend noordoostelijk gebied, is dit hier in geen enkel dialect meer het geval en ging hier overal de diphtong over in een monophthong. Want zoowel de gesloten *oo* als de meer open *oa* en *ou*, die men hier in drie groote gebieden aantreft (vgl. krt. 58), zijn alle drie monophthongen, waarvan de twee laatste alleen hierin verschillen, dat de *oa* veel minder gerond is en veel meer zuiver velare kleur heeft dan de *ou*¹⁵²); in de grensdialecten is echter het verschil tusschen *oa* en *ou* eenerzijds, en tusschen *oa* en *oo*, die eveneens weinig gerond is, anderzijds vaak zeer moeilijk waarneembaar.

Ging derhalve ol vóór dentaal via een diphtong in heel ons gebied uiteindelijk in een monophthong over, hierop wordt een uitzondering gevormd door één dialect, dat van Zutendaal, waarin wij nog gedeeltelijk zuivere diphtongen ontmoeten; want terwijl ‚hout’ daar als *hōut* vóórkomt, luidt ‚goud’ er *gawt*, met welke constateering hier moet worden volstaan; men zie voor verdere verklaring § 54.

Vergelijkt men nu de woorden met ol + dentaal met die, waarin op ol een andere consonant volgt, dan blijkt dat ook hierin de o aanvankelijk diphtongeerde ten gevolge van assimilatie der gelabiovelariseerde *l* aan het epenthetisch *u*-element, terwijl later ook in deze gevallen de diphtong weer monophthongeerde, zoodat men voor woorden als ‚volk’ en ‚wolf’ derhalve als vormen kan aantreffen *vōuk*, resp. *wōuf*, *wōf* en *wof* (vgl. krt. 59). Toch valt er een aanmerkelijk verschil te constateeren tusschen deze woorden en die met volgende dentaal; want terwijl bij deze laatste de *l* overal werd gevocabliseerd, treft men bij de eerste, naast vormen met vroegere diphtong, momenteel op uitgebreid gebied ook vormen aan waarin de *l* behouden bleef; het heele westelijk gebied tot en met de lijn Zutendaal-Beverst-Hoeselt-Riksingen-Tongeren-Sluizen, alsmede ook Maastricht, Limmel en Ambij heeft n.l. den vorm *wōlaf* of *wō:laf*, terwijl voor ‚volk’ de vorm *vōuk* alleen vóórkomt in het noord-

¹⁵²) vgl. L. Grootaers en J. Grauls: a.w. afbeelding 19 en 20, waarop de geringe ronding der *oa* duidelijk tot uiting komt.

VOLK : VOK REST: {V3 18K
V3 18K
WOLF : WOF REST: {W3 18f
W3 18f

oosten, het uiterste zuid-oosten en de streek rond Riemst, en in alle overige dialecten de vorm *vɔlək* of *vɔ:lək*. Het is echter zeer de vraag of de huidige toestand oorspronkelijk is dan wel het resultaat eener latere evolutie; of er m.a.w. geen rekening moet worden gehouden met jongere substitutie, met later verdringen der oorspronkelijk gediphtongeerde vormen door de vormen met *l* van het A.B. Ofschoon dit nu ongetwijfeld zonder historisch materiaal moeilijk valt uit te maken, kan, althans voor wat de oostelijke dialecten betreft, de huidige situatie toch vrij zeker als secundair worden beschouwd, te oordeelen althans naar het kaartbeeld dezer woorden. Want terwijl de vorm *vɔŋk* bestaat in drie van elkaar gescheiden gebieden, komen de gevocaliseerde vormen bij 'wolf' daar overal voor, uitgezonderd in Maastricht en omgeving; maar in deze laatste dialecten dateert de huidige vorm *wɔləf* zeer zeker uit jongeren tijd, aangezien het woord 'weerwolf' daar nu nog *werəwɔŋf* luidt ¹⁵³). De bres in het compacte oostelijk *wɔŋf-wɔf-wof*-gebied is er derhalve pas later ingeslagen, zoodat het zeker niet onmogelijk is, dat ook de breuk in het *vɔŋk*-gebied in jongeren tijd vanuit Maastricht ontstond, temeer daar blijkt dat niet alleen de vorm *wɔ:ləf* veld wint en zich reeds naast *wɔŋf* vasten voet heeft verworven in de dialecten van Borgharen, Eijsden en Zichen, maar dat ook het *vɔŋk*-gebied steeds verder wordt teruggedrongen, aangezien in Klimmen, Schinnen, Geleen en Rekem ook reeds *vɔ:lək* vóórkomt. Er zijn derhalve behoorlijke argumenten ter ondersteuning van bedoelde meening, al zal het resultaat van het bronnenonderzoek het beslissende woord moeten gelaten worden.

Meer zekerheid mag er daarentegen aan den dag worden gelegd bij de beoordeeling van eenzelfde ontwikkelingsverloop als het boven veronderstelde bij sommige woorden met slot-*t*, zooals 'schuld' en 'geduld', waarvan het immers vast staat dat de *l*-vormen secundair zijn ontstaan o.i.v. verbogen of afgeleide vormen met volgendeumlautsfactor. In de Limburgsche Sermoenen treft men dan ook regelmatig naast elkaar 'scout' en 'gedout' enerzijds, en 'sc(h)uldeg' en 'geduldeg' anderzijds ¹⁵⁴). Uit deze tweevoudige klankontwikkeling in één en hetzelfde stamwoord blijkt zodoende nog eens overtuigend de diepe tegenstelling tusschen gemouilleerde en gelabiovelariseerde consonanten. Als onverbogen vorm moest immers langs den gewonen weg *fɔŋt* en *fɔt* uit *skoldu ontstaan, terwijl in de verbogen

¹⁵³) vgl. J. Houben : a.w. Woordenlijst, blz. 113.

¹⁵⁴) vgl. J. H. Kern : a.w. §§ 77 en 78.

casus *skoldi via *skol'd'i en *sko'l'd'a tot *fóljtj*, *fólt* of *fvljtj*, *fylt*, resp. *sXólt* moest leiden¹⁵⁵), welke vormen dan geleidelijk ook in onverbogen casus doordringen met opzijstelling der klankwettige nominatief-vormen. Het kan derhalve geen verwondering wekken ook in onze dialecten *fólt*, resp. *sXólt* naast *fōut* en *fo*t aan te treffen (vgl. krt. 60), waarbij weer de verbrokkeling van het ou, oo-gebied opvalt, en het vóórkomen van *fólt* naast *fōut* in Banholt, Beek, Schinnen en Geleen eveneens wederom typeerend is. De verder vóórkomende delabiale vormen *fèlt*, resp. *sXèlt* en *filt* zijn van zelf sprekend het resultaat der voortgezette mouilleering, die nog gedeeltelijk aanwezig is in den Diepenbeekschen vorm *fóljt* en nog geheel te Geleen, Lutterade en Schinnen in den vorm *gədóljtj* voor 'geduld', welk woord niet in kaart werd gebracht van wege het veelvuldig vóórkomen op Belgisch gebied van het aan het Fransch ontleende *pa:fens*.

Met betrekking tot het accent in deze woorden zij tenslotte volledigheidshalve nog opgemerkt, dat in plaats van het verwachte traagh.acc. (vgl. § 3, IVb en Va) in de niet gevocaliseerde vormen ook versch.acc. kon optreden, doordat de liquida vóór heterorgane slotconsonant ook een fortis kan zijn; terwijl derhalve in 'schuld' en 'geduld' overal traagh.acc. aanwezig is, treft men voor 'volk' en 'wolf' naast *vɔlək* en *wɔləf* ook *vɔ:lək* en *wɔ:ləf*.

§ 47. IN OPEN LETTERGREEP.

Bleven wgm. o en u in gesloten lettergreep tot nog toe trouw van elkaar onderscheiden, zooals dit ook grootendeels met de wgm. umlauts-a en e het geval was, in open lettergreep vinden wij deze oorspronkelijke onderscheiding daarentegen, en eveneens parallel aan de wgm. umlauts-a en e in deze positie, slechts op beperkt terrein terug, daar beide klanken in een gedeelte onzer dialecten intusschen in één representant samenvielen. Terwijl de wgm. o in het noordoosten van ons gebied immers vóórkomt als oa en in het westen als oowe (soms oo) (vgl. krt. 61), treft men daar voor de wgm. u deels oo, deels oowe, oewe, resp. oo (vgl. krt. 62); daarentegen vindt men voor beide klanken ten noorden van Maastricht een oo en in de overige dialecten oowe of oewe, tusschen welke laatste klanken op

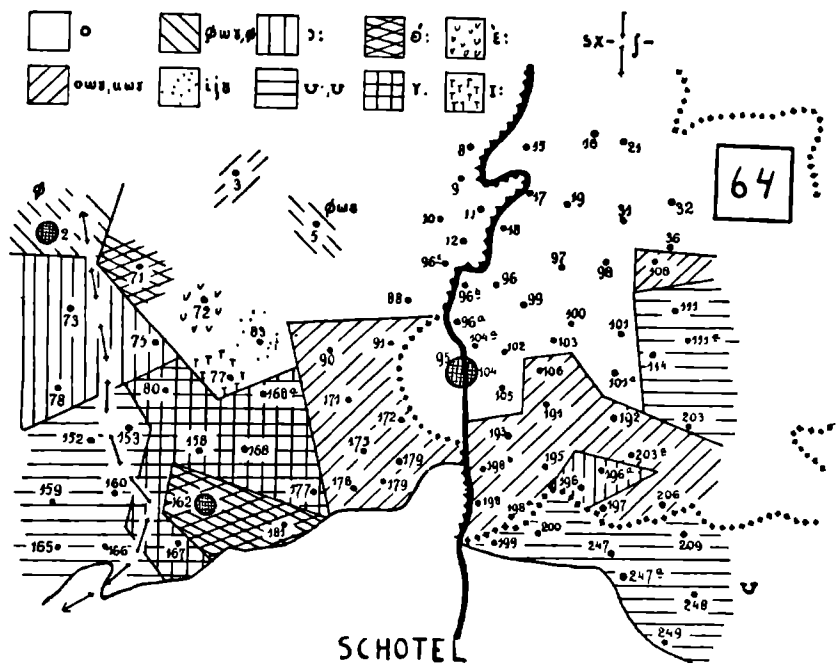
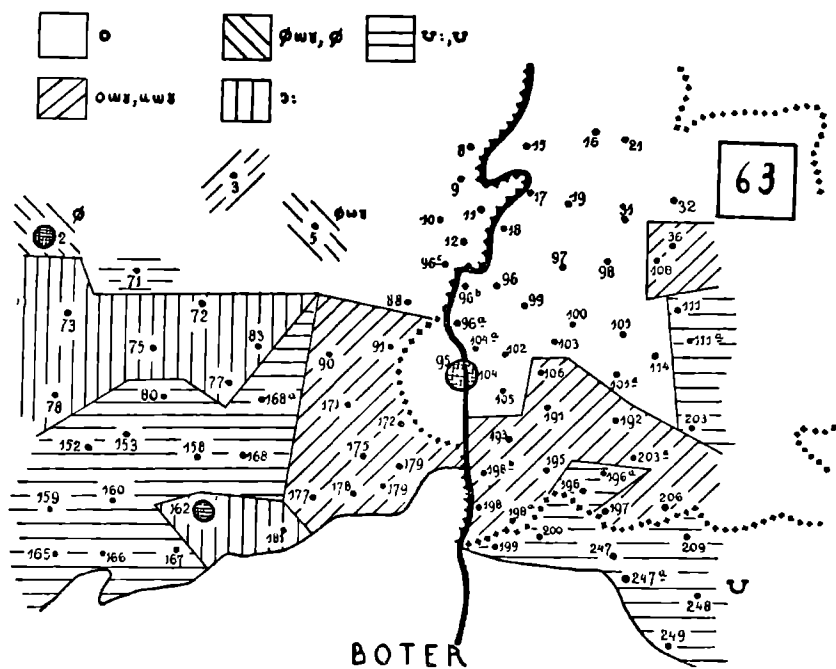
¹⁵⁵) vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 4, alsmede de aldaar op blz. 15 geciteerde artikelen.

de kaarten weer geen onderscheid kon worden gemaakt, doordat het verschil uiterst gering en nauwelijks hoorbaar is.

Aangezien weer veilig kan worden aangenomen, dat ook in open lettergreep eens tusschen beide klanken overal onderscheid moet bestaan hebben, kan wederom worden vastgesteld dat de toestand in de laatst bedoelde dialecten een jonger stadium vertegenwoordigt in vergelijking met die in de eerste. En daar het verder eveneens weer voor de hand liggend is, dat het resultaat der rekking voor de wgm. o een meer open klank moest opleveren dan voor de wgm. u, volgt hieruit dat deze alleroudste toestand nog bewaard is gebleven in de meeste noordoostelijke dialecten met hun open oa als representant der wgm. o naast hun gesloten oo voor de wgm. u. Hoewel in de westelijke dialecten eveneens nog onderscheid tusschen beide klanken wordt gemaakt, liggen de feiten hier toch eenigszins anders. Want hoewel hier de representant der wgm. u eveneens een gesloten oo is, is er de wgm. o grootendeels vertegenwoordigd door de triph tong oowe. Als in dit gebied beide klanken derhalve momenteel van elkaar verschillen, is dit enkel te danken aan een uiteenlopende ontwikkeling in beiden van het triph tongeeringsproces, terwijl het gelijke verloop hiervan juist oorzaak werd van het samenvallen der o en u daar, waar beiden nu oowe of oewe luiden. Maar ook was de w-prothese of epenthese in het oo-gebied ten noorden van Maastricht de bewerker der huidige eenheid, doordat deze de gerekte o meer gesloten maakte door haar aan de w te assimileeren en haar zodoende deed samenvallen met de gesloten oo uit u. Van dit w-element, dat zulk een ommekeer in de oorspronkelijke klankverhoudingen teweeg bracht vinden wij nu een nog heden levend bewijs terug in Mopertingen, Millen en Sluizen in den vorm *wopə* voor 'open'; in verschillende andere dialecten in het zuid-oosten van Belgisch Limburg meende ik overigens in deze woorden, — en dit is in deze streek bij stijgende diphtongen doorgaans het geval —, nu eens een stijgende diphtong en dan weer een triph tong te hooren, een bewijs dat de overgang van de eerste naar de laatste zich ook in deze dialecten momenteel bezig is te voltrekken; ik noteerde echter alleen dan een stijgende diphtong, wanneer twijfel absoluut was uitgesloten.

De merkwaardige Zutendaalsche vormen *owəpə* 'open', *bowəvə* 'boven', *knəwək* 'knook', *zəwəməɾ* 'zomer' en *gryjəf* 'grof', alsmede de Hasseltsche eu-vormen vinden, voor zoover noodig, van zelf hun verklaring bij de behandeling der woorden 'boter' (krt. 63) en 'schotel' (krt. 64), die om verschillende redenen een aparte bespre-

king vereischen. Aangezien deze woorden teruggaan op wgm. u, is het begrijpelijk dat hun kaartbeeld voor Hasselt en voor het gebied ten oosten van de lijn Diepenbeek-Beverst-Bilzen-Rijkhoven's Heerenelderen-Sluizen, resp. Millen, globaal genomen overeenstemt met dat van ,zomer'; doch in de overige dialecten, alsmede in Mheer, Banholt, Ransdaal en Klimmen, is de toestand anders, doordat hier in deze gevallen vocaalverkorting plaats vond als gevolg van de gemineering vóór r en l van de op den klinker volgende consonant. En daar nu na de epenthese de vocaal in verschillende dialecten aan het w-element werd geassimileerd, vertoont de verkorte klinker eenerzijds een meer gesloten en anderzijds een meer open karakter, waarbij tevens ook weer kan geconstateerd worden dat het traagh. acc., dat hier zoowel als in ,open', ,knook' en ,grof' moest optreden (vgl. § 3, IIa) en inderdaad ook overal verschijnt behalve in de verkorte vormen van ,boter' en ,schotel', ten gevolge dezer verkorting niet houdbaar was en voor het versch. acc. week; een omgekeerd verloop derhalve als in ,boven' en zomer', waarin dank zij de meer-silbigheid het verwachte versch. acc. (vgl. § 4, II) overal haar plaats aan het traagh. acc. afstond. Door deze verkorting met hiermee gepaard gaande accentovergang vindt men in de betreffende dialecten derhalve als vormen *bɔ:tər* en *ʃɔ:təl*, resp. *sXɔ:təl*, en verder met assimilatie *bʊ:tər* en *fʊ:təl*, resp. *sXʊ:təl*.

Intusschen was echter in de streek rond en ten noorden van Tongeren met dit laatste woord meer gebeurd. Want doordat hierin de vocaal in den greep was geraakt van het op de assimilatietendens chronologisch volgende streven naar dissimilatie van het epenthetisch element, werd deze aanvankelijk eerst gepalataliseerd en weer later zelfs gedelabialiseerd. Zuiver reconstrueerend zou deze ontwikkelingsgang moeten leiden tot het volgend resultaat: *fwɔ:təl* > *fwó:təl* > *fwè:təl*, resp. *fè:təl*, of *fwu:təl* > *fwy:təl* > *fwi:təl*, resp. *fɪ:təl*. Welnu, deze vormen worden in bedoelde streek alle aangetroffen, een bewijs dat het veronderstelde proces geen loutere hypothese is, maar berust op volle levende werkelijkheid; zoowel *fó:təl* als *fè:təl*, en zoowel *fʏ:təl* als *fɪ:təl* bestaan inderdaad.

Maar hiermee wordt nu tevens weer meer klaarheid gebracht in de Hasseltsche eu en in het Zutendaalsche euwe; want het ligt nu immers voor de hand dat deze met verlies der w, resp. met triptongeering ontstonden uit weu, den door dissimilatie gepalataliseerden verderen trap van het onverkorte woo. En verder wordt ook uuje, dat wij in ,grof' eveneens in Zutendaal aantreffen, op haar beurt

verduidelijkt door het vinden van den vorm *fijətəl* voor 'schotel' in Bilzen; het is nu immers licht te raden, dat hierin, na den overgang van het uit het onverkorte woe door dissimilatie eerst gepalataliseerde wuu en later ontronde wie in uuwe en iewe, de w tot j moet zijn geworden onder den drang der palatale vocalen, waardoor derhalve langs geheel andere wegen uiteindelijk een overeenkomstig resultaat werd bereikt als door de inwerking van een volgenden umlautsfactor, zooals uit de volgende behandeling van enkele dezer gevallen met wgm. u kan blijken ¹⁵⁶).

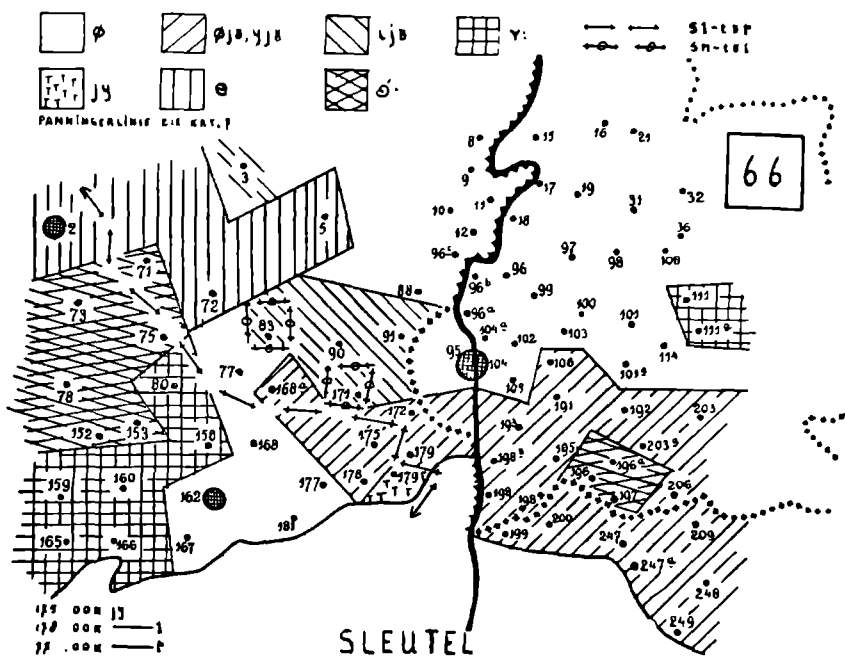
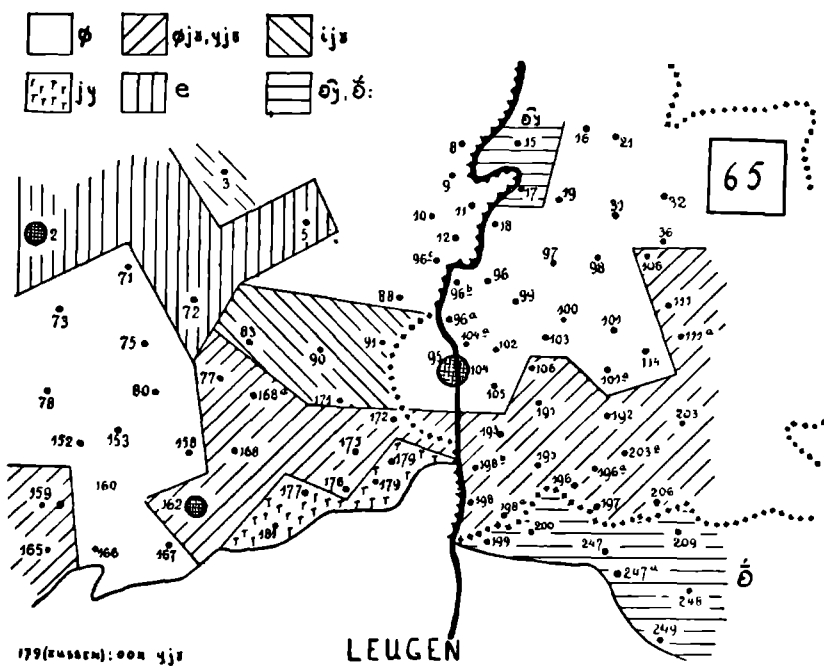
Hierin ontstond in den rekkingstijd oorspronkelijk euj, dat in den tijd der pro- en epenthese werd omgezet tot jeu, en waaruit zich verder met gedeeltelijke assimilatie juu kon ontwikkelen. Wij vinden dan ook van 'leugen' (krt. 65) allereerst nog *ljygə* terug in Millen, Sluizen, Zichen en Zussen, en vervolgens, met triptongeeering c.q. verlies der j, in het overgrootste deel van ons gebied *ləjagə*, *lyjagə*, — tusschen welke vormen wegens het geringe, nauwelijks waarneembare verschil op de kaart weer geen onderscheid werd gemaakt —, en *ləgə*. Voor den vorm *ləygə* in Stein en Elsloo, die op dit *ləgə* moet teruggaan, zie men § 55 ¹⁵⁷).

Even goed nu als het voortgezette streven naar dissimilatie uiteindelijk een ontronde vocaal deed ontstaan, kon hetzelfde effect eveneens worden bereikt door de oorspronkelijke assimilatie, die immers jeu in jee en juu in jie kon doen overgaan, klanken die in werkelijkheid ook vóórkomen in de vormen *legə* van Hasselt, Beverst en Zutendaal, en *lijagə* van Genk, Bilzen, Vlijtingen, Mopertingen en Veldwezelt.

En ditzelfde resultaat, hoewel in geographisch opzicht eenigszins afwijkend, vindt men eveneens terug bij het woord 'sleutel' (krt. 66) in de vormen *slytər*, *sləjətəl-slyjətəl*, resp. *sləjətəl-flyjətəl*, *slətəl-slətər*, resp. *flətəl*, *sletəl-sletər*, en *slijətəl-snijətəl*. Hier doet zich echter tevens in het westen weer de verkorting voor van eu tot ö en van uu tot u als gevolg van geminatie, waarbij opnieuw het traagh.-acc., dat klankwettig in de andere dialecten optreedt (vgl. § 3, IIa), in deze verkorte vormen in versch.acc. overgaat; een ontwikkeling wederom in tegengestelde richting aan die in 'leugen', waarin het versch.acc. (vgl. § 4, II) zich van wege de meersilbigheid ook hier aan het traagh.acc. moest onderwerpen.

¹⁵⁶) Van een bespreking der wgm. o met volgenden umlautsfactor wordt hier afgezien, daar deze immers alleen vóórkomt in afleiding en verbuiging.

¹⁵⁷) vgl. ook J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 29 blz. 78.

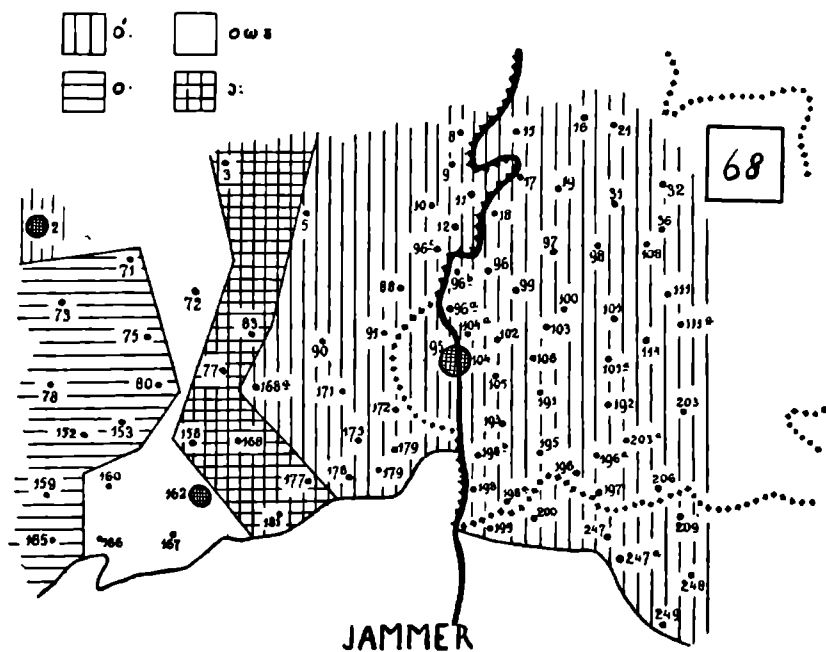
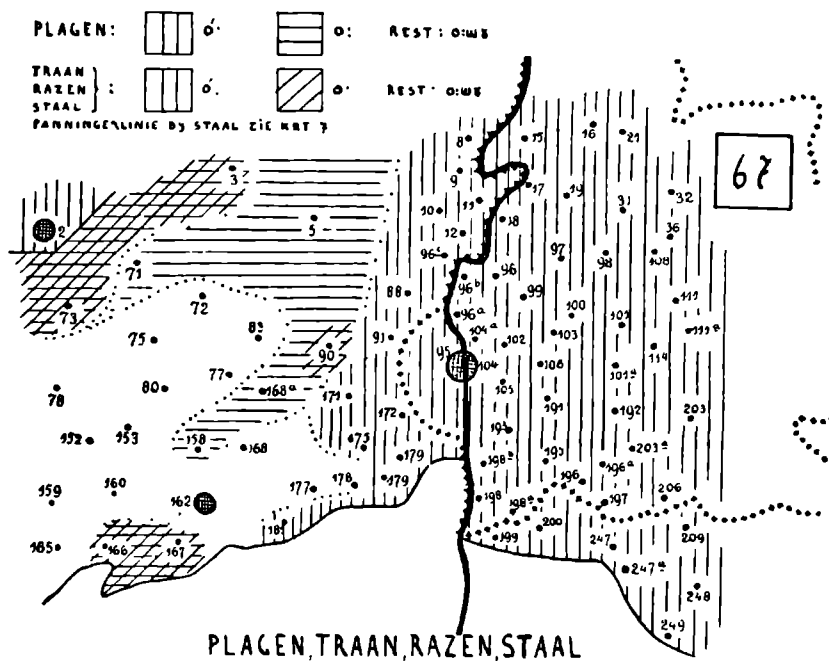
HOOFDSTUK IV.

DE ONTWIKKELING DER WGM. LANGE
VOCALEN EN DIPHTONGEN.

WESTGERMAANSCHĒ ā.

§ 48. ZONDER UMLAUTSFACTOR.

Vooruitlopend op onze bevindingen betreffende de klankontwikkeling der wgm. ā (ae), kwamen wij reeds in § 25 tot de conclusie, dat onze dialecten ingedeeld moeten worden bij het oude aa-gebied, waarin de wgm. ā (ae) ten gevolge van een labiovelare ontwikkelingstendens later overging in ao, welke ao zich verder soms tot oo en zelfs tot oe ontwikkelde. Wij vinden immers in ons gebied een ao als representant der wgm. ā ten oosten der lijn Zutendaal-Mopertingen-Rijkhoven-'s Heerenelderen-Val-Meer, alsmede in Hasselt, en een oo of oowe in de andere, westelijke dialecten (vgl. krt. 67), waaruit derhalve de juistheid onzer vooruitlopende constateering kan blijken. Doch aan de hand der teruggevonden klanken kan tevens de oorzaak worden achterhaald van den jongeren overgang van ao in oo, resp. oe, daar de triph tong oowe er immers op wijst, dat na de ao-wording der ā epenthese moet zijn opgetreden, waardoor de ao, dank zij assimilatie aan de w, met triph tongeering tot oowe kon worden, doch ook met verlies van het epenthetisch element tot oo. Terwijl derhalve hier, in tegenstelling met de eveneens plaatselijk uit gerekte a ontstane ao, wel epenthese vóór de ao plaats vond, moet noodzakelijkerwijze worden overgegaan tot het aannemen van een chronologisch verschil in de ao-ontwikkeling tusschen de gerekte a en de vanouds lange ā, waarbij kan worden vastgesteld dat bij het optreden der epenthese de laatste reeds meer uitgesproken labiovelare kleur had dan de eerste, hetgeen, naar wij reeds zagen, geheel strookt met de historische feiten. Want terwijl er in dien tijd van een labiovelaar-gekleurden klank voor gerekte a nog hoege-

naamd geen sprake is, komt deze in de latere Middeleeuwsch Limburgsche geschriften wel reeds over de heele lijn voor als representant der wgm. $\bar{a}$ ¹⁵⁸). Volgens v. Wijk vindt men de eerste sporen der ao, oo voor wgm. $\bar{a}$ in Limburg in de 14de eeuw, en mag deze verandering in geen geval vóór het jaar 1000 gedateerd worden, want in de ohd.-os. periode, in de periode van de Karolingische psalmen „vinden we ook op het Duitse taalgebied, waar toch nu de $\bar{o}$ uit $\bar{a}$ over zo'n uitgestrekt terrein voorkomt, nergens de reeds gewijzigde vokaal”¹⁵⁹). Kessen kwam echter tot de conclusie dat de overgang veel ouder was dan v. Wijk meende, en reeds in de tweede helft der 13de eeuw vrij algemeen moet zijn geweest¹⁶⁰), welke datering ook Noldus aannam voor Belgisch Zuid-Limburg¹⁶¹). Op grond der gegeven reconstructie geloof ik zelfs, dat men niet ver zal mistasten, wanneer men terug durft gaan tot ± 1000 . Deze eerste sporen van den labiovelaren klank waren nu tevens de eerste sporen ervan in het heele Nederlandsche taalgebied, zoodat de ao, oo-uitspraak zich blijkbaar vanuit Zuid-Limburg naar het westen en het noorden heeft uitgebreid; wij zullen dan ook „in het Brabants e.a. Saliese dialecten van België en Nederland vóór de 15de eeuw wel geen $\bar{o}$ ($\bar{a}$) mogen aannemen”; „voor het Ripuariëse gaat het voor ± 1400 niet meer op, maar toch wel voor enige eeuwen vroeger”¹⁶²).

Aangezien alle woorden met wgm. $\bar{a}$ van huis uit versch.acc. hebben (vgl. § 4), ging in de reactie der Nederlandsche articulatiebasis het epenthetisch element niet ten onrechte in het grootste deel onzer dialecten eenvoudig verloren (vgl. § 23); en hoewel er op beperkt westelijk gebied tóch ook triptongen ontstonden, ondanks het heerschend accent, wijst het feit, dat de triptong geleidelijk teruggedrongen wordt, — waartoe men aan de hand eener vergelijking van de verspreiding van dezen klank in de verschillende woorden mag besluiten —, er toch op dat de triptonggeering plaats vond in strijd met het accent, dat dan ook blijkbaar niet rust vóór deze klanken verwijderd zijn. In het woord „jammer” (krt. 68) is de triptong zelfs beperkt tot Beverst en de streek ten westen van Tongeren. Hier doet zich tevens weer de als gevolg van geminatie optredende vocaalverkorting voor, en wel in een lang gerekt verticaal gebied

¹⁵⁸) vgl. J. H. Kern: a.w. § 22.

¹⁵⁹) N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 30, 175.

¹⁶⁰) vgl. A. Kessen: id. 53, 293.

¹⁶¹) vgl. L. Noldus: Leuvensche Bijdragen 28, 76.

¹⁶²) N. v. Wijk: Tschr. voor Ned. T. en L. 30, 175.

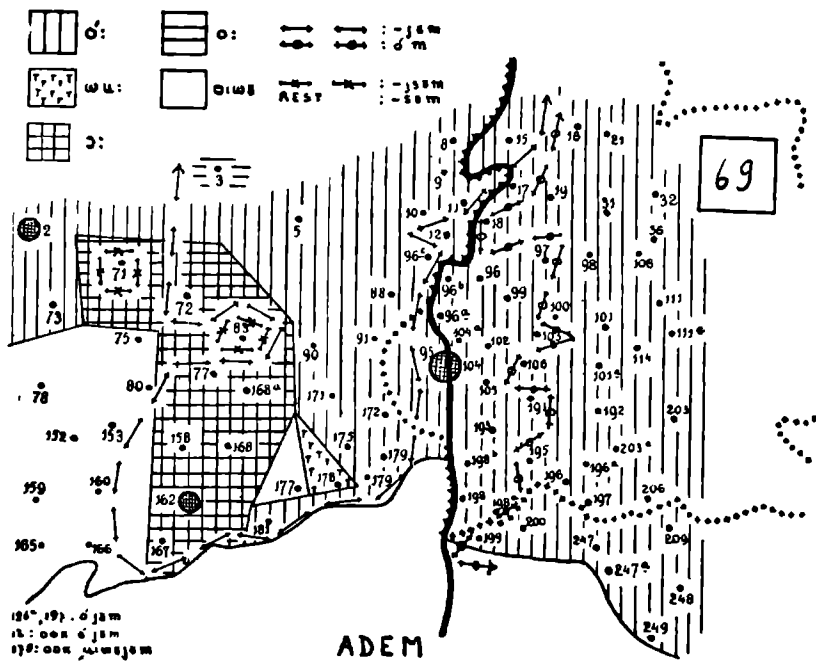
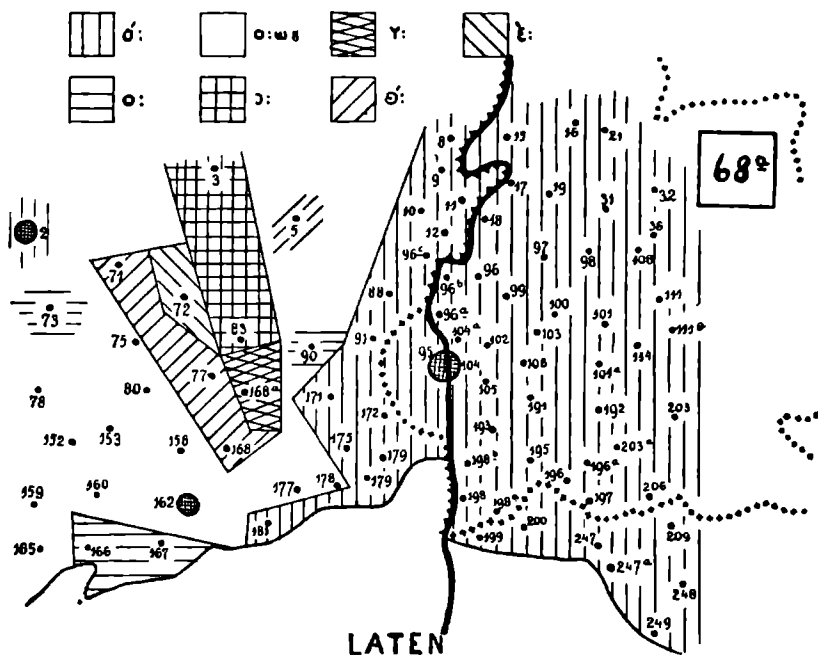
van Genk tot Sluizen, waarin men derhalve *jɔ:mər* vindt. Deze verkortingen treft men onder dezelfde omstandigheden ook aan in een overeenkomstig, doch breeder gebied bij 'adem' (krt. 69) en 'ader' (krt. 70) in de vormen *ɔ:jəm* en *ɔ:jər*. De vroegere prothese, die zich eveneens verraaft in de vormen *o:wəjam*, *o:jəm*, *o:wasəm*¹⁶³) en *o:wər*, *u:wər*, *o:r*, *u:r*¹⁶⁴), die bij deze woorden naast de niet verder geassimileerde vormen *ó:jəm*, *ó:səm*, *ó:m* en *ó:jər*, *ó:r* vóórkomen (zie beneden aant. 164), bestaat in werkelijkheid nog in *wu:jəm* naast *u:wəjam* te Val-Meer en in *wo:r* (< *wo:jər*, zie beneden aant. 164) naast *o:wər* te Millen. Een zeer merkwaardigen prothese-vorm heeft ook nog Sluizen, en wel *jø:r*, dien men bij dezen postpalatalen klinker in het geheel niet zou verwachten; het is echter voor de hand liggend, dat hier de overgang der intervocalische d in j een rol moet hebben gespeeld, en dat de palatale voorslag een gevolg is van de palataliseering der vocaal, die zich o.i.v. dezen overgang kon voordoen; analoge gevallen kent ook het Brabantsch, waarin b.v. naast 'wor' voor 'oor' het diminutief 'jörke' luidt¹⁶⁵).

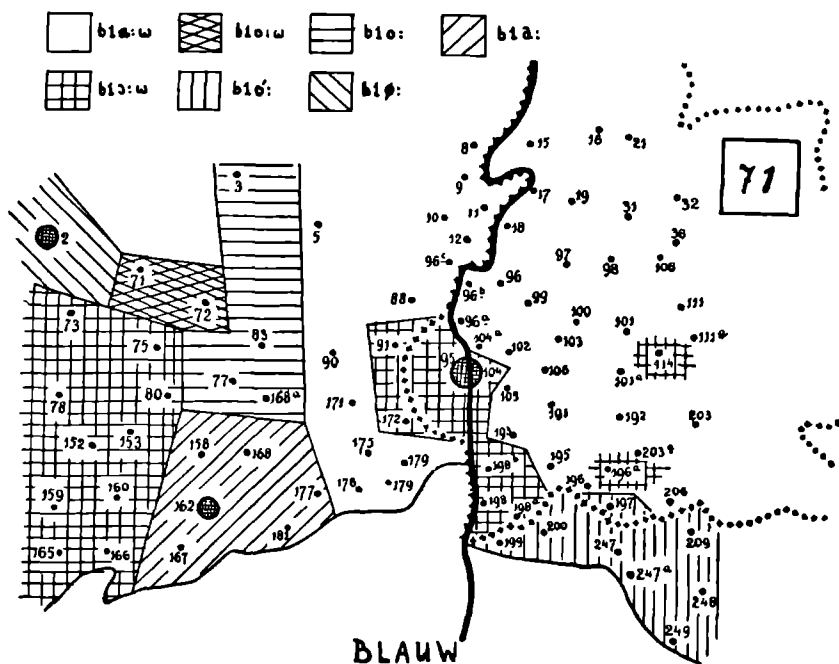
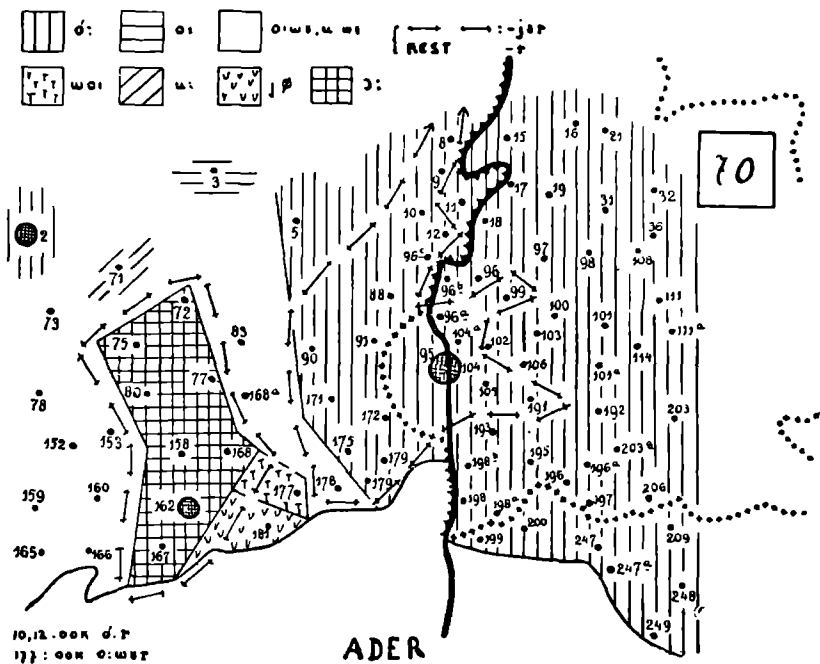
Zagen wij in § 7, II, dat, omgekeerd aan de rekkingen door toedoen van het traagh.acc., het versch.acc. een verkortende werking kan hebben op lange vocalen door haar streven om deze lange vocalen in overeenstemming te brengen met het korte-vocaal-type met versch.acc., waaraan de vocaalverkortingen der oude of jonge in auslaut en hiaat staande diphtongen met versch.acc. moeten worden toegeschreven, daarnaast valt nu plaatselijk eveneens het streven te signaleren om woorden met stijgende diphtong en versch.acc. te assimileeren aan de overeenkomstige gevallen in geminaatpositie, hetgeen uiteraard eveneens tot verkorting moet leiden. En dit zien wij dan hier ook gebeuren bij het woord 'laten' (krt. 68a), waarvoor men in de westelijke dialecten naast de gewone vormen *lo:wəta* en *lo:tə* in Genk en Bilzen *lo:tə* vindt en in Rijkhoven *ly:tə*, dat na assimilatie tot *lwu:tə* uit *lwo:tə* ontstond; en met verdere dissimi-

¹⁶³) Men zie voor den dubbelen overgang van intervocalische d eenerszijds in j en anderszijds in s, § 68. De vorm *ɔ:jsəm* in Diepenbeek en Bilzen moet, gezien ook de plaats van vóórkomen, opgevat worden als een compromisvorm.

¹⁶⁴) Door volledige contractie verdween in deze vormen de d, na eerst in j te zijn overgegaan; *o:wər* ontstond dus uit *o:wəjər* en *o:r* uit *o:jər*; zoo kon ook *ó:jər* tot *ó:r* en *ó:jəm* tot *ó:m* worden, evenals *wo:jər* tot *wo:r*.

¹⁶⁵) Meerdere voorbeelden, ook voor andere dialecten, kan men vinden bij J. v. Ginneken in 'Ras en Taal', §§ 12 en 13.

latie kreeg men in Zutendaal het gepalataliseerde *lɔ:tə* en in Beverst het gedelabialiseerde *lɛ:tə*.

De verkorting in auslaut ten gevolge van de werking van het versch.acc. doet zich voor in de woorden ‚blauw’ en ‚flauw’ (krt. 71 en 71a), waarvoor men eenerzijds in de meeste oostelijke dialecten *bla:w* en in de westelijke dialecten, rond Maastricht en in Banholt, met overgang der a in o onder invloed der w, *blo:w* aantreft, en anderzijds ten oosten van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Zussen *fla:w* of *flaw* en in enkele westelijke dialecten, alsmede in Noorbeek *flo:w*; het plaatselijke traagh.acc. in den vorm *flaw* kan een gevolg zijn van latere aanleuning aan de groep met auslautende au(w), waarin immers traagh.acc. optreedt (vgl. § 3, III). Terecht meent Te Winkel dat de verkorting van ā tot a, die hij echter foutief voor geheel Limburg opgeeft, hier reeds zal hebben plaats gehad „vóór zij òa geworden was”¹⁶⁶); dat zij in Limburg vroeger tot stand gekomen moet zijn dan in de andere Noordnederlandsche tongvallen, waar dit verschijnsel zich niet in zulk een omvang vertoont en derhalve „in elk geval van jonger dagteekening is”¹⁶⁷), is alleszins begrijpelijk, daar in Limburg ook en vooral het accent als verkortende factor in het geding is geweest, terwijl elders deze verkorting alleen veroorzaakt werd door de volgende w, die tusschen zich zelf en den klinker nog een u ontwikkelde¹⁶⁸). Overigens dient ter verklaring dezer vormen met -w te worden uitgegaan van de casus obliqui, daar in de casus rectus de „w reeds in owgm. tot -o (was) gevokaliseerd, welke o met de voorafgaande korte vokaal samensmolt, na lange vokaal echter door deze werd geabsorbeerd”¹⁶⁹). De vormen *blo:* en *flo:*, die men naast de eveneens onverkorte vormen *blo:w* en *flo:w* in het centraal-Belgische gebied ontmoet, zouden derhalve uit de onverbogen casus kunnen afgeleid worden. Daar echter, blijkens de vormen *blo:w* en *flo:w*, de verkorting ook in de verbogen casus niet overal kon worden doorgevoerd, is er m.i. niets op tegen om van een eenvormig verklaringsprincipe uit te gaan en ook *blo:* en *flo:* uit vormen met -oow af te leiden met lateren omslag en verlies der w, hetgeen eveneens geldt voor de vormen *bla:* en *fla:*; ook de Hasseltsche vormen *blø:* en *flø:* zijn dan gemakkelijk ver-

¹⁶⁶) J. Te Winkel: Bijdragen tot de kennis der Noordnederlandsche tongvallen. Tschr. voor Ned. T. en L. 18, 13.

¹⁶⁷) id. blz. 10.

¹⁶⁸) vgl. id. blz. 9.

¹⁶⁹) M. Schönfeld: a.w. § 46.

klaarbaar door dissimilatieve palataliseering. Het is echter zeer twijfelachtig, of wij met de *aa* in *bla:* en *fla:* te doen hebben met een oorspronkelijke vocaal, daar de wgm. *ā* in onze dialecten op een gegeven moment toch overal tot *ao* werd, die wij ook nog tegen komen in het noord-oosten van Luik en bij ons in Noorbeek in den vorm *bló:*; deze *aa* zou daarom een latere ontwikkeling der *oo* kunnen zijn, die dan, analoog aan de omgekeerde ontwikkeling van *jaa* tot *joo* (vgl. § 40), via *waa* ontstond met dissimilatie uit *woo*.

Afgezien van deze laatste bijzondere gevallen met auslaut-diphtongen, mag resumeerend worden vastgesteld, dat bij de wgm. *ā* triphthongering slechts in een beperkt westelijk gebied heeft plaats gehad. Moest nu voor dit proces, naar de traditioneele meening, het accent aansprakelijk worden gesteld, dan zou men in een woord als ‚kwaad’ (krt. 72) het optreden der triphthong eveneens alleen in het westen mogen verwachten; het kan immers bij de interpretatie van bedoeld historisch gebeuren geen onderscheid maken, of aan de *ā* nu een *w* voorafgaat of niet, wanneer het accent de bewerker der triphthongering was. Dat echter de *w* in werkelijkheid een groote rol heeft gespeeld, ja zelfs hēt triphthongeerend element moet zijn geweest, blijkt nu wel uit het feit, dat de wgm. *ā* in ‚kwaad’ dezelfde ontwikkeling heeft doorgemaakt als de wgm. *au*, en dat nu óók triphthongen vóórkomen in de oostelijke dialecten, waarin men immers, naast *kó:t*, *ko:t* en *ku:t*, parallel aan den westelijken vorm *ko:wæt*, ook *ko:wæt* en *ku:wæt* vindt. Dat men nu verder in de analoge gevallen ‚zwaar’ (krt. 73) en het vragende ‚waar’ (krt. 74) de triphthong, in tegenstelling met het oosten, niet aantreft in het westen, kan aan deze opvatting geen afbreuk doen. Want het is immers een vaststaand feit, dat diphtongen, c.q. triphthongen, vóór een *r* zeer moeilijk zijn te verwezenlijken¹⁷⁰⁾, zoodat deze woorden bezwaarlijk in het geding kunnen worden gebracht. De aan *ko:wæt*-*ku:wæt*, *ko:t*, *ku:t* analoge vormen *ʒo:wær*-*ʒu:wær*, *zo:r*, *zu:r*, resp. *ʒu:r* voor ‚zwaar’ en *u:wæ*, *u:*¹⁷¹⁾ voor ‚waar’ vindt men alleen ten westen en zuiden van Maastricht, resp. in het zuiden van Ned. Limburg. Daarnaast komen echter ook eenerzijds *zwó:r*, resp. *ʒwó:r* in het noorden en in Hasselt, en *zwo:r*, *zwu:r*, resp. *ʒwu:r* in het westen alsmede ten oosten van Maastricht voor, en anderzijds *wó:r*, *wo:* in het noorden, *wu:* ten oosten van Maastricht, en *bo:*, *bu:*, *mu:*, die uit vormen met *w-* zijn ontstaan (vgl. § 21), in zoo goed als het

¹⁷⁰⁾ vgl. M. Schönfeld: a.w. § 48.

¹⁷¹⁾ Zie voor het kennelijk later verlies der *-r* § 82.

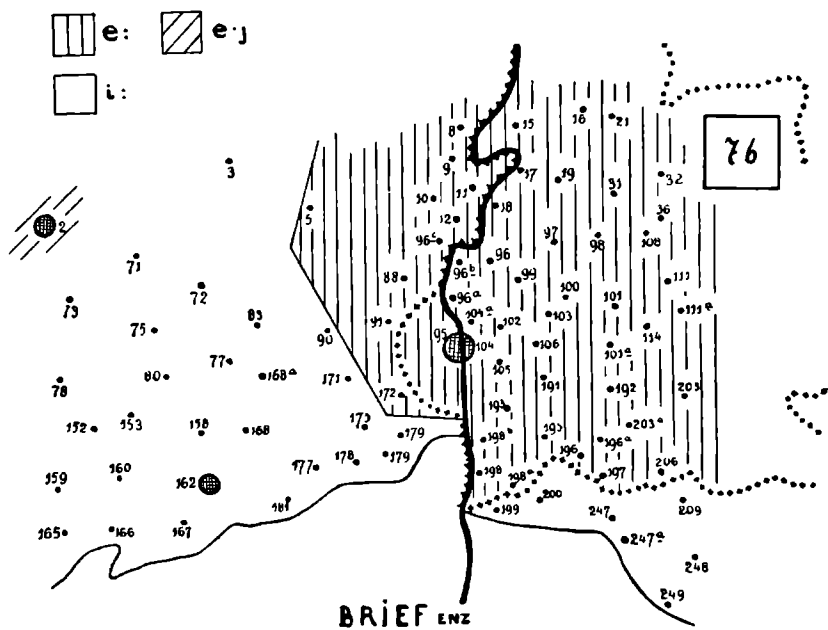
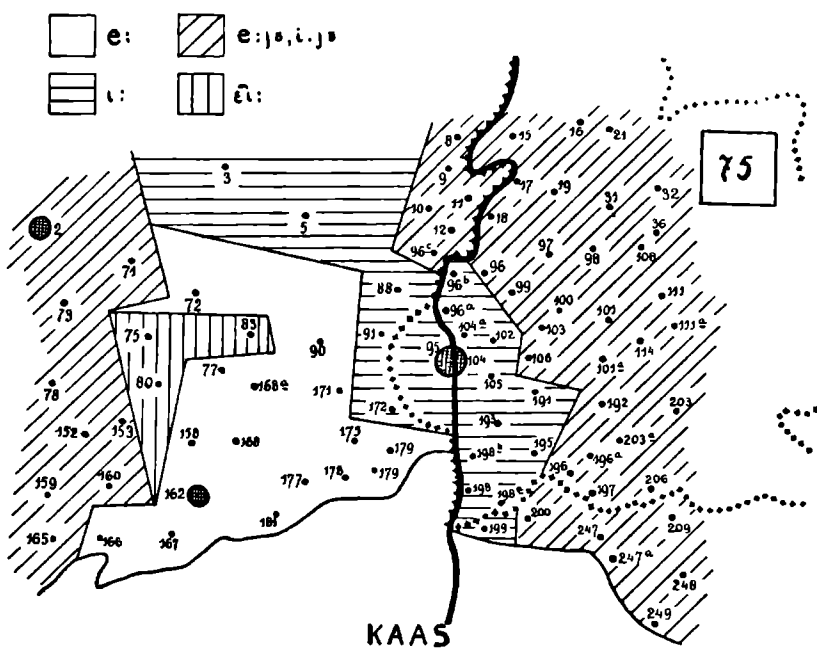

heele Belgische gebied. Voor al deze vormen zou men kunnen aannemen, dat hierin de oorspronkelijke *w* nooit werd losgelaten; waarschijnlijker is het m.i. echter ook in deze vormen een parallelle ontwikkelingsgang aan te nemen als in de overeenkomstige vormen van ‚kwaad‘, en te veronderstellen dat hierin de eertijds door de reactie der Nederlandsche articulatiebasis verloren gegane *w* later opnieuw werd hersteld. Want in de streek ter hoogte van Valkenburg treft men immers verder nog *ʒwo:ər*, *ʒwu:ər* eenerzijds, en *wo:ə*, *wu:ə* anderzijds aan, vormen die erop wijzen dat eens de *w* ge vocaliseerd moet zijn, zoodat hierin de huidige *w* zeker op latere ontwikkeling berust; deze nieuwe *w*-pro- en epenthese nu was tevens oorzaak, dat in deze vormen de triph tong gerealiseerd ging, of liever moest worden als zwevende diphtong; dit blijkt wel uit den vorm *bu:wə* in Opgrimbie en Neerharen, waarin de na de triph tongeering opnieuw herstelde aanvangs-*w* overging in *b*, maar waarin dan ook de triph tong bleef.

§ 49. MET UMLAUTSFACTOR.

In overeenstemming met den toestand bij het woord ‚kwaad‘ komt de triph tong ook in de gevallen met umlautsfactor in veel grootere verbreiding voor dan in de gewone gevallen zonder umlautsfactor; want behalve de westelijke peripherie heeft ook hier eveneens weer een groot oostelijk gebied dezen klank (vgl. krt. 75), hetgeen natuurlijk zijn oorzaak vond in den volgenden umlautsfactor, die zich langzamerhand naar voren wist te werken, zoodat men op een gegeven moment uit een grondvorm als b.v. *kāsi voor ‚kaas‘ via **kās'i* en **kāis'* een vorm *kāis kreeg, die vervolgens tot *kēis umlautete. Deze sloeg in den epenthese tijd om tot *kje:s*, waarin wij weer den basis-vorm hebben, van waaruit zich de huidige toestand gemakkelijk laat verklaren. Want door assimilatie kon naast *kje:s* immers *kji:s* ontstaan, welke beide vormen zich in den reactie tijd eenerzijds tot *ke:s* en *ki:s*, en anderzijds tot *ke:jās* en *ki:jās* konden ontwikkelen. Voor den verder nog vóórkommenden vorm *kēi:s* zie men § 55.

Dat dit umlautsproces, dat zich, zooals bekend, in het heele oosten van ons land ook bij lange vocalen afspeelt, primair en dus oud moet zijn, blijkt aanstonds uit de vocaalkwaliteit der gevonden vormen. Daaraan toch is te constateeren, dat de palatale vocaal reeds als zoodanig moet bestaan hebben vóór de *ao*-wording der *ā*; derhalve, globaal gerekend, vóór het jaar 1000. Deze palatalisatie nu

moet zich niet steeds hebben kunnen staande houden en weer in vele woorden zijn ten onder gegaan, vooral ten gevolge van analogische werking, waarvan het gevolg was dat daardoor bij de latere ao-wording der *ā* ook woorden met ao ontstonden, die een umlauts-factor bezaten. En toen uiteindelijk de umlaut het phonologisch criterium werd van verbogen of afgeleide vormen, zette in deze woorden het umlautsproces opnieuw, nu voor de tweede maal, door. Het spreekt natuurlijk van zelf, dat, door de ontwikkeling die zich intusschen in de ten grondslag liggende vocalen had voorgedaan, de umlautsvocaal in deze secundaire en derhalve jongere umlautsperiode anders gekleurd was dan die uit den ouderen umlautstijd. Deze jongere umlautsvocaal was in het Limburgsch een *eu* of *äö*¹⁷²⁾.

Zoodoende wordt het ook duidelijk, waarom men den primairen umlautsklinker alleen aantreft in geïsoleerde woorden als ,kaas', ,schaar', ,laag', ,haring' e.d.¹⁷³⁾; doordat hierin immers de analogie-factor ten eenen male ontbrak, kon het niet anders of de umlautsklink moest zich kunnen handhaven. En in verband hiermee is het verder eveneens van zelf sprekend, dat wij den ouderen umlautsklink reeds in Middeleeuwsch Limburgsche teksten veelvuldig ontmoeten¹⁷⁴⁾.

WESTGERMAANSCH E, eo.

§ 50.

Zooals dit ook in het Nederlandsch gebeurde¹⁷⁵⁾, viel de wgm. *ē*, waarbij zich ook lat. *ē* in vreemde woorden aansloot, in onze dialecten in haar ontwikkeling samen met wgm. *eo*, die ontstond uit idg. *eu* zonder umlauts-factor. Voor beide klanken vinden wij n.l. een *ee* ten oosten der lijn Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, alsmede in Hasselt, terwijl de overige dialecten een *ie* bezitten; woorden als ,brief', ,bier', ,vier', ,wieg' luiden derhalve eenerzijds *bre:f*, *be:r*, *ve:r*, *we:X*, die zich in Hasselt verder ontwikkelden tot vormen met dalende *j*-diphtongen — zie hiervoor § 52 —, en

¹⁷²⁾ vgl. J. Te Winkel: Tschr. voor Ned. T. en L. 18, 4 en 5.

o.a. J. Houben: a.w. § 110.

¹⁷³⁾ vgl. J. Houben: a.w. § 111.

¹⁷⁴⁾ vgl. J. H. Kern: a.w. §§ 23, 24, 25.

¹⁷⁵⁾ vgl. M. Schönfeld: a.w. §§ 6, 57, 58.

anderzijds *bri:f*, *bi:r*, *vi:r*, *wi:X* (vgl. krt. 76), waarbij verder valt op te merken dat het versch.acc., dat deze klanken van oudsher hadden (vgl. § 4), zich overal heeft gehandhaafd, en vervolgens dat, analoog aan die gevallen met wgm. *ā* waarin oorspronkelijk geen w-element aanwezig was en waarin triph tongeering slechts op beperkt terrein plaats vond, dit verschijnsel hier zelfs in het geheel niet wordt aangetroffen, hoewel toch ook hier na de rekkingswet j-epenthese moet zijn opgetreden. Want alleen daardoor kan de ontstane tegenstelling *ee:ie* redelijk worden verklaard, daar *dán* de sluiting van *ee* tot *ie* een gevolg kan zijn geweest van assimilatie aan het epenthetisch element. Evenals bij de wgm. *ā* moet derhalve ook hier het versch.acc. aan het ontstaan der triph tong in den weg zijn getreden (vgl. § 23).

Met betrekking tot de huidige verbreiding der beide gevonden klanken wordt door Frings aangenomen, dat de *ie*-uitspraak eenmaal in een veel grooter gebied tot aan de Benratherlinie ¹⁷⁶⁾ en zelfs nog erover heen moet hebben bestaan, en dat vanuit het Ripuarisch gebied de *ie* weer langzamerhand door de *ee* moet zijn verdrongen ¹⁷⁷⁾.

Daar de werkwoorden der tweede ablautsklasse in het wgm. in hun infinitief *eo* hebben, valt een overeenkomstige ontwikkeling als in de overige woorden met *eo* als stamklinker a priori te verwachten; en inderdaad vindt men dan ook voor 'bieden' in dezelfde boven genoemde verbreiding de vormen *be:ja* of *be:a* en *bi:ja* of *bi:a*. Zelfs is dit in onze dialecten gedeeltelijk het geval met het in het Nederlandsch afwijkende werkwoord 'sluiten' (krt. 77), waarvoor immers in het oostelijk gebied grootendeels *sle:tə* of *fle:tə*, in Banholt en Mheer *fle:jatə*, wordt aangetroffen, terwijl Mopertingen, Vlijtingen, Zichen en Zussen *sli:tə* hebben. De overige dialecten vertoonen echter een van deze groep afwijkend vocalisme en blijken, analoog aan het Nederlandsch, eveneens als stamklinker een *ū* te hebben, de schwundstufte van Germ. *eu* ¹⁷⁸⁾, het kenmerk der germ. Aoriststammen; men zie daarom voor deze vormen § 54.

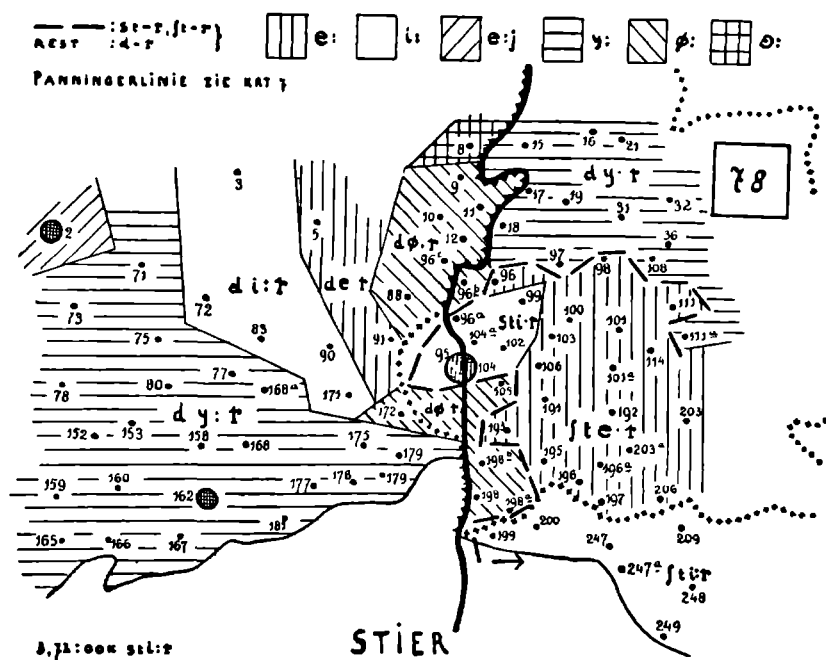
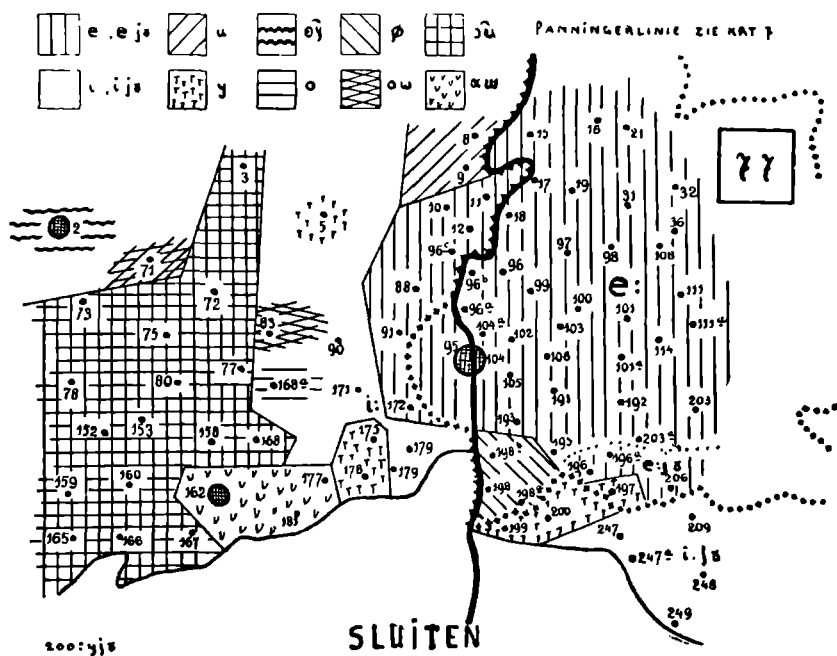
Tenslotte biedt ook het woord 'stier' (krt. 78) buitengewoon merkwaardige afwijkingen. Normale vormen heeft immers alleen het

¹⁷⁶⁾ Zie voor deze linie J. Schrijnen: Benrather-, Uerdinger- en Panningerlinie. Tschr. voor Ned. T. en L. 21, 249 vlgd.

¹⁷⁷⁾ vgl. Th. Frings: Mittelfränkisch-Niederfränkische Studien. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 41, 204 vlgd.; 42, 221 vlgd.

¹⁷⁸⁾ vgl. M. Schönfeld: a.w. § 14, II.

zuid-oosten van Ned. Limburg met *fte:r* en de streek rond Maas-tricht met *sti:r*, in welken laatsten vorm echter aanstonds het voor deze dialecten afwijkend vocalisme opvalt, welks ie-kleur onmiddellijk nieuwvorming doet vermoeden o.i.v. het Nederlandsch. En inderdaad blijkt in het oudere Maastrichtsch het woord 'stier' als *dø:r* vóór te komen¹⁷⁹⁾, een vorm derhalve met een anlautende d, dien men nu ook met diverse vocaalschakeeringen in het heele overige gebied terugvindt, en die van een grondvorm **peuri-* moet worden afgeleid, die in het germ. bestond naast **steura-*¹⁸⁰⁾. Daar idg. eu met volgenden umlautsfactor niet eo maar iu werd¹⁸¹⁾, is hieraan het afwijkend vocalisme in deze d-vormen te wijten (zie § 56); doch van veel meer belang is de vraag, hoe de Limburgsche dialecten aan deze vormen zijn gekomen, aangezien deze anlautsvariant, volgens Franck-v. Wijk, van alle Germaansche talen alleen vóórkomt in het Oudnoorsch (*þjórr*). Het moet derhalve een Noorsche leenvorm zijn, die overgenomen kan zijn in den tijd dat de Noormannen met hun strooptochten de Westeuropesche streken teisterden, hetgeen te meer waarschijnlijk is daar het niet alleen historisch vast staat dat de Noormannen inderdaad ook in onze streken zijn geweest, maar dat zij er een tijd lang vasten voet gehad hebben ook, zooals bij recent opgravingswerk duidelijk aan het licht is getreden, al verschillen de meeningen nog met betrekking tot de basis, van waaruit zij het Limburgsche land beheerschten¹⁸²⁾.

WESTGERMAANSCHĒ Ī.

§ 51.

Aangezien de ausgleich aan het grondtype met *ā*, *ē*, *ō*, in de meer-lettergrepige woorden met wgm. *ī* vóór stemhebbende consonant, zooals 'blijven' en 'bewijzen', die eigenlijk versch.acc. moesten heb-

¹⁷⁹⁾ vgl. G. D. Franquinet: a.w., woordenlijst (blz. 350).

J. Houben: a.w., woordenlijst (blz. 86).

¹⁸⁰⁾ vgl. N. v. Wijk: Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal, i.v.

¹⁸¹⁾ vgl. M. Schönfeld: a.w. § 57.

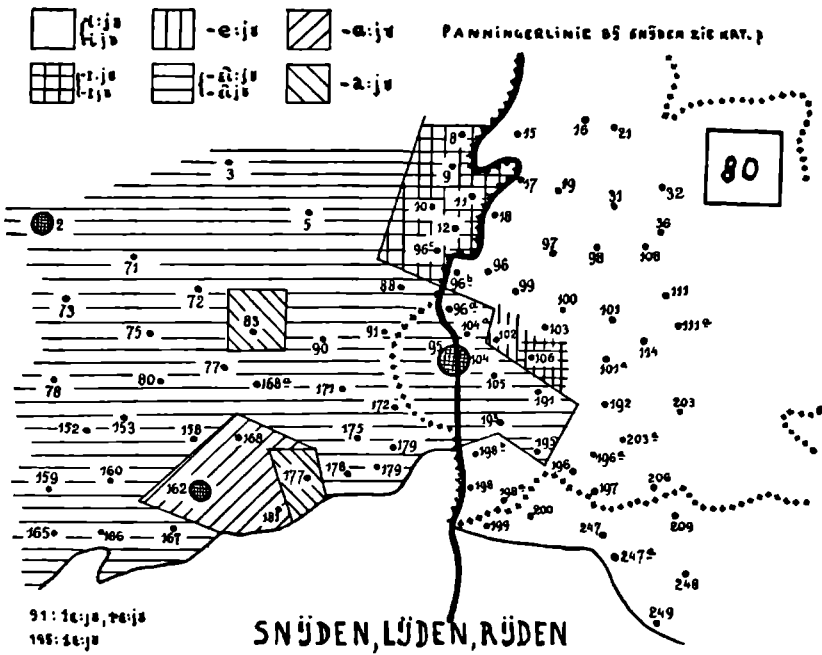
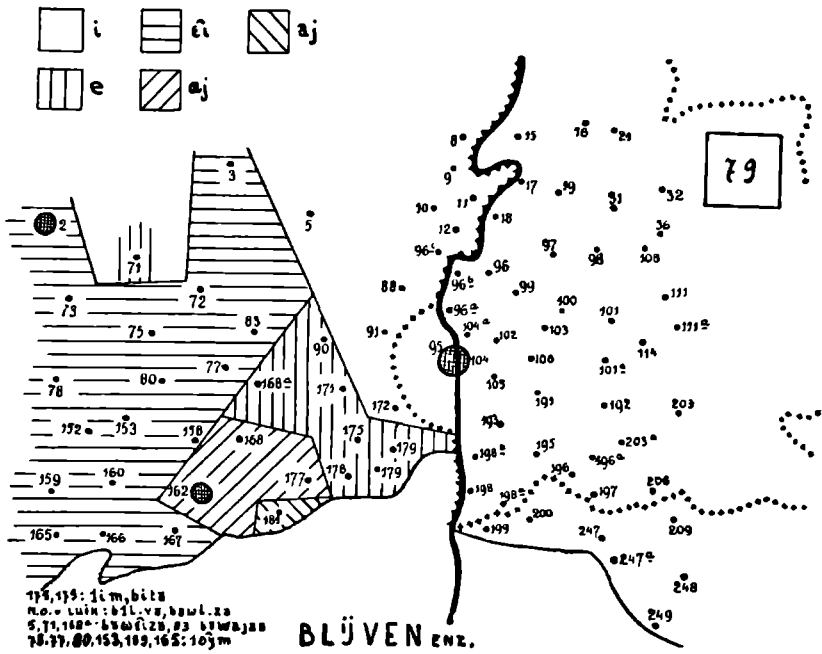
¹⁸²⁾ vgl. H. Welters: De Noormannen te Elsloo. Publications de la société historique et archéologique dans le duché de Limbourg. Tome X (1873), 345 vlgd.

M. Kemp: Geschiedenis van Limburg, Maastricht 1934, 28.

ben (vgl. § 4, I), klaarblijkelijk niet tot stand kwam, en wel juist wederom ten gevolge der meersilbigheid (vgl. § 7, I), treft men in alle woorden dezer groep traagh.acc., daar dit verder immers klankwettig optreedt in eenlettergrepige woorden met consonantische auslaut, zooals ,fijn', ,grijs', ,lijf', ,lijm' (vgl. § 3, Ia), en in meerlettergrepige vóór stemlooze consonant, zooals ,strijken' (vgl. § 3, Ib).

Al vormen, gelet op de vocaalkleur, de westelijke dialecten dan ook geen eenvormig gebied, toch vindt men ook hier dezelfde isoglosse terug als bij de wgm. ē, eo, die haar verloop derhalve vindt oostelijk van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, en die wederom een scherpe scheiding veroorzaakt tusschen de dialecten ten oosten hiervan, die alle een ie vertoonen, en tusschen de overige, westelijke tongvallen met verschillende kwaliteiten, die echter alle, naar aanstonds zal blijken, kunnen teruggevoerd worden tot een ee als grondklank, welke ee nog voortleeft in het zuid-oosten van Belgisch Limburg, als ook in Diepenbeek (vgl. krt. 79). Gezien de ie, die wij bij ē, eo in dit westelijk stuk tegen kwamen, is de opening tot ee, die zich hier in dit gebied voltrok, volkomen begrijpelijk; want door het ie-worden van ē, eo werd immers het phonologisch systeem dezer dialecten min of meer gedestruëerd, doordat er een open, althans zwakke plaats in ontstond; doch de hierdoor ontstane verwarring werd toen hersteld door het aanvullen dezer vrijgekomen of zwakke plaats met ee-ontwikkeling der i. Met het oog op het tijdstip van ontstaan der ie uit ē, eo moet ook dit ee-worden der i gedateerd worden na het optreden der epenthese, waardoor ons ook het verloop dezer opening weer veel duidelijker wordt, aangezien dit toen kon gebeuren door dissimileerende werking der j.

De dalende diphtongen, die momenteel naast deze ee worden aangetroffen, vinden hun verklaring in de reactie der Nederlandsche articulatiebasis, waardoor immers aan de voorkeur der Praeslavische articulatiebasis voor stijgende diphtongen een einde kwam, ten gevolge waarvan deze wel genoeg moest nemen met een j of w tusschen twee vocalen, maar nu tevens ook gaat trachten een j of w te plaatsen aan het eind der vocalen, waar vroeger geen j of w te bekennen was (vgl. § 19). Daar zoo een ei via eej uit ee of ie kon ontstaan, en daar wij een ei ontmoeten in de vormen *blēwa*, *bawēiza*, *bēita*, *fēin*, *grēis*, *lēif*, *lēm*, *strēika* in een groot stuk van bedoeld westelijk gebied, blijkt hier derhalve uit, dat ook daar eerst de opening der i tot ee kon hebben plaats gehad, hetgeen, de omstandigheden in aanmerking genomen, dan ook gerust mag worden aan-

genomen voor al deze dialecten met uitzondering van Hasselt, dat waarschijnlijk oorspronkelijk zijn ie behield daar ook de wgm. *ē* in dit dialect als zoodanig bewaard bleef.

Nu is het echter een vaststaand feit, dat, alvorens deze diphtongering bedoelde woorden aangreep, dit bij wgm. *i*, *û*, *y* reeds had plaats gevonden in hiaat-gevallen, gevallen dus waarin onmiddellijk op den langen klinker een nieuwe lettergreep volgde die met een stomme *e* begon, en die dus al zelf de *j* of *w* dwong te voorschijn te komen¹⁸³⁾; en gevallen tevens waarmee die met in *j* overgegane intervocalische *d* op één lijn zijn te stellen. Zodoende dienen wij derhalve onderscheid te maken tusschen een eerste en een tweede, gewoonlijk Brabantsch genoemde, diphtongeeringsperiode, die evenwel beide kort achter elkaar vielen en beide dienen gedateerd te worden tusschen 1350 en 1400¹⁸⁴⁾. Dit temporeele verschil is van zelf sprekend ook de reden, waarom het proces in de eerste periode een grootere uitbreiding kon bereiken dan in de tweede, zooals ook in ons gebied uit het vóórkomen der vormen *snēi:ja*, *snēija*, en *fnēija* voor 'snijden', *lēi:ja* en *lēija* voor 'lijden', en *rēi:ja* en *rēija* voor 'rijden' blijkt (vgl. krt. 80), al bleef ook hier het grootste stuk van Ned. Limburg van deze geschiedenis vrij, waardoor men daar derhalve *sni:ja*, *snija* en *fnija*, *li:ja* en *lija*, *ri:ja* en *rija* ontmoet. Men ziet tevens ook weer, dat het versch.acc., dat men ook in deze groep woorden zou verwachten (vgl. § 4, III), ten gevolge der meer-silbigheid weer niet in alle dialecten kon stand houden, al lukte dit hier, in tegenstelling met boven, wel in heel Belgisch- en in het zuiden van Ned. Limburg. De toevallige omstandigheid echter, dat wij in het Belgische gebied één groep *i*-woorden tegenkwamen met louter traagh.acc. (vgl. krt. 79) en een andere met louter versch.acc. (vgl. krt. 80), terwijl toch in beide groepen diphtongering plaats vond, — al is de verbreiding t.g.v. het temporeele ontwikkelingsverschil dan ook niet geheel hetzelfde —, werpt meteen een helder licht op de beteekenis van het accent als diphtongeeringsfactor (vgl. § 7, I); het kan dan ook niet verwonderen deze diphtongering ook in de onverwante Waalsche dialecten aan te treffen¹⁸⁵⁾.

De tusschentrap tusschen *ie* en *ei* vinden wij ook in deze tweede groep nog terug in Ambij met *fneja*, *leja* en *reja*, alsmede in Veld-

¹⁸³⁾ vgl. J. v. Ginneken: Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche taal, Hilversum 1931, blz. 30.

¹⁸⁴⁾ vgl. J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 29 en krt. 12, blz. 79.

¹⁸⁵⁾ vgl. id. Onze Taaltuin II, 296 en 297.

wezelt en St. Geertruid met hun vormen *le:jə*, *re:jə*, resp. *le:jə*, waarin zich tevens in deze hiaat-positie verkorting voordeed o.i.v. het versch.acc., hetgeen eveneens gebeurde in Bemelen en de Belgische Maasdorpen, waar *li:jə* enz. tot *li:jə* werd (vgl. § 7, II).

Deze diphtongeerings van ie via eej tot ei berusten derhalve op de dissimileerende werking der j, doch zij brachten het niet verder dan de open-monds-articulatie, dank zij de bekende reactie ertegen (vgl. § 15). Doch nu kwam er „± 1700 een vernieuwde aanval opzetten, om den Nederlandschen tegenstand te breken, door alle mogelijke ei-, ij-, ui-, en ou's als het ware weer in hun twee primitieve elementen te ontleden, en de oorspronkelijke differentieering, die bij de oudste voorbeelden reeds eeuwen geleden midden in den mond was tot staan gekomen, nu weer eens met nieuwe levenskracht te bezielen, en langzaam maar zeker verder door te drijven naar den engeren vóór- en achtermond”¹⁸⁶). En deze zoogenaamde vijfde diphtongeeering¹⁸⁷) begint nu de ei tot aaj, resp. aj te maken, op welke manier derhalve in Bilzen en Millen *sna:jə*, *la:jə* en *ra:jə*, en in Sluizen *blajvə*, *bəwajzə* (ook in Bilzen!), *bajtə*, *fajn*, *grajs*, *lajf*, *lajm* en *strajkə* ontstonden, terwijl men rond Tongeren *sna:jə*, *la:jə*, *ra:jə*, *blajvə*, *bəwajzə*, *bajtə*, *fajn*, *grajs*, *lajf*, *lajm* en *strajkə* vindt.

Daarbij bleef het echter niet; want de j bleef verder drijven naar achter in den mond in de richting der o en maakte zoo van aj een ui. En ook deze trap treffen wij aan in onze dialecten, en wel in het woord ‚lijm‘, dat in Broekom, Horpmaal, Gors, Vliermaal, Vliermaalroot en Hoeselt *lōym* luidt.

WESTGERMAANSCHĒ ō.

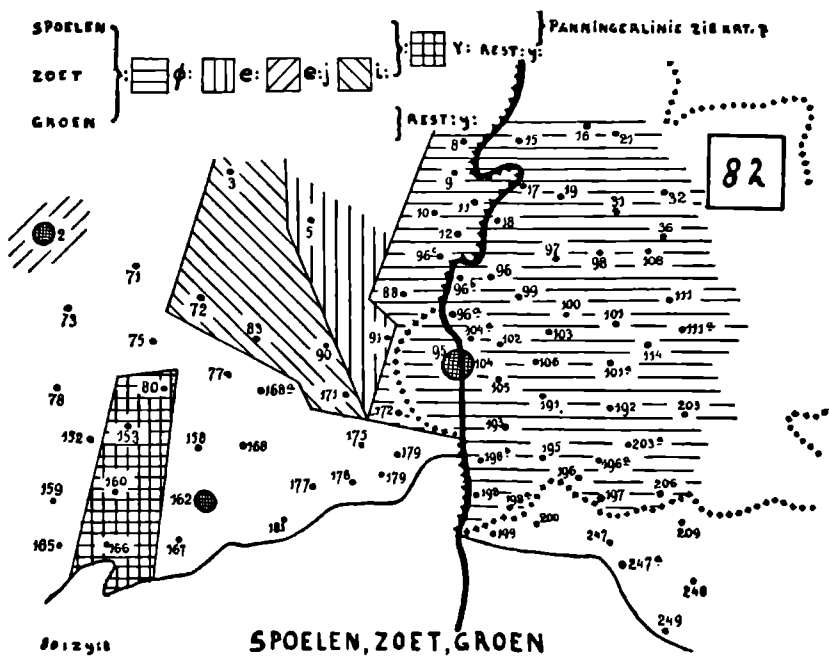
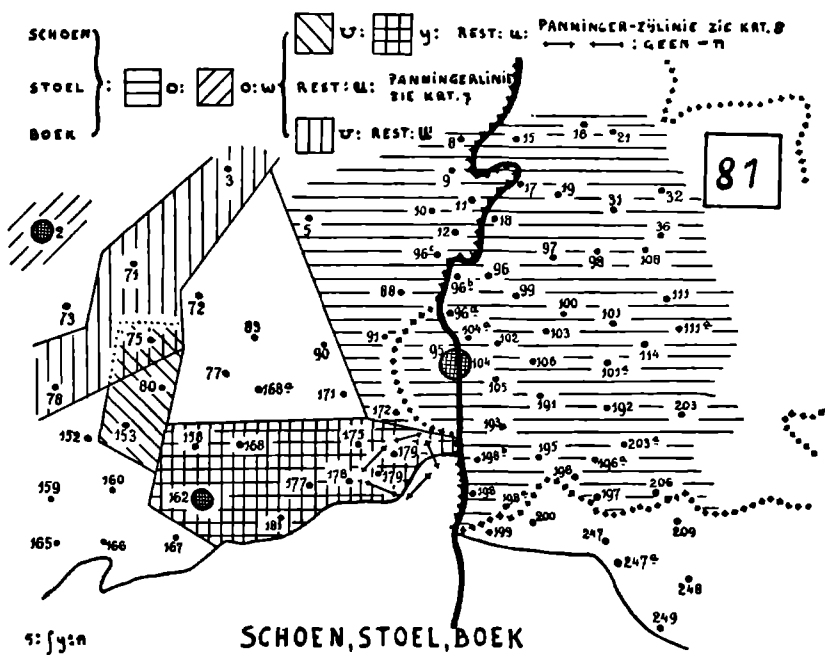
§ 52. ZONDER UMLAUTSFACTOR.

Terwijl de wgm. ō als zoodanig bewaard bleef of wellicht later weer onder Keulschen invloed werd hersteld¹⁸⁸) in Hasselt en in hetzelfde oostelijk gebied, waarin wij ook de wgm. ē, eo behouden

¹⁸⁶) J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 29.

¹⁸⁷) Zie voor de derde diphtongeeering, die een aanvulling was van de eerste, § 29 van ‚Ras en Taal‘; en voor de vierde, die een aanvulling was van de tweede, hier § 55.

¹⁸⁸) vgl. Th. Frings: a.w., t.a.p.

of hersteld terugvonden, deed zich in het overeenkomstige westelijk gebied, waarin ē, eo tot ie werd, hier eveneens sluiting der ō tot oe voor, zoodat deze oe/oo-isoglosse wederom hetzelfde verloop heeft als de ie/ee-isoglosse bij ē, eo. Daar nu verder de woorden met dezen klank, in overeenstemming met die met wgm. ā en ē, eo, reeds van oudsher versch.acc. bezitten (vgl. § 4), luidt een woord als 'stoel' derhalve eenerzijds *stu:l* en anderzijds *sto:l* of *fto:l* (vgl. krt. 81).

Evenals de sluiting van ee tot ie valt ook deze van oo tot oe alleen te verklaren door assimilatie aan een vroeger epenthetisch element, waarvan overigens door het uitblijven van triptongontwikkeling, waaraan de omstandigheid dat hier enkel versch.acc. optreedt weer niet vreemd kan zijn (vgl. § 23), de gewone duidelijke sporen niet aanwezig zijn. Dat deze w-epenthese echter zeker eens tot stand moet zijn gekomen, kan hier behalve door de vocaalvernauwing ook nog worden aangetoond door de vocaalverkorting, die zich in woorden als 'boek' en 'schoen' (krt. 81) voordeed in de vormen *bu:k* te Genk, Diepenbeek, Vliermaalroot en Wellen, en *fu:n* te Diepenbeek, Vliermaalroot en Vliermaal¹⁸⁹⁾. In § 48 bleek immers, dat o.i.v. het versch.acc. niet alleen vocaalverkorting in auslaut of hiaatpositie kon ontstaan, maar tevens ook, analoog aan de verkortingen in geminaatpositie, in woorden met stijgende diphtong. En zodoende bewijzen dus ook deze u:-vormen het zekere bestaan van vroegere met woe. Maar daardoor wordt tevens ook klaarheid gebracht in de vormen *fy:n* en *fy:* (zie ook § 87), die men ontmoet in Zutendaal en het zuid-oosten van Belgisch Limburg, en wier palatalisering dus een gevolg moet zijn van de latere dissimileerende werking der w.

De Hasseltsche vormen *sto:wl*, *bo:wk*, *sXo:wn* voeren ons weer terug naar den tijd der tweede diphtongceering (vgl. § 51). Want de diphtongceering van ī, ū, y vond een gelijktijdige secundaire parallel in een deel van Middenlimburg en Groningen, waar nu ook de wgm. ē, eo via eej tot ej of ei, de wgm. ō via oow tot ow of ou, en de umlaut der wgm. ō via euj tot öi of ui werden¹⁹⁰⁾. En hieraan danken wij derhalve ook deze Hasseltsche vormen, alsmede de

¹⁸⁹⁾ Evenals de ie uit ē, eo, is trouwens ook de oe uit ō in verschillende dialecten van geringere kwantiteit dan in andere; daar dit feit echter niet in een aaneengesloten gebied voorkomt, en ook niet samengaat met verschil in kwaliteit, werd dit niet op de kaarten aangegeven.

¹⁹⁰⁾ vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 29 en krt. 13, blz. 80.

vormen *bre:ʃf* enz., die wij in § 50 voor woorden als ‚brief’ e.d. vonden in hetzelfde dialect.

§ 53. MET UMLAUTSFACTOR.

Zich baseerend op de vocaalkwaliteiten, gevonden bij de wgm. *ō* zonder umlautsfactor, zou men als resultaat der palataliseering onder invloed eener volgende *i*, *j* in het betreffende oo-gebied een *eu* en in het oe-gebied een *uu* mogen verwachten; en dit blijkt dan ook inderdaad in groote trekken het geval te zijn (vgl. krt. 82). Maar aangezien de mouilleeringscorrelatie geen loutere tegenstelling is tusschen palataal en velaar, maar tusschen delabialiseerende mouilleering en labiovelariseering, kon de voortgezette mouilleering in bepaalde dialecten na de palataliseering weer een delabialisatie bewerken. En zoo werd hier *jeu* via *jee* in Hasselt, Zutendaal en Veldwezelt tot *ee*, en anderzijds *juu* via *jie* tot *ie* in Genk, Beverst, Bilzen, Mopertingen en Vlijtingen, een delabialisatie die ook het onverwant Wallonië weer kent ¹⁹¹). Hieruit volgt derhalve dat de gevonden oe/oo-isoglosse ook met volgenden umlautsfactor nauwkeurig hetzelfde verloop heeft, en als gevolg van een latere vocaalontwikkeling slechts schijnbaar is verlegd. Daar ook deze woorden versch.acc. hebben — en weer nergens triptongen! — (vgl. §§ 4 en 23), luiden ‚groen’, ‚spoelen’ en ‚zoet’ derhalve ten oosten van deze lijn *grø:n* en *gre:n*, *spø:lə*-*spø:lə* en *spe:lə*, *zø:t* en *ze:t*, en ten westen ervan *gry:n* en *gri:n*, *spy:lə* en *spi:lə*, *zy:t* en *zi:t*. Dit accent kon tevens ook weer plaatselijke verkorting veroorzaken in de vormen met stijgende diphtong, waaraan de huidige vormen *spv:lə* en *zv:t* zijn te danken in Vechmaal, Bommershoven, Gors en Vliermaal (hier alleen *spvlə*). En tenslotte gingen in Hasselt de ontronde vormen weer mee in de tweede diphtongeering (vgl. § 52), en werden zoo-doende tot *gre:jn*, *spe:jlə*, *ze:jt*.

WESTGERMAANSCHĒ ū.

§ 54. ZONDER UMLAUTSFACTOR.

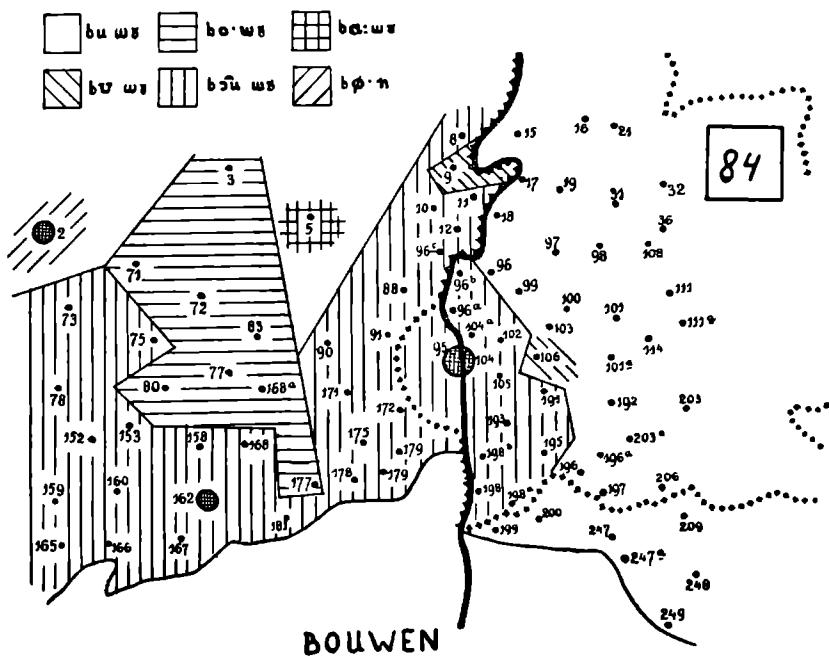
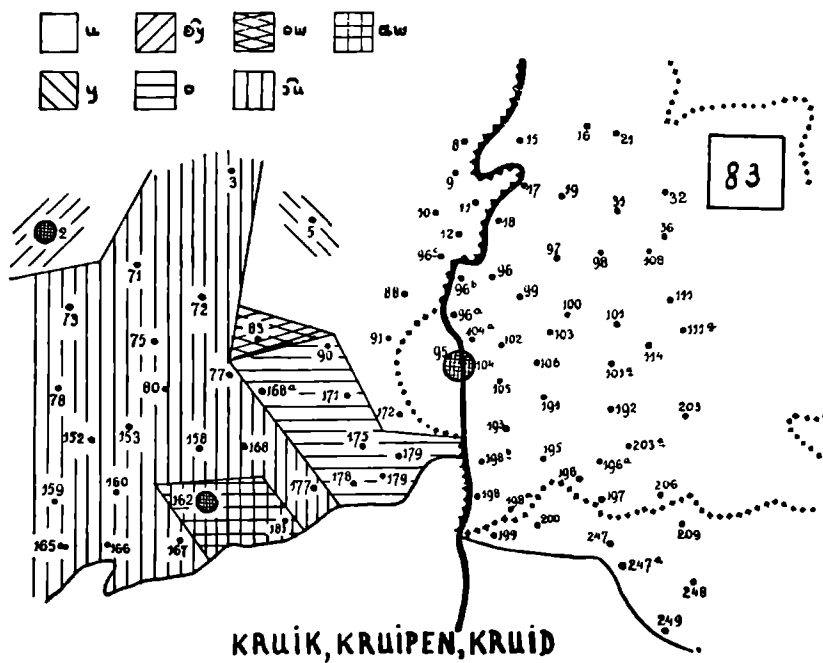
Aangezien de wgm. *ō* in het gebied ten westen der isoglosse, die wij bij de vorige klanken bij herhaling zagen optreden en die ooste-

¹⁹¹) vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 293.

lijk van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen verloopt, met uitzondering van Hasselt tot oe werd gesloten als gevolg van de assimilatie aan het na de rekkingswet opgetreden w-element, zien wij hier bij de wgm. *ū* aanvankelijk weer hetzelfde gebeuren als elders bij de wgm. *ī*, waar immers door dissimilatieve opening tot ee de ee-plaats, die eveneens zwak geworden was in het phonologisch systeem door assimilatieve sluiting der wgm. *ē*, eo tot ie, weer krachtig werd aangevuld; ook hier immers wordt daar de phonologische destructie hersteld door dissimilatieve opening der wgm. *ū* tot oo, waardoor zodoende de zwak geworden oo-plaats weer geheel normaal werd. Deze oo vinden wij dan ook nog terug in dezelfde zuid-oost-Belgische dialecten, waarin ook de ee uit wgm. *ī* zich nog steeds bleek te hebben gehandhaafd, in Mopertingen, Rijkhoven, Vlijtingen, Riemst, Val-Meer, Zichen en Zussen (vgl. krt. 83). Maar ook toonen de Zutendaalsche vormen nog eens overduidelijk aan, dat deze epenthese geen louter hypothetisch karakter draagt; want de wgm. *ū* bleef hier, analoog aan de wgm. *ī*, aanvankelijk als zoodanig bewaard; hoewel echter geen umlautsfactor ooit aanwezig was, heeft Zutendaal nu een palatale vocaal, een uu, die juist door het ontbreken van den gewonen palataliseerenden factor, op geen andere wijze verklaarbaar is dan door latere palataliseerende dissimilatie van een epenhetisch w-element.

In dit westelijk gebied deden zich echter, evenals weer bij de wgm. *ī*, ook bij de *ū* in de overige dialecten latere complicaties voor, doordat ook deze klank daar werd getroffen door de noodgedwongen berusting der Praeslavische articulatiebasis in de triph tongeering der stijgende diphtongen, veroorzaakt door de reactie der Nederlandsche articulatiebasis, in welke berusting echter toch weer eigen voordeel werd gezocht door de poging om nu ook van andere, monoph tong gebleven klanken dalende diphtongen te maken. Ook de wgm. *ū* werd m.a.w. in bedoelde dialecten gediphtongeed, waarbij weer valt op te merken dat het streven naar dissimilatie tusschen beide diphtong-elementen, dat in deze diphtongelingen werd ontwikkeld en waardoor het eerste element steeds verder van het tweede werd afgeduwd ¹⁰²⁾, aanvankelijk weer niet verder kwam en bij de open plaats in den mond bleef staan, juist weer dank zij onze eigen articulatiebasis: via oow, dat nog in Bilzen bestaat, kwam de diphtong eering derhalve niet verder dan ou, terwijl de oe in Hasselt tot

¹⁰²⁾ vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 29.

ui werd, na eerst, evenals in Zutendaal, in uu te zijn overgegaan. Doch in jongeren tijd, $\pm$ 1700, werd aan dit dissimileerend vermogen, naar wij in § 51 zagen, weer nieuw leven ingeblazen, en in deze vijfde diphtongeeringsperiode werd ook de ou weer aangetast en werd het eerste element stap voor stap naar voren in den mond gedreven, hetgeen het ontstaan ten gevolge had van de vormen met aw die men rond Tongeren ontmoet. Merkwaardig is evenwel dat in dezen maalstroom nu ook op andere wijze ontstane ou's worden meegezogen, en hieraan is dan ook het ontstaan te danken der aw, die wij in § 46 voor de ou van 'goud' te Zutendaal aantreffen.

Zoodoende heeft ons gebied voor woorden als 'kruik', 'kruipen' en 'kruid', die alle met traagh.acc. worden gerealiseerd (vgl. § 3, Ia en b), derhalve de volgende vormen: *kruk*, *kryk*, *krōyk*, *krok*, *krowk*, *krōuk*, *krawk*; *kruþa*, *kryþa*, *krōþa*, *kroþa*, *krowþa*, *krōþa*, *krawþa*; *krut*, *kryt*, *krōyt*, *krot*, *krowt*, *krōut*, *krawt* (vgl. krt. 83).

Aan de hand der klankontwikkeling in deze woorden blijkt tevens, dat de afwijkende vormen, die wij in § 50 vonden voor het werkwoord der tweede ablautsklasse 'sluiten', inderdaad een aöristvorm met schwundstufige ū tot grondvorm moeten gehad hebben, en dat dit woord derhalve inderdaad in deze groep thuis hoort, voor wat betreft de dialecten die geen ee, resp. eeje, of ie hebben. Analoog aan 'kruik' e.d. vinden wij immers in bedoelde dialecten de vormen *slutā*, *slytā*, resp. *slytā* (ook in Val-Meer, Riemst en Noorbeek!), *slōytā*, *slotā*, *slowtā*, *slōutā*, *slawtā*, terwijl men nu in Oost-Maarland, Eijsden en Mesch als gepalataliseerden vorm eveneens *slytā* zou verwachten, vindt men daar echter *flōtā*, waaruit blijkt dat met dezen vorm iets overeenkomstigs moet zijn gebeurd als wij aanstonds zullen aantreffen bij de ū vóór r met en zonder volgenden umlautsfactor, en wel vóór de palataliseering eerst onverwachte opening tot oo.

Aangezien de diphtongeeering moet zijn begonnen in hiaatpositie, waar de j of de w al van zelf te voorschijn kwam, spreekt het van zelf dat dit proces, in overeenstemming met de wgm. ī, ook bij de ū in deze gevallen een grootere verbreiding wist te bereiken. En al hebben dan bij een woord als 'bouwen' (krt. 84) verschillende dialecten in het centrum van het Belgische gebied den vorm *bo:wā* bewaard, er valt toch in ieder geval te constateeren dat de diphtongeeringsgrens verder naar het oosten is verschoven, zelfs verder dan in de overeenkomstige gevallen met wgm. ī. De noordelijke dialecten van het Nederlandsche gebied, alsmede ook de zuidelijke tot aan de lijn Itteren-Ambij-Heer-Kadier-St. Geertruid konden echter hun on-

gediphtongeerden vorm *bu:wə* behouden, die in hiaatpositie o.i.v. het versch.acc., dat in dit woord optreedt (vgl. § 4, IV) in Bemelen en Mechelen tot *bu:wə* verkort werd (vgl. § 7, II), terwijl het gediphtongeerde *bū:wə* zich in Zutendaal in de vijfde diphtongeeringsperiode op de gewone manier tot *ba:wə* ontwikkelde. Ook bij de *ū* komt de diphtongering derhalve vóór bij de beide accenttypen, hetgeen wederom teeknend is voor de aan het accent toegeschreven rol in het diphtongeeringsproces (vgl. § 7, I); en typeerend is dan ook wederom het vóórkomen der diphtong ook bij dezen klank in het niet-verwante Waalsche taalgebied ¹⁹³).

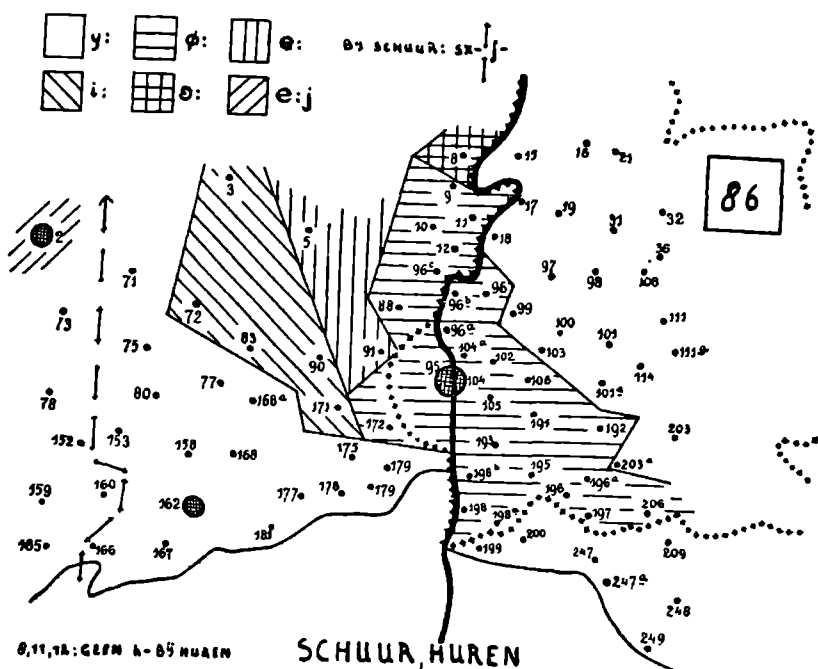
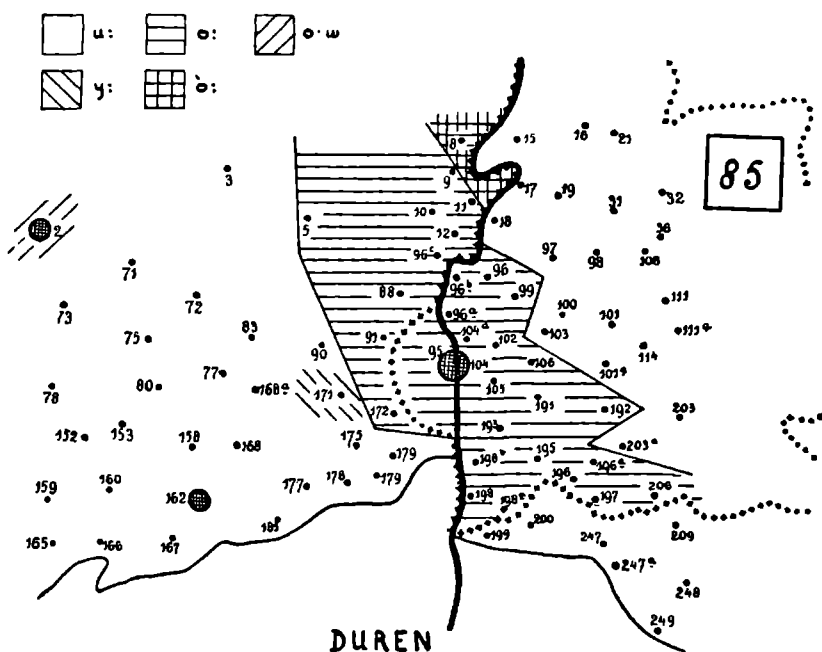
Tenslotte dient hier nog gewezen te worden op de afwijkende gedragslijn der *ū* in woorden vóór *r*, niet zoo zeer omdat daarin de diphtongering geheel achterwege blijft, hetgeen vóór een *r* immers geen opzien kan baren ¹⁹⁴), maar veeleer omdat in deze gevallen de opening tot oo óók ontbreekt in het westelijk gebied, met uitzondering van Hasselt; behalve het gepalataliseerde *zyr* in Zutendaal en het Hasseltsche *zowr* (2de diphtongering!), luidt het woord ‚zuur’, dat met traagh.acc. wordt gerealiseerd (vgl. § 3, Ia) in heel ons gebied n.l. *zur*. In het woord ‚duren’ (krt. 85), dat versch.acc. heeft (vgl. § 4, I), vinden wij echter de opening wél weer terug, doch het nieuwe merkwaardige hierbij is, dat niet het westelijk gebied *do:ra* heeft, maar juist de zuidelijke en westelijke helft van het oostelijk gebied, waar de oo in Vucht zelfs tot oa wordt, en verder ook weer Hasselt, terwijl *du:ra*, naast het gepalataliseerde *dy:ra* in Vlijtingen, normaal vóórkomt in de overige dialecten, doch ook in de westelijke.

§ 55. MET UMLAUTSFACTOR.

Gezien de nauwe wisselwerking tusschen de wgm. *ō* en *ū* zonder umlautsfactor, alsmede die tusschen wgm. *ē*, *eo* en *ī*, zou men a priori geneigd zijn bij deze klanken dezelfde wetmatigheid te veronderstellen, ook wanneer een umlautsfactor volgt. Met andere woorden zou men nu ten oosten der isoglosse Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, alsmede in Hasselt, waar immers de *ō* vóór volgende *i*, *j* tot *eu* resp. *ee* werd, bij de wgm. *ū* vóór *i*, *j* een *uu* resp. *ie* verwachten, doch ten westen hiervan, waar bij de *ō* door

¹⁹³) vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 296 en 297.

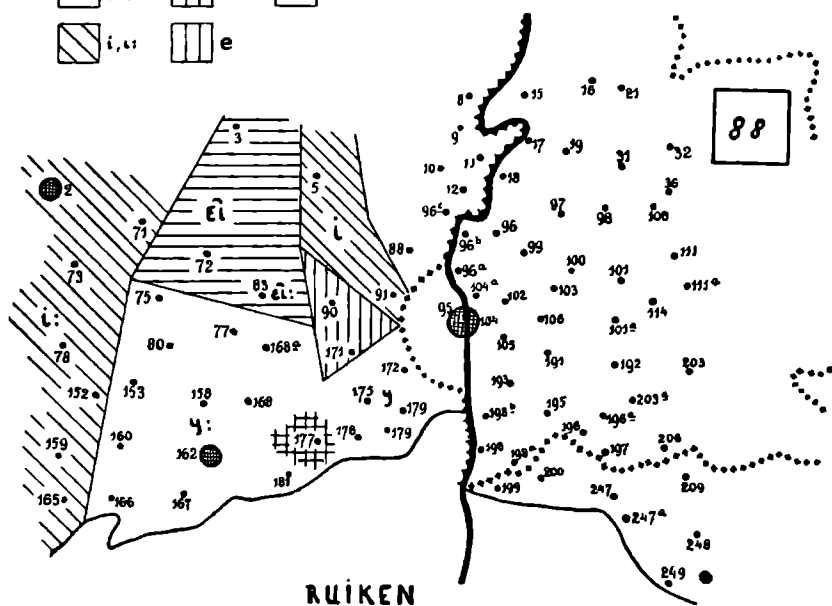
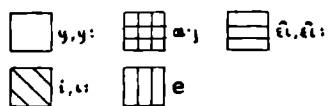
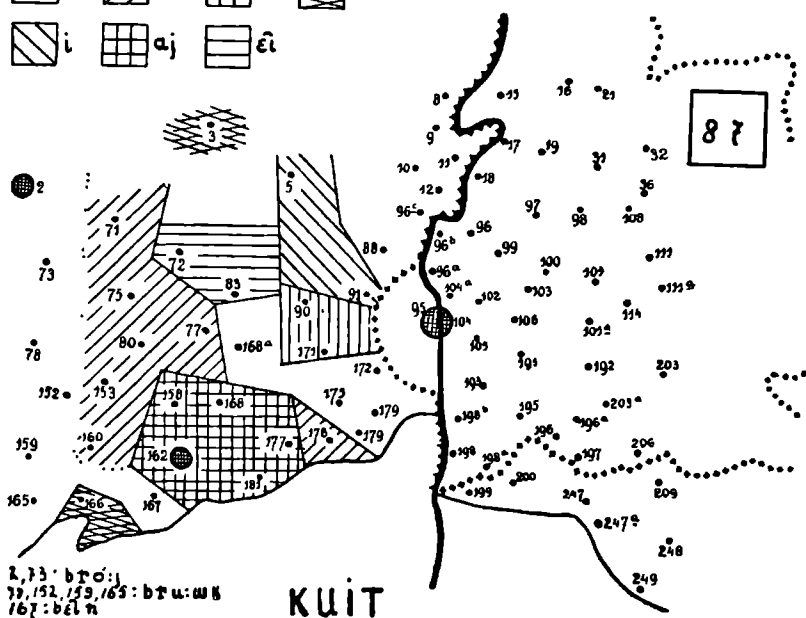
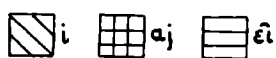
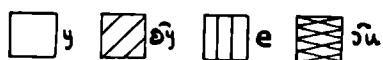
¹⁹⁴) vgl. M. Schonfeld: a.w. § 60.

assimilatieve sluiting een uu werd ontwikkeld, aanvulling der eu-plaats vermoeden door een dissimilatieve opening der ū. En dit nog temeer, daar ook vóór r de wgm. ū met umlautsfactor zoo nauw aansluit bij die welke niet in umlautspositie stond. Want ook hierbij heeft zich dezelfde merkwaardig afwijkende ontwikkeling voorgedaan als in de betreffende gevallen zonder volgenden umlautsfactor; niet in het westelijk, maar juist weer in de westelijke en zuidelijke dialecten van het oostelijk gebied en in Hasselt werd de gepalataliseerde ū geopend, zoodat men in deze tongvallen, in overeenstemming met *do:ra*, *dò:ra*, *do:wra*, voor woorden als ‚schuur’ en ‚huren’ (krt. 86), die versch.acc. hebben (vgl. § 4, I), de vormen *fø:r* en *hø:ra*, resp. *ø:ra* aantreft, in Vucht *fø:r* en *o:ra*, en in Hasselt *sXe:jr* en *he:jra*, terwijl in het westelijk en het overige oostelijk gebied, analoog aan *du:ra*, hier *sXy:r* of *fy:r* en *hy:ra* vóórkomt. Door de aanwezigheid van een umlautsfactor kon, naar reeds uit de Hasseltsche vormen bleek, in deze woorden het mouilleeringsproces eventueel worden voortgezet en zodoende ontronding bewerken; dit gebeurde verder ook in Zutendaal en Veldwezelt, waar de eu eveneens tot ee werd, en in Genk, Beverst, Bilzen, Mopertingen en Vlijtingen, die een ie uit uu kregen.

Desondanks gaat, voor wat de overige gevallen betreft, onze verwachting slechts ten deele in vervulling. Wel heeft in een woord als ‚kuit’ (krt. 87), dat traagh.acc. heeft (vgl. § 3, Ia), het oostelijk gebied inderdaad den vorm *kyt*, die in Zutendaal en Veldwezelt later tot *kit* ontrond werd; en wel blijkt inderdaad de verwachte opening uit het eveneens ontronde *ket* in Vlijtingen en Mopertingen, dat in Bilzen en Beverst tot *kêit* werd door de in de 17de eeuw werkende vierde dihtongeeering, die een aanvulling was wederom van de tweede en nog verschillende oo’s, eu’s en ee’s diphtongeerde, die daarbij waren overgeschoten of sindsdien waren ontstaan¹⁹⁵); doch in de overige westelijke dialecten bleef het verwachte resultaat uit. Allereerst toch vinden wij daar in den zuid-oost-hoek van Belgisch Limburg *kyt*, maar deze vorm moet eveneens ten grondslag hebben gelegen aan den westelijken gediphtongeerden vorm *kêyt*, waarmee wij hier tevens op grooter terrein den laatsten schakel vinden der tweede diphtongeeering, die in ons gebied derhalve naast de *ī* (vgl. § 51) en de *ū* (vgl. § 54) ook de *y* in haar greep kreeg, en welke laatste

¹⁹⁵) vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 29. In deze vierde diphtongeeering nu kon ook een vorm als *kêi:s* die wij in § 49 voor ‚kaas’ vonden in Bilzen, Vliermaal en Vliermaalroot, uit *ke:s* ontstaan, alsmede in Stein en Elsloo *løygə* uit *løgə* voor ‚leugen’ (vgl. § 47).

schakel ook weer in Wallonië vóórkomt¹⁹⁶); uit *kōyt* kon rond Tongeren verder in de vijfde diphtongearing *kajt* ontstaan. Met deze onverwachte vormen nu blijkt de wgm. *ū* + umlautsfactor zich aan te sluiten bij de alleenstaande diphtong *iu*, zooals men in § 56 kan zien; en met deze bevinding zal tevens ook wel de oorzaak der afwijking zijn aangeboord, die derhalve kan gelegen zijn in de aantrekkingskracht, door de geïsoleerde *iu* op dezen klank uitgeoefend.

Tenslotte zij nog opgemerkt dat de vorm *kōut* in Genk en Vechmaal moet teruggaan op een *ū* zonder umlautsfactor¹⁹⁷).

WESTGERMAANSCH E *iu*.

§ 56.

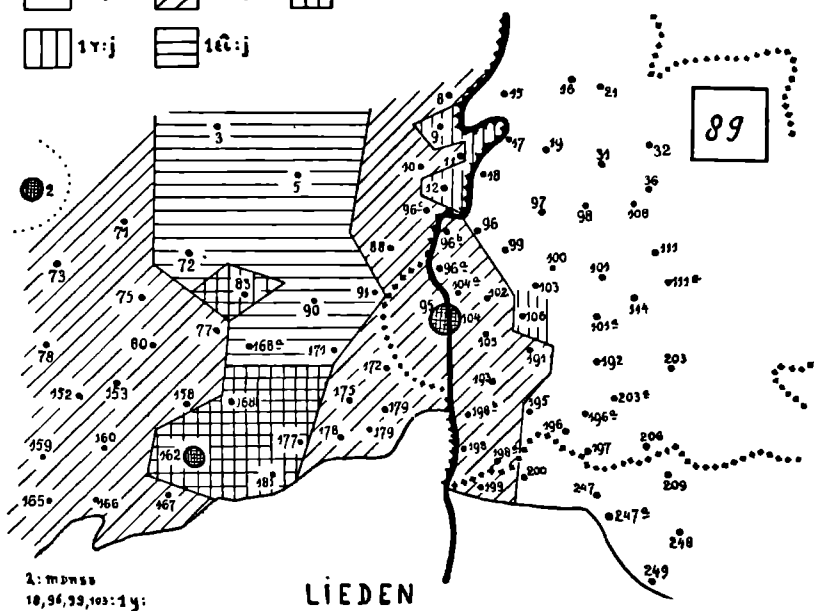
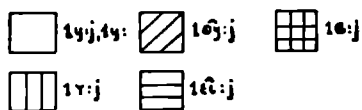
De bekende isoglosse, die bij de laatste klanken ons gebied herhaaldelijk in een scherp van elkaar gescheiden oostelijke en westelijke helft verdeelde, en die haar verloop vindt ten oosten van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, vinden wij bij de wgm. *iu*, die ontstond uit idg. *eu* + umlautsfactor, niet of liever slechts ten deele terug, waarvoor m.i. de geïsoleerde plaats aansprakelijk moet worden gesteld, die deze klank in het wgm. phonologisch systeem innam. Alleen in de tevens ook weer delabialiseerende noordelijke dialecten van het westelijk gebied deed zich ook hier de opening voor, waardoor men in Vlijtingen en Mopertingen momenteel voor b.v. 'ruiken' (krt. 88) *rekə* aantreft, dat in Genk, Beverst en Bilzen door de vierde diphtongearing tot *rēikə*, resp. *rēi:kə* kon worden; een opening die op omgekeerde beïnvloeding van wgm. umlauts-*ū* op *iu* kan wijzen, even goed als het achterwege blijven der opening in deze dialecten bij de *ū* + umlautsfactor waarschijnlijk een gevolg is van de aantrekkingskracht der *iu*. Want de overige westelijke dialecten hebben hier den gesloten gepalataliseerden klinker bewaard, waardoor derhalve het oostelijk stuk, waar dit begrijpelijkerwijze evenals in Hasselt eveneens gebeurde, een zeer groote uitbreiding verkrijgt. Dat nu deze *uu* in Zutendaal, Veldwezelt en Hasselt tot *ie* ontrond werd, lag geheel in de lijn der verwachtingen, doch het

¹⁹⁶) vgl. J. v. Ginneken : Onze Taaltuin II, 296 en 297.

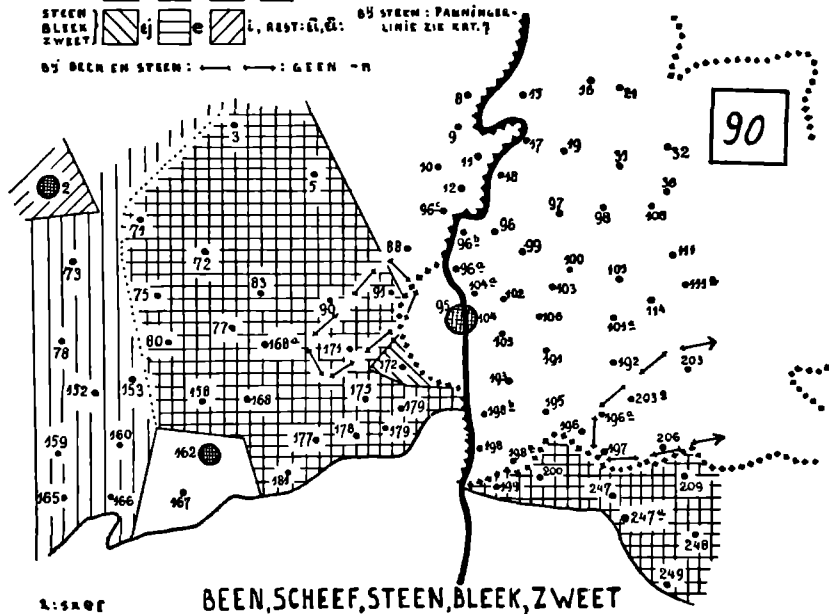
¹⁹⁷) vgl. M. J. v. d. Meer : a.w. § 59.

delabialisatiegebied bereikt bij dezen klank ineens een veel grootere uitgestrektheid, doordat nu ook de geheele westelijke peripherie tot aan Vliermaal-Vliermaalroot-Gors-Bommershoven-Vechmaal de uu eveneens tot ie maakte. Uit deze beschrijving blijkt tevens dat de wgm. iu vrij is gebleven van de tweede diphtongueering, op een plaatselijke uitzondering na, zooals Millen, dat met zijn in de vijfde diphtongueeringsperiode ontstanen vorm *ra:jka* een oudere uit doet voorop zetten; dit uitblijven der oorspronkelijke diphtongueering zou zijn oorzaak kunnen vinden in de omstandigheid, dat men iu wellicht langen tijd als stijgende diphtong uitsprak, waarmee tevens het feit verklaarbaar werd, dat de ontronding hier zulk een groote uitgebreidheid verkreeg.

Overigens is dit handhaven hier der monophthong in zoo verre van veel belang, dat het wederom het zijne bijdraagt tot opheldering der verhouding tusschen het accent en de diphtongontwikkeling. Was het accent hiervoor aansprakelijk, dan zouden *i*, *ü*, en *y* gediphtongueerd moeten worden o.i.v. het versch.acc. (vgl. §§ 6, I en 7, I); nu vonden wij echter reeds een woord met *y*, waarin, — en dit in overeenstemming met verschillende gevallen met *i* en *ü* —, diphtongueering optrad, terwijl toch juist traagh.acc. aanwezig was (vgl. § 55); het woord 'ruiken' heeft daarentegen, om voor mij overigens onverklaarbare redenen (vgl. § 3, Ib), in een deel der westelijke dialecten toevalligerwijs versch.acc., en nu had er juist géén diphtongueering der *y* plaats! Maar terwijl wij bij de wgm. *i*, *ü* naast diphtongueering bij traagh.acc. dit verschijnsel ook aantreffen bij versch.acc., blijft de diphtong toch ook bij de *y* niet geheel achterwege bij dit laatste accenttype, hetgeen kan blijken uit een woord als 'lieden' (krt. 89), dat op gelijken trap staat met de hiaat- en auslautgevallen, en dat versch.acc. heeft (vgl. § 4, III); ook hier treft men, in even groote verbreiding als in de overeenkomstige gevallen met *i* en *ü*, diphtongvorming aan, waarmee wij derhalve ook voor de eerste diphtongueering de laatste schakel in onze dialecten terugvinden. Het feit dat de diphtong in dit woord wél tot stand kwam, is verder een ondersteuning der boven gemaakte veronderstelling, dat het handhaven der stijgende diphtong hier het vormen eener dalende in den weg kan zijn getreden; want doordat in dit woord ook een *j*-element achter de vocaal stond, was de stijgende diphtong hierin welhaast onmogelijk te realiseeren, en moest zij wel vroegtijdig verdwijnen. Daarbij is het tevens frappant geen oorspronkelijke delabialisering aan te treffen. Want de vorm *lê:j* in de dialecten ten noorden en oosten

BEEN } □ 16: j   ▨ 16j: j   ▨ 16: j
 SCHEEF }
 STEEN } ▨ 16j: j   ▨ 16: j   ▨ 16: j
 BLEEK }
 ZWEEET }
 05 BEEN EN STEEN: — — — — —
 05 SCHEEF - PANNINGEN-ZULINIE ZIE KAT. 8
 05 STEEN: PANNINGEN-LINIE ZIE KAT. 7

van Bilzen ontstond pas in de vijfde diphtongeeringsperiode als overgangstrap tusschen *lōy:j*, dat nog in het westen bestaat en in een groot gebied rond de Maas, en tusschen *la:j*, dat in Bilzen en rond Tongeren vóórkomt ¹⁹⁸). Overigens deed zich in de niet-diphtongerende oostelijke dialecten in Mechelen, Rekem en Bemelen weer verkorting van *ly:j* tot *lv:j* voor o.i.v. het versch.acc. (vgl. § 7, II), en had de *j* in Geulle, Bunde, Meersen en Ulestraten het karakter van een nauwelijks hoorbaren spirantischen naslag, zoodat zij geheel kon verdwijnen en *ly:j* derhalve tot *ly:* werd (vgl. id.).

Vóór een *r* blijkt de *iu* tenslotte gehéél te zijn meegegaan met de *ū* in deze positie, hetgeen te meer begrijpelijk is, daar het hier slechts het geheel alleenstaande adj. 'duur' betreft, een woord met versch.acc. (vgl. § 4, I). Het kaartbeeld van dit woord sluit zich derhalve geheel aan bij dat van 'schuur' en 'huren' (krt. 86); alleen in de westelijke peripherie verraadt het duidelijk zijn herkomst, doordat, in overeenstemming met 'ruiken', daar ook in 'duur' ontroinding heeft plaats gehad; zelfs is de verbreiding van dit verschijnsel hier nog grooter, doordat nu ook Gors en Vechmaal *di:r* hebben, terwijl in Bommershoven *di:r* naast *dy:r* vóórkomt.

WESTGERMAANSCHÉ *ai*.

§ 57.

Vergeleken met de lange vocalen en de diphtongen *eo* en *iu*, die onderling een nauwe overeenkomst in ontwikkeling vertoonden, blijken de echte dalende wgm. diphtongen *ai* en *au* een geheel eigen plaats in te nemen. Bij een beschouwing hiervan zij voorop gesteld, dat, wat allereerst de wgm. *ai* betreft, onderscheid moet worden gemaakt tusschen *ai* vóór *h*, *w*, *r* en *ai* in andere posities, aangezien, in volkomen overeenstemming met het *hd.*, de *ai* in de eerste gevallen monophhtongeerde en in de laatste niet, een toestand die in de Limburgsche dialecten reeds in de Middeleeuwen een feit moet zijn geweest ¹⁹⁹), en waarmee zij zich scherp afteekenen van de *fri.* en *saks.* dialecten, die steeds monophhtongeerden, alsmede ook van de *wvla.* die voor de monophhtong een sterke voorkeur hebben ²⁰⁰).

¹⁹⁸) vgl. J. v. Ginneken: *Ras en Taal*, § 29.

¹⁹⁹) vgl. J. Franck: *Mittelniederländische Grammatik*, § 25.

²⁰⁰) vgl. M. Schönfeld: *a.w.* § 54.

In het licht nu dezer historische gegevens kan men zich een meening vormen over de, vergeleken met voorafgaande klanken, markante afwijkingen die zich voordoen bij de wgm. ai, die niet stond vóór h, w of r. Want terwijl tot nog toe de diphtongeering in hoofdzaak beperkt bleef tot de westelijke dialecten, hoewel zij in hiaat- en auslautgevallen ook tot aan en zelfs tot over de Maas doordrong, blijkt nu haar kerngebied juist te liggen in Nederlandsch Limburg en de Belgische Maasdorpen, terwijl ook, doch niet steeds, in de westelijke peripherie diphtongen worden aangetroffen, hetgeen verder in bepaalde omstandigheden eveneens het geval is in de Belgisch-zuidoostelijke tongvallen; het centrum van het Belgische gebied en Hasselt monophthongeerden echter steeds (vgl. krt. 90 en 91).

Hoewel jongere ontwikkeling bij deze tweeklanken niet als geheel uitgesloten kan worden beschouwd ²⁰¹⁾, — jongere diphtongeering zou dan in de 17de eeuw in de vierde periode hebben kunnen plaats vinden (vgl. § 55) —, wijzen de veranderde geographische ligging van den diphtongenhaard, waar wij ook de vierde diphtongeering in het geheel niet in actie zagen, en de groote verbreiding van het verschijnsel, gevoegd bij de historische feiten, die van de ai in deze positie immers reeds diphtongen vermelden vóór den tijd dat ook andere klanken tot dit proces overgingen, m.i. toch wel dwingend op een interpretatie in een andere richting, en meen ik in de huidige diphtong gerust het resultaat te mogen zien van een klank die reeds in de Middeleeuwen bestond en die rechtstreeks uit de wgm. ai was gegroeid met assimilatie van het open aan het gesloten element. Daarop wijst overigens eveneens het ontwikkelingsproces in andere dialecten, waar in den tijd der epenthese ook de ai met de oorspronkelijk en gerekt lange vocalen meeinging, hetgeen hier practisch neerkwam op een zuivere metathesis der beide diphtongelementen, waardoor men b.v. in het Brabantsch nu nog bij de ai stijgende diphtongen ontmoet, die intusschen eveneens ook in triphthongen konden overgaan ²⁰²⁾; in onze dialecten is echter van een stijgende diphtong nóch van een triphthong ook maar iets te bespeuren, hetgeen zeker verwonderlijk mag worden genoemd, daar in de woorden met umlauts-ā, waarmee men die met ai immers op gelijke lijn mag stellen, wel triphthongeering plaats had, terwijl men vóór h, w, r toch ook bij de ai de triphthong ontmoet. De diphtongen bij de ai, die niet

²⁰¹⁾ vgl. W. Welter : a.w. §§ 118 en 153.

²⁰²⁾ vgl. J. v. Ginneken : Ras en Taal, §§ 13 en 25.

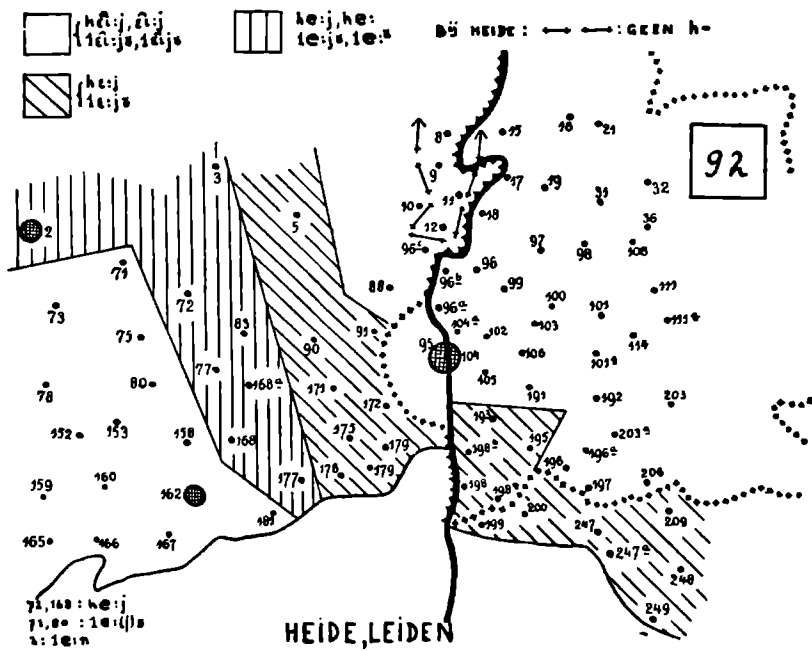
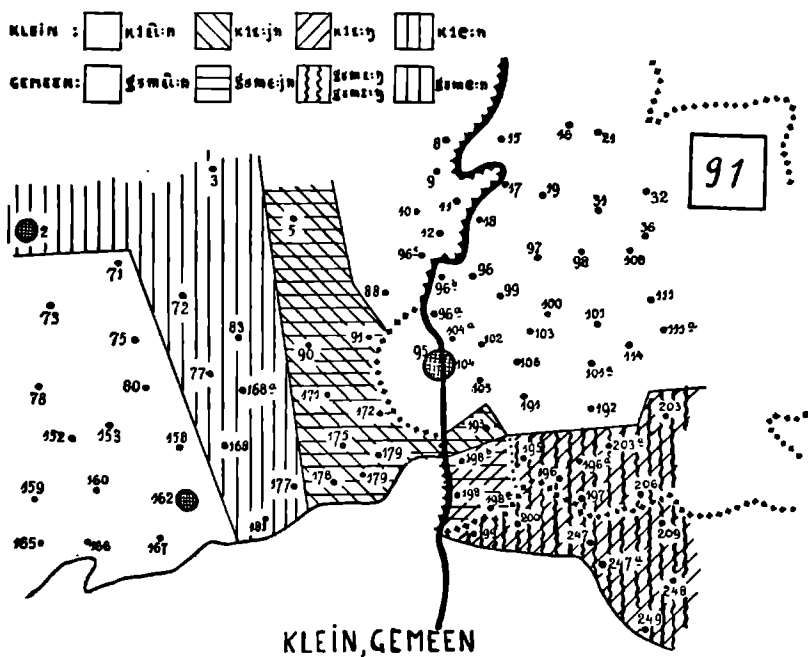
vóór h, w, r stond, moeten derhalve wel oud zijn en rechtstreeks uit de ai zijn voortgekomen ²⁰³).

Hoewel de monophthong ee, die wij in de centraal-Belgische dialecten Genk, Beverst, Bilzen, Hoeselt, Rijkhoven, 's Heerenelderen, Millen en Sluizen steeds vinden, en die in Hasselt soms ie luidt, op dezelfde wijze kan zijn ontstaan als wij aanstonds zullen zien vóór h, w, r, is het toch meer voor de hand liggend en waarschijnlijker, gezien ook de met de diphtong ei nauw verwante uitspraak dezer ee, dat deze later uit den tweeklank ontstond door algeheele assimilatie der beide elementen met volledigen opgang van het tweede in het eerste. Dat dit het eerst en het gemakkelijkst in woorden met traagh. acc. kon gebeuren, zou men reeds uit de geaardheid der beide accenttypen kunnen afleiden (vgl. § 23), doch wordt stellig aangetoond door de toestanden die men aantreft in de oostelijk en westelijk aan bedoeld gebied grenzende dialecten. In Diepenbeek, Vliermaal, Vliermaalroot en Riksingen hebben de woorden ,been', ,scheef', ,steen', ,bleek', ,zweet', die met traagh. acc. worden uitgesproken (vgl. § 3, Ia), allen een ee, maar ,klein' en ,gemeen', die versch. acc. hebben (vgl. § 4, I), daarentegen een ei; om redenen waarover slechts gissingen zouden te maken zijn, doch die niet klaar vóór ons liggen, worden ,steen', ,bleek' en ,zweet' in de overige dialecten der westelijke peripherie eveneens met versch. acc. gerealiseerd, maar nu blijkt ook de ai in deze woorden als diphtong ei te zijn bewaard, in overeenstemming met ,klein' en ,gemeen', doch in tegenstelling met ,been' en ,scheef', welke woorden ook daar eveneens traagh. acc. hebben, maar ook tevens de monophthong ee. En niet anders is het in de oostelijk aan het monophthonggebied grenzende dialecten, waar men in de gevallen met versch. acc. de nog niet geheel geassimileerde zuivere diphtong ej vindt tegenover de monophthong ee in die met traagh. acc.

Met uitzondering van het zuidelijkste stuk van Ned. Limburg ²⁰⁴), en van Vroenhoven, waar in beide groepen ej optreedt, treft men echter in heel het overige gebied een ei zoowel in de woorden met traagh. acc. als in die met versch. acc., een klank die nog grootendeels zijn diphtongkarakter zuiver bewaarde, maar die in enkele dialecten

²⁰³) vgl. L. Noldus: Leuvensche Bijdragen 28, 76 en 77.

²⁰⁴) Dit heeft in de gevallen met traagh. acc. eveneens de diphtong ei, doch voor ,gemeen' en ,klein' treft men er *gæmɛ:ɣ*, *gæmè:ɣ*, *gæmɪ:ɣ* en *kle:ɣ*, *klɪ:ɣ*, vormen die uit de diphtongvormen *gæmɛ:jn* en *kle:jn* moeten zijn ontstaan (vgl. § 86); men vindt de laatste trouwens nog in Mesch, Eijdsen, Oost-Maarland en Gronsveld, en ook *gæmɛ:jn* nog in Gronsveld.

als dat van Maastricht daarentegen ook weer een zuivere monophthong werd in de gevallen met *traagh.acc.* En aangezien men nu aan de hand der vocaalkleur dezer monophthong ei met volledige zekerheid kan afleiden, dat zij uit een diphtong ontstond, blijkt hieruit tevens dat de mogelijkheid der ontwikkeling van de elders gevonden ee langs denzelfden weg, in het geheel geen hypothetisch karakter draagt.

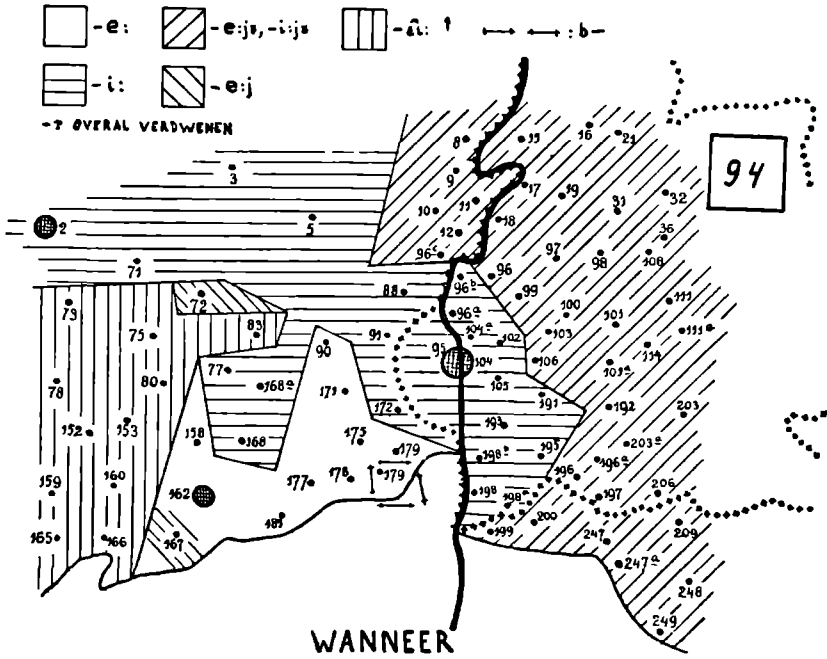
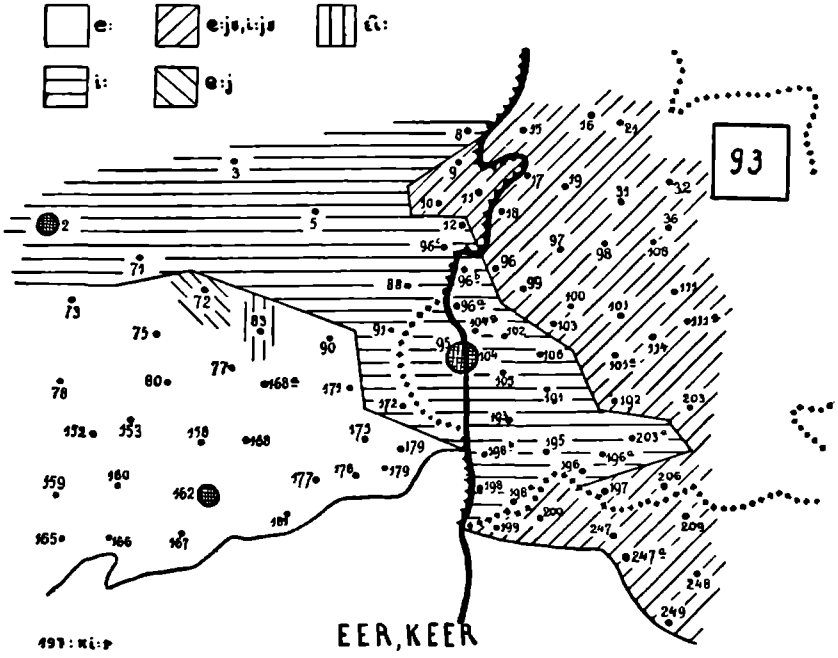
Resumeerend kan men onze dialecten derhalve verdeelen in twee kerngebieden, één waar de diphtong nog grootendeels zuiver bewaard bleef en één dat steeds monophthongeerde, en twee overgangsgebieden, die beide de diphtong bewaarden in de gevallen met *versch. acc.* doch niet in die met *traagh.acc.*; feiten, die onze conclusies betreffende de verhouding tusschen accent en diphtonggeving, wederom in niet geringe mate verstevigen (vgl. §§ 7, I en 23). Hoe sterk intusschen het streven tot monophthonggeving in het betreffende kerngebied was, blijkt wel uit de ontwikkeling der *ai* in hiaat- en daarmee gelijk staande gevallen, die immers de prominente diphtongposities blijken te zijn; want niet alleen vinden wij ook nu daar een *ee* terug, doch ook werd er de volgende *j* losgelaten, c.q. uitgestooten, zoodat woorden als *'hei'* en *'leiden'* (krt. 92), die *versch. acc.* hebben (vgl. § 4, III), daar *he:* en grootendeels *le:ə* luiden. Overigens hebben de overige dialecten, voor het meerendeel in overeenstemming met de boven behandelde gevallen met *versch. acc.*, *he:j*, *le:ja* en *hēi:j*, resp. *ēi:j*, *lēi:ja*; ten gevolge der meersilbigheid kreeg dit laatste woord rond Maastricht echter weer *traagh. acc.*, zoodat dit daar momenteel *lēija* luidt (vgl. § 7, I).

Stond wgm. *ai* echter vóór *h*, *w*, *r*, dan nam haar ontwikkeling een geheel ander verloop, doordat de wgm. diphtong in deze voor haar realisatie moeilijke posities niet kon gehandhaafd worden en vroegtijdig moet zijn opgegeven, zooals ons de Middeleeuwsche feiten aantoonen ²⁰⁵). Hoe en wanneer dit gebeurd kan zijn, daarover laat de triphthong, die wij nu wél weer aantreffen en wel in overeenstemming met de *ā*-umlaut-gevallen in de geheele oostelijke peripherie, weinig twijfel bestaan, doordat deze wijst op een vroegere stijgende diphtong, die door metathesis der beide diphtong-elementen in den epenthese-tijd kon ontstaan. Evenals *ke:jas*, *ki:jas* voor *'kaas'* vindt men derhalve in bedoelde dialecten voor woorden

²⁰⁵) vgl. ook J. H. Kern: a.w. § 50.

L. Noldus: Leuvensche Bijdragen 28, 77 en 78.

als ,eer' en ,keer' (krt. 93) met meer of mindere assimilatie de vormen *e:jar*, *i:jar* en *ke:jar*, *ki:jar*; in het overige gebied ging in den reactietijd het gesloten element eenvoudig verloren en ontstonden de meer of minder geassimileerde monophthongische vormen *e:r*, *i:r* en *ke:r*, *ki:r*, analoog aan *ke:s*, *ki:s*. Nu bleken bij de umlauts-*ä* in de dialecten ten westen van Bilzen later in de vierde diphtongeeringsperiode jongere diphtongen te ontstaan, en ook hier nu vinden wij deze hernieuwde diphtong terug, ondanks de *r*, in de vormen *ēi:r* en *kēi:r* te Bilzen, en in den op een vroegeren trap staanden vorm *e:jr* te Beverst. Dit laatste kon natuurlijk des te gemakkelijker gebeuren, wanneer inmiddels de *-r* was afgefallen, zooals in het woord ,wanneer' (vgl. § 82); en daarom treft men hiervan dan ook, terwijl overigens het kaartbeeld ongeveer met dat van ,eer' en ,keer' overeenstemt, naast vormen met *-eej* in Beverst en Koninksem, vormen met *-eij* in de heele westelijke peripherie (vgl. krt. 94), waardoor meteen ook de vorm *ēi:nə* voor ,leenen', welks kaartbeeld verder ook weer met dat van ,eer' en ,keer' overeenkomt, in deze dialecten begrijpelijk wordt (vgl. krt. 95)).

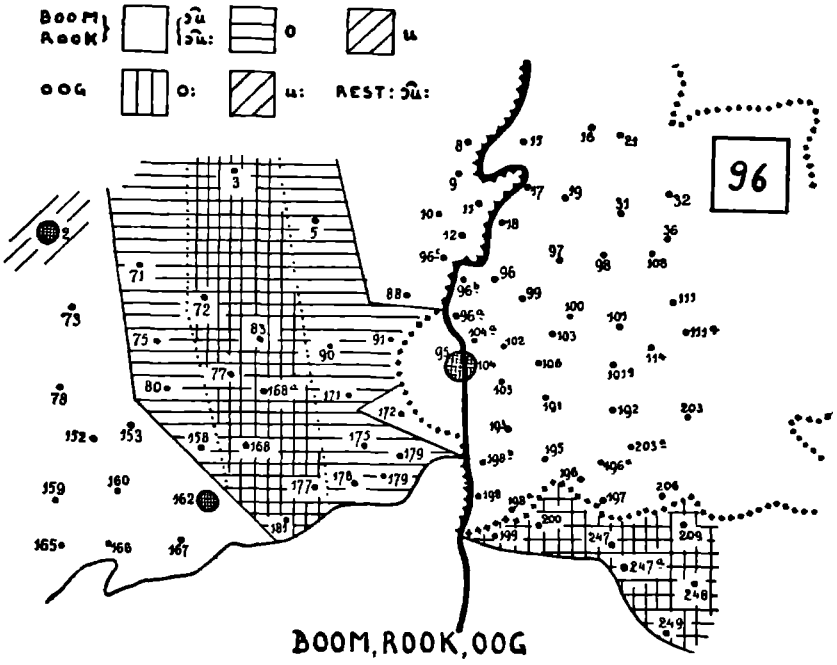
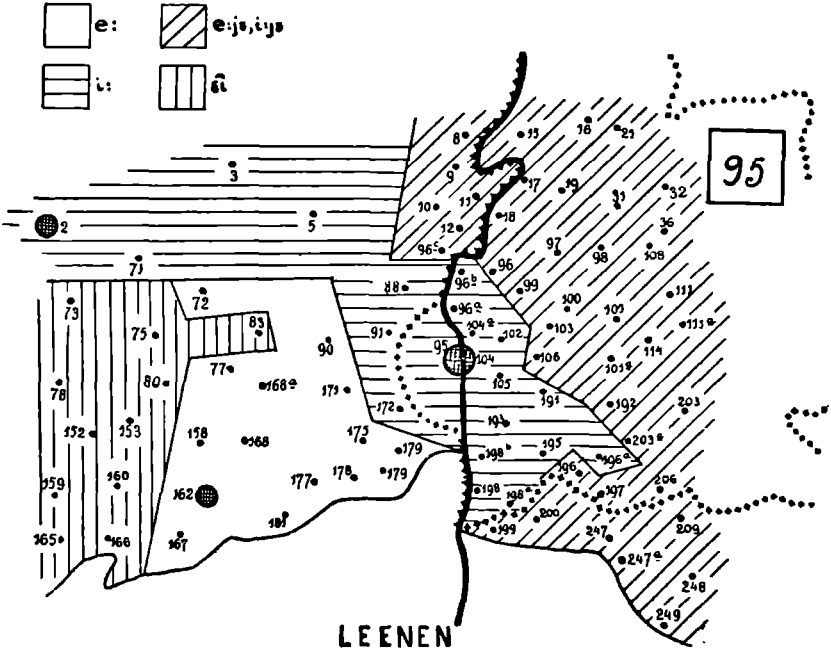
Het feit dat hier, ondanks het versch.acc. dat de wgm. *ai* in deze omstandigheden steeds heeft (vgl. § 4), toch triphthongvorming heeft plaats gehad, moet, in overeenstemming met wat wij zagen gebeuren bij de umlauts-*ä* en bij de uitzonderlijke gevallen met *ä* zonder umlautsfactor, wel zijn te danken geweest aan de omstandigheid, dat ook hier van ouds een gesloten element naast de vocaal aanwezig was (vgl. § 7, I).

WESTGERMAANSCH E *au*.

§ 58. ZONDER UMLAUTSFACITOR.

De ontwikkeling der wgm. *au* vertoont alle overeenkomst met die der wgm. *ai*. Al waren de omstandigheden waaronder dit gebeurde dan ook eenigermate anders, toch deed zich ook hier vroegtijdig dezelfde splitsing voor als bij de *ai*²⁰⁶). Allereerst bleef de wgm. *au* voor labialen en gutturalen, uitgezonderd vóór *h*, haar diphtongkarakter behouden, hetgeen, met het oog op den aard dezer consonanten, geenerlei verwondering kan wekken en geen verder com-

²⁰⁶) vgl. J. H. Kern: a.w. § 60 vlgd.

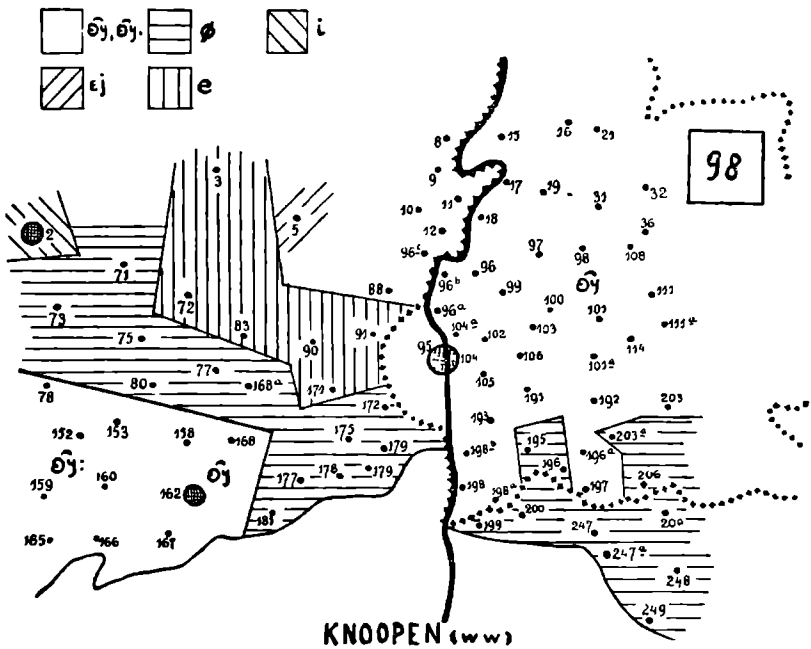
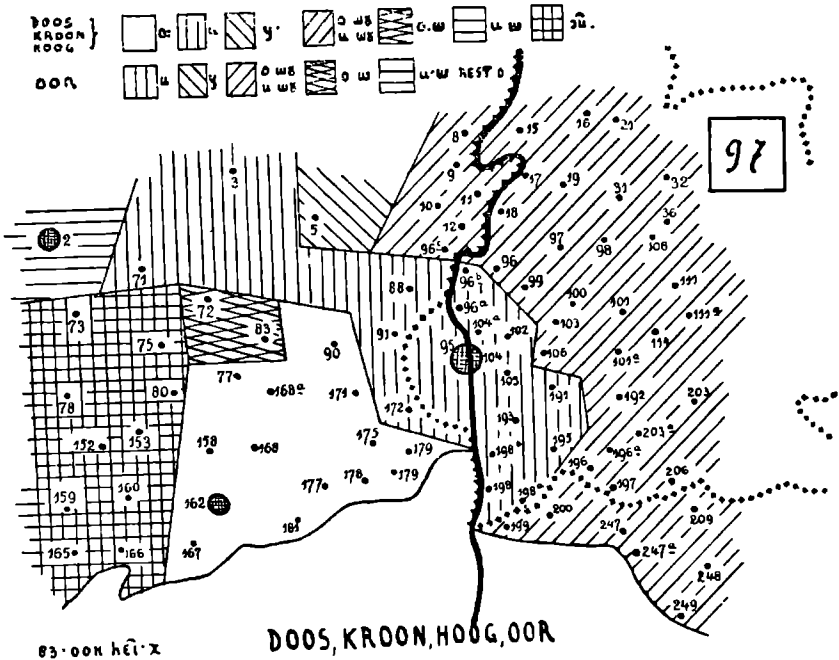

mentaar behoeft ²⁰⁷). Maar ook nu weer blijkt de diphtongenhaard in Ned. Limburg en rond Tongeren te liggen, terwijl de dialecten, gelegen in het centrum van het Belgische gebied, zich later ook vóór labialen en gutturalen wederom steeds aan de monophthongering overgaven; van den eenen kant vinden wij derhalve voor woorden als ,boom' en ,rook', die traagh.acc. hebben (vgl. § 3, Ia), en voor ,oog', dat versch.acc. bezit (vgl. § 4, I), de vormen *bōum*, *rōuk* en *ōu:X* ²⁰⁸), en van den anderen kant *bom*, *rok*, *o:X*, welke vormen in Hasselt verder geassimileerd werden en zodoende o.e. als stamklinker kregen (vgl. krt. 96). De tusschen deze twee kerngebieden in liggende tongvallen verkeerden weer met het bezit van diphtongen bij versch.acc. en van monophthongen bij traagh.acc. in een overgangsstadium, hetgeen ook met de dialecten der westelijke peripherie, waar echter ook ,boom' en ,rook' wederom afwijkend accent vertoonden maar dan ook de diphtong bezitten, wederom het geval moet zijn. Zodoende valt het kaartbeeld der laatste woorden geheel samen met dat van ,steen' e.d., terwijl dat van ,oog' overeenkomt met dat van ,klein'; maar zodoende gelden de conclusies betreffende accent en diphtongering in de gevallen met ai, die niet stond vóór h, w, r, onverminderd ook voor de wgm. au in de hier bedoelde positie.

Volgde echter op de au een dentaal of h, dan gebeurde hetzelfde als bij de ai vóór h, w, r; dan vond m.a.w. metathesis plaats der beide diphtong-elementen, hetgeen duidelijk blijkt uit de triphthongen die wij terugvinden in hetzelfde oostelijk gebied als bij de ai. Met meerdere of mindere assimilatie komen n.l. van woorden als ,doos', ,kroon', ,hoog' en ,oor' (krt. 97), die versch.acc. hebben (vgl. § 4, I), in bedoelde dialecten de volgende vormen voor: *do:wəs*, *kro:wən*, *ho:wəX*, *o:wər*, resp. *du:wəs*, *kru:wən*, *hu:wəX* of *u:wəX*, *u:wər*. In heel het overige gebied moet echter in den reactietijd de stijgende diphtong in een monophthong zijn overgegaan, nadat eerst het open element min of meer aan het gesloten element was geassimileerd; dit kan blijken uit den toestand bij ,oor', dat *o:r* en *u:r* luidt in de overeenkomstige dialecten waar wij straks *e:r*, *i:r* en *ke:r*, *ki:r* vonden, terwijl ook hier weer Bilzen en Beverst in hun vorm *o:ur*, en nu ook Hasselt met *u:ur* zelfs vóór de r jongere diphtongering vertoonden; een proces dat in de andere woorden van zelf sprekend

²⁰⁷) vgl. L. Noldus: Leuvensche Bijdragen 28, 78 en 79.

²⁰⁸) Evenals in de overeenkomstige gevallen met ai kreeg ook deze diphtong in enkele dialecten als het Maastrichtsch intusschen monophthong-waarde in de gevallen met traagh acc.

weer veel levendiger kon opbloeien, zoodat in deze vierde diphtongeeringsperiode ook de westelijke peripherie de vormen *dʷu:s*, *krʷu:n*, *hʷu:X* kon krijgen. Zoo had ook hier derhalve de ontwikkeling der klanken in de twee gesignaleerde, onderscheiden categorieën langs geheel aparte, van elkaar onafhankelijke wegen plaats, waarbij nog dient te worden gewezen op den afwijkenden vorm *y:r* voor ,oor' te Zutendaal, waaruit aansluiting bij de wgm. *ū* blijkt, waar wij deze palatale vocaal daar eveneens ontmoetten, en die ook hier alleen weer verklaarbaar is door op de assimilatie tot oε volgende dissimilatie aan het w-element.

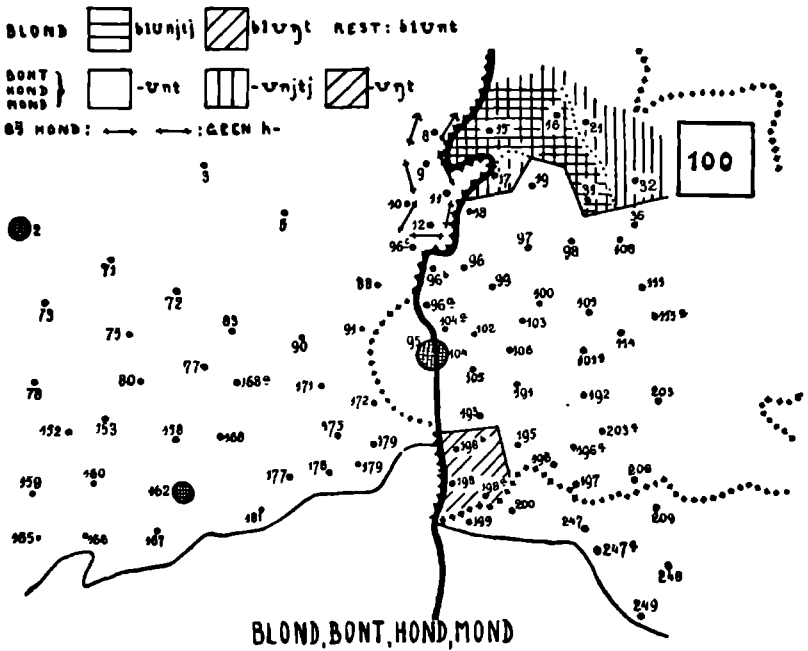
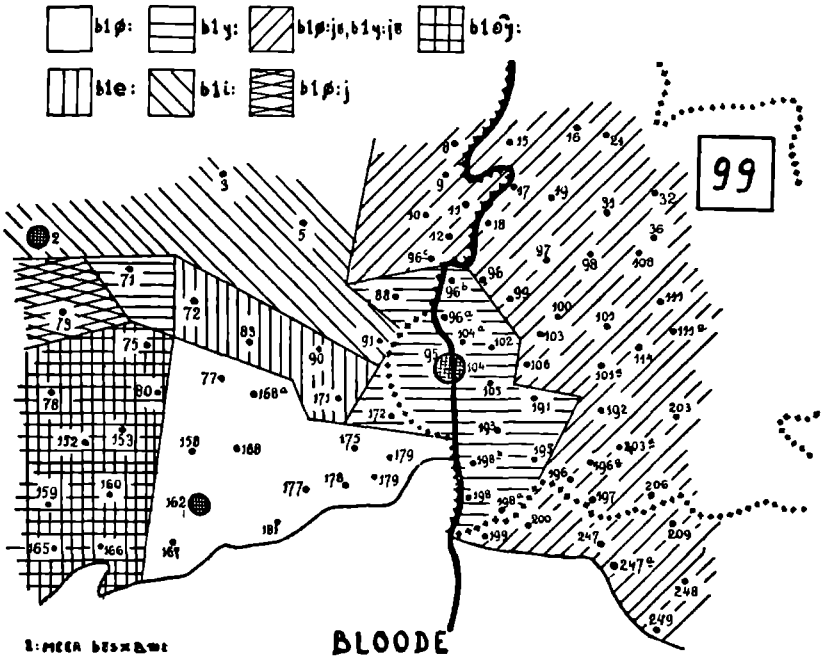
Tenslotte kan ook voor de laatste categorie het bij de overeenkomstige gevallen met wgm. *ai* opgemerkte over het accent, hier *mutatis mutandis* gelijkelijk van toepassing zijn.

§ 59. MET UMLAUTSFACTOR.

Ook in de umlautsgevallen heeft de wgm. *au* een verschillende ontwikkeling doorgemaakt, naar gelang zij eenerzijds stond vóór labialen of gutturalen, met uitzondering der *h*, en anderzijds vóór dentalen en *h*. Men kan dan ook niet anders verwachten dan dat, zoowel met als zonder een volgende *i*, *j*, de kaarten der woorden, die tot eenzelfde categorie behooren, een overeenkomstig beeld vertoonen.

In groote trekken blijkt dit, voor wat allereerst de eerste groep betreft, dan ook inderdaad het geval te zijn. Aangezien immers ons voorbeeld, het werkwoord ,knoopen' (krt. 98), traagh.acc. heeft (vgl. § 3, Ib), doch in de westelijke peripherie weer afwijkend versch.acc., moet de kaart van dit woord overeenstemmen met die van ,boom'. En als umlautsrepresentant der *ou* vindt men dan ook een *ui* in Ned. Limburg, met uitzondering van St. Geertruid, Reimerstok en Slenaken, rond Tongeren en, uitgezonderd in Wimmertingen, in de westelijke peripherie; afwijkend moet ook Zutendaal deze *ui* hebben gehad, doch deze ging daar later in *ej* over als gevolg der differencieerende werking der vijfde diphtongeeing²⁰⁹). Verder vertoonen de overige dialecten een regelmatige *eu* als representant der *oo*, die echter door de voortgezette mouilleering ontrond werd tot *ee* in hetzelfde delabialisatiegebied als wij ook bij de wgm. *ō* en *ū* aan-

²⁰⁹) vgl. J. v. Ginneken: Ras en Taal, § 29.

troffen, terwijl Hasselt, in overeenstemming met *bum* den vorm *knipə* heeft.

Maar ook voor de tweede groep gaat onze verwachting in vervulling. Voor het woord ‚bloode’ (krt. 99) vindt men immers, analoog aan *do:was* en *du:was* voor ‚doos’, in hetzelfde oostelijke gebied de triphongische umlautsvormen *blø:jə* en *bly:jə*, terwijl de overige dialecten, in dezelfde verspreiding als ginds de oo en de oe, hier de monophthongen eu en uu moeten gehad hebben, die wij in werkelijkheid ook nog in groote stukken terugvinden; maar deze klanken konden hier in de delabialiseerende dialecten weer ontrond worden tot ee en ie, en wanneer men dan eenerzijds het eu- en het ee-gebied bij elkaar voegt, en anderzijds het uu- en ie-gebied, dan blijkt ook voor het monophthong-gebied de overeenstemming met de niet-umlautsgevallen volkomen. Evenals tenslotte ginds de westelijke peripherie meeging met de vierde diphtonggeering, en *do:s* via *do:ws* tot *dōu:s* maakte, zoo werd ook hier *blø:* via *blø:j*, dat nog in Wimmeringen leeft, tot *blōy:j*.

HOOFDSTUK V.

DE ONTWIKKELING DER
WGM. CONSONANTEN ²¹⁰).

DE STEMLOOZE EXPLOSIEVEN.

Wgm. p.

§ 60.

Wgm. p bleef in heel ons gebied in alle posities als stemlooze explosief behouden:

- a) in anlaut : *pɛls* ,pels', *pert* ,paard', *port* ,poort', *pló:gə* ,plagen';
- b) in inlaut : *rapə* ,rapen', *lepəl* ,lepel', *opə* ,open', *krupə* ,kruipen', *kno̥ypə* ,knoopen' (w.w.), *spó:rə* ,sparen', *spø:lə* ,spoelen', *heləpə* ,helpen', *krvmpə* ,krimpen', *rvmpəl* ,rimpel';
- c) in auslaut: *li:p* ,lip', *kɔ:p* ,kop'.

Mouilleering, resp. labiovelariseering der anlautende p bleef in het woord ,paard' bewaard in een uitgebreid Belgisch gebied, en in het woord ,poort' te Vlijtingen: Hass. *pjart*; *pwo:t*.

Opm. De f in *tre:fə* ,treffen' is te danken aan hgd. ontleening ²¹¹).

Wgm. t.

§ 61. IN ANLAUT.

Wgm. t bleef in anlaut in alle dialecten steeds als zoodanig bewaard:

ta:ɣ ,tang', *tant* ,tand', *tora* ,toren', *tró:n* ,traan'.

Een labiovelariseeringsrest der anlautende t vindt men te Vlijtingen in *twa:n* ,toren'.

²¹⁰) Tenzij anders aangegeven, wordt korthedshalve alleen de Maastrichtse vorm vermeld; voor de andere varianten zij derhalve verwezen naar hdst. III en IV.

²¹¹) vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 295, 2.

§ 62. IN INLAUT.

Ook in inlaut bleef wgm. *t* als stemlooze explosief behouden:
botar ,boter', *fo:tal* ,schotel', *slø:tal* ,sleutel', *lò:tə* ,laten', *sle:tə*
 ,sluiten', *bitə* ,bijten', *sta:ŋ* ,staaf', *staf* ,staf', *stal* ,stal', *sterək*
 ,sterk', *sterəvə* ,sterven', *stɣ:m* ,stem', *stè:l* ,stil', *stóram* ,storm',
stó:l ,staal', *sti:r* ,stier', *strika* ,strijken', *sto:l* ,stoel', *stēin*
 ,steen', *le:stəX* ,lastig', *børstal* ,borstel', *a:Xtər* ,achter',
dɔ:Xtər ,dochter'.

In verbinding met een *l* of *n* werd de *t* echter gemouilleerd in de noordoostelijke dialecten Vucht, Stein, Lutterade, Geleen, Schinnen, Elsloo, Geulle, waar woorden als ,smelten' en ,winter' derhalve *smiljtja* of *smiljtja* en *wɪnjtjər* luiden; deze gemouilleerde consonant ging in Boorsems zelfs over in een palatale affricaat, zoodat *smiljtja* daar tot *smiljtʃə* werd.

§ 63. IN AUSLAUT.

In auslaut bleef wgm. *t* eveneens bewaard, uitgezonderd na stemlooze spirans:

ka:t ,kat', *nat* ,nat', *vat* ,vat', *vart* ,vaart', *zwa:rt* ,zwart',
zajt ,zout', *vè:t* ,vet', *port* ,poort', *hōut* ,hout', *zø:t* ,zoet', *kyt*
 ,kuit', *zweīt* ,zweet'.

In Stein, Lutterade, Geleen, Schinnen en Elsloo werd deze *t* wederom gemouilleerd na *l* of *n*, zoodat ,milt', ,vilt' en ,bont, (krt. 100) daar vóórkomen als *miljtj*, *viljtj* en *bunjtj*; Vucht, Geulle en Beek hebben *miljtj* en *viljtj*, maar *bunt*, en Spaubeek *milt* en *vilt*, maar *bunjtj* (zie ook § 86). In Boorsems kwam ook in deze positie de palatale affricaat weer tot stand: *miljtʃ*, als ook in Opgrimbie en Hasselt: *miljtʃ*, *viljtʃ*.

Na stemlooze spirans ging de *t* evenwel verloren, uitgezonderd in Stein en Elsloo, waar men voor woorden als ,last', ,vast', ,nest', ,hengst', ,korst' en ,dorst' de vormen *la:st*, *va:st*, *nè:st*, *hè:ŋst*, *kost* en *dost* vindt; in Vucht treft men naast *kos* en *dos* de vormen *la:st*, *va:st*, *nè:st* en *i:ŋst* aan, en in Noorbeek, Mheer, Banholt en Slenaken *las*, *vas*, *nè:s*, *hi:ŋs* naast *korst*, *dorst*, resp. *kowərft*, *dowərft*. Dit wegvallen der *t*, dat in meerdere dialecten van ons taalgebied plaats vond²¹²⁾, en dat ook vóórkomt in de Waalsche dialecten²¹³⁾, is een gevolg geweest van het streven der Praeslavische

²¹²⁾ vgl. J. v. Ginneken: Taalkaart ,knecht'. Onze Taaltuin I, 350 vlgd.

²¹³⁾ vgl. id. Onze Taaltuin II, 292.

articulatiebasis naar silben met regelmatig stijgende sonoriteit en den top op het einde, hetgeen klinkerrekking of t-afval, of beiden in deze woorden met zich meebracht (vgl. § 22); vormen als *kne:X* voor 'knecht' zijn derhalve geen compromis-verschijnselen tusschen *kneX* en *kne:Xt*, zooals Frings en aanvankelijk ook v. Ginneken gemeend hebben²¹⁴); wanneer er van compromisvorming sprake zou zijn, zou integendeel juist *kneX* uit *kne:X* en *kneXt* moeten worden afgeleid. Zie overigens voor de verbinding -cht § 79.

Wgm. k.

§ 64.

Evenals de wgm. p vinden wij ook de wgm. k als stemlooze explosief terug in heel ons gebied, zoowel in an-, in-, als auslaut:

- a) in anlaut : *ka:n* ,kan', *kló:gə* ,klagen', *ka:t* ,kat', *kamp* ,kam', *kajt* ,koud', *ki:nə* ,kennen', *kə:mə* ,kammen', *kent* ,kind', *krympə* ,krimpen', *kers* ,kers', *kɔ:p* ,kop', *knok* ,knook', *kora* ,koren', *kors* ,korst', *ku:t* ,kwaad', *ki:s* ,kaas', *kruk* ,kruik', *krupə* ,kruipen', *krut* ,kruid', *kyt* ,kuit', *klē:n* ,klein', *ki:r* ,keer', *kru:n* ,kroon', *knōypə* ,knoopen' (w.w.);
- b) in inlaut : *maka* ,maken', *breka* ,breken', *zekər* ,zekeer', *strika* ,strijken', *ryka* ,ruiken', *veraka* ,varken';
- c) in auslaut : *ne:k* ,nek', *dak* ,dak', *ban:k* ,bank', *merək* ,merk', *sterək* ,sterk', *zak* ,zaak', *vle:k* ,vlek', *di:k* ,dik', *fri:k* ,schrik', *bo:k* ,bok', *knok* ,knook', *vɔlək* ,volk', *bo:k* ,boek', *kruk* ,kruik', *blēk* ,bleek', *rōuk* ,rook'.

Alleen in de verbinding *sk* ging de *k* verloren; hiervoor vindt men n.l. in anlaut *sX-* of *f-*, en in auslaut *-f* of *-s*²¹⁵); zie voor voorbeelden hiervan met geographische verbreiding § 74 en 76.

Terwijl tenslotte in 'koren' en 'korst' alleen Vlijtingen de labio-velariseering der anlautende *k* bewaarde: *kwɔ:n*, *kwɔ:s*, treft men de mouilleering der *k* in 'kers' nog aan in vele Belgische dialecten: Hass. *kjas*.

²¹⁴) vgl. Th. Frings: *Rheinische Sprachgeschichte*, 38.

²¹⁵) Voor inlaut bezit ik geen materiaal.

DE STEMHEBBENDE EXPLOSIEVEN.

Wgm. b.

§ 65. IN ANLAUT.

In anlaut bleef wgm. b als stemhebbende explosief bewaard:

bató:lə ,betalen', *blat* ,blad', *bart* ,baard', *bank* ,bank', *bè:t* ,bed', *breka* ,breken', *berəX* ,berg', *brɪŋə* ,brengen', *blint* ,blind', *bɔ:k* ,bok', *bunt* ,bont', *blunt* ,blond', *brók* ,brug', *bɔ:s* ,bosch', *bova* ,boven', *botar* ,boter', *borstal* ,borstel', *blɔ:w* ,blauw', *be:r* ,bier', *be:jə* ,bieden', *blivə* ,blijven', *bəwizə* ,bewijzen', *bitə* ,bijten', *bo:k* ,boek', *bɔu:wə* ,bouwen', *bēn* ,been', *blēik* ,bleek', *bɔum* ,boom', *blɪ:* ,bloede'.

Vlijtingen vertoont nog mouilleering der b in ,borstel': *bjo:səl*; zoo ook Zussen en Zichen: *bjystəl*.

§ 66. IN IN- EN AUSLAUT.

In beide posities werd wgm. b tot spirans, en wel tot stemhebbende labiodentale v in inlaut, en tot stemlooze labiodentale f in auslaut:

geva ,geven', *ɛ:ravə* ,erven', *steravə* ,sterven', *zevə* ,zeven', *bova* ,boven', *blivə* ,blijven';

ó:f ,af', *graf* ,graf', *staf* ,staf', *grof* ,grof', *lif* ,lijf', *fēif* ,scheef'.

Alleen in oorspronkelijke geminaatgevallen bleef de b behouden in inlaut, terwijl zij in deze omstandigheden in auslaut tot p werd ²¹⁶); verder werd de verbinding mb inlautend geassimileerd tot m, en auslautend tot mp:

kɛ:m ,kammen' (subst. mv.), *krɔ:mə* ,kromme', *v:m* ,om';

kamp ,kam', *kump* ,kom', *krump* ,krom'.

Wgm. d, p ²¹⁷).

§ 67. IN ANLAUT.

In onze dialecten verschijnen beide klanken als d:

dak ,dak', *daX* ,dag', *da:X* ,dacht', *derəm* ,darm', *dè:kə* ,dek-

²¹⁶) Mijn materiaal bezit hiervan echter geen voorbeelden voor het heele gebied.

²¹⁷) Beide klanken vielen in hun ontwikkeling in onze dialecten samen; vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 113 Nachtrag, blz. 279.

ken', *dɪŋk* ,ding', *dɪ:k* ,dik', *dors* ,dorst', *dɔ:Xtər* ,dochter',
do:rə ,duren', *dø:r* ,duur', *du:s* ,doos'.

Gelabiovelariseerd komt de d nog voor te Vlijtingen in *dwo:s* ,dorst'.

Opm. Op hgd. ontleening berust de t in *trɛ:fə* ,treffen' ²¹⁸).

§ 68. IN INLAUT.

Intervocalisch ging wgm. d, þ over in j, of ging verloren. Betreffende het verloop van beide verschijnselen, waartusschen de nauwste samenhang bestaat, valt het, gezien de Limburgsche feiten, bezwaarlijk om vast te houden aan de verklaring, dat eerst de d in intervocalische positie eenvoudig wegviel, en dat daarna in de zodoende ontstane hiaatpositie een j als overgangsklank werd ingeschoven ²¹⁹); hoewel deze verschijnselen een probleem op zich vormen, dat door mij niet nader werd onderzocht, wijst toch reeds mijn beperkt materiaal naar een oplossing in omgekeerden zin, en dient men aan te nemen dat eerst de reeds gemouilleerde d overging in j, die daarna kon verdwijnen. Anders zijn immers vormen als *ó:jər* naast *ó:r* voor ,ader' (krt. 70), en *ó:jəm* naast *ó:m* voor ,adem', (krt. 73) geheel onverklaarbaar, daar toch mag verondersteld worden, dat na een velaren klinker niet een j maar een w als overgangsklank zou worden ingeschoven; inderdaad vindt men ook de vormen *o:wər* en *u:wər*, die derhalve schijnbaar geheel passen binnen het raam der verklaring met spiranten-Ersatz. Doch dit is in werkelijkheid niet het geval; want deze w is hier immers niet ingeschoven, doch vormt met de beide haar omgevende vocalische elementen een triphtong en ontstond niet door Ersatz maar door prothese; men vindt n.l. ook den vorm *wo:r*, alsmede de vormen *o:wajəm*, *u:wajəm* en *o:wəsəm*, welks s, die men ook in den vorm *ó:səm* aantreft, uit þ þ kon ontstaan ²²⁰). Van spiranten-invoeging kan hier derhalve in het geheel geen sprake zijn.

Terwijl nu in deze woorden de j bewaard bleef in een groot gebied rond de Maas en verder in de streek rond en ten noorden van Tongeren, ging zij in woorden met palatalen stamklinker alleen verloren in enkele dialecten ten zuid-oosten van Hasselt, zoodat ,bieden' daar *bi:ə* luidt, en verder ,snijden' *snɛi:ə*, Hass. *snɛi:n*;

²¹⁸) vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 287, 1.

²¹⁹) vgl. C. B. v. Haeringen: Intervocaliese d in het Nederlands. Tschr. voor Ned. T. en L. 46, 1 vlgd.

²²⁰) vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 119, Anm. 2,

,lijden' *lɛɪ:ə*, Hass. *lɛɪ:n*; ,rijden' *rɛɪ:ə*, Hass. *rɛɪ:n*; ,leiden' *le:ə*, Hass. *le:n* ²²¹).

In de inlautende verbinding *rd* en *nd* kon vervolgens de *d* geassimileerd worden (vgl. § 22); zoo vindt men voor ,klaar' (hgd. fertich) in Hasselt *vja:rəX*, en ten noorden van Tongeren *vje:rəX*, *vja:rəX*, *vi:jəərəX*; voor ,onder' en ,zonder' (krt. 101) in het centrum van het Belgische gebied *u:nər* en *zu:nər*, en in het noord-oosten *u:ɲər* en *zu:ɲər* (zie ook § 86); en voor ,binden' en ,vinden' (krt. 102) alleen *bɪndə* en *vɪndə* in de buurt van Maastricht, terwijl alle overige dialecten *bɪnə-bɛnə*, *bɛnɲə*, *bɪɲə-bɛɲə*, resp. *vinə-vɛnə*, *vɛnɲə*, *viɲə-vɛɲə* hebben (zie ook § 86); bij ,schande' tenslotte trad de assimilatie overal op.

§ 69. IN AUSLAUT.

Wgm. *d*, *þ* werd in auslaut tot *t* ²²²):

blat ,blad', *bart* ,baard', *bant* ,band', *lant* ,land', *hant* ,hand',
tant ,tand', *kajt* ,koud', *ajt* ,oud', *gelt* ,geld', *bɛ:t* ,bed', *pert*
 ,paard', *wert* ,waard' (adj.), *blɪnt* ,blind', *kent* ,kind', *ʃɛlt* ,schild',
blunt ,blond', *hɪnt* ,hond', *munt* ,mond', *mort* ,moord', *gɔut*
 ,goud', *ʃolt* ,schuld', *ku:t* ,kwaad', *krut* ,kruid'.

In de verbinding *nd* en *ld* vindt men deze *t* echter weer gemouilleerd in de noordoostelijke dialecten:

banɲtj-benɲtj ,band', *hanɲtj-henɲtj* ,hand', *lanɲtj-lenɲtj* ,land',
tanɲtj-tenɲtj ,tand', *gelɲtj* ,geld', *kinɲtj-kɛnɲtj* ,kind', *blɪnɲtj-*
blɛnɲtj ,blind', *ʃɪɲtj* ,schild', *blɪnɲtj* ,blond', *hɪnɲtj* ,hond',
munɲtj ,mond' (zie ook § 86);

deze gemouilleerde klank kon wederom overgaan in een palatale affricaat, en zodoende komt in Hasselt, Opgrimbie en Boorseem *blɛnɲts* en *kɛnɲts* voor, en in Hasselt verder nog *gelɲts* en *sXɪɲts*.

Voor den overgang van *t* in *k* in den vorm *kinɲk* voor ,kind' te Reimerstok zie men § 86.

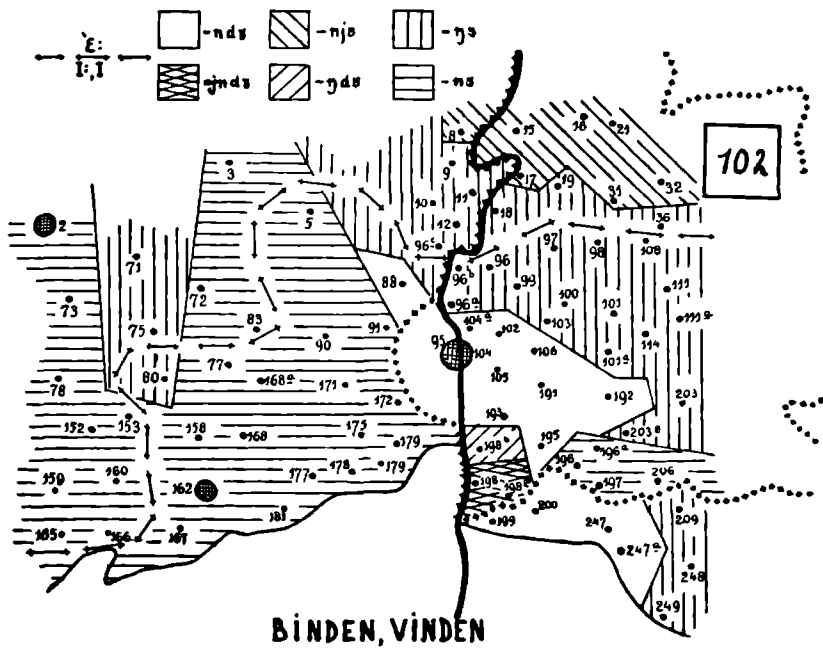
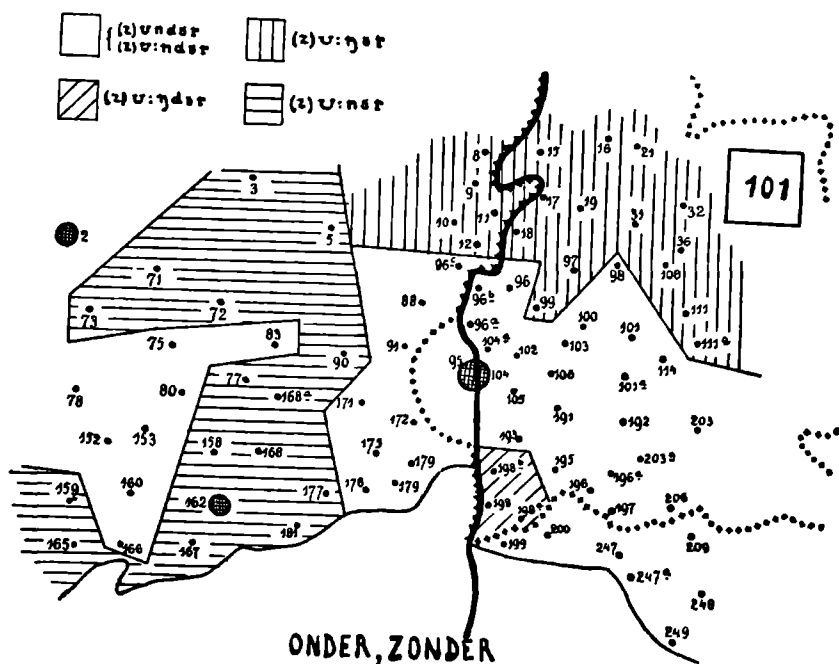
Wgm. *g*.

§ 70. IN ANLAUT.

In anlautende positie verschijnt wgm. *g* als stemhebbende velare spirans:

²²¹) Om redenen van overzichtelijkheid werd de aanduiding hiervan op de kaarten weggelaten.

²²²) Dit gebeurde ook weer op Romaansch taalgebied; vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 292 en 293.

graf ,graf', *glas* ,glas', *gaŋk* ,gang', *gelt* ,geld', *gre:ns* ,grens',
geva ,geven', *ge:rə* ,gaarne', *gəwi:X* ,gewicht', *gəzi:X* ,gezicht',
grof ,grof', *gŋut* ,goud', *gris* ,grijs', *grø:n* ,groen', *gamēi:n*
 ,gemeen'.

In een groot westelijk gebied is de *g* nog gemouilleerd in ,gaarne':
 Hass. *gja:n*.

§ 71. IN INLAUT.

Ook in inlaut treedt wgm. *g* gewoonlijk op als stemhebbende velare spirans:

jó:gə ,jagen', *kló:gə* ,klagen', *ó:ləgər* ,orgel', *ləgə* ,leugen',
pló:gə ,plagen'.

Dit *g*-worden der *G* is een gevolg van de Praeslavische articulatorische tendens om alle velare consonanten zoo ver mogelijk naar achteren in de keel te drijven (vgl. § 20). Dit streven nu werd niet verwezenlijkt in oorspronkelijke geminaatgevallen in een gedeelte van ons gebied, en wel ten oosten van de lijn Genk-Mopertingen-Vroenhoven-Zussen, waardoor men derhalve voor ,zeggen' daar den vorm *zè:Gə* vindt, in tegenstelling met het westelijk gebied, dat *zè:gə* heeft.

En vervolgens werd de (oorspronkelijk) inlautende verbinding *ng* tot gutturaalnasaal *ŋ*:

sta:ŋ ,staaf', *ta:ŋ* ,tang', *ɪŋəl* ,engel', *hɪ:ŋs* ,hengst', *baŋk* ,bank',
brɪŋə ,brengeŋ'.

§ 72. IN AUSLAUT.

In auslaut werd wgm. *g* tot stemlooze velare spirans:

daX ,dag', *ó:rdəX* ,aardig', *lɛ:stəX* ,lastig', *berəX* ,berg', *nɔ:X*
 ,nog', *we:X* ,wieg', *ŋu:X* ,oog'.

In geminaatgevallen trad deze verdere gutturaliseering weer alleen op in het westelijk gebied, zoodat men daar voor ,brug' en ,rug' o.a. *bró:X* en *ró:X* aantreft; doch zij bleef weer achterwege ten oosten van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, alsmede in Hasselt, waar de *g* zoodoende optreedt als stemlooze explosief: *bró:k*, *ró:k*.

De auslautende verbinding *ng* werd tot gutturaalnasaal *ŋk*:

gaŋk ,gang', *laŋk* ,lang', *riŋk* ,ring', *diŋk* ,ding'.

DE STEMLOOZE SPIRANTEN.

Wgm. f.

§ 73.

Terwijl de wgm. *f* in anlaut tot stemhebbende labiodentale spirans werd, bleef zij in auslaut stemlooze labiodentale spirans:

va:lə ,vallen', *vaŋə* ,vangen', *vat* ,vat', *va:s* ,vast', *vla:s* ,vlas',
vart ,vaart', *vel* ,vel', *vle:k* ,vlek', *vè:t* ,vet', *verəkə* ,varken',
ve:rdəX ,klaar' (hgd. fertig), *vèlt* ,vilt', *vè:s* ,visch', *vers*
 ,versch', *vələk* ,volk', *ve:r* ,vier';
wələf ,wolf'.

In vele westelijke dialecten vertoont ook de *f-v* nog mouilleering in ,klaar' (hgd. fertich) en ,versch': Hass. *vja:rəX*, Diepenb. *vjos*.

In klanknabootsing en woorden, die zich hierbij aansloten, werd de *f* ook in anlaut niet stemhebbend, doch bleef zij als zoodanig bewaard ²²³): *flaw* ,flauw', *fin* ,fijn'.

In het woord ,lucht' veranderde een oorspronkelijke *f* in *ch*; vandaar *lɔ:X*; deze *X* werd in het zuid-oosten vóór *t* tot *j*: *lojt* (vgl. § 78).

Wgm. s.

§ 74. IN ANLAUT.

Wgm. *s* verschijnt als stemhebbende dentale spirans in anlaut vóór vocalen:

zak ,zaak', *zajt* ,zout', *zè:s* ,zes', *zè:Gə* ,zeggen', *ziŋkə* ,zinken',
zekər ,zeker', *zevə* ,zeven', *zundər* ,zonder', *zomər* ,zomer',
zø:t ,zoet', *zur* ,zuur'.

Ten gevolge der *j*-epenthese werd deze *z* bij uitzondering tot 3 rond Tongeren in het woord ,zeker'.

Ook voor een *w* treedt de wgm. *s* als *z* op, doch deze wordt verbreed tot 3 ten oosten van de lijn Stein-Elsloo-Geulle-Itteren-Borgharen-Limmel-Maastricht-de Maas, de zoogenaamde Panningerlinie ²²⁴):

²²³) vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 139.

²²⁴) vgl. Jos. Schrijnen: Benrather-, Uerdinger- en Panningerlinie. Tschr. voor Ned. T. en L. 21, 249 vlgd.

zwv:mə-Valkenb. *ʒwv:mə* 'zwemmen', *zwu:r*-Valkenb. *ʒwo:ər* 'zwaar', *zwēit*-Valkenb. *ʒwēit* 'zweet'.

Hierbij zij opgemerkt dat in Maastricht een zekere tweeslachtigheid heerscht, doordat daar naast *z* in deze gevallen ook *ʒ* kan vóórkomen, en wel bij bijzondere logisch-psychologische nadruk.

De Panningerlinie treedt eveneens op, wanneer wgm. *s* vóór consonant staat; dan bleef n.l. de *s* ten westen ervan stemlooze dentale spirans, doch ten oosten ervan werd zij verbreed tot *f*, terwijl Maastricht naast *s* ook weer *f* kan hebben ²²⁵):

sta:ŋ-fta:ŋ 'staaf', *spó:ra-fpa:ra* 'sparen', *staf-ftaf* 'staf', *stal-ftal* 'stal', *smal-fmal* 'smal', *sterək-fterək* 'sterk', *smēlta-smulta* 'smelten', *sterəvə-fterəvə* 'sterven', *slc:X-flc:X* 'slecht', *stɪ:m-ftɪ:m* 'stem', *stē:l-fti:l* 'stil', *stóram-ftó:ram* 'storm', *slətal-flətal* 'sleutel', *stó:l-ftó:l* 'staal', *sle:tə-fle:tə* 'sluiten', *sti:r-ste:r* 'stier', *strika-frika* 'strijken', *snēija-fni:jə* 'snijden', *sto:l-fto:l* 'stoel', *spø:lə-fpø:lə* 'spoelen', *stēin-ftēin* 'steen'.

Alleen in de verbinding *sk* ging de *s* aparte wegen; deze verbinding ontwikkelde zich n.l. in heel ons gebied tot *f*, uitgezonderd in de plaatsen der westelijke peripherie Hasselt, Wimmertingen, Wellen, Kerniel, Bommershoven, Horpmaal en Broekom, waar men *sX* aantreft; deze *sX*/*f*-isoglosse draagt den naam van Panninger-zijlinie ²²⁶):

sXan-fa:n 'schande', *sXēŋka-fŋkə* 'schenken', *sXiljtf-fēlt* 'schild', *sXri:k-fri:k* 'schrik', *sXēlt-fólt* 'schuld', *sXətal-fotal* 'schotel', *sXe:r-fø:r* 'schuur', *sXef-fēif* 'scheef'.

§ 75. IN INLAUT.

Wgm. *s* werd intervocalisch tot *z*:

gəzi:X 'gezicht', *ró:zə* 'razen', *bəwiza* 'bewijzen'.

De *s* verschijnt als *f* in de verbinding *st* in het woord 'lastig' te Oost-Maarland, Eijdsen en Mesch: *lc:ftəX*; zoo ook in Slenaken, Noorbeek, Banholt en Mheer in 'korst' en 'dorst', in welke woorden daar de slot-*t* behouden bleef: *korst*, *dorst*, resp. *kowarst*, *dowarst*; in 'borstel' echter is het geheele oostelijk gebied bij deze verbredening betrokken, en wel tot aan de Panningerlinie, met uitzondering van Gronsveld: Valkenb. *bøɪftal*.

²²⁵) Voor de dialecten ten oosten der Panningerlinie geef ik als voorbeelden de vormen uit het Valkenburgsch.

²²⁶) vgl. J. Schrijnen: Tschr. voor Ned. T. en L. 21, 251. Als voorbeeld voor de *sX*-dialecten noteer ik de vormen van het Hasseltsch.

§ 76. IN AUSLAUT.

In auslaut, ook ontstaan door het wegvallen eener eind-t, verschijnt wgm. s als s:

la:s ,last', *va:s* ,vast', *vla:s* ,vlas', *glas* ,glas', *nè:s* ,nest', *zè:s* ,zes', *hi:ɲs* ,hengst', *pèls* ,pels', *mè:s* ,mis' (subst.), *ɔ:s* ,os', *kors* ,korst', *dors* ,dorst', *ki:s* ,kaas', *gris* ,grijs', *du:s* ,doos'.

Alleen in Oost-Maarland, Eijsden en Mesch werd de s tot f in de auslautgevallen, die ontstonden door het wegvallen eener -t: *la:f* ,last', *va:f* ,vast', *hè:ɲf* ,hengst', *kowəf* ,korst', *dowəf* ,dorst'; in de laatste twee woorden treedt het verschijnsel echter weer op in alle oostelijke dialecten, en volgt de s/f-lijn in groote trekken het verloop der Panningerlinie: Valkenb. *korf*, *dorf*. Dit is eveneens het geval in het woord ,kers', waarin de s dus steeds in auslaut stond, hetgeen moet zijn veroorzaakt o.i. v. een bijzondere nhd. ontwikkeling²²⁷): Valkenb. *kerf*.

Ook in de verbinding -sk viel ons gebied in twee helften uiteen, doordat deze in het westen tot s en in het oosten tot f werd; deze s/f-isoglosse heeft in de verschillende woorden steeds een eenigszins ander verloop, doch ligt toch voortdurend in de buurt der Panningerlinie, in de buurt derhalve van de Maas; in het woord ,versch' valt het f-gebied samen met dat van ,kers': Valkenb. *verf*; met uitzondering van Itteren, Borgharen, Maastricht, Oost-Maarland, Eijsden en Mesch beslaat het heel Nederl. Limburg in ,bosch': Valkenb. *bɔ:f*, hetgeen, met uitzondering van Eijsden, Mesch, Maastricht en Limmel, eveneens het geval is bij ,mensch' en ,visch'; doch hier sluiten zich ook de Belgische Maasdorpen bij het f-gebied aan: Valkenb. *mɪ:nf* en *vó:f*; Oost-Maarland heeft *vè:f*, maar *mɪ:ns*.

Wgm. h.

§ 77. IN ANLAUT.

Wgm. h bleef als ,hauchlaut' behouden in anlaut vóór vocalen:

hanə ,hangen', *hant* ,hand', *heləpə* ,helpen', *hè:l* ,hel', *hi:ɲs* ,hengst', *himəl* ,hemel', *hunt* ,hond', *hɔūt* ,hout', *hø:rə* ,huren', *hēi:f* ,heide', *hu:X* ,hoog'.

In Vucht, Mechelen, Boorseem en Rekem echter werd de bij de wgm. g reeds geconstateerde laryngaliseering o.i.v. de Praeslavische

²²⁷) vgl. M. J. v. d. Meer: a.w. § 124, Anm. 3.

articulatiebasis zóó ver doorgevoerd, dat de h hier tenslotte verdween ²²⁸):

a:ŋə, ant, ɛ:lpa, è:l, ɪ:ŋs, eməl-iməl, unt, ŋut, ø:rə-o:rə, ɛɪ:j, u:wəX.

In de anlautende verbinding hl, hn, hr, hw verdween de h overal:
la:s ,last', nɛ:k ,nek', rapə ,rapen', wə:t ,wat' (pron. interr.).

§ 78. IN INLAUT.

Wgm. h ging verloren vóór s en intervocalisch in de woorden:
vla:s ,vlas', zè:s ,zes', ɔ:s ,os'; li:nə ,leenen'.

In de verbinding ht treedt wgm. h op als stemlooze velare spirans X, die, zeker op gedeeltelijk terrein, berust op spirantisch herstel (vgl. § 30):

a:Xtar ,achter', pa:Xta ,pachten', dɔ:Xtar ,dochter';

de vocalisering, die h vóór t na vocaalrekking kon ondergaan, is evenwel nog plaatselijk voorhanden, en wel gedeeltelijk in de zuid-oostelijke dialecten:

ajtar ,pajta, dojtər, najt ,nacht', dejt ,dacht', ajt ,acht', flèjt ,slecht', rèjt ,recht' (ook Rijkhoven heeft slajt en rajt), gəwejt ,gewicht', gəzejt ,gezicht', lojt ,lucht',

en geheel in enkele Zuidbelgische dialecten:

nat-net, det, slet, ret,

terwijl *atar* nog op veel uitgebreider terrein vóórkomt.

Doordat in de eenlettergrepige woorden bij behoud of na herstel van de spirant de t afviel (zie § 63), kwam de X in de overige dialecten in auslaut te staan, (zie § 79), uitgezonderd in Vucht, Stein en Elsloo, waar ook dan de t behouden bleef:

na:Xt, da:Xt, a:Xt, sle:Xt, re:Xt, gəwi:Xt, gəzi:Xt, lo:Xt.

§ 79. IN AUSLAUT.

Wgm. h komt, oorspronkelijk of hersteld, als X in auslaut vóór na afval eener slot-t in de dialecten en woorden, bedoeld in § 78, laatste alinea:

na:X da:X, a:X, sle:X, re:X, gəwi:X, gəzi:X, lo:X;

zij verschijnt eveneens als stemlooze velare spirans in *hu:X ,hoog'.*

²²⁸) vgl. ook J. v. Ginneken: Taalkaart ,H is phoneem'. Onze Taaltuin I, 381 vlgd.

DE LIQUIDAE EN NASALEN.

Wgm. l.

§ 80. IN ANLAUT EN AUSLAUT.

In an- en auslaut bleef wgm. l als zoodanig behouden:

la:s ,last', *lam* ,lam', *lant* ,land', *lan̥k* ,lang', *le:stəX* ,lastig',
lepəl ,lepel', *li:p* ,lip', *løgə* ,leugen', *lɔ:X* ,lucht', *ló:tə* ,laten',
lif ,lijf', *lim* ,lijm', *lɛ̃jə* ,lijden', *lɔ̃y:j* ,lieden', *lɛ̃jə* ,leiden',
li:nə ,leenen';

stal ,stal', *smal* ,smal', *vel* ,vel', *hè:l* ,hel', *ɪŋəl* ,engel', *lepəl*
 ,lepel', *stè:l* ,stil', *rympəl* ,rimpel', *himəl* ,hemel', *fotəl* ,schotel',
slətəl ,sleutel', *børstəl* ,borstel', *stó:l* ,staal', *sto:l* ,stoel';

in ,lepel' had in Vlijtingen en Riemst dissimilatie der anlautende l plaats: *nijəpəl*, en der auslautende l in de westelijke peripherie: Hass. *lepər*; ditzelfde gebeurde in een nog grooter westelijk gebied met de slot-l in ,sleutel': Tong. *slətər*, Hass. *sletər*. Metathesis der l trad op in een compacte dialectgroep tusschen Maastricht, Tongeren en Hasselt in het woord ,orgel': *óləgər*, Tong. *ó:lgər*, Hass. *è:lagər*.

Mouilleeringsresten der anlautende l hebben Sluizen, Millen en Zichen met *ljəpəl* voor ,lepel' en *ljygə* voor ,leugen'.

§ 81. IN INLAUT.

Ook in inlaut bleef de l bewaard:

a:ləs ,alles', *va:lə* ,vallen', *bətó:lə* ,betalen', *mó:lə* ,malen',
wè:lə ,willen', *spø:lə* ,spoelen'; *kló:gə* ,klagen', *blat* ,blad', *glas*
 ,glas', *vla:s* ,vlas', *vle:k* ,vlek', *slɛ:X* ,slecht', *blint* ,blind', *blunt*
 ,blond', *slətəl* ,sleutel', *pló:gə* ,plagen', *blɔ:w* ,blauw', *flaw*
 ,flauw', *slɛ:tə* ,sluiten', *blivə* ,blijven', *blɛ̃k* ,bleek', *klɛ̃:n* ,klein',
bly: ,bloode'; *heləpə* ,helpen', *pɛ̃ls* ,pels';

in Bilzen en Vlijtingen had in ,sleutel' weer dissimilatie plaats, nu der inlautende l: *snijətəl*, terwijl een mouilleeringsrest dezer l gehandhaafd bleef in hetzelfde woord te Riemst en Zichen: *sljytər*.

Stond de l echter in verbinding met een d of t na palatale vocaal, dan bleef de gemouilleerde l in de noordoostelijke dialecten bewaard (vgl. §§ 62, 63, 69); merkwaardig is dat in ,smelten' ook Wellen, Wimmertingen en Diepenbeek nog een gemouilleerde l hebben, terwijl de t daar niet meer gemouilleerd is: *smɛ̃ljtə*.

In de verbinding ald(t), old(t) werd de l geheel of gedeeltelijk gevocaliseerd:

kajt ,koud', *ajt* ,oud', *zajt* ,zout'; Tong. *kat*, *at*, *zat*;

hōūt ,hout', *gōūt* ,goud', noordoost. *fōūt* ,schuld' naast *fōlt*, ontstaan o.i.v. verbogen vormen (vgl. § 46).

Deze vocaliseering kwam in ol ook plaatselijk tot stand vóór een een andere consonant:

noordoost. *vōūk* en *wōūf* naast *vōlak* en *wōlaf* voor ,volk' en ,wolf'.

Wgm. r.

§ 82. IN ANLAUT EN AUSLAUT.

De wgm. r bleef in deze posities als r bewaard:

rapa ,rapen', *re:X* ,recht', *riŋk* ,ring', *rympal* ,rimpel', *ró:k* ,rug', *ró:za* ,razen', *rēja* ,rijden', *ryka* ,ruiken', *rōūk* ,rook';

a:Xtar ,achter', *zekar* ,zeker', *undar* ,onder', *zundar* ,zonder', *zomar* ,zomer', *botar* ,boter', *dɔ:Xtar* ,dochter', *jó:mar* ,jammer', *ó:jər* ,ader', *zwu:r* ,zwaar', *be:r* ,bier', *ve:r* ,vier', *sti:r* ,stier', *zur* ,zuur', *fø:r* ,schuur', *dø:r* ,duur', *i:r* ,eer', *ki:r* ,keer'.

Ten gevolge van het streven der Praeslavische articulatiebasis naar open silben ging echter na lange vocaal de slot-r verloren in de woorden ,waar' (bijw.) en ,wanneer': *bu:* en *wi:ni:* (vgl. § 22), hetgeen op Romaansch gebied eveneens gebeurt ²²⁹).

§ 83. IN INLAUT.

Ook in inlaut vinden wij de r als zoodanig terug:

spó:rə ,sparen', *korə* ,koren', *torə* ,toren', *do:rə* ,duren', *hø:rə* ,huren'; *graf* ,graf', *tre:fə* ,treffen', *gre:ns* ,grens', *breka* ,breken', *brɪŋə* ,brengen', *krvmpə* ,krimpen', *fri:k* ,schrik', *bró:k* ,brug', *grof* ,grof', *tró:n* ,traan', *gris* ,grijs', *strika* ,strijken', *grø:n* ,groen', *kruk* ,kruik', *krupə* ,kruipen', *krut* ,kruid', *kru:n* ,kroon'; *erəm* ,arm', *derəm* ,darm', *werəm* ,warm', *merək* ,merk', *sterək* ,sterk', *ε:rəvə* ,erven', *verəkə* ,varken', *berəX* ,berg', *mó:rəX* ,murw', *stóram* ,storm';

in ,orgel' vond plaatselijk metathesis der r plaats (vgl. § 80), terwijl in ,klaar' (hgd. fertig) in enkele dialecten ten noorden van Tongeren

²²⁹) vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 300.

en in Hasselt rd tot r assimileerde (vgl. § 68): *vje:raX*, *vi:jəraX*, Hass. *vja:raX*, en in ,gaarne' rn tot r in een groot noordoostelijk gebied: *ge:ra*.

Vóór dentaal kon de r echter na gerekte vocaal plaatselijk opgaan in de vocalisering van den klinker en zodoende verdwijnen (vgl. § 22), hetgeen ook op Romaansch taalgebied wederom valt te constateeren ²³⁰); zoo ging de r verloren vóór d of t in een groot Belgisch gebied ten zuiden van Hasselt-Genk-Zutendaal-Lanaken, alsmede in Gulpen en soms in Reimerstok ²³¹):

bót ,baard', *vót* ,vaart', *pijət* ,paard', *vi:jədəX* ,klaar' (hgd. fertig), *wijət* ,waard' (adj.), *powət* ,poort', *mowət* ,moord'; alleen in ,aardig' bleef de r rond Tongeren behouden: Bilzen *ó:dəX*, Tong. *ó:rdəX*.

Bij dit gebied sluiten zich vóór n in ,koren' en ,toren' ook de zuidelijke dialecten van Ned. Limburg aan: Tong. *kowən* en *towən*, en naast deze in ,gaarne' ook Hasselt, Genk en Zutendaal: Hass. *gja:n*, Tong. *ga:n*.

Vóór s tenslotte bleef de r alleen behouden in de dialecten ten noord-westen en ten oosten van Maastricht:

kers ,kers', *vers* ,versch', *kors* ,korst', *dors* ,dorst', *børstal* ,borstel'; Tong. *kijas*, *vijas*, *kɔ:s*, *dɔ:s*, *bɔ:səl*; Hass. *kjas*, *vɔ:s*, *kɔ:s*, *dɔ:s*, *bɔ:səl*; Lutterade: *kef*, *vef*, *kof*, *dof*, *bøftal*.

Wgm. m.

§ 84.

Wgm. m bleef behouden zoowel in an-, in- als auslaut:

makə ,maken', *mó:lə* ,malen', *mó:nə* ,manen', *merək* ,merk', *mi:ns* ,mensch', *mèlt* ,milt', *mè:s* ,mis' (subst.), *mwnt* ,mond', *mó:rəX* ,murw', *mort* ,moord'; *zwv:mə* ,zwemmen', *himəl* ,hemel', *zomər* ,zomer', *jó:mər* ,jammer', *gəməi:n* ,gemeen', *smal* ,smal', *smèltə* ,smelten' *krympə* ,krimpen', *rympəl* ,rimpel'; *nó:m* ,naam', *lam* ,lam', *erəm* ,arm', *werəm* ,warm', *derəm* ,darm', *stɔ:m* ,stem', *stóram* ,storm', *ó:səm* ,adem', *lim* ,lijm', *bōum* ,boom'.

De verbinding mb werd in inlaut geassimileerd tot m (vgl. § 66),

²³⁰) vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 290 vlgd.

²³¹) Ik citeer de vormen van Tongeren.

terwijl Vlijtingen nog een rest der labiovelariseering vertoont in den vorm *mwɔ:t* voor ‚moord‘.

Wgm. n.

§ 85. IN ANLAUT.

Wgm. n verschijnt in anlaut gewoon als n:

ne:k ‚nek‘, *nó:m* ‚naam‘, *nat* ‚nat‘, *na:X* ‚nacht‘, *nè:s* ‚nest‘, *no:X* ‚nog‘;

n-prothese vond plaats in ‚orgel‘ o.i.v. het voorafgaande lidwoord te Riksingén, Rijkhoven, Hoeselt en Beverst: *nó:lgər*, *nè:lgər*.

§ 86. IN INLAUT.

Ook in inlaut treedt de wgm. n als zoodanig op:

mó:nə ‚manen‘, *kí:nə* ‚kennen‘, *wí:nə* ‚winnen‘, *wí:ni:* ‚wanneer‘, *lí:nə* ‚leenen‘, *knok* ‚knook‘, *snēijə* ‚snijden‘, *knōypə* ‚knoopen‘ (w.w.), *grɛ:ns* ‚grens‘, *mí:ns* ‚mensch‘.

De verbinding ng werd tot gutturaalnasaal ŋ (zie § 71) en tot ŋk, wanneer de g in auslaut stond (zie § 72); in de verbinding rn kon assimilatie tot r optreden (zie § 83).

In de verbinding nd en nt kon de n gemouilleerd worden na palatale vocaal, en gelabiovelariseerd na velaren klinker (vgl. § 18); vandaar de vormen *blinjtj-blēnjtj-blēnjtf* ‚blind‘, *kinjtj-kēnjtj-kēnjtf* ‚kind‘ in de noord-oostelijke dialecten en in Hasselt (zie § 69), de vormen *bè:njə* ‚binden‘ en *vè:njə* ‚vinden‘ eveneens in de noord-oostelijke tongvallen ²³²), en de vormen *blijnt* te Diepenbeek en Eijsden en *kijnt*, *bijndə*, *vijndə* te Eijsden, waarin althans nog een mouilleeringsrest voorhanden is en waaruit tevens blijkt dat het verschijnsel eertijds een veel grootere uitbreiding moet hebben gekend; vandaar verder de vormen *u:ɣər* ‚onder‘ en *zu:ɣər* ‚zonder‘ in een groot noordoostelijk gebied, en *u:ɣdər*, *zu:ɣdər*, *bvɣt* ‚bont‘, *blvɣt* ‚blond‘, *hvɣt* ‚hond‘, *mvɣt* ‚mond‘ in Oost-Maarland, Eijsden en Mesch.

Intusschen deed zich echter een merkwaardige ontwikkeling vóór in het Limburgsche vocalenstelsel, die aan de mouilleeringscorrelatie niet ongemerkt voorbij ging, zooals door v. Ginneken als volgt werd

²³²) Voor de assimilatie, die in deze en andere woorden met inlautende verbinding nd kan optreden, verwijs ik naar § 22.

uiteen gezet: „Aanvankelijk stonden regelmatig kinjdj, winjdj, inj (einde), injtelijk, spinj (spinde), ich binj (bind), aanveljdj, tegenover honkt, mongt, langt, bangd, onger, zonger, hongderd en wangdelen. Door het vroege ao- en oo-woorden der oude lange a, dat Kessen onlangs op ongeveer 1250 bepaalde, is hier het klinkersysteem veranderd. De gerekte â, die tot dan toe de lange a willig gevolgd was in de labiovelarisatie, werd nu tot haar palatalen pendant, zoodat — als gevolg daar weer van — naast de van ouds velare korte a, nu een nieuwe palatale korte a opkwam: en dus in Midden-Limburg vooral vormen als hanjdj en lanjdj ontstonden. Dit bracht echter een algemeene onzekerheid betreffende de palatale of velare natuur der verschillende klinkers. Door analogie werd nu over een breed gebied hond tot honjdj en mond tot monjdj; waarop echter Roermond en de Maasdorpen weldra reageerden door nu in deze woorden ook de o tot een palatale u en gedeeltelijk ook de a tot e te maken. Alleen zoo heeft zich de mouilleeringscorrelatie in Midden-Limburg weten te redden” ²³³).

Hierdoor wordt het vóórkomen verklaarbaar der noordoostelijke vormen *banjtj* ‚band‘, *hanjtj* ‚hand‘, *lanjtj* ‚land‘, *tanjtj* ‚tand‘, *fa:nj* ‚schande‘, en *benjtj*, *henjtj*, *lenjtj*, *tenjtj*, *se:nj* te Stein en Elsloo, naast *bant*, *hant*, *lant*, *tant* en *fa:n*; maar ook van de vormen *bunjtj* ‚bont‘, *blunjtj* ‚blond‘, *hunjtj* ‚hond‘, *munjtj* ‚mond‘ in dezelfde dialecten, naast *bunt*, *blunt*, *hnt*, *mnt*.

„Maar in Noord-Limburg”, vervolgt v. Ginneken, „is evenals in Zuid-Limburg door al deze tribulaties de mouilleeringscorrelatie als systeem ten onder gegaan. Daar evenwel de mouilleering het positief attriboot dezer correlatie was, werden met den val van het systeem alle gebruikelijke mouilleeringen tot irrelevante fonetische variaties, zoodat ze spoedig op breede schaal in onbruik geraakten. Maar wat ging men toen zeggen in hunne plaats? De oorspronkelijke nd of nt? Maar die klanken waren hier absoluut onbekend, die waren namelijk reeds lang hier allemaal in de gemouilleerde of in de verscherpte gelabiovelariseerde vormen ngd, nkt, nk, ng overgegaan. Toen nu het positieve attriboot der mouilleering wegviel bleef er niets over dan de pendant: de verscherpte velarisering; en zoo werden dus hier in deze beide stukken ten Zuiden en ten Noorden van Midden-Limburg, dat tot op heden de volle correlatie heeft bewaard: alle oude nd's en nt's, of ze vroeger gemouilleerd waren geweest of niet,

²³³) J. v. Ginneken: De correlatie van harde en weeke medeklinkers in het Oud- en Nieuwnederlandsch. Onze Taaltuin III, 312 vlgd.

zonder onderscheid tot zwaar gevelariseerde groepen. Evenals hond hier dus tot honkt is geworden, heet hier thans eend een enkt; en evenals het oude onder hier nu onger klinkt, spreekt men vinden uit als vingen. Alle onderscheid tusschen de twee polen is verdwenen" ²³⁴).

Vandaar werd het mogelijk, dat men nu in Oost-Maarland *blɪŋt* 'blind', *kɪŋt* 'kind', *bɪŋdɑ* 'binden', *vɪŋdɑ* 'vinden' aantreft, in Reimerstok *kɪŋk* en ten noorden en noord-westen van Valkenburg, alsook ten zuid-oosten van Hasselt *bɛŋɑ*, *bɪŋɑ* en *vɛŋɑ*, *vɪŋɑ*, naast *blɪnt*, *kent*, *bɪndɑ*-Tong. *bɪnɑ*, *vɪndɑ*-Tong. *vɪnɑ*.

Dat overigens de mouilleering juist zoo lang in stand bleef in de n + dentaal-, als mede ook in de l + dentaalgroep is een gevolg van de voorliefde onzer eigen articulatiebasis voor consonantsluitgroepen ²³⁵).

§ 87. IN AUSLAUT.

Aan het eind van stamsilben bleef ook de wgm. n in auslaut behouden:

ka:n 'kan', 'Tong. *ga:n* 'gaarne', Tong. *kowan* 'koren', 'Tong. *towan* 'toren', *tró:n* 'traan', *fin* 'fijn', *grø:n* 'groen', *klē:n* 'klein', *gamēi:n* 'gemeen', *kru:n* 'kroon'.

Als gevolg van de Praeslavische open-silben-tendens ging in Veldwezelt en Vlijtingen en in de zuidoostelijke dialecten de n echter verloren in 'been' en 'steen' (vgl. § 22); vandaar dus *be* en *bēi* naast *bēin*, en *ste* en *ftei* naast *stēin*. Dit gebeurde eveneens en wel in heel ons gebied, wanneer de n stond op het eind van onbetoonde lettergrepen, hoewel niet steeds in Hasselt, Diepenbeek, Beverst en Vliermaalroot; voorbeelden hiervan kan men overal aantreffen.

In 'klein' en 'gemeen' werd de n gelabiovelariseerd in de zuidelijke dialecten van Ned. Limburg (vgl. § 86): *kle:ŋ*-*klē:ŋ*-*kli:ŋ*, *gamɛ:ŋ*-*gamɪ:ŋ*.

Opm. In het woord 'schoen' is de n secundair; doordat men n.l. in 'scoen', meerv. van 'scoe', op den duur geen pluralis meer voelde, vatte men 'scoen' als nieuw singularis op, waarbij een vorm 'scoene(n)' als nieuw pluralis werd gevormd. En nu vindt men naast *fo:n* en andere vormen met n nog een klankwettige vorm zonder n in Zussen en Zichen, n.l. *fy:*.

²³⁴) J. v. Ginneken: Onze Taaltuin III, 313.

²³⁵) vgl. id.: Ras en Taal, § 32.

DE SEMI-VOCALEN.

Wgm. *j* en *w*.

§ 88. IN ANLAUT.

In anlaut treedt wgm. *j* op als stemhebbende palatale spirans, en wgm. *w* als stemhebbende bilabiale spirans:

jó:gə ,jagen', *jó:mə* ,jammer';

wə:m ,warm', *wert* ,waard' (adj.), *wi:nə* ,winnen', *wè:lə* ,willen', *wɔ:ləf* ,wolf', *wɛ:X* ,wieg'.

Als gevolg van de reactie der Ned. articulatiebasis tegen de stijgende diphtong verdween of vocaliseerde de *w* in de vormen *u:* en *u:wə* voor ,waar' (bijw.) in de zuidelijke dialecten van Ned. Limburg, terwijl zij daarna in de meeste overige dialecten van Ned. Limburg waarschijnlijk weer werd hersteld, zoodat men daar de vormen *wo:*, *wu:*, *wo:ə* en *wu:ə* kreeg; door de algemeene delabialisering (vgl. § 21) werd deze *w* tot *m* en *b* in de overige dialecten, hetgeen ook weer in het Romaansch vóórkomt²³⁶): *bu:*, Tong. *bo:*, Opgrimbie *bu:wə*, Hass. *mu:*; hetzelfde gebeurde te Zichen in ,wanneer': *bəne:* naast *wi:ni:*.

Gemouilleerde anlautende *w* komt nog vóór in ,waard' (adj.) in de westelijke peripherie, en in Vroenhoven, Vlijtingen, Zussen en Zichen: *wjat*, *wjɛ:t*, *wja:t*; door volledige assimilatie ontstond hieruit een *j* in de zuidelijke dialecten van Belgisch Limburg, en in Gors en Veldwezelt: *jat*, *ja:t*.

Door prothese ontstond een anlautende *w* in *wopə* voor ,open' te Millen en Sluizen, in *wu:jəm* voor ,adem' te Val-Meer, en in *wo:r* voor ,ader' te Millen. Een prothetische *j* daarentegen heeft Sluizen in *jø:r* voor ,ader'.

§ 89. IN INLAUT.

Wgm. *w* verschijnt eveneens in inlaut als zoodanig:

gəwi:X, gewicht', *bəwizə* ,bewijzen', *zwv:mə* ,zwemmen', *zwɛit* ,zweet'.

Ook in deze positie verdween de *w* of werd gevocaliseerd, in ,kwaad' overal: *ku:t*, Tong. *ko:t*, Lutter. *kó:t*, Valkenb. *ko:wət*; en in ,zwaar' ten westen en zuid-westen van Maastricht en in het zuiden

²³⁶) vgl. J. v. Ginneken: Onze Taaltuin II, 293.

en zuid-oosten van Ned. Limburg: Veldwezelt *zu:r*, Zussen *zo:r* Eijsden *ʒu:r*, Gulpen *ʒu:wər*; in het laatste woord werd de *w* in de overige dialecten waarschijnlijk hersteld: *zʷu:r*, Tong. *zwo:r*, Hass. *ʒwó:r*, Lutter. *ʒwó:r*, Valkenb. *ʒwo:ər*.

In *bʷu:wə* 'bouwen' ontstond de *w* als overgangsklank.

§ 90. IN AUSLAUT.

Terwijl de wgm. *w* in auslaut gedeeltelijk als zoodanig bewaard bleef in de woorden 'blauw' en 'flauw', ging zij daarentegen in bepaalde dialecten in deze woorden verloren (vgl. § 48); vandaar *blɔ:w*, Tong. *bla:*, en *flaw*, Tong. *fla:*.

In 'murw' trad in heel het gebied delabialisatie op (vgl. § 21), en wel tot *ch* in Belgisch Limburg ten zuiden van Hasselt-Genk-Zutendaal-Lanaken, alsmede in Maastricht, en tot *f* in de overige dialecten: *mó:rəX*, Valkenb. *mó:rəf*.

HOOFDSTUK VI.

DE ACCENTVERHOUDINGEN IN DE
ONDERZOCHE DIALECTEN.

§ 91. INLEIDING.

De algemeene conclusie, die uit de verwerking van het materiaal valt te trekken omtrent het vóórkomen der beide accenttypen in onze dialecten, is vooreerst dat de betreffende regels, in groote lijnen althans, ook voor ons gebied ongetwijfeld opgaan, maar vervolgens ook dat er vele afwijkingen vallen aan te wijzen, waardoor de algemeene wetmatigheid der regels intusschen groot geweld werd aangedaan. Doorgaans betreffen deze afwijkingen echter niet ons heele gebied, doch maken zij slechts opgang voor een aantal dialecten op min of meer beperkt terrein, hetgeen elders telken male werd aangegeven. Wanneer dan ook hier nog eens een overzicht wordt gegeven dezer bonte mengeling van feitelijkheden, kan het uiteraard niet in de bedoeling liggen aandacht te schenken aan de localiseering van het gevondene, waarvoor derhalve naar het geographisch deel verwezen wordt, terwijl daarnaast ook de volgende paragrafen niet op zich doch in hun geheel dienen geraadpleegd te worden, daar diverse voorbeelden zoowel bij de algemeene regels als ook bij de vermelding der plaatselijk hiervan afgeweken gevallen zullen moeten ondergebracht worden. Tenslotte mag het eveneens overbodig heeten hier van ieder woord nog eens opnieuw alle vóórkomende varianten, die reeds elders vermeld en besproken werden, op te geven, zoodat volstaan wordt met het noteeren der Maastrichtsche vormen, voor zoover tenminste mogelijk en tenzij anders aangegeven.

§ 92. OPTREDEN VAN HET TRAAGHEIDSACCENT.

Het traagh.acc. komt in onze dialecten voor ²³⁷⁾:

- I. Bij de representanten der wgm. ī, ū, iu; ai, au (= ohd. ei, ou), en hun resp. umlauten in:

---

²³⁷⁾ Van de gevallen, vermeld onder § 3, III, bezit ik geen voorbeelden.

- a) oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met consonantische auslaut:
fin ,fijn', *gris* ,grijs', *lif* ,lijf', *lim* ,lijm', *kruk* ,kruik', *krut* ,kruid', *zur* ,zuur', *kyt* ,kuit', *bēin* ,been', *ſēif* ,scheef', *stēin* ,steen', *blēik* ,bleek', *zwēit* ,zweet', *bōum* ,boom', *rōuk* ,rook';
- b) meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemlooze consonant:
bita ,bijten', *strika* ,strijken', *krupa* ,kruipen', *ryka* ,ruiken', *knōypa* ,knoopen' (w.w.).
- II. a) in de gevallen van rekking in open en oorspronkelijk open lettergreep vóór stemlooze consonant:
zak ,zaak', *rapa* ,rapen', *maka* ,maken', *breka* ,breken', *lepāl* ,lepel', *zekar* ,zeker', *opa* ,open', *grof* ,grof', *knok* ,knook', *botar* ,boter', *ſotal* ,schotel', *slotal* ,sleutel';
- b) in de gevallen van rekking vóór r + dentaal steeds in (oorspronkelijk) éénlettergrepige woorden, alleen vóór r + stemlooze dentaal bij (oorspronkelijke) meersilbigheid:
bart ,baard', *vart* ,vaart', *pert* ,paard', *wert* ,waard' (adj.), *kers* ,kers', *vers* ,versch', *port* ,poort', *mort* ,moord', *korā* ,koren', *torā* ,toren', *kors* ,korst', *dors* ,dorst', *børstal* ,borstel'.
- III. In alle gevallen die niet aan de verscherpingswetten onderworpen zijn, en wel bij oude korte vocaal in:
- a) alle oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met auslautende liquida of nasaal:
stal ,stal', *lam* ,lam', *smal* ,smal', Tong. *ſan* ,schande', *vel* ,vel';
- b) alle oorspronkelijk en momenteel éénlettergrepige woorden met auslaut op liquida of nasaal + consonant:
bant ,band', *hant* ,hand', *lant* ,land', *tant* ,tand', *kamp* ,kam', *gank* ,gang', *lang* ,lang', *bank* ,bank', *dansa* ,dansen', *eram* ,arm', *deram* ,darm', *weram* ,warm', *merak* ,merk', *sterak* ,sterk', *gelt* ,geld', *pēls* ,pels', *beraX* ,berg', *ring* ,ring', *dīnk* ,ding', *blint* ,blind', *kent* ,kind', *ſelt* ,schild', *melt* ,milt', *velt* ,vilt', *blunt* ,blond', *bunt* ,bont', *hunt* ,hond', *munt* ,mond', *stōram* ,storm', *volak* ,volk', *wolaf* ,wolf', *ſelt* ,schuld';
- c) alle meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon volgt,

resp. volgde, de verbinding liquida of nasaal + stemlooze consonant:

helapə ,helpen', *smèltə* ,smelten', *stempəl* ,stempel', *verakə* ,varken', *ziŋkə* ,zinken', *fiŋkə* ,schenken', *rympəl* ,rimpel', *krympə* ,krimpen';

- d) alle één- of meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon een stemlooze spirans volgt:
westel. *las* ,last', westel. *vas* ,vast', westel. *ulas* ,vlas', *daX* ,dag', *glas* ,glas', *graf* ,graf', *staf* ,staf', Eijdsd. *aXtər* ,achter', Tong. *aX* ,acht', Tong. *daX* ,dacht', Tong. *naX* ,nacht', Tong. *nəs* ,nest', Tong. *lèstəX* ,lastig', Tong. *fles* ,flesch', Tong. *rèX* ,recht', Tong. *slèX* ,slecht', Tong. *vəs* ,visch', Tong. *məs* ,mis' (subst.), west. *gəwiX* ,gewicht', west. *gəziX* ,gezicht', west. *bəs* ,bosch', west. *lɔX* ,lucht', west. *dɔXtər* ,dochter';

- e) alle één- of meerlettergrepige woorden, waarin op de vocaal met hoofdklemtoon een stemlooze explosief volgt:
blat ,blad', *dak* ,dak', *nat* ,nat', *vat* ,vat'.

- IV. a) In de gevallen met l-vocaliseering in alle oorspronkelijk éénlettergrepige woorden, en van de meerlettergrepige in die met volgende stemlooze consonant:

kajt ,koud', *ajt* ,oud', *zajt* ,zout', *hɔut* ,hout', *gɔut* ,goud', noordoost. *vɔuk* ,volk', noordoost. *wɔuf* ,wolf', noordoost. *fɔut* ,schuld';

- b) in alle gevallen met ch-vocaliseering ²³⁸⁾:
ajtər ,achter', *ajt* ,acht', *dajt* ,dacht', *najt* ,nacht', *rèjt* ,recht', *flèjt* ,slecht', *gəwejt* ,gewicht', *gəzejt* ,gezicht', *lojt* ,lucht', *dojtər* ,dochter'.

§ 93. OPTREDEN VAN HET VERSCHERPINGSACCENT.

Het versch.acc. treedt ongeconditionneerd op bij de representanten van wgm. ā, ē/eo, ō; ai, au (= ohd. ê, ô):

pló:gə ,plagen', *tró:n* ,traan', *ró:zə* ,razen', *stó:l* ,staal', *ló:tə* ,laten', *jó:mər* ,jammer', *ó:səm* ,adem', *ó:jər* ,ader', *blɔ:w* ,blauw', Valkenb. *fla:w* ,flauw', *ku:t* ,kwaad', *zuu:r* ,zwaar', *bu:* ,waar' (pron.), *kí:s* ,kaas', *bre:f* ,brief', *ve:r* ,vier', *be:r* ,bier', *we:X* ,wieg', *sle:tə* ,sluiten', *sti:r* ,stier', *sto:l* ,stoel', *bo:k* ,boek', *fo:n* ,schoen', *grø:n* ,groen', *spø:lə* ,spoelen', *zø:t* ,zoet',

²³⁸⁾ De hier volgende vormen komen alle in het zuid-oosten voor.

i:r ,eer', *ki:r* ,keer', *wi:ni:* ,wanneer', *li:nə* ,leenen', *du:s* ,doos',
kru:n ,kroon', *hu:X* ,hoog', *u:r* ,oor', *bly:* ,bloode'.

Verder komt het versch.acc. geconditionneerd voor:

- I. Bij de representanten der wgm. *ī*, *ū*, *iu*; *ai*, *au* (= ohd. *ei*, *ou*), en de hieraan beantwoordende umlauten in meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemhebbende consonant:

do:ra ,duren', *ʃø:r* ,schuur', *hø:ra* ,huren', *dø:r* ,duur' (adj.), *klē:n* ,klein', *gamē:n* ,gemeen', *ou:X* ,oog'.
- II. Bij de in open lettergreep en vóór *r* + dentaal van ouds bestaande lange vocalen in meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige woorden vóór stemhebbende consonant:

ó:f ,af', *nó:m* ,naam', *bató:lə* ,betalen', *jó:gə* ,jagen',
kló:gə ,klagen', *mó:lə* ,malen', *mó:nə* ,manen', *spó:ra* ,sparen',
ó:rdəX ,aardig', *ve:rdəX* ,klaar' (hd. fertig), *ge:ra* ,gaarne'.
- III. In alle tot groep I en II behorende gevallen, die bijzonder gekenmerkt zijn door het verlies eener intervocalische *d*:

Belg. Limb. *snēi:jə* ,snijden', Belg. Limb. *lēi:jə* ,lijden',
 Belg. Limb. *rei:jə* ,rijden', *lēy:j* ,lieden', *hēi:j* ,heide',
 Valkenb. *lēi:jə* ,leiden'.
- IV. Bij de representanten der oude *ū* en den hieraan beantwoordenden umlaut, voor zoover zij in inlaut vóór vocaal staat of stond ²³⁰):

bū:wə ,bouwen'.
- V. In alle meerlettergrepige en oorspronkelijk meerlettergrepige gevallen met:
  - a) de inlautende verbinding korte vocaal + (gegemineerde) liquida of nasaal:

ka:n ,kan', *aləs* ,alles', *valə* ,vallen', *həl* ,hel', *ki:nə* ,kennen',
ke:mə ,kammen', *wi:nə* ,winnen', *zwv:mə* ,zwemmen', *stv:m* ,stem',
wələ ,willen', *stəl* ,stil';
  - b) de inlautende verbinding korte vocaal + liquida of nasaal + stemhebbende consonant:

sta:ŋ ,staaf', *ta:ŋ* ,tang', *wa:ŋ* ,wang', Tong. *ha:ŋə* ,hangen',
 Hass. *va:ŋə* ,vangen', Tong. *i:ŋəl* ,engel', *hi:ŋs* ,hengst',
ε:rəvə ,erven', Tong. *ste:rəvə* ,sterven', Tong. *bri:ŋə* ,brengen',
mó:rəX ,murw', Tong. *ó:lgər* ,orgel', noordoost. *u:ŋər* ,onder',
 noordoost. *zu:ŋər* ,zonder'.

²³⁰) Voor de in § 4, IV eveneens in deze groep genoemde *ī*, *ai(j)* en *au(w)* bezit ik geen voorbeelden.

- VI. In alle meerlettergrepige gevallen, waarin op een korte vocaal een oorspronkelijk gegemineerde stemhebbende explosief volgt: *ba:bala* 'kletsen', *zè:Gə* 'zeggen'.

§ 94. OVERGANG VAN TRAAGHEIDSACCENT NAAR
VERSCHERPINGSACCENT.

Doordat het traagh.acc. in de groep met korte vocaal streeft naar volledigen ausgleich met het grondtype met lange vocaal en zodoende derhalve rekking dezer korte klinkers tracht te bewerkstelligen, maar doordat in onze dialecten dit streven in vele gevallen niet overal haar doel bereikte en de rekking veelvuldig achterwege bleef, hetgeen een kenmerk is der rand- en overgangsgebieden der Ripuarisch-Nederfrankische accentueering, bleef er een groote groep woorden bestaan, waarin het traagh.acc. rustte op een korte vocaal, hoewel deze van grootere kwantiteit was dan in de overeenkomstige gevallen met versch.acc. Wanneer wij dan ook bij de bestudeering van het accent tot de bevinding komen, dat zich veelvuldig afwijkingen op de algemeene regels voordoen, dat er bij beide accenttypen een groote passiviteit t.o.v. deze regels valt waar te nemen, die haar oorzaak moet hebben in de omstandigheid dat de oorspronkelijke causaliteit inmiddels verdwenen is, dat het gevoel voor de oorspronkelijke samenhang, voor de oorspronkelijke oorzaken van het optreden van beide accentsoorten intusschen is zoek geraakt, dan kan het weinig verwondering wekken overgang van het traagh.acc. naar het versch.acc. voornamelijk en allereerst aan te treffen juist in de groep, waarin de rekking uitbleef, doordat hierin immers de accentovergang, dank zij de korte vocaal, het gemakkelijkst en derhalve het eerst voor verwezenlijking vatbaar was. Gezien de aan dit proces ten grondslag liggende oorzaak, kon het echter welhaast niet anders dan dat haar werking zich niet alleen tot deze gevallen zou bepalen en beperkt zou blijven tot de woorden met kort gebleven vocaal, doch zich ook zou uitstrekken, mede doordat de oorspronkelijke rekkingsfactor vaak in feite verloren ging, over die waarin de rekking wel tot stand kon komen, en ook hierin zou trachten, hoewel langzamer en met meer moeite, uiteindelijk de accentwisseling te realiseren. En inderdaad kon bewezen worden, dat het niet-verwachte versch.acc. op korte vocaal in onze dialecten vaak een jongeren toestand vertegenwoordigt, berustend op een oudere phase, waarin het traagh.acc. de oorspronkelijk korte vocaal had weten te rekken, waarbij viel op te merken

dat de overgang van lange vocaal met traagh.acc. naar korte met versch.acc. geschiedde via den tusschentrap van korte vocaal met grootere kwantiteit, zoodat het terugvinden van deze laatste momenteel geen veilig criterium kan genoemd worden in het rekkingsproces. Zonder gedetailleerd historisch materiaal is het echter onmogelijk voor ieder speciaal geval de ontwikkelingsgang bloot te leggen, en uit te maken waar en in welk de rekking eens al dan niet een feit is geweest, zoodat op dit punt in de hier volgende opsomming geen onderscheid kon worden gemaakt. De volgens dit proces plaats gehad hebbende accentovergang dan deed zich voor in de volgende gevallen ²⁴⁰):

ad I Ib: z.o. Belg. Limb. *pja:t* ,paard', z.o. Belg. Limb. (*w*)*ja:t* ,waard' (adj.), z.o. Belg. Limb. *kjɔ:s* ,kers', Hass. *vɔ:s* ,versch', Vlijtingensch *pwo:t* ,poort', Vlijtingensch *mwo:t* ,moord', Vlijtingensch *kwo:n* ,koren', Vlijtingensch *twɔ:n* ,toren', Hass. *dɔ:s* ,dorst', Hass. *kɔ:s* ,korst', Hass. *bɔ:səl* ,borstel'.

ad IIIa: Bilzensch *sta:l* ,stal', *fa:n* ,schande', Lutteraadsch *ve:lə* ,vel';

b: *gre:ns* ,grens', *mi:ns* ,mensch', Lutteraadsch *bɛ:rəX* ,berg', Eijdsch *ri:ŋk* ,ring', Eijdsch *di:ŋk* ,ding', Valkenb. *ftɔ:rəm* ,storm', Valkenb. *vɔ:lək* ,volk', Valkenb. *wɔ:laf* ,wolf', Lutteraadsch *ɛ:rəm* ,arm', Lutt. *dɛ:rəm* ,darm', Lutt. *wɛ:rəm* ,warm', Lutt. *mɛ:rək* ,merk', Lutt. *ftɛ:rək* ,sterk';

c: Lutt. *hɛ:lpə* ,helpen', Lutt. *vɛ:rəkə* ,varken', Eijds. *zi:ŋkə* ,zinken', Eijds. *fɪ:ŋkə* ,schenken';

d: *la:s* ,last', *va:s* ,vast', *vla:s* ,vlas', *a:Xtər* ,achter', *na:X* ,nacht', *da:X* ,dacht', *a:X* ,acht', *trɛ:fə* ,treffen', *nɛ:s* ,nest', *zɛ:s* ,zes', *lɛ:stəX* ,lastig', *flɛ:s* ,flesch', *vɛ:s* ,visch', *mɛ:s* ,mis' (subst.), *rɛ:X* ,recht', *slɛ:X* ,slecht', *gəwi:X* ,gewicht', *gəzi:X* ,gezicht', *bɔ:s* ,bosch', *ɔ:s* ,os', Tong. *brɔ:X* ,brug', Tong. *rɔ:X* ,rug', *nɔ:X* ,nog', *lɔ:X* ,lucht', *dɔ:Xtər* ,dochter';

e: *ka:t* ,kat', *nɛ:k* ,nek', *spɛ:k* ,spek', *vle:k* ,vlek', *dɛ:kə* ,dek-', *vɛ:t* ,vet', *bɛ:t* ,bed', *dɪ:k* ,dik', *fri:k* ,schrik', *li:p* ,lip', *brɔ:k* ,brug', *rɔ:k* ,rug', *klɔ:k* ,klok', *kɔ:p* ,kop'.

²⁴⁰) De nummering correspondeert met die in § 3. Ik noteer steeds wederom slechts één variant.

Hetzelfde effect werd eveneens bereikt ten gevolge van gemineering van de op den klinker volgende consonant, waardoor de vocaal van ongedekt tot gedekt werd, en het traagh.acc. ipso facto en onmiddellijk in versch.acc. overging; dit spontane, zonder overgang werkende proces werd bereikt in:

ad IIa: Bilzensch *lè:pəl* ,lepel', Bilzensch *zè:kər* ,zeker', Bilzensch *bɔ:tər* ,boter', Banholtsch *fɔ:tal* ,schotel', Banholtsch *flɔ:tal* ,sleutel'.

En tenslotte komt het versch.acc. afwijkend en onverklaarbaar voor in de westelijke peripherie in de volgende vormen:

ad Ia: *stē:n* ,steen', *blē:k* ,bleek', *zwe:t* ,zweet', *bō:m* ,boom', *rō:k* ,rook';
b: *ry:kə* ,ruiken', *knōy:pə* ,knoopen' (werkw.).

§ 95. OVERGANG VAN VERSCHERPINGSACCENT NAAR TRAAGHEIDSACCENT ²⁴¹⁾.

De passiviteit van het versch.acc. manifesteert zich in hoofdzaak in meerlettergrepige woorden. Hierin immers waren de moeilijkheden het grootst, die zich voordeden in het aanpassingsproces aan het éénlettergrepige grondtype, zoodat het voor de hand lag, dat het deze woorden waren die zich het eerst aan het concurrerende type overgaven, toen het causaliteitsgevoel meer en meer begon te verzwakken. En zoodoende treft men dan ook traagh.acc. in plaats van versch.acc. in de volgende gevallen:

ad I : *blivə* ,blijven', *bəwizə* ,bewijzen'.
ad II : *geva* ,geven', *zeva* ,zeven', *himəl* ,hemel', *livərə* ,leveren', *zomar* ,zomer', *bova* ,boven', *lɔgə* ,leugen'.
ad III : *snēlja* ,snijden', *lēlja* ,lijden', *rēlja* ,rijden', *lēlja* ,leiden'.
ad Va: zuidwest. *zwómə* ,zwemmen';
b: *hanə* ,hangen', *vanə* ,vangen', *ɪŋəl* ,engel', *sterəvə* ,sterven', *brɪnə* ,brengen', *ɔlagər* ,orgel', *undər* ,onder', *zundər* ,zonder'.

Aanleuning aan de groep met au(w) had waarschijnlijk plaats in het woord *flaw* ,flauw' met wgm. ā, dat derhalve eigenlijk ongeconditionneerd versch.acc. moet hebben.

²⁴¹⁾ De nummering correspondeert met die in § 4.

HOOFDSTUK VII.

DIALECT-GEOGRAPHISCHE VERHOUDINGEN.

§ 96. DE TEGENSTELLING: OOST-WEST.

Het mag een verre van gemakkelijke opgave worden genoemd om in den welhaast chaotisch lijkenden warwinkel van isoglossen, die het Zuidlimburgsche land in horizontale, verticale en alle mogelijke andere richtingen doorkruisen, eenige ordening te brengen. Wanneer bij een poging tot synthese één conclusie weinig of zelfs geen commentaar behoeft, dan is het wel deze dat er geen sprake is van een éénvormige Zuidlimburgsche dialectgroep, noch aan deze noch aan gene zijde der Maas. Het Zuidlimburgsch is een conglomeraat van vele betrekkelijk nauw begrensde, doch niet streng afgebakende dialectgroepen; een eenheid zeker, doch een eenheid met veelvuldige, bont geschakeerde verscheidenheden, die geleidelijk vervlakken en in elkaar overvloeien.

Toch valt het, hoewel bij dialect-indeeling het subjectieve element een groote rol speelt en voor den een bepaalde tegenstellingen zwaarder wegen dan voor den ander, bij eenige nadere bestudeering aanstands op, dat onze dialecten in verticale richting doorsneden worden door een telkens terugkeerende lijn, die zoodanige tegenstellingen begrenst, dat er met recht mag gesproken worden van een Oost- en Westlimburgsche groep. Reeds Te Winkel maakte deze onderscheiding door bij de indeeling van het zuiver Oostfrankisch een aparte plaats toe te kennen aan de dialecten van Belgisch Limburg en aan die van het grootste deel van Nederlandsch Limburg; volgens hem viel de grens dezer beide dialectgebieden derhalve samen met die der beide provinciën, met dit verschil evenwel dat het noordwestelijk deel van Nederl. Limburg met heel Belg. Limburg tot het westelijk Limburgsch behoort²⁴²). Deze begrenzing strookt evenwel niet

²⁴²) vgl. J. Te Winkel: *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, Culemborg 1901, blz. 13 en overzichtskaart. Omdat bedoelde tegenstellingen hun verloop vinden ook verder noordelijk in de andere Limburgsche dialecten, kan er dus niet gesproken worden van West- en Oost-Zuidlimburgsch.

met de werkelijkheid; de rivier de Maas blijkt n.l. nooit een taalkundige verkeersgrens te zijn geweest. De scheidingslijn tusschen beide groepen loopt integendeel ten westen van de Maas dwars door Belg. Limburg heen, een conclusie waartoe Duqué reeds kwam in 1892, toen hij een grens trok tusschen de streek aan deze en gene zijde van de Maas eenerzijds en het westelijk deel van Belg. Limburg anderzijds, waarbij hij de taal dezer twee gebieden Maaslandsch, resp. Westlimburgsch noemde²⁴³). Hoewel hij door gebrek aan voldoende geographische documentatie de juiste afbakening dezer gebieden niet vermocht te bepalen, werd Duqué's verdeeling door Gessler toch terecht boven die van Te Winkel verkozen²⁴⁴).

Ook Bellefroid, die zich in 1906 eveneens met dit probleem bezig hield, vermocht er geen oplossing voor te vinden, voornamelijk doordat hij zijn gevolgtrekkingen baseerde op geconstateerde verschillen in den omgang met diverse dialectsprekers, zonder zijn bevindingen plaatselijk nader te toetsen en te onderzoeken. Toch kwam ook hij, op grond van speciale, karakteristieke afwijkingen tusschen bepaalde centra, zonder vermelding evenwel van den aard hiervan, zonder opgave derhalve van materiaal, tot een min of meer intuïtieve verdeeling tusschen Oost- en Westlimburgsch. Tot het eerste rekent hij van ons gebied de Maaskant, die zich aansluit bij het zgn. Overmaasch, de dialecten derhalve van Nederl. Limburg, en tot het laatste het dialect uit de streek van Hasselt; tusschen beide in bevinden zich volgens hem twee overgangsgroepen, het Tongersch en Bilzensch-Zichensch eenerzijds, die meer Westlimburgsch zijn, en het kleine Maastrichter dialect onderaan de oostgrens van Belg. Limburg anderzijds, dat meer Oostlimburgsche bestanddeelen bevat²⁴⁵). Hoewel goed aangevoeld, is deze verdeeling toch te grof van opzet en te weinig concreet; in groote trekken verdiept zij zich reeds in fijnere nuances en schakeeringen, doch zij verzuimt daarbij allereerst de groote lijnen uit te zetten, zooals Duqué toch reeds deed. Het is ongetwijfeld een feit dat er in den boezem van beide groepen velerlei variaties en verschillen vallen op te merken; en het is ongetwijfeld juist dat het juiste karakter en de ware aard van de dialecten uit de streek van Tongeren en Bilzen moeilijk zijn te

²⁴³) vgl. J. Duqué: Het Limburgsche taaleigen. Limburgsch Jaarboek I, 15.

²⁴⁴) vgl. J. Gessler: Bibliographie van het Limburgsch dialect. Limburgsche Bijdragen 1904-'05, 13.

²⁴⁵) vgl. P. Bellefroid: Limburgsche dialecten. Versl. en Meded. der Kon. Vla. Ac. 1906, 888 vlgd.

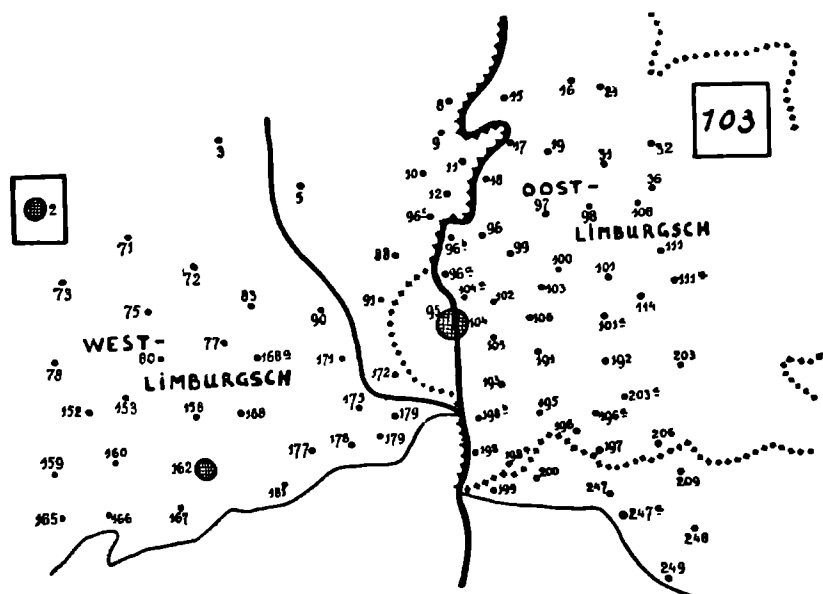
bepalen, en dat hun juiste plaats bijna niet valt te schetsen. Maar dit heeft geen betrekking op hun diepste grondtrekken; de overeenkomst van bedoelde dialecten met het overige Westlimburgsch aan den eenen kant, en van het aangegeven Maastrichter dialect met het Oostlimburgsch aan den anderen kant is te markant en te opvallend om beide reeds in het grondplan tot afzonderlijke overgangsgroepen te bestempelen.

Toen in 1915 de Limburgsche dialecten opnieuw onderzocht werden, nu door Leenen, en toen ook hij constateerde dat de Oost- en Westlimburgsche dialecten te scherp afgeteekend waren en op te veel typeerende punten verschilden om gezamenlijk één groep uit te maken, werd door hem de indeeling van Bellefroid dan ook niet overgenomen. Hoewel de verschillen niet steeds even opvallend zijn en hun afbakening niet steeds even nauwkeurig is na te gaan, kwam hij er toch eindelijk toe om uit de gezamenlijke lijnen een beslissende grens te trekken, die, hoewel ook nog vrij globaal, toch positiever was dan de afbakening van Duqué en in ieder geval de meest concrete die tot nog toe werd gegeven; zij loopt tusschen Genk en Zutendaal door op Bilzen af, en vandaar tamelijk dicht langs de grens, zóó dat Zichen ten westen ervan blijft ²⁴⁶⁾.

De verschillen nu, die er tusschen deze Oost- en Westlimburgsche groepen bestaan, doen zich, voor wat de klankleer betreft, vóór in de representatie der wgm. ē/eo, ī, ō, umlauts-ō, ū en g. Eenerzijds zijn deze klanken n.l. vertegenwoordigd door een ee, ie, oo, eu resp. ee, oe (uu), inlautend g en auslautend k, en anderzijds door een ie, oorspr. ee, oe (ook verkort), uu (u) resp. ie, oorspr. oo, inlautend g en auslautend ch. En nu valt het aan de hand der kaarten van deze klanken al heel gemakkelijk om de juiste grens tusschen beide gebieden te vinden; op een enkele afwijking na loopt deze n.l. steeds ten westen van Zutendaal-Lanaken-Veldwezelt-Vroenhoven-de Maas, en ten oosten van Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen (vgl. krt. 76, 79, 81, 82, 83, 22, 50). Bij het naslaan der betreffende kaarten zal blijken, dat in het westelijk gebied alleen Hasselt min of meer geïsoleerd staat, terwijl van het oostelijk alleen Vroenhoven afwijkend g heeft voor inlautend wgm. g, doch dat voor het overige deze isoglosse een consequent en uiterst regelmatig verloop heeft, zoodat zij zich als het ware van zelf aandient als grensscheiding

²⁴⁶⁾ vgl. J. Leenen: Dialecten in Belgisch Limburg. Limburgsche Bijdragen 1915, 148 vlgd.

tusschen het Oost- en Westlimburgsch. Daarbij komt nog dat de opening, die bij wgm. $\ddot{u}$ en umlauts- $\ddot{u}$ vóór r in een groot gebied rond Maastricht optreedt, weer westelijk begrensd is door dezelfde lijn (vgl. krt. 85 en 86), terwijl de zgn. Ingvaeoonsche nasaleering, die wij aantreffen in het woord ‚dansen‘, eveneens halt maakt vóór Zutendaal-Lanaken-Veldwezelt-Vroenhoven-de Maas (vgl. krt. 10), zoodat wij veilig kunnen zeggen met de aangegeven lijn de gezochte grens te hebben gevonden, en de scheiding oost-west nauwkeurig te hebben gelocaliseerd.

HET OOSTLIMBURGSCHE.

§ 97. ISOGLOSSEN IN HET OOSTBELGISCHE GEBIED.

Wanneer wij thans overgaan tot een afzonderlijke beschouwing der beide Limburgsche dialectgroepen, dan trekt het allereerst onze aandacht dat reeds de Belgische dialecten van het oostelijk gebied, de tongvallen derhalve die gelegen zijn tusschen de Maas en de

lijn Genk-Mopertingen-Vlijtingen-Riemst-Zussen, geen onverbreekelijke eenheid vormen. Er bestaat n.l. een vrij scherpe scheiding tusschen de Maasdorpen Vucht, Mechelen, Opgrimbie, Rekem en Neerharen eenerzijds en tusschen Zutendaal, Veldwezelt en Vroenhoven anderzijds, waarbij de taal van het tusschen beiden in gelegen Lanaken een overgangsdialect vormt; in het volgende overzicht springt een en ander duidelijk naar voren:

	de Maas- dorpen	Lanaken	Zutendaal, Veldwezelt, Vroen- hoven
wgm. a in open lettergreep en vóór r + dentaal (krt. 2, 3, 4, 5)	aa ←	aa bij versch.acc. ao bij —→ traagh.acc.	ao
ald(t) (krt. 17)	awt (Neer- haren aajt)	..... aajt	aat
wgm. e, i in open lettergreep (krt. 32, 33, 34, 48)	ee ←	ae —→	ae, eeje
wgm. umlauts-ä (krt. 75)	eeje	ee —→	ie
wgm. ai (krt. 90, 91)	ei ←	ie —→	ee, Vr. ej
wgm. ai vóór h, w, r (krt. 93, 94, 95)	ieje	ei —→	ie
wgm. au vóór dentaal of h (krt. 97)	oewe	ie —→	ie
id. + umlautsfactor (krt. 99)	uuje	oe —→	oe (Z. uu)
		uu	Vr. uu, V.Z. ie
sch in 'mensch' en 'flesch' (krt. 24, 21)	sj	s —→	s

Waren er overwegende argumenten om de dialecten van Zutendaal, Veldwezelt en Vroenhoven boven te rekenen tot de Oostlimburgsche groep, in dit schema nu treft men voor deze plaatsen enkele typische karakteristika aan der westelijke tongvallen, zooals ao voor in open silbe en vóór r + dentaal gerekte a en ee voor wgm. ai, zoodat het voor de hand ligt dat wij hier te doen hebben met dialecten, die den overgang vormen tusschen beide groote groepen. Door dit schema zou tevens de indruk kunnen gewekt worden, dat Lanaken dichter bij Zutendaal, Veldwezelt en Vroenhoven stond dan

bij de Maasdorpen, hetgeen echter geenszins het geval is, hetgeen duidelijk kan blijken uit het tweede overzicht, dat echter vooral wil aantonen, dat, al hebben Zutendaal, Veldwezelt en Vroenhoven verschillende van de Maasdorpen onderscheiden kenmerken gemeen, deze drie dialecten toch te evidente onderlinge afwijkingen vertoonen om gezamenlijk tot één groep te worden gerekend, een kleinere binnen het kader der groote Oostlimburgsche groep:

	Veldwezelt, Vroenhoven	Zutendaal	de Maas- dorpen	Lanaken
wgm. a vóór cht (krt. 14, 15, 16)	aa	a —	→ a ←	— a
wgm. e vóór cht (krt. 31)	e met traagh.acc.	e met — versch.acc.	→ e met ← versch.acc.	— e met versch.acc.
wgm. uml.-a, e vóór r + den- taal (krt. 27, 28, 29, 30)	stijgende diphtong	ae —	→ ae ←	— ae
wgm. o, u vóór — dentaal (krt. 53, 54, 55)	oowe	uu, o	oo ←	— oo
old (t) (krt. 58)	oo	ou, aw	ou ←	— ou
wgm. o, u in open letter- greep (krt. 61, 62, 63, 64)	oowe	euwe	oo ←	— oo
r na lange vo- caal vóór d, t (krt. 4, 5, 27, 28, 29. 53)	verloren	behouden	behouden	behouden

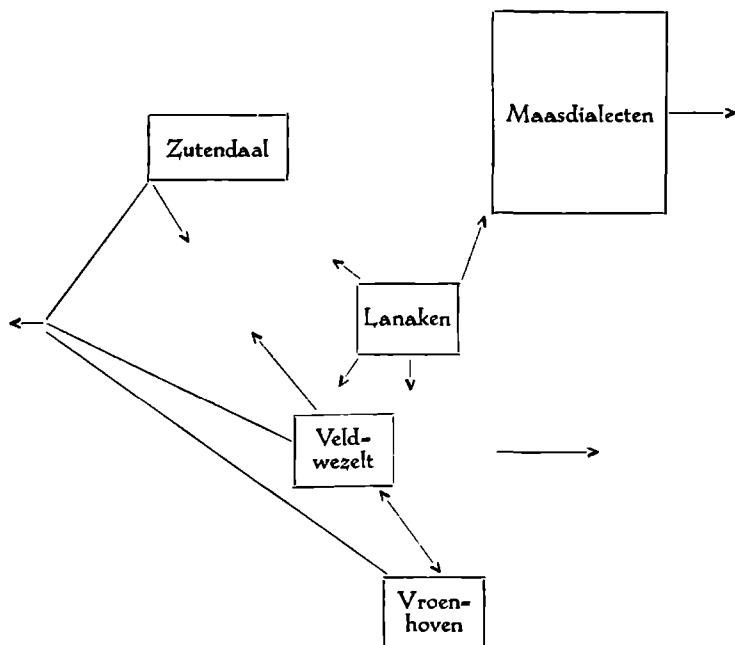
Men ziet derhalve dat Lanaken vooreerst ook op menig punt met de Maasdialecten overeenstemt, doch vervolgens ook dat Zutendaal niet met Veldwezelt en Vroenhoven in één adem kan genoemd worden. Dit is zelfs niet met de twee laatste dialecten het geval. Want al blijken de overeenkomsten tusschen beiden inderdaad groot te zijn, zij verschillen toch op twee zeer voornamelijk en zeer essentiële punten, en wel vooreerst op dat der labialisatie, die in

het eerste dialect, in overeenstemming met Zutendaal, niet en in het tweede wel is opgetreden, en vervolgens op dat der delabialisatie, waaraan Veldwezelt, en wederom met Zutendaal, wel is onderhevig geweest en Vroenhoven niet:

	Veldwezelt, Zutendaal	Vroenhoven
	labialisatie	
kammen, zwemmen, stem, krimpen (krt. 26, 38, 39, 43)	i	u
	delabialisatie	
murw, brug, rug, orgel (krt. 50, 51)	gesloten e	ö
leugen, sleutel (krt. 65, 66)	ieje, ee	uuje
stier, groen, schuur, huren, knoopen (krt. 78, 82, 86, 98)	ee	eu
kuit, ruiken, bloode, (krt. 87, 88, 99)	ie	uu

Door processen nu als ronding en ontronding verandert het klanktimbre van een taal op diverse onderdeelen wel zoodanig, en heeft er zulk een als het ware revolutionnaire ommekeer in haar klankstelsel plaats, dat deze feiten te gewichtige criteria uitmaken om desondanks in het onderhavige geval toch nog tot absolute eenheid van taal te kunnen besluiten. Om dit voor goed te beseffen, behoeft men het slechts ééns gehoord te hebben. En daarom kom ik op grond van al deze overwegingen tot deze eindconclusie met betrekking tot de Belgische dialecten der Oostlimburgsche groep, dat deze vallen te splitsen in tweeën: aan de eene zijde staan de dialecten van den Maaskant, die gezamenlijk een vrij sterke, hechte eenheid vormen en die, naar aanstonds zal blijken, levendig georiënteerd zijn op de aangrenzende dialecten aan gene zijde der Maas; en aan de andere zijde de vier tongvallen van Lanaken, Zutendaal, Veldwezelt en Vroenhoven, die zeker veel gemeen hebben, doch ook te veel onderlinge verschillen vertoonen om gezamenlijk op één naam aanspraak te kunnen maken. Hiervan staat Lanaken vrij dicht bij de Maasdialecten, en hebben de andere drie, en vooral Zutendaal, ook verschillende Westlimburgsche eigenaardigheden, zoodat zij, hoewel hun grondkarakter meer oostelijk gericht is, als overgangsdialecten

mogen beschouwd worden van de eene naar de andere groep; onderling leunt Veldwezelt eenerzijds aan Vroenhoven en anderzijds aan Zutendaal, doch vertoont toch het meeste overeenkomst met het eerste dialect. Daar, zooals verder op wordt aangetoond, ook deze laatste dialecten, buiten de groote verwantschap, in eenigszins nauwere betrekking staan tot het Overmaassche gebied, zijn de verhoudingen in dit gebiedsdeel derhalve als volgt weer te geven:

§ 98. DE NEDERLANDSCH-LIMBURGSCH E DIALECTEN. EEN VERTICALE EN EEN HORIZONTALE ISOGLOSSE.

Het hoeft geen nader betoog, dat er, ook nu wij ons begeven op meer aaneengesloten dialect-terrein, aan eenige concrete, men zou kunnen zeggen, afgemeten hokjes-verdeeling in de verste verte niet behoeft te worden gedacht. Isoglossen zijn ten eenen male bijna nooit telkens en steeds mathematisch nauwkeurig terugkerende lijnen; het zijn integendeel lijnen die slechts berusten op een tendens, een streven in een bepaalde richting. Dit bespeurt men ook voor het Nederl. Limburgsche gebied al aanstonds, zelfs bij een oppervlakkig naslaan der diverse kaarten. Ongetwijfeld is de eerste

indruk die zich hierbij vastzet deze, dat het een onmogelijkheid moet zijn eenige begaanbare wegen te vinden temidden van dat bonte lijnenspel, en eenige ontknooping te brengen in die ineengestren- gelde lijnenverwarring; inderdaad is slechts met de uiterste zorg en aandacht tot eenige nadere catalogiseering te geraken als gevolg van het zoo levendig vervloeien en vervlakken der dialecten onder- ling, en van het zoo intens in elkaar haken der grootere eenheden. Toch komen bij een meer nader toezien geleidelijk aan enkele spre- kende lijnen naar voren, die bij verdere vergelijking het Nederl. Limburgsche gebied in vier stukken blijken te verdeelen. Tot het verkrijgen van meerder houvast zal ik daarom allereerst deze mar- kante lijnen uit het groote complex lichten en naar voren brengen, om vervolgens geleidelijk te trachten verdere klaarheid te brengen in de onderlinge geographische verhoudingen.

Allereerst dan kan het Nederl. gebied op grond van enkele typee- rende verschillen in verticale richting worden verdeeld langs een lijn, die vanaf de Maas ten noorden van Itteren naar de zuidgrens loopt, en die Bunde, Meersen, Berg, Bemelen, Margraten, Banholt, Mheer en Noorbeek doorgaans oostelijk laat liggen. Deze verschillen nu doen zich voor in de representatie der wgm. a vóór ld(t), ā vooraf- gegaan door w, ā + umlautsfactor, ū en iu in hiaatpositie, ai vóór h, w, r, en au vóór dentaal of h met en zonder volgenden umlauts- factor; bij deze klanken vindt men n.l. in de twee beschreven ge- bieden de volgende tegenstellingen:

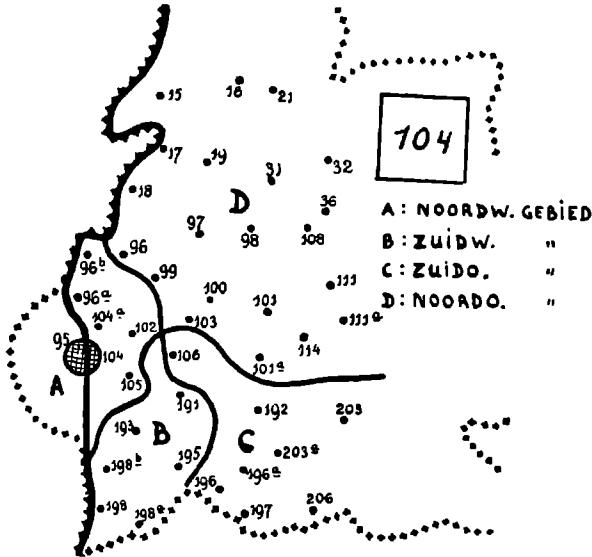
	ten westen der be- schreven isoglosse	ten oosten der be- schreven isoglosse
wgm. ald(t) (krt. 17)	aaj, aa	aw, ao
wgm. ā na w (krt. 72, 73)	oe	oowe, oewe, ao
wgm. ā + umlautsfactor (krt. 75)	ie	eeje, ieje
wgm. ū in hiaatpositie (krt. 84)	ou	oe
wgm. iu in hiaatpositie (krt. 89)	ui	uu
wgm. ai vóór h, w, r (krt. 93, 94, 95)	ie	eeje, ieje
wgm. au vóór dentaal of h (krt. 97)	oe	oowe, oewe
id. + umlautsfactor (krt. 99)	uu	euje, uuje

Doch ook horizontaal valt er een dergelijke vrij vaste lijn te trekken, en wel vanaf de Maas ten zuiden van Maastricht, zoodanig dat Heer, Ambij, Berg, Sibbe en Oud-Valkenburg ten noorden ervan blijven; deze isoglosse ontstond op grond van ontwikkelingsverschil van wgm. a, o vóór ld(t), e in open lettergreep, i, o en u vóór r + dentaal en in open lettergreep, terwijl wij haar, hoewel eenigszins afwijkend, eveneens globaal terug vinden ook bij umlauts-a, e vóór r + dentaal:

	ten noorden der beschreven isoglosse	ten zuiden der beschreven isoglosse
wgm. ald(t) (krt. 17)	aaj, aw	aa, ao (uitg. Bemelen)
wgm. old(t) (krt. 58)	ou	oa (uitg. Bemelen en Gulpen)
wgm. e in open lettergreep (krt. 33, 34)	ee, ae	eeje, ieje
wgm. i vóór r + dentaal en in open lettergreep (krt. 46, 48)	ee	eeje, ieje
wgm. o, u vóór r + dentaal en in open lettergreep (krt. 54, 55, 61-65)	oo, oa	oowe, oewe
id. + umlautsfactor (krt. 65, 66)	eu	euje, uuje
uml. a, e vóór r + dentaal krt. 27, 28, 29)	ee, ae	eeje, ieje

Opgemerkt zij hierbij dat eenige oostelijke peripherieplaatsen van het noordelijk gebied af en toe met het zuiden meegaan, hetgeen erop wijst dat deze isoglosse niet tot of over de politieke grens dóórloopt, doch ergens — en waarschijnlijk vrij spoedig — ten oosten van ons gebied naar het noorden moet afbuigen. Wanneer wij dit echter buiten beschouwing laten, dan kan als eerste resultaat worden vastgesteld, dat de Nederl. Limburgsche dialecten van ons gebied zoodanig door een verticale en een horizontale isoglosse doorsneden worden, dat zij in vier gebieden uit elkaar vallen, die wij zullen aanduiden als noordwestelijk-, zuidwestelijk-, zuidoostelijk-

en noordoostelijk gebied, en die begrensd zijn als aangegeven op onderstaand kaartje:

§ 99. HET NOORDWESTELIJK GEBIED.

Het kan welhaast van zelf sprekend heeten en het ligt geheel in de lijn der verwachtingen, dat de taal der betrekkelijk kleine noordwestelijke groep, met het cultuurcentrum Maastricht als middelpunt, geheel wordt beheerscht door het hoofdstedelijk dialect. Het eerst en het meest intens zijn immers de meest nabij gelegen, de omringende plaatsen door een voortdurend onderhouden contact aan de uitstralende kracht van den cultuurhaard bloot gesteld; zij zijn het die ononderbroken binnen de invloedssfeer vallen van het cultureele middelpunt. En het kon derhalve niet anders of in een wijderen kring rond Maastricht moest een isoglossenstreng komen te liggen, die een complex van dialectische feitelijkheden begrenst, waarop de stempel staat gedrukt der regionale cultuurtaal. Het dialect der noordwestelijke groep kan dan ook in zijn geheel als Maastrichts worden aangeduid.

Ondanks deze huidige nauwe verwantschap is echter de afstand tusschen stadsdialect en plattelandstaal nog allerminst geheel en al overbrugd. Niet alleen het dialect van verder af gelegen plaatsen, ook dat der aangrenzende dorpen Heer en Ambij wordt reeds door

den Maastrichtenaar als boersch gekwalificeerd, hetgeen op het bestaan van tegenstellingen wijst. En inderdaad, hoewel kwantitatief van geringe beteekenis, bestaan er kwalitatief belangrijke scheidingen; scheidingen van zeer diepgaanden aard:

	Maastricht	overige dialecten
wgm. a in open lettergreep en vóór r + dentaal met versch.acc. (krt. 3, 5)	ao	aa
wgm. umlauts-a, e vóór r + dentaal met versch.acc. (krt. 28, 30)	ee	ae
auslautende s in bepaalde verbindingen (krt. 21, 24, 50, 55)	s	sj (uitg. Limmel)

Dit zijn te felle contrasten om Maastricht, ondanks alle overeenkomst en verbondenheid, met de overige dialecten dezer groep op een gelijk plan te plaatsen. Wanneer wij hier nog aan kunnen toevoegen een relatief geringere labialiseering (vgl. krt. 40, 45), alsmede een geringer kwantum i-klanken in het Maastrichts (vgl. krt. 25, 41), dan mag men veilig besluiten dit laatste dialect een zelfstandige-plaats toe te kennen ten opzichte der andere tongvallen in het noordwestelijk gebied, die met hun van Maastricht afwijkende kenmerken overhellen naar de andere aangrenzende groepen.

§ 100. HET ZUIDWESTELIJK GEBIED.

Eenzelfde splitsing dient evenzeer te worden gemaakt in de eveneens betrekkelijk kleine dialectgroep in het zuidwesten der provincie; niet dat wij ook hier te doen hebben met de taal eener de geheele streek overheerschende plaats; maar juist daardoor zijn de tegenstellingen tusschen de dialecten onderling, hoewel misschien minder diep, toch in ieder geval veel talrijker, en is de onderlinge differentiatie veel grooter. Men constateert al vrij spoedig een zekere afzijdigheid van Kadier en St. Geertruid ten opzichte der overige plaatsen Eijsden, Mesch, Oost-Maarland en Gronsveld; doch daarnaast vindt men in doorslaggevende gevallen het laatste dialect niet geschaard aan dezelfde zijde, maar juist in het samenzijn van dat van St. Geertruid en Kadier:

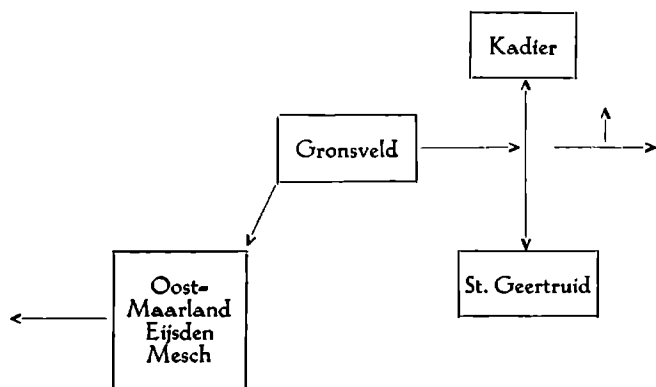
	Eijsden, Mesch, Oost-Maarland, Gronsveld	Kadier, St. Geertruid
wgm. a in open lettergreep, vóór r + dentaal, soms vóór liquida of nasaal (krt. 2-7)	ao, oowe	aa
Bepaalde gevallen van wgm. umlauts-a (krt. 22)	open e	gesloten e
id. vóór nasaalverbinding (krt. 23)	gesloten e	i
Bepaalde gevallen van wgm. e in open lettergreep (krt. 32)	ae	eeje, ieje
r vóór s na lange vocaal (krt. 46, 55, 56)	verdwenen	behouden
	Eijsden, Mesch, Oost-Maarland	Kadier, St. Geer- truid, Gronsveld
Bepaalde gevallen van wgm. i vóór nasaalverbindingen (krt. 36)	gesloten e	i
wgm. ī in hiaatgevallen (krt. 80)	ie	ei
s vóór (oorspronkelijk) t (krt. 13, 20)	sj	s
nd(t) na velare vocaal (krt. 100, 101)	ngd (t)	nd (t)

Gronsveld blijkt derhalve het midden te houden tusschen Eijsden, Mesch en Oost-Maarland eenerzijds, en Kadier en St. Geertruid anderzijds. Maar ook in de taal dezer beide laatste plaatsen liggen diepe breuken. Zoo treedt in het eerste dialect de wgm. a vóór cht op als a (vgl. krt. 14-17), en wordt de wgm. e vóór cht met versch. acc. gerealiseerd (vgl. krt. 31), terwijl St. Geertruid zich in deze gevallen met aa, resp. e met traagh.acc., — hetgeen bij dezen klinker een zeer frappeerend verschil uitmaakt —, aansluit bij de overige dialecten dezer groep, hetgeen eveneens het geval is met wgm. ai in hiaatpositie, die eenerzijds als ei en anderzijds als ej verschijnt (vgl. krt. 92); van den anderen kant staat St. Geertruid weer in een geheel geïsoleerde positie met uu tegenover ui voor wgm. iu in hiaatstelling (vgl. krt. 89).

Resumeerend kan men derhalve voor de zuidwestelijke groep de conclusie trekken, dat tusschen het dialect van Eijsden, Mesch en

Oost-Maarland een innig verband bestaat, terwijl daarnaast Kadier en St. Geertruid min of meer apart staan, en Gronsveld een overgangstrap vormt tusschen deze laatste en de overige tongvallen. Aangezien nu de voornaamste verschilpunten een gevolg blijken te zijn van een meer westelijke oriëntatie, ondanks de Maas, eenerzijds en een meer noordelijke en oostelijke anderzijds, kunnen de onderlinge verhoudingen in deze groep als volgt worden geschetst:

§ 101. HET ZUIDOOSTELIJK GEBIED.

Bij een nadere beschouwing der zuidoostelijke groep zij allereerst voorop gesteld, dat de oostelijke grens van ons gebied geheel en al denkbeeldig is en op geen enkele realiteit berust, welke dan ook. Hierdoor toch is de mogelijkheid aanwezig dat diverse isoglossen hun verloop verder naar het oosten kunnen vinden, en in vele gevallen inderdaad ook zullen vinden. Wanneer ik derhalve de dialecten van Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken van de overige afzonder, en verder ook Gulpen en Reimerstok afzonderlijk bij elkaar voeg, dan dient men er dus rekening mee te houden dat ook meerdere meer oostelijk gelegen dialecten in deze groepen kunnen thuis hooren en wellicht hierbij dienen te worden ingedeeld.

Beperken wij ons echter geographisch tot het materiaal zooals het vóór ons ligt, dan is het vrij evident, dat allereerst Banholt, Mheer, Noorbeek en Slenaken in dit gebied een afzonderlijke plaats bekleeden, maar vervolgens ook dat Gulpen en Reimerstok zich met eenige treffende verschijnselen gedeeltelijk afscheiden. Komen Margraten en Bemelen hierdoor al van zelf geïsoleerd te staan, dit kan nog eens duidelijk onderschreven worden aan de hand van eenige

feiten op zich, waarmee deze dialecten op hun beurt alleen staan tegenover de overige. Het hier geconstateerde kan men uit de volgende overzichten gemakkelijk aflezen:

	Banholt, Mheer, Noorbek, Slenaken	Gulpen, Reimer- stok, Margraten, Bemelen
wgm. a vóór stemlooze spi- rans (krt. 13)	aa	a
wgm. a vóór cht (krt. 14-17)	aaht	ach (t)
wgm. e vóór cht (krt. 31)	aeht	ech
wgm. i vóór cht (krt. 47)	eeht	ich
wgm. o, u vóór cht (krt. 57)	ooht	och
t na -rs (krt. 55)	behouden	verloren
bepaalde gevallen met de verbinding -nd- (krt. 102)	- nn -	- nd -
bepaalde geminaatgevalen krt. 56, 66)	vocaal- verkorting	geen vocaal- verkorting

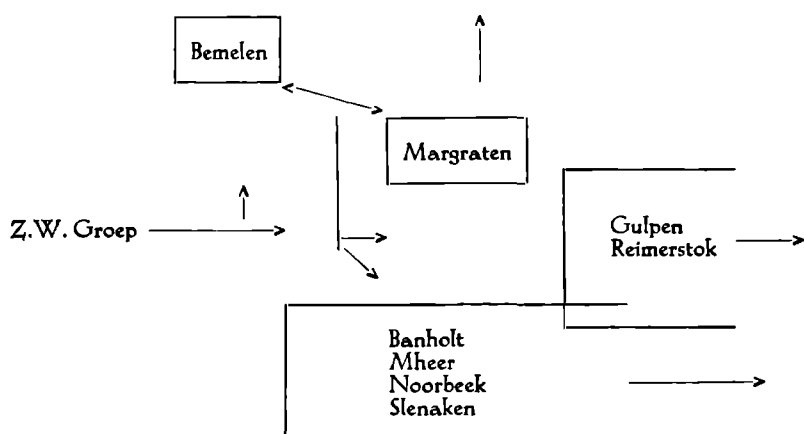
In al deze gevallen gaan de laatste dialecten met de noordelijke tongvallen mee.

	Gulpen, Reimerstok	de overige dialecten
wgm. ū vóór r (krt. 85)	oe	oo
id. + umlautsfactor (krt. 86)	uu	eu
r vóór d, t na lange vocaal (krt. 27, 28, 29, 53, 55, 56)	verloren	behouden
bepaalde gevallen met de verbinding -nd (krt. 102)	gutturaliseering	geen guttura- liseering
	Margraten, Bemelen	de overige dialecten
wgm. umlauts-a, e vóór r + dentaal met versch.acc. (krt. 28)	ae	ee, eeje
auslautende n na lange vo- caal (krt. 90)	behouden	soms verloren
bepaalde gevallen met aus- lautende n (krt. 91)	geen guttura- liseering	gutturaliseering

Onderling vertoonen Margraten en Bemelen echter weer verschillpunten van zóódanigen aard, dat men bij een uiteindelijke en beslissende verdeeling de taal dezer beide plaatsen toch bezwaarlijk als één en hetzelfde dialect kan karakteriseeren:

	Bemelen	Margraten
wgm. ald(t) (krt. 17)	aw	ao
wgm. old(t) (krt. 58)	ou	oa
wgm. i in bepaalde gevallen (krt. 42, 44, 45, 47)	gesloten e, ie	i
wgm. i in open lettergreep vóór umlautsfactor, en in vreemde woorden (krt. 49)	ie	ee
wgm. ī, ū, iu in hiaatpositie (krt. 80, 84, 89)	verkort	niet verkort
r vóór n na lange vocaal (krt. 54)	behouden	verloren

Wanneer dan verder nog blijkt dat tusschen het Gulpener dialect en dat van Banholt en omgeving min of meer een overgang wordt gevormd door de taal van Reimerstok, doordat deze, afgescheiden van het Gulpensch, soms alléén aansluiting vindt bij den zuidelijker heerschenden tongval, zooals bij de meersilbige alt-woorden (krt. 18) en verder in het algemeen in het geringer bezit van gelabialiseerde klanken (vgl. krt. 38, 39, 45), dan komen wij uiteindelijk tot een slotresultaat, dat in den grond merkwaardig veel overeenkomst vertoont met dat van het aangrenzende zuidwestelijk gebied, waaraan het gemis van een overheerschend cultuurdialect, óók in dit gebied, niet vreemd kan zijn. Van uniformiteit is immers ook hier absoluut geen sprake, terwijl ook hier, naast een vaste kern, het dialect plaatselijk min of meer uiteen brokkelt, hoewel het onderling toch, en hier in meerdere mate, verbonden blijft. Verder rekening houdend met de evenens ook hier wederom gesignaleerde oriëntering op andere dialectgroepen, zou men den toestand in het zuidoostelijk gebied daarom schematisch als volgt kunnen voorstellen:

§ 102. HET NOORDOOSTELIJK GEBIED.

Gezien het tot nog toe verkregen resultaat, kan men ook in de taal der thans nog resteerende dialecten van het Nederlandsch gebied, in de dialecten der noordoostelijke groep derhalve, reeds a priori geen onafscheidelijke eenheid verwachten. Reeds een oppervlakkig onderzoek brengt dan ook al vrij spoedig aan het licht, dat dit ook inderdaad in het geheel niet het geval is. Allereerst toch treden daarbij eenige vrij groote contrasten naar voren tusschen de meer noordelijk gelegen tongvallen eenerzijds en de meer zuidelijke anderzijds; tegenstellingen, die een onderverdeeling in horizontale richting alleszins rechtvaardigen:

	noordelijke dialecten	zuidelijke dialecten
wgm. umlauts-a, e, i vóór nasaal + consonant (krt. 23, 25, 35, 36, 37, 102)	gesloten e	i
wgm. ol + niet-dentale consonant (krt. 59)	ou	ol
n, l + d, t (krt. 8, 9, 37, 41, 100, 102)	gemouilleerd	niet gemouilleerd

Hierbij komt nog dat noordelijk meer labialiseering vóórkomt dan zuidelijk (vgl. krt. 19, 26, 38, 39).

Doordat echter de diverse isoglossen, waardoor deze taalverschijnselen worden begrensd, een breede, compacte zone vormen, en geen lijnen zijn die elkaar globaal dekken of met elkaar vrij nauw samenvallen, valt een concrete grensbepaling en een juiste afbakening dezer twee gebieden moeilijk uit te maken. Wanneer ik dan ook deze grens vastleg ten zuiden van Geulle-Beek-Spaubeek-Nuth, vormt deze linie slechts de middelevenredige van een isoglossenbundel, verkregen als eindresultaat eener statistische berekening, en draagt haar positieve waarde dan ook slechts een eenigszins relatief karakter. Want het gevolg hiervan is dat typische noordelijke eigenaardigheden in bepaalde, hoewel in de minderheid zijnde gevallen zich eveneens ook kunnen voordoen in de noordelijke dialecten van het zuidelijk stuk.

Terwijl nu van deze noordelijke dialecten Stein en Elsloo weer afzonderlijk gegroepeerd dienen te worden, aangezien daar de *t* na stemlooze spirans behouden bleef (vgl. krt. 13-16, 19, 31, 47, 57), en de mouilleering, opgetreden door toedoen van den voorafgaanden klinker, ook umlaut bewerkte zonder volgenden umlautsfactor (vgl. krt. 8, 9), vormen ook de zuidelijke dialecten lang geen eenvormig geheel. Op grond n.l. van een meer gesloten of meer open articulatie der wgm. *o*, *u* vóór *r* + dentaal en in open lettergreep, hetgeen een zeer groot en kenmerkend onderscheid vormt, kan er een verticale lijn getrokken worden, zoodanig dat Schimmert, Valkenburg en Sibbe oostelijk ervan vallen, en Ulestraten, Houtem en Berg westelijk; het oostelijk stuk heeft, in aansluiting met de noordelijke dialecten, de open *oa*, terwijl het westelijk, waarbij zich de noordelijke plaatsen Geulle en Beek voegen, de gesloten *oo* bezit (vgl. krt. 53, 54, 61). Hetzelfde zien wij nu eveneens bij de wgm. *e* in open lettergreep; wederom heeft ook bij dezen klank het oostelijk stuk meer open timbre (*ae*), en het westelijk meer gesloten (*ee*); doch nu sluiten de noordelijke dialecten zich bij het westelijk stuk aan, met uitzondering van Spaubeek en Nuth die meegaan met het oostelijk, waarvan echter in het zuiden Sibbe afvalt, dat nu een westelijke *ee* heeft (vgl. krt. 32-35). Tenslotte vindt men dezelfde tendenzen eveneens terug bij de gevallen met wgm. *e* vóór *r* + dentaal met traagh.acc. (vgl. krt. 27, 29).

Wij hebben hier derhalve met drie vlakken te doen, die alle min of meer ineen en over elkaar heen schuiven, en wier onderlinge grenzen weinig concreet zijn. Hoewel nu verder voor de afbakening aan de oostelijke peripherie dezelfde bemerking dient te worden ge-

maakt als wij dienaangaande reeds deden bij het zuidoostelijk gebied ²⁴⁷), zijn er hier toch een aantal fingerwijzingen om te veronderstellen, dat wij ons dicht in de buurt eener werkelijke grenscheiding bevinden, althans voor wat de dialecten betreft van het zuidelijke stuk; het zijn de talrijke inhammen die men telkens aan de oostelijke peripherie dezer groep kan constateeren, en die waarschijnlijk de uiterste grenspunten vertegenwoordigen van dialect-verschijnselen uit de streek rond Heerlen, zoodat wij in bedoelde peripherieplaatsen reeds moeten te doen hebben met meng- of overgangsdialecten. Vele van deze verschijnselen stemmen overeen met feiten die wij eveneens aantreffen in de peripherie of in een grooter deel van het zuidoostelijk gebied, zoodat de conclusie voor de hand ligt, dat deze gebroken isoglossen elkaar zullen ontmoeten ergens oostelijk van onze dialecten; in bepaalde gevallen konden zij zelfs reeds door mij aan elkaar worden geteekend. Men zie voor een en ander krt. 55, 56, 59, 60, 63, 66; 46, 48, 49, 52, 62, 64, 65.

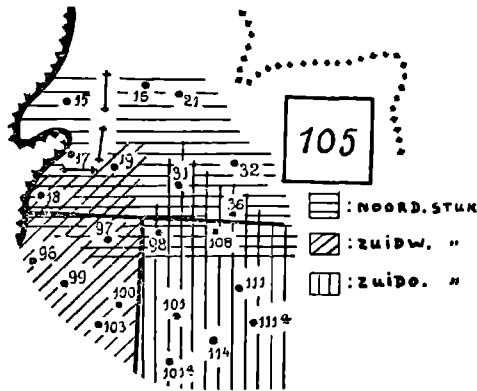
En wat vervolgens de andere peripherie betreft, het zou verwondering wekken, wanneer de westelijke dialecten van het zuidelijk stuk, de dialecten dus, die grenzen aan het noordwestelijk gebied waar in hoofdzaak de taal van het cultuurcentrum Maastricht wordt gesproken, een streng van dit laatste afgescheiden geheel vormden, en geen teekenen van Maastrichtschen invloed vertoonden; het zou vreemd zijn wanneer de neiging tot aanpassing aan het cultuurdialect plotseling ophield buiten de betrekkelijk nauwe begrenzing van de groep waarin dit dialect is gelegen en overheerscht, en ook niet, zij het dan sporadischer, te bespeuren viel aan gene zijde dier grens. Welnu, deze neiging is dan ook in werkelijkheid in bedoelde dialecten aanwezig. Tal van keeren kunnen vreemde, doch typisch Maastrichtsche elementen nu eens hier, dan weer daar, en soms op verschillende punten tegelijk worden opgespoord, zooals door het overzicht op blz. 236 duidelijk wordt gedemonstreerd.

Uit dit schema kan men bovendien duidelijk de richting aflezen, waarin de Maastrichtsche invloed zich beweegt; deze verplaatst zich n.l. veel meer noordelijk dan oostelijk.

Het eindresultaat van al deze beschouwingen kan tenslotte wederom het beste in een teekening worden vastgelegd, waarop de verhoudingen der dialecten dezer groep onderling, alsook tot de aangrenzende tongvallen in het Nederlandsche gebied nog eens duidelijk tot uiting komen (vgl. krt. 105).

²⁴⁷) Hetgeen natuurlijk ook geldt voor de noordelijke afbakening.

	Maastricht	zuidwestelijk stuk van het noordoostelijk gebied				
		normaal	Bunde	Meersen	Houtem	Berg
smal (krt. 6)	a	aa	aa	aa	a	aa
nek (krt. 11)	e	a en e	e	e	a en e	a en e
brenge(n) (krt. 35)	i met traagh.acc.	i met versch.acc.	i met traagh.acc.	i met versch.acc.	i met versch.acc.	i met versch.acc.
kind (krt. 37)	ee	i	ee	ee	i	i
schild, milt (krt. 41) willen, stil (krt. 42)	gesloten e	i	gesloten e	i	i	i
volk (krt. 59)	o met traagh.acc.	o met versch.acc.	o met traagh.acc.	o met traagh.acc.	o met versch.acc.	o met versch.acc.
ader (krt. 70)	aojer	aor	aor	aojer	aor	aor
stier (krt. 78)	ie	ee	ee	ie	ee	ee
duren; schuur, huren (krt. 85, 86)	oo; eu	oe; uu	oo; eu	oo; uu	oe; uu	oe; uu

§ 103. DE VERHOUDING TUSSCHEN DE BELGISCHE EN
NEDERLANDSCHE DIALECTEN, BEHOOREND
TOT HET OOSTLIMBURGSCH.

Nadat wij in het voorafgaande de verschillende Oostlimburgsche groepen vrij nauwkeurig konden bepalen en hun onderlinge verhoudingen, zoowel naar binnen als naar buiten, globaal konden weer-geven, dient tenslotte de aandacht nog te worden gevestigd op het feit dat de Belgische Oostlimburgsche dialecten, en vooral de Maas-dialecten, niet alleen de specifiek Oostlimburgsche eigenaardigheden met de betreffende Nederlandsche dialecten gemeen hebben, doch dat er integendeel ook op tal van andere punten een innige samen-hang valt aan te toonen tusschen bedoelde tongvallen aan deze en gene zijde der Maas. Dat de Maasdialecten zich in deze gemeen-schap zullen scharen aan de zijde der Nederlandsche dialecten, be-hoorend tot het noordwestelijk en noordoostelijk gebied, is een ge-geven dat men met het oog op hun geographische ligging a priori en met volle zekerheid mag veronderstellen. Het kan alleen een vraagstuk vormen met welk van beide gebieden de overeenstemming het grootst en de verwantschapsbetrekkingen het innigst zijn, waar-bij het van zelf sprekend is dat van het noordoostelijk gebied vooral de dialecten van het noordelijk stuk, en van het zuidelijk stuk meer speciaal de westelijke dialecten in aanmerking komen. Wanneer men nu onderstaande overzichten even nader beschouwt, dan zal men tot de conclusie komen dat de oplossing hiervan betrekkelijk eenvoudig mag genoemd worden:

	noord- westelijk gebied	Maas- dialecten	noord- oostelijk gebied
wgm. ald(t) (krt. 17)	aajt	awt → awt	
w + wgm. ā (krt. 72, 73)	oe	oowe, → oowe, oewe, ao oewe, ao	
wgm. ā + umlautsfactor (krt. 75)	ie	eeje, ieje → eeje, ieje	
wgm. ai vóór h, w, r (krt. 93-96)	ie <	eeje, ieje → eeje, ieje (soms ie)	
wgm. au vóór dentaal of h (krt. 97)	oe	oowe, oewe → oowe, oewe	
id. + umlautsfactor (krt. 99)	uu	euje, uuje → euje, uuje	
wgm. ū in hiaatpositie (krt. 84)	ou ←	ou	oe
wgm. iu in hiaatpositie (krt. 89)	ui ←	ui	uu

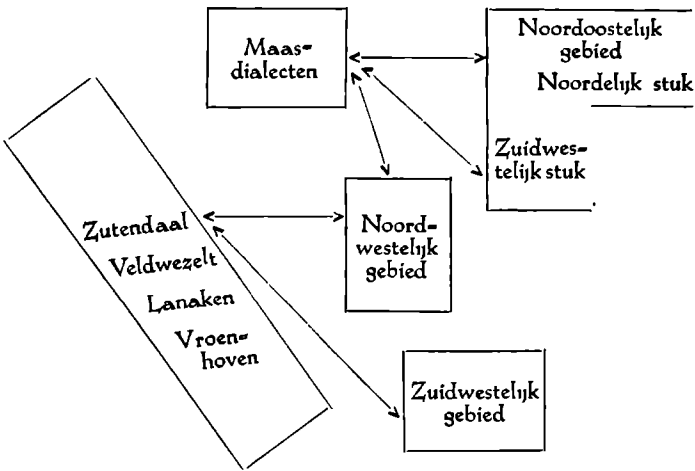
	noord- westelijk gebied	Maas- dialecten	noordoostelijk gebied ↓ 1) noordelijk stuk 2) zuid- westelijk stuk
wgm. e, i in open lettergreep (krt. 32-35; 48)	ee ←	ee →	ee
wgm. u in open lettergreep + umlautsfactor (krt. 65, 66)	eu ←	eu →	eu
wgm. e vóór r + dentaal met traagh.acc. (krt. 27)	ee	ae →	1 ae ee
wgm. umlauts-a, e, i vóór nasaal + consonant (krt. 25, 35-38, 102)	i	gesloten e →	1 gesloten e i
wgm. ol + niet-dentale consonant (krt. 59)	ol	ou →	1 ou ol
wgm. o, u in open lettergreep en vóór r + dentaal (krt. 59, 54, 61)	oo ←	oo →	2 oa oo
1, n + d, t (krt. 8, 9, 37, 41, 100, 102)	niet gemouilleerd ←	in hoofdzaak niet gemouilleerd →	2 gemouilleerd niet gemouilleerd

Hieruit blijkt immers aanstonds dat het dialect der Belgische Maasdorpen op den tweesprong staat bij en het midden houdt tusschen de taal van het Nederl. noordwestelijk en die van het noordoostelijk gebied, waarbij de betrekkingen tot de laatste evenwel verreweg het meest domineeren; maar er blijkt tevens verder uit dat het van deze laatste groep zoowel elementen gemeen heeft met het zuidwestelijke als ook met het noordelijke stuk, waarbij de doorslag naar een van beide kanten moeilijk valt uit te maken. De Maasdorpen hebben derhalve een typische mengtaal; zij bezitten een eigenaardig gemêleerd dialect, door welke constateering tegelijkertijd hun indeeling in een aparte groep gerechtvaardigd is. Hierbij valt echter aan te merken, dat Vucht zich eenigszins aansluit bij Stein en Elsloo, doordat ook daar de t na stemlooze spirans niet afvalt.

Doch niet alleen in de Maasdialecten, ook in de vier andere Belg. Oostlimburgsche tongvallen vallen, buiten de specifiek Oostlimburgsche kenmerken, contactpunten aan te stippen met de Nederlandsche dialecten, en wel met die van het noord- en zuidwestelijk gebied:

	noord- westelijk en zuid- westelijk gebied	Lanaken	Veld- wezelt	Vroen- hoven	Zutendaal
w + wgm. <i>ā</i> (krt. 72, 73)	oe	oe	oe	oe	gedeelte- lijk oe
wgm. <i>ā</i> + um- lautsfactor (krt. 75)	ie	ie	ie	ie	ie
wgm. <i>ai</i> vóór h, w, r (krt. 93-96)	ie	ie	ie	ie	ie
wgm. <i>au</i> , niet vóór labiaal of gutturaal (krt. 97)	oe	oe	oe	oe	[uu]
id. + umlauts- factor (krt. 99)	uu	uu	[ie]	uu	[ie]

Hiermee wordt het elders reeds geconstateerde gemengde overgangskarakter van de taal dezer plaatsen nog eens extra geaccentueerd en onderstreept. Want nu blijkt immers dat deze dialecten niet slechts twee-, doch zelfs drieledig zijn aangeleund; zij raken n.l. niet alleen aan de Maasdialecten en aan die der Westlimburgsche groep, doch ook aan een deel der Nederl. Limburgsche tongvallen. En zoodoende kan tot slot de verhouding der Oostlimburgsche dialecten aan weerszijden der politieke grens als volgt worden aangegeven:

HET WESTLIMBURGSCH.

§ 104.

In wellicht nog meerdere mate dan dit reeds bij de Oostlimburgsche groep het geval was, valt er ook in de Westlimburgsche dialecten een groote verscheidenheid in de eenheid te bespeuren. Ook hier mag men zich niet tevreden stellen met het reeds in groote lijnen verkregen resultaat, want men kan ten eenen male niet alle tongvallen ten westen van Zutendaal-Lanaken-Veldwezelt-Vroenhoven-de Maas, op grond van hun saamhoorigheid in bepaalde opzichten, steeds in één adem noemen; daarvoor zijn naast hun overeenkomsten hun onderlinge tegenstellingen werkelijk al te groot. Wij zullen derhalve ook voor het Westlimburgsch moeten trachten tot

een verdere, meer gespecialiseerde verdeeling te geraken binnen het kader van het groote geheel.

Deze verdeeling zal echter veel minder nog dan bij de Oostlimburgsche groep een vast concreet karakter hebben en een strak omlijnd, scherp beschreven beeld vertoonen. Vonden wij immers elders eenige herhaaldelijk terugkeerende kern-isoglossen, waarop een verdere verdeeling veilig kon worden gebaseerd, hier nu is van zulk een verdere vast verankerde tegenstelling tusschen oost en west of noord en zuid in het geheel geen sprake. Konden vervolgens ginds diverse kleinere kernen worden opgespoord, die door overeenkomst op bepaalde punten min of meer op zich zelf stonden, doch die aan hun peripherieën alle toch geleidelijk in elkaar vloeiden, zulke kernen zijn ook in het Westlimburgsch ongetwijfeld wel aanwezig, doch hun raakpunten en overgangen zijn hier zóó talrijk, terwijl hun onderlinge tegenstellingen geographisch zóó weinig stabiel zijn en zóó vaak over en door elkaar heen schuiven, dat eventueel te trekken grenslijnen niet alleen nog meer dan elders uitermate relatieve waarde bezitten, doch dat het zelfs vrijwel ondoenlijk is deze grenslijnen nader te beschrijven en te bepalen. Van een groepeeringswaartoe wij bij het Oostlimburgsch konden komen, zal hier dan ook moeten worden afgezien, en daarom zal ik trachten de onderlinge verhoudingen hier in één schets in groote trekken weer te geven.

Het minst gelden de gesignaleerde feiten nog voor de meest zuid-oostelijke dialecten, die zich ongetwijfeld door menig eigen kenmerk van het overige gebied afscheiden, en voor wie zeker een afzonderlijke plaats mag worden ingeruimd. Maar toch blijkt ook nu al aanstonds, dat er, terwijl hun kern betrekkelijk klein van omvang is, bij de peripherie-dialecten moeilijk te beslissen valt of zij in werkelijkheid wel tot deze groep mogen en kunnen gerekend worden. In aanmerking genomen de hier geldende omstandigheden, heeft dit wikken en wegen m.i. echter betrekkelijk weinig nut, en geloof ik de werkelijkheid het meest te benaderen door te spreken van een vaste kern, waarmee enkele andere dialecten, wier belangstelling ook in andere richting gaat, min of meer nauwe betrekkingen onderhouden. In het onderhavige geval dan wordt deze kern gevormd door de dialecten van Riemst, Zussen, Zichen en Val-Meer, terwijl die van Millen en Rijkhoven, doch vooral die van Vlijtingen en Mopertingen met deze een zekere verwantschap vertoonen, getuige het overzicht op blz. 242.

	Riemst, Zussen, Zichen, Val-Meer	Rijkhoven	Millen	Vlijtingen	Moper- tingen
wgm. û + um- lautsfactor (krt. 87)	uu	uu	aj	ee	ee
wgm. î (krt. 79)	ee	ee	aj	ee	ee
wgm. û (krt. 83)	oo	oo	ou	oo	oo
wgm. e, en be- paalde geval- len met wgm. a vóór cht (krt. 31, 14)	spiranten verlies	spiranten herstel	spiranten- verlies	spiranten herstel	spiranten herstel
wgm. i vóór r + dentaal (krt. 46)	jo	ieje	jo	jo	ieje
wgm. umlauts-a, e vóór r + dentaal (krt. 27-30)	ja	ieje	ja	ja	ja
wgm. u + um- lautsfactor (krt. 50)	open e	ö	ö	open e	gesloten e
wgm. ald in meerletter- grepige woor- den (krt. 18)	e	aa	aa	e	aa
bepaalde a-um- lautsgevallen (krt. 22)	open e	gesloten e	gesloten e	open e	open e
wgm. i vóór ge- gemineerde liquida (krt. 42)	gesloten e	ie	ie	gesloten e	gesloten e
wgm. ai met versch.acc. (krt. 91)	ej	ee	ee	ej	ej
wgm. ai in aus- laut en hiaat (krt. 92)	ej	ee	ee	ej	ej
wgm. u vóór r + dentaal (krt. 55)	oowe, oewe	o	o	wo	wo, oowe, oewe

Het zou kunnen zijn dat men de overeenkomsten tusschen Vlijtingen en Mopertingen met de kerndialecten te groot en de afwijkingen te gering acht om tot een geheel zelfstandige overgangspositie van beiden te besluiten. Daarbij houde men echter in het oog dat deze dialecten, in scherpe tegenstelling met de andere, zijn aangetast door het zoo revolutionnaire taalverschijnsel der delabialisatie:

	Mopertingen, Vlijtingen	Riemst, Zussen, Zichen, Val-Meer
wgm. i in labiale omgeving (krt. 38, 39, 43)	i	u
wgm. o, u vóór r; wgm. uld + umlautsfactor (krt. 51, 60)	gesloten e	ö
wgm. u in open lettergreep + umlautsfactor (krt. 65, 66)	ieje	juu, uuje
wgm. ö en wgm. ū vóór r, + umlautsfactor (krt. 82, 86)	ie	uu
wgm. ū + umlautsfactor; iu (krt. 87-90)	ee; ei	uu; ui
wgm. au + umlautsfactor (krt. 98, 99)	ee	eu

Door deze ontwikkeling kreeg menige klank, naar men ziet, een wel dermate radicaal verschillend aspect dat men toch moeilijk meer van eenheid kan spreken. Welke plaats deze twee dialecten, alsmede die van Millen en Rijkhoven nu precies innemen, is echter moeilijk nauwkeurig en juist uit te maken; want daarvoor bieden de overige dialecten te weinig vaste criteria, en daarvoor liggen hun onderlinge verhoudingen te veel door en over elkaar. Wel kan men in groote trekken vaststellen dat in het overige westelijk gebied een driedelige verdeeling is aan te brengen: het Tongersch, het Bilzensch en de westelijke peripherie, waarnaast Hasselt en Genk min of meer apart staan; doch het is niet mogelijk de juiste begrenzing dezer groepen te achterhalen, noch hun onderlinge beïnvloeding af te meten en hun eigenlijke invloedssfeer na te gaan. Deze groepen hebben ten eenen male geen vast omschreven, afgepaald terrein; hun eigen realia zijn te onevenwichtig van grens en ligging om een dergelijke poging met eenige hoop op succes te ondernemen.

Het meeste houvast biedt nog de westelijke peripherie, waarvan

tenminste nog de meest westelijke dialecten Wimmertingen, Wellen, Kerniel, Broekom en Horpmaal een eenheid kunnen worden genoemd, die zich van zelf sprekend, evenals dit ook aan de oostelijke peripherie het geval was, nog verder, i.c. westelijk, kan uitstrekken. Met eeje voor wgm. e in open lettergreep (krt. 32, 33), en voor wgm. $\bar{a}$ + umlautsfactor (krt. 75); met gesloten e voor wgm. umlauts-a, e, i vóór nasaal + consonant (krt. 23, 35-38); ou voor wgm. au, die niet staat vóór labiaal of gutturaal (krt. 97); sX voor sch (krt. 8); en vooral met behoud van het traagh.acc. vóór stemlooze spirans (krt. 13, 19-22, 40, 47, 52, 55, 57) en met afwijkend accent in bepaalde gevallen met wgm. ai, au (krt. 90, 96) scheiden deze dialecten zich van het overige gebied af. Maar toch zal men weinig kaarten vinden, waarop alléén het bedoelde gebied door een isoglosse is bepaald, want telkens en telkens ziet men aangrenzende dialecten met deze toch specifiek westelijke verschijnselen meegaan. Al is de oostgrens dezer groep soms zeer ver naar het oosten verlegd (vgl. krt. 13, 20, 21), toch zijn het doorgaans Vliermaalroot, Vliermaal, Gors, Bommershoven, Vechmaal, Hasselt en Diepenbeek die aansluiting zoeken. Maar van den anderen kant richten Vechmaal, Gors, Bommershoven en ook Vliermaal zich soms op Tongeren (vgl. krt. 20, 24, 26, 31, 41, 45, 75, 88), terwijl daarentegen Vliermaal en Vliermaalroot vaak met Bilzen meegaan (vgl. krt. 60, 75, 84, 90, 96) en soms zelfs een brug vormen die Bilzen met de westelijke peripherie verbindt (vgl. krt. 72, 94, 95, 101). En hiermee is men meteen verzeild geraakt temidden der ver of minder ver over elkaar heen schuivende vlakken, waarin de dialecten in het centrum van het Belgische gebied, rond Tongeren en Bilzen, in steeds wisselende groepeeringsen zouden bij elkaar te zetten zijn, doch waarop hier niet in alle finesses behoeft te worden ingegaan, daar de diverse kaarten in dit opzicht een duidelijke taal spreken, en daar deze constateering toereikend is voor het doel, dat wij hier nastreven. Alleen zij erop gewezen, dat deze centrale dialecten met Tongeren en Bilzen als kernen niet steeds een afgebrokkeld beeld vertoonen met telkens wisselend geographisch aspect, doch soms ook een aaneengesloten gebied vormen, hoewel ook weer niet altijd van gelijke oppervlakte en van denzelfden omvang (vgl. krt. 27-31, 46, 69, 70, 91, 96, 101). Het kan dan ook nu geen verwondering meer wekken dat Bellefroid met deze dialecten bij zijn verdeeling betrekkelijk weinig raad wist en hen maar als overgangsgroepen bestempelde; zij zijn inderdaad niet nader te kwalificeeren.

Door middel van de laatst vermelde kaarten wordt onze aandacht verder opnieuw op Hasselt gevestigd, doordat hieruit blijkt dat dit dialect, behalve bij de westelijke peripherie, ook soms bij de centrale dialecten aansluit, en wel heel sterk op één bepaald punt, op dat der delabialisatie n.l., een verschijnsel, dat, door ook Beverst en Bilzen aan te tasten, in het noorden vanuit Hasselt over de centrale dialecten heen dringt (vgl. krt. 38, 39, 50, 51). Hetgeen men echter herhaaldelijk kan constateeren, springt ook nu weer bij het ontrondingsproces onmiddellijk in het oog, te weten de eigen positie die het Hasseltsch, ondanks alle raakpunten en alle aanknooping, ten aanzien van de omliggende dialecten inneemt (vgl. krt. 78, 82, 86, 88, 98, 99). Uit sommige dezer kaarten verraadt zich de gedeeltelijk Oostlimburgsche klankstructuur van dit dialect reeds heel duidelijk; uit het volgende schema treedt dit feit evenwel nog eens te meer naar voren:

	westelijk	oostelijk	Hasselt
wgm. a in open lettergreep en vóór r + dentaal (krt. 2-6)	ao	aa	aa
wgm. a vóór cht (krt. 14-17)	aa	a	a
wgm. ē/eo (krt. 76)	ie	ee	eej
wgm. ō (krt. 81)	oe	oo	oow
r vóór d, t na lange vocaal (krt. 4, 5, 53)	ver- dwenen	behouden	behouden

Men zie verder ook krt. 85, 93, 94, 95, 97.

Terwijl Hasselt derhalve, naast zijn specifiek eigen dialectische kenmerken ook elementen gemeen heeft met de centrale dialecten en met die der westelijke peripherie, en eveneens bepaalde bestanddeelen bevat, die typeerend zijn voor het Oostlimburgsch, is tenslotte Genk, dat op de aangegeven kaarten nu eens aan de Hasseltsche zijde staat en dan weer aan die der zuidelijker gelegen dialecten, om vervolgens ook al naar het oosten over te hellen, derhalve een echt meng- en overgangsdialect. Doch het is niet Genk alleen dat van de westelijke dialecten, gelegen aan de grens van het naburige gebied, een oostelijken inslag vertoont. Kon voor alle grensdialecten aan de andere zijde dezer grens op het bezit van westelijke criteria worden gewezen, dit is omgekeerd, tezamen met Genk, al eveneens

het geval met alle westelijke grensdialecten, van noord tot zuid; men zie hiervoor slechts krt. 26, 41, 42, 45, 67-71, 71a, 87. Zoowel het Oost- als het Westlimburgsch grijpen bij herhaling even over hun fundamenteele scheidingslijn, en haken elkaar zodoende met een stevige binding vast ineen; door tal van overgangen wordt de bestaande kloof van weerszijden uit grondig overbrugd, zoodat wij hier tenslotte in het groot hetzelfde beeld vóór ons zien als wij in het klein telken male in elk van beide groepen, in de westelijke in nog sterker mate dan in de oostelijke, konden bloot leggen; een geheel natuurlijk en geheel menschelijk beeld overigens, dat wij niet anders konden verwachten, gezien het effect van het menschelijk contact en het onderlinge verkeer, in al zijn veelzijdige vormen. Want daarin is in den grond de diepste oorzaak gelegen van alle tegenstelling, maar ook van alle overeenkomst. Alle kleinere kernen zijn bij slot van rekening het resultaat van een meer innige onderlinge verkeersgemeenschap, van een meer intens plaatselijk contact. Maar het is ook deze factor die zorg draagt, dat de verschillende op deze wijze in een dialectlandschap ontstane tegenstellingen niet steeds verder voort schrijden en zodoende op den duur alle oorspronkelijke taalgemeenschap zouden uitroeien en vermoorden, en alle dialectverkeer op breedere basis onmogelijk zouden maken. Het verkeer als divergeerende en tegelijk convergeerende factor gaf aan onze dialecten hun rijke kleuren en diepe schakeeringen, en sierde hen zodoende met hun prachtig bonte tooi, maar haar convergeerende kracht droeg tevens zorg voor de juiste wisseling der nuances ter bewaring der gepaste harmonische verhoudingen in dit felle kleurenspeel. Het zoeken naar verscheidenheid in de eenheid was ons uitgangspunt, maar tenslotte vinden wij in de verscheidenheid de eenheid weer terug.

STELLINGEN.

I.

De invloed van het Ripuarisch-Nederfrankisch accent op de ontwikkeling der vocaalkwaliteiten is minder groot dan doorgaans wordt voorgesteld.

II.

Terwijl Houben in „Het dialect der stad Maastricht” (blz. 1 t.e.m. 4) de accentcorrelatie bij de meeste vocalen constateert, mag het verwondering wekken dat deze bij de *ā* en de *ao* geheel over het hoofd werd gezien; ook bij deze vocalen is de tegenstelling tusschen *traagh.acc.* en *versch.acc.* immers duidelijk waarneembaar. Bovendien is de gebezigde tweevoudige aanduiding voor het *traagh.acc.* ter onderscheiding van het *versch.acc.* (b.v. *a'-a*, *ē'-ē* en *ī-ie*, *oe-ōe*) insequent en verwarring stichtend.

III.

Tegen Welter's meening dat doubletten als *blā(:)jər-blā:r* e.d. zouden zijn ontstaan ten gevolge van het uitvallen der intervocalische *d* met spirantische „Ersatz” (Die niederfraenk. Ma. im Nordosten der Prov. Luett. § 93) zijn ernstige bezwaren aan te voeren.

IV.

Welter's verklaring betreffende het verloop der gutturaliseering (a.w. § 169 vlgd.) is principieel onjuist.

V.

Grootaers' opvatting dat Tongersch *jé²* een verkorting zou zijn van *ié²* (Het dialect van Tongeren, 138) en *jö* van *üö* (id. 162) is onaanvaardbaar.

VI.

De verwerping door v. d. Berg van v. Ginneken's verklaring betreffende het dialectisch o-timbre in woorden als *derde*, *Kerstmis*, *versch* e.d. (Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied, 100 vlgd.) mist iederen grond.

VII.

Als gevolg der huidige snelle evolutie, ook op het gebied der taal,

kan het voor de historische interpretatie van het dialectisch materiaal van veel belang zijn, dat men zijn onderzoekingen over meerdere generaties uitstrekt.

VIII.

Terecht meent v. Wijk, dat in bepaalde mnl. dialectteksten voor de ae-spelling uitspraak met e-achtig timbre dient overwogen te worden (vgl. Tschr. voor Ned. T. en L. 31, 21 vlgd.).

IX.

De merkwaardige voorstellingswijze van den ndl. representant der wgm. *ō* door het teeken *oe* vindt haar verklaring en rechtvaardiging in den ontwikkelingsgang van dezen klank in de Limb. dialecten; zij berust op de registratie der begin- en eindphase van den tusschen-trap in de ontwikkeling van *oo* tot *oe*, die *owə* luidt.

X.

Bij het lezen van mnl. teksten zal men ernstig rekening dienen te houden met triptongische uitspraak der teekens *oe* en *ue*; bij het realiseeren van *ue* komt ook *oe*-uitspraak van het eerste element in aanmerking.

XI.

De qualificatie van *het* Limburgsch als een dialectgroep met sterk hgd. inslag dient als onwetenschappelijk te worden bestempeld.

XII.

In zijn 'Limburgsche woorden in den Luikschen tongval' [Taalk. Bijdr. I (1877), 315 vlgd.] noemt Jos. Habets ten onrechte Luiksch *kokral*, *gordenn*, *konin*, *stof* als woorden van Germ. oorsprong.

XIII.

Ter verklaring der vocaalkleur in ndl. *zwemmen* is het onnoodig dit woord op een causatief te herleiden (vgl. Tschr. voor Ned. T. en L. 31, 77 vlgd.); men kan gerust een grondvorm met *i* voorop stellen.

XIV.

Dat Veldeke in de 12de en 13de eeuw de eenigste scheppende kunstenaar in Limburg zou zijn geweest op litterair gebied, is zeer onwaarschijnlijk, ook al zijn geen andere namen bekend.

XV.

Het is een onbewezen hypothese, dat Willem v. Afflighem ook de auteur zou zijn van het Limb. Leven van Jesus.

XVI.

Bij het beantwoorden der vraag, waarom het letterkundig oeuvre der Maastrichtsche dichters uit het begin der vorige eeuw, André v. Hasselt en Theodoor Weustenraad, grootendeels in het Fransch werd geschreven, behoeft niet in de eerste plaats te worden gedacht aan de verregaande verfransching, waardoor het Limburg der 19de eeuw wordt gekenmerkt.

XVII.

De litteraire productie van Auguste Clavareau, die in 1787 te Luxemburg werd geboren doch zijn leven grootendeels in Maastricht doorbracht, is voor het meerendeel epigonenwerk.

XVIII.

Het scheidings- en opname-ritueel bij geboorte, huwelijk en dood lijdt in Belg. en Ned. Zuid-Limburg een zeer kwijnend bestaan.

XIX.

Het zgn. „beschenken” kan doorgaans niet meer als folkloristisch gebruik worden beschouwd.

XX.

Het ware gewenscht, dat, in aansluiting aan het L.O., ook bij het M.O. het onderwijs van het door de leerlingen gesproken dialect wettelijk werd toegelaten.

XXI.

Het probleem der urenverdeeling bij het M.O. is door de invoering van het mondelinge eindexamen Nederlandsch aan het Gymnasium in een urgent stadium gekomen.

